

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-практичний журнал

EUROPEAN PERSPECTIVES

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
DIPLOMATIC ACADEMY OF UKRAINE
THE NATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 9, 2014

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

БАЯРХУУ Г. ЭКОНОМИКА МОНГОЛИИ КАК БАЗИС ДЛЯ ВОПЛОЩЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРОЦЕССА.	5
ЛИСЬКОВА Л.М. ПІДВИЩЕННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ РЕГІОНАЛЬНОЇ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СПІВПРАЦІ	12

ПРАВО

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

ЄРМАКОВА Г.С. ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОЇ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ І ПРАВОВИХ ВІДНОСИН	19
---	----

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ТА ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО

МАЦЬКЕВИЧ М.М. ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ КУЛЬТУРНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ	26
ЛЕВОЧКО М. РЕФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	33

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ТЕРЕЩУК О.Д. ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІЗ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	38
ДАНИЛЬЧЕНКО Ю.Б. ПОНЯТИЕ, ЦЕЛЬ И СОДЕРЖАНИЕ ОЦЕНКИ КАДРОВОЙ РАБОТЫ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРЫ	46
ПОТИЛЬЧАК О.І. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДІВ	53

МУЗИКАНТ К.А. СПЕЦИФІКАЦІЯ ОБОВ'ЯЗКІВ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ ЯК ЕЛЕМЕНТ СПЕЦІАЛЬНОГО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДАНОЇ КАТЕГОРІЇ НАСЕЛЕННЯ	58
ШПЕНОВ Д.Ю. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДДІВ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ НА АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСАДИ	64
ЛЕБІДЬ В.І., ЮШКОВА В.В. СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ДОНОРСТВА І ТРАСПЛАНТОЛОГІЇ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ (СТРУКТУРНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ).....	70

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КУРКО М.Н., БІЛЕНЧУК П.Д. ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ: СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ НООЗАСОБІВ, МЕРЕЖЕВОЦЕНТРИЧНИХ МЕТОДІВ І ГРІДТЕХНОЛОГІЙ	78
ЖАРОВСЬКА І.М. КРИМІНОГЕННІСТЬ ПОЛІТИКО-ВЛАДНОЇ СФЕРИ	82
КАРЕЛОВА Г.А. ПИТАННЯ ПОКАРАННЯ ЯК ОДНІЄЇ З ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ.....	87
ТАНЬКО А.В. РОЛЬ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В МЕХАНІЗМІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПОГРОЗИ АБО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ	95
ЛЕВЧЕНКО А.М. ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ОБ'ЄКТ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ.....	102
ОСТАФІЙЧУК Г.В. ПОБУДОВА КРИМІНАЛЬНО ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ	107
ЧОРНОБАЙ Е.А. ОТНОСИТЕЛЬНО ПОНЯТИЯ И ОСНОВНЫХ АСПЕКТОВ РЕАБИЛИТАЦИИ КАК ЭЛЕМЕНТА КОМПЕНСАЦИИ ВРЕДА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ.....	112

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ШВЕЦЬ В.Д. ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТІВ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ.....	117
МАТВЄЄВ П.С. ШЛЯХИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	122

КРАСЮК Н.І. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СЛУЖБОВІ ПРАВопорушення у сфері земельних відносин в Україні.....	128
ЄМЕЦЬ А.А., ШАТКОВСЬКИЙ Я.М. ОКРЕМІ ПИТАННЯ РОЗГЛЯДУ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИЗНАННЯМ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ НЕДІЙСНИМИ.....	136
СЕРЬОГІН С.Ю. ОСНОВНІ ВИПАДКИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ З БОКУ УЧАСНИКА У ЮРИДИЧНИХ ОСОБАХ В УКРАЇНІ.....	143
ЛОГВИНЕНКО В.В. ВІДМІННІСТЬ БУКМЕКЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІД АЗАРТНИХ ІГОР	149
МАТВЄЄВА С.П. ПРЕЦЕДЕНТНІСТЬ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ОЗНАКА ПРИНЦИПУ АВТОНОМНОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД.....	156
ПРИХОДЬКО А.В. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ	160

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

СТРАТІЙ О.В. УГОДА З ПРАВОСУДДЯМ У ЗАКОНОДАВСТВІ США.....	165
---	-----

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

МИХАЛЧИЧ В.М. ПРАВИЛА УНИКНЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПОДВІЙНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДАТКОВОМУ ПРАВІ.....	171
--	-----

ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

МІХЄЄВ М.В. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПОДІЛУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ ТА ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ВИКОНАВЧОГО ПРОЦЕСУ	178
ШУБА Б.В. ОПРЕДЕЛЕНИЕ СУБСТРАТА ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА КАК ОСНОВЫ ДАЛЬНЕЙШЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПУБЛИЧНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ).....	182
ГОЖІЙ В.Д. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО З'ЯСУВАННЯ СУТНОСТІ ЕКСТРЕМІЗМУ	188

ЭКОНОМИКА МОНГОЛИИ КАК БАЗИС ДЛЯ ВОПЛОЩЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРОЦЕССА

БАЯРХУУ Герелмаа - аспирант Национального исследовательского Иркутского государственного технического университета (Россия)

УДК 338.24.021.8

У статті проаналізована економіка Монголії, описані її переваги і недоліки. Автор стверджує, що така економічна ситуація є вдалою основою для проведення реформ і впровадження інновацій. У цілому економіку країни можна охарактеризувати як сировинну, чутливу до зовнішніх і природних факторів, хоча частка сектора обслуговування у ВВП все ж зростає. Автор переконана, що поки що немає переконливих підстав вважати, що соціально-економічна стабільність у розвитку країни вже досягнута, тому доводиться задовольнятися успіхами тимчасового економічного зростання, обумовленого, головним чином, сприятливою кон'юктурою світового ринку і несуворими погодними умовами останніх років. При стратегічному плануванні соціально-економічного розвитку країни потрібен інший, інноваційний, підхід до розробки і реалізації державної політики та заходів щодо її реалізації. Для вирішення цієї проблеми слід сформуванню інноваційну політику, яка комплексно охоплює промислову та науково-технічну складові, з повним урахуванням забезпечення соціальних завдань країни на підставі сталого розвитку. Надалі необхідно вжити заходів для створення оптимальної структури економіки, підвищення ефективності використання всіх видів ресурсів, збільшення рівня продуктивності національної економіки та забезпечення сталості соціально-економічного розвитку країни шляхом розробки і реалізації комплексної політики держави, що зберігає встановлені взаємозв'язки і системність раніше затверджених політик і програм усіх сфер соціально-економічного життя суспільства, та досягнення інноваційної спрямованості.

Ключевые слова: макроэкономика, Монголия, государственный бюджет, инфляция, безработица, индустриализация, индекс человеческого развития, инновации, валовой национальный доход, внешнеторговый оборот.

Постановка проблемы

В последние годы в монгольской экономике наблюдаются благоприятные тенденции роста. Тем не менее, по уровню развития Монголия все еще числится в группе отстающих и низкодоходных стран. По ВНД (5,2 млрд. долл. США) страна занимает 153-е место в мире, а по его показателю на душу населения (1870 долл. США) – 155-е (2012 г.) (рис. 1).

Изложение основного материала

По состоянию на 2012 г. доходы государственного бюджета страны составляли 4952,2 млрд. туг. (34,9% ВВП), и план был выполнен на 110,8%. Бюджетные расходы равнялись 6116,7 млрд. туг. (43,9% ВВП), что ниже доходов, и тем самым впервые за годы переходного периода был достигнут положительный баланс бюджета. Текущий баланс бюджета составляет -9% ВВП, прибыль – 2,2 млрд. туг., или 0,03% ВВП.- В 2005–2010 гг. суммарные годовые доходы и займы составляли в среднем 34,7% ВВП, что свидетельствует о существенном вмешательстве государства в экономику страны. В 2012 г. бюджетные расходы и чистые займы увеличились на 1,3% по сравнению с предыдущим годом и достигли 43,9% ВВП. При этом государственные затраты на со-

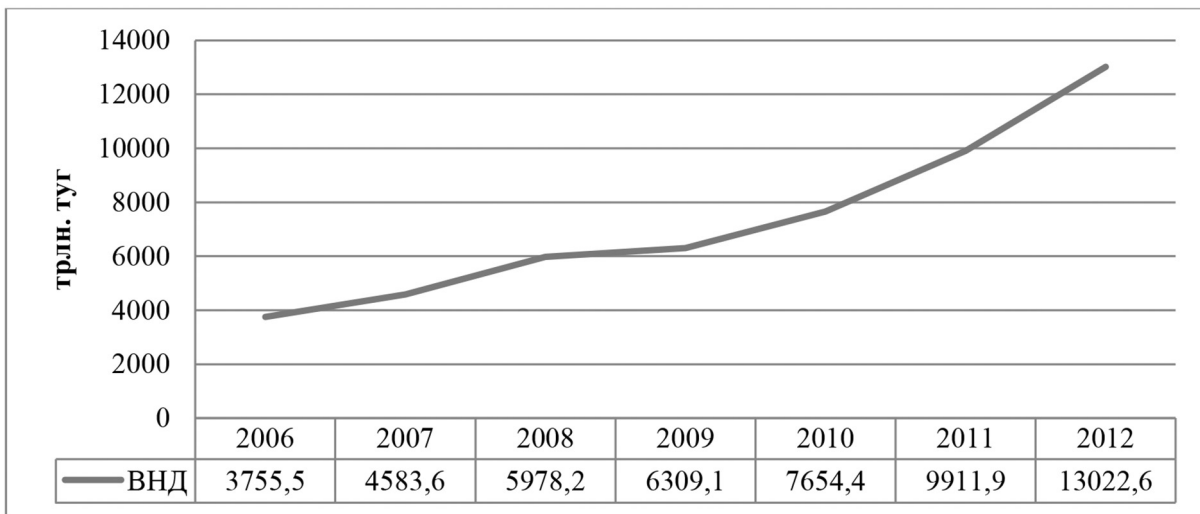

Рис. 1. Динамика ВНД Монголии в 2006–2012 гг. [13]

держание госаппарата и государственное администрирование в 2 раза больше, чем в других странах с переходной экономикой, и на это идет почти треть бюджетных расходов. С каждым годом бюджетные расходы увеличиваются, и в 2010 г. их сумма выросла в 2,48 раза (на 1839,3 млрд. туг.) по сравнению с 2005 г., хотя существенных качественных изменений в здравоохранении, образовании, снижении уровня безработицы и бедности населения не наблюдается.

Динамика экономического развития Монголии свидетельствует о том, что в стране имеется потенциал для развития инновационной деятельности, то есть национальная экономика способна развиваться инновационным путем.

Одной из серьезных проблем Монголии является инфляция, уровень которой оста-

ся крайне неустойчивым. Резкое увеличение расходов государственного бюджета привело к усилению инфляции. Постоянный рост цен на товары крайне отрицательно сказывается на жизни малоимущих слоев населения, способствуя повышению степени уязвимости национальной экономики в целом.

В 2002 г. инфляция достигла самого низкого уровня (1,6%) за все годы переходного периода, но в дальнейшем последовал ее рост до 14% в 2012 г. (рис. 2). Это, прежде всего, было связано со значительным увеличением цен на нефтепродукты на мировом рынке, цены также росли на некоторые основные виды товаров из потребительской корзины, особенно на мясо. В 2012 г. курс американского доллара вырос на 7,4% по сравнению с предыдущим годом и достиг 1359,4 туг. за 1 долл. США.

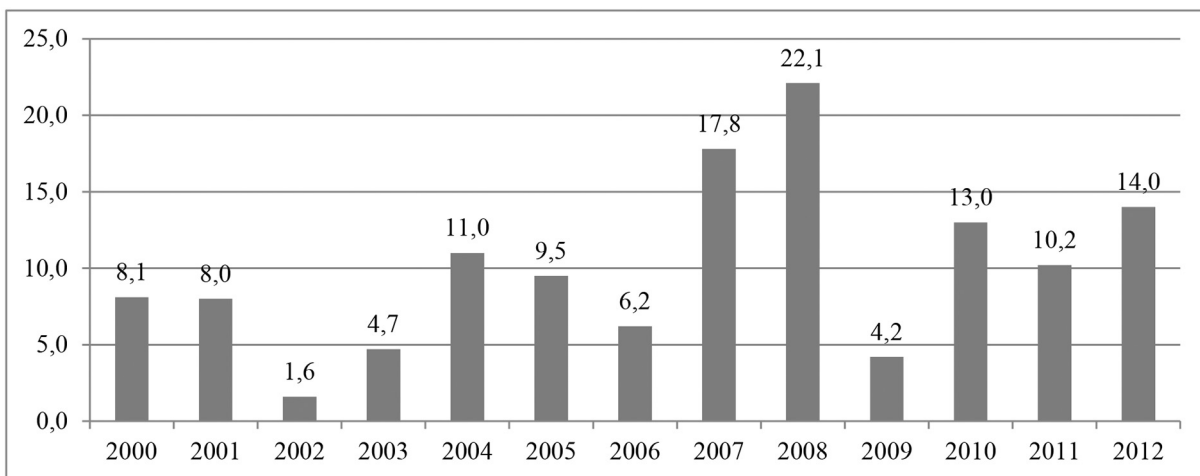

Рис. 2. Динамика годовой инфляции в Монголии в 2000–2012 гг. [14]

Таблица 1**Изменение отраслевой структуры экономики Монголии, % [12]**

№	Отрасли	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Промышленность	30,5	30,1	29,2	30,9	30,0	32,4
2	Сельское хозяйство	21,9	21,7	22,8	19,2	17,9	15,9
3	Обслуживание	36,4	35,5	35,7	39,6	43,1	39,6
4	Налоговая нагрузка	11,2	12,7	12,3	10,3	9,0	12,1

Старший экономист Азиатского банка развития в Монголии Ян Хансен отмечает, что Центральный банк Монголии играет существенную роль в сдерживании темпов инфляции, способствуя предотвращению перегрева экономики [17]. Он также сообщил о необходимости активизации мер банковской политики, направленных на повышение резервной ставки и процента резервных накоплений. Развитие инновационной деятельности и выпуск на рынок инновационной продукции собственного производства позволят удерживать инфляцию на низком уровне.

В структуре национальной экономики происходят существенные преобразования, вследствие чего доля некоторых традиционных отраслей экономики, в том числе сельского хозяйства, уменьшается. В Монголии развиты такие отрасли промышленности, как электроэнергетика, топливная, горнорудная, строительных материалов, металлообрабатывающая, легкая и пищевкусовая. Но структура промышленности Монголии меняется: доля легкой и пищевкусовой отраслей сокращается, а большинства других – наоборот растет (табл. 1).

Этот процесс закономерен. Страна индустриализируется, разворачивается строительство крупных предприятий, увеличивается производство электроэнергии. В результате растет потребность в стройматериалах, древесине, рудном сырье; появляется необходимость налаживать ремонтное дело, производить оборудование и детали к машинам, строить электростанции, увеличивать добычу угля.

В 2012 г. общий объем промышленного производства составил 1776,3 млрд. туг. в сопоставимых ценах 2005 г., что по сравнению с предыдущим годом оказалось больше на 104,8 млрд. туг., или на 6,3%. Причинами этого, главным образом, были 0,6–47,9-про-

центный рост производства главных наименований продукции горнорудной и перерабатывающей промышленности (молибденовый концентрат, 35-процентный медный концентрат, цинковый концентрат, железная руда, нефть) и увеличение в 4,7 раза производства основных видов продукции пищевой и молочной промышленности, алкогольных и безалкогольных напитков, воды, колбасных изделий, муки и мучной продукции, а также ковров, металлических заготовок и электрического кабеля.

Сельское хозяйство Монголии характеризуется высоким уровнем зависимости от природы, ресурсов и изменений, происходящих в экономических системах. Ведущее место в структуре сельского хозяйства принадлежит пастбищному животноводству при второстепенной (подсобной) роли земледелия. Совокупный объем сельскохозяйственной продукции Монголии в 2010 г. составил 1752,5 млрд. туг.: животноводство произвело продукции на 1290,7 млрд. туг., а растениеводство – на 461,7 млрд. туг.

В Монголии пока не представлены такие характерные для индустриальных стран отрасли, как металлургия и машиностроение.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что в таких сферах, как сельское хозяйство и наука, инноваций и инвестиций все еще недостаточно, что тормозит повышение конкурентоспособности страны на мировом рынке.

В структуре экономике преобладают малые и средние предприятия и организации бизнеса. По состоянию на 2012 г. в стране зарегистрировано 90 тыс. организаций и хозяйственных единиц, при этом действуют – 51,9 тыс.; 83,7% всех действующих хозяйственных единиц имеют от 1 до 9 работников, организации с численностью работающих 50 чел. и больше составляют только 3,6%. Однако и мелкие, и крупные предприятия демонстрируют тенденцию к росту.

Размещение хозяйственных единиц по территории страны весьма неравномерно – большинство (65,6%) находятся в столице, в г. Уланбаторе. Отраслевая принадлежность хозяйственных единиц также непропорциональна: 4,6% заняты в сельском хозяйстве, 8,6% – в промышленности, 4% – в строительстве, 53,9% – в торговле и обслуживании и 28,9% – в других отраслях.

В настоящее время в стране действуют 13 коммерческих банков, свыше 195 небанковских организаций, 162 финансовых кооператива по вкладам и займам и 17 страховых компаний. Численность сотрудников в финансово-банковском секторе страны составляет 12,3 тыс. чел. (1,2% всех работающих). Количество потребителей финансово-банковского рынка с каждым годом растет. Следует отметить, что в последние годы доверие населения к банкам усиливается. В 2010 г. число вкладчиков выросло на 20,4% (1,7 млн.), обладателей банковских счетов – на 29,9% (899,6 тыс.) и заемщиков – на 33,2% (322,7 тыс.) по сравнению с предыдущим годом. Однако деятельность небанковских организаций и частных финансовых кооперативов далека от совершенства, хотя они играют большую роль в развитии благоприятной конкурентной среды и оказывают существенное влияние на снижение процентной ставки займов. Процентные ставки займов в среднем по банкам составляют 21,3% годовых, что на 5 пункта ниже по сравнению с 2005 г. На фондовом рынке зарегистрированы 64,5 млн. акций 136 акционерных компаний. Купля-продажа ценных бумаг достигла 21034,2 млрд. туг. В их суммарном объеме правительственные бонды составляют 56,7%, бонды компаний – 22,5% и акции – 20,8%. По состоянию на

2010 г. величина денежной массы на финансовом рынке достигла 1,2 трлн. туг., что на 30% (350 млрд. туг.) больше по сравнению с 2009 г. В предложении денежной массы личные вклады населения составляют 77%, 14% приходится на небанковские деньги и 9% – на банковские счета организаций. В страховании также наблюдается рост, что свидетельствует о его расширении. В 2010 г. сумма доходов от страховых сборов на 1 чел. выросла на 50% по сравнению с 2005 г.

Коммерческие банки на финансовом рынке Монголии являются самыми активными пользователями инновационных продуктов и идей. Они предлагают клиентам наиболее современные, удобные и быстрые услуги. Например, с помощью мобильного банкинга клиенты могут осуществить денежный перевод со своего лицевого счета на лицевой счет любого другого банка.

В последние годы наблюдается устойчивая тенденция к росту внешнеторгового оборота. В 2010 г. он составил 6177,1 млн. долл. США, что на 53,5% больше по сравнению с предыдущим годом. Причем с каждым годом отрицательное сальдо торгового баланса сокращается. Так, в текущем году оно составляет -378,7 млн. долл. США, то есть увеличилось на 50,1% (126,4 млн. долл. США) по сравнению с 2009 г. С 2005 г. объем экспорта постепенно растет и на данный момент составляет 2899,2 млн. долл. США, а импорт достиг 3277,9 млн. долл. Эти показатели продемонстрировали рост, соответственно, на 53,7% и 53,3% по сравнению с предыдущим годом. Партнерами по внешней торговле Монголии являются около 132 стран мира.

Так, на Китай приходится 84,4% экспорта Монголии, а по импорту первое ме-

Таблица 2

Основные виды экспортной продукции, %

	Виды продукции	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Минеральное сырье	42,7	58	66,8	60,3	66,4	80,8
2	Полезные ископаемые	31,1	17,5	12,1	23,7	16,4	6,2
3	Текстильные изделия	18	16	13,5	8,9	10,2	7,4
4	Кожа, кожаные изделия	2,9	2,9	2,1	1,6	1,5	1,1
5	Продукция животноводства	1,8	1,7	1,4	1,3	2,4	2,4
6	Другие изделия	3,5	3,9	4,1	4,2	3,1	2,1

Источник: Статистический сборник Монголии, 2010 г.

Таблица 3

Основные виды импортной продукции, %

	Виды продукции	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Минеральные продукты	19,2	31,4	29,2	29,7	26,7	23,2
2	Машины, оборудование и запчасти к ним	19,5	18,9	20,6	18,7	19,8	20,9
3	Транспортные средства и запчасти к ним	10,9	10,4	10,8	14,1	12,7	19,4
4	Продукция растительного и животного происхождения	10,5	0,8	0,9	0,9	0,9	2,7
5	Пищевые продукты	8,2	6,7	7,7	7,1	8,3	7,3
6	Текстильные изделия	12,2	4,5	2,4	1,2	1,3	1,1
7	Кожаные, деревянные, бумажные и другие изделия, промтовары	8,1	1,8	1,7	1,4	1,7	1,4
8	Химическая продукция	4,5	5,0	5,2	4,7	6,0	6,3
9	Железо, изделия из него	4,5	6,8	8,0	8,3	7,7	6,2
10	Другие изделия	2,4	13,7	13,5	13,9	14,9	11,4

сто принадлежит РФ – 33,3% (на 2010 г.). В общем объеме экспорта 92,5% приходится на КНР, РФ и Канаду, по суммарной доле импорта РФ, КНР, Япония, Южная Корея и США занимают 80,3%.

Структуру экспорта формируют, в основном, минеральное сырье (медь и молибден) и благородные металлы (золото), и их доля имеет тенденцию к увеличению (в 2010 г. на 21,7% по сравнению с 2009 г.), в то время как доля текстильных изделий существенно снижается (табл. 2).

В импорте большую долю составляют минеральные продукты (в том числе нефть и нефтяные продукты), машины, оборудование и транспортные средства (табл. 3).

Таким образом, можно сделать вывод, что в настоящее время Монголия не имеет инновационных и высокотехнологичных товаров, которые бы она могла экспортировать. Это обуславливает недостаточный приток денежных средств в страну, что провоцирует рост инфляции.

Индекс развития человеческого потенциала (ИРЧП) – интегральный показатель, рассчитываемый ежегодно для межстранового сравнения и измерения уровня жизни, грамотности, образованности, долголетия как основных характеристик человеческого потенциала исследуемой территории. Он является стандартным инструментом при общем сравнении уровня жизни разных стран и регионов [9]. По ИРЧП Монголия (с показателем 0.679) занимает 114-е место

среди 177 стран мира, хотя за последние 10 лет наблюдается его постоянный рост. За последние 5 лет численность населения страны увеличилась на 147,3 тыс. чел. (5,7%) и достигла 2780,4 тыс. чел. в 2010 г. (рост на 2,5%, или 70,4 тыс. чел.). Таким образом, есть все основания говорить об устойчивой тенденции к увеличению прироста населения.

Сегодня в стране действуют 751 общеобразовательная школа, 63 учебно-производственных центра, 113 вузов, в которых учатся 850,5 тыс. чел., или 30,6% населения. В вузах обучаются 170,1 тыс. чел. (15,7%) в возрасте 16–35 лет. Уровень грамотности взрослого населения составляет 97,6%, что считается высоким показателем. В стране в основном решена проблема доступности образования, но повышение его качества остается первостепенной задачей.

Задача современного образования – не только предоставить учащимся знания, но и научить применять их в жизни, то есть воспитать всесторонние личности. Каждый год около 20 тыс. молодежи оканчивают вузы, но многие становятся безработными. В целом качество образования, в частности высшего, не отвечает современным требованиям. Большинство вузов (почти 90%) выпускают специалистов по гуманитарным и экономическим направлениям, что не отвечает сформированному на рынке труда спросу. Прежняя система подготовки квалифицированных рабочих разрушена, а новая еще

не создана. Это является одной из главных причин нехватки рабочих рук. В некоторых отраслях, например в строительстве, компании нанимают китайских рабочих, хотя в стране много своих безработных.

Выводы

В целом экономику страны можно охарактеризовать как сырьевую, чувствительную к внешним и природным факторам, хотя доля сектора обслуживания в ВВП все же растет. На наш взгляд, пока еще нет убедительных оснований считать, что социально-экономическая стабильность в развитии страны уже достигнута, поэтому приходится довольствоваться успехами временного экономического роста, обусловленного, главным образом, благоприятной конъюнктурой мирового рынка и не суровыми погодными условиями последних лет.

Таким образом, очевиден вывод о том, что при стратегическом планировании социально-экономического развития страны необходим иной, инновационный, подход к разработке и реализации государственной политики и мер по ее реализации. Для решения этой проблемы следует сформировать инновационную политику, комплексно охватывающую промышленную и научно-техническую составляющие, с полным учетом обеспечения социальных задач страны на основании устойчивого развития.

В дальнейшем необходимо предпринять меры для создания оптимальной структуры экономики, повышения эффективности использования всех видов ресурсов, увеличения уровня производительности национальной экономики и обеспечения устойчивости социально-экономического развития страны путем разработки и реализации комплексной политики государства, сохраняющей установленные взаимосвязи и системность ранее утвержденных политик и программ всех сфер социально-экономической жизни общества, и достижения инновационной направленности.

Следует отметить, что сегодня разработка и реализация государственной политики развития Монголии осуществляются в основном на период до 4 лет, то есть на срок выбора той или иной политической партии.

Такая практика лишает страну проектов долгосрочного развития, не позволяет осуществить более перспективные и стратегические планы в будущем.

Литература

1. Болор Б. Структура и тенденции развития рабочей силы в экономике Монголии /- Б. Болор, И. В. Имидеева // Вестник Восточно-Сибирского Государственного Университета Технологий и Управления. – 2011. – № 2 (33). – С. 13.

2. В экономике Монголии // Бюллетень иностранной коммерческой информации. – 2008. – № 29. – С. 5-6.

3. Горбачёв В. А. Исследование решений системы уравнений в модели добывающего сектора экономики Монголии / В. А. Горбачёв // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Математика, информатика, физика. – 2011. – № 3. – С. 86-91.

4. Громова А. В. Сферы интересов США и Канады в экономике Монголии // США и Канада: экономика, политика, культура. – 2013. – № 11 (527). – С. 055-066.

5. Даваасурэн А. Объективная необходимость повышения конкурентоспособности Монголии / А. Даваасурэн // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2012. – № 6. – С. 82-84.

6. Даваасурэн А. Участие иностранного капитала в развитии экономики Монголии /- А. Даваасурэн // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2011. – № 3. – С. 104-106.

7. Дианова В. М. Положительный опыт инновационной экономики Монголии как основание для развития современной культуры / В. М. Дианова, Е. Д. Свияженинов // Studia Culturae. – 2013. – № 18. – С. 45-56.

8. Дугаржав Л. Монголия: проблемы привлечения прямых инвестиций в экономику. / Л. Дугаржав, Д. Бадарч, А. Ганболд, Х. Лундэнбазар, М. А. Попов, С. А. Филин // Финансы и кредит. – 2006. – № 30. – С. 80-89.

9. Индекс развития человеческого потенциала (ИРЧП) // Википедия. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D1%87%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2-%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%8F

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізована економіка Монголії, описані її переваги і недоліки. Автор стверджує, що така економічна ситуація є вдалою основою для проведення реформ і впровадження інновацій. У цілому економіку країни можна охарактеризувати як сировинну, чутливу до зовнішніх і природних факторів, хоча частка сектора обслуговування в ВВП все ж зростає. Автор переконана, що поки що немає переконливих підстав вважати, що соціально-економічна стабільність у розвитку країни вже досягнута, тому доводиться задовольнятися успіхами тимчасового економічного зростання, обумовленого, головним чином, сприятливою кон'юнктурою світового ринку і не суворими погодними умовами останніх років. При стратегічному плануванні соціально-економічного розвитку країни потрібен інший, інноваційний, підхід до розробки і реалізації державної політики та заходів щодо її реалізації. Для вирішення цієї проблеми слід сформулювати інноваційну політику, яка комплексно охоплює промислову та науково-технічну складові, з повним урахуванням забезпечення соціальних завдань країни на підставі сталого розвитку. Надалі необхідно взяти заходів для створення оптимальної структури економіки, підвищення ефективності використання всіх видів ресурсів, збільшення рівня продуктивності національної економіки та забезпечення сталості соціально-економічного розвитку країни шляхом розробки і реалізації комплексної політики держави, що зберігає встановлені взаємозв'язки і системність раніше затверджених політик і програм усіх сфер соціально-економічного життя суспільства, та досягнення інноваційної спрямованості.

10. Ойдов Цэцэгмаа О. Ц. Теневая экономика в Монголии: становление и институциональные особенности / О. Ц. Ойдов Цэцэгмаа // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008. – № 58. – С. 228-230.

11. Оюун-Ундрах З. Развитие малого и среднего бизнеса в Монголии и особенности его финансирования / З. Оюун-Ундрах // Известия Иркутской государственной экономической академии (Байкальский государственный университет экономики и права). – 2014. – № 1. – С. 18.

SUMMARY

The article analyzes the economics of Mongolia, describes its advantages and disadvantages. The author affirms that this economic situation is the basis for successful reform and innovation. Overall, the economy can be described as raw, sensitive to external and natural factors, although the share of the service sector in GDP is still growing. The author believes that there is still no compelling reason to believe that the social and economic stability in the country's development has been reached. There is only the temporary success of the economic growth caused mainly by the favorable situation on the world market and not harsh weather conditions of recent years. Strategic planning of socio-economic development of the country requires a different, innovative approach to the design and implementation of public policies and measures for its implementation. To solve this problem, it should be created innovative policies that will comprehensively cover the industrial, scientific and technical component, taking full account of the social security problems of the country on the basis of sustainable development. In the future, there must be steps to creation of the optimal structure of the economy, improvement of the utilization of all resources, increasing of the productivity level of the national economy and sustainable socio-economic development through the development and implementation of a comprehensive policy that maintains a fixed relationship and system of the previously approved policies and programs of all spheres of social and economic life of society, and achievements of the innovative orientation.

12. Статистический ежегодник Монголии. – 2010.

13. Статистический ежегодник Монголии. – 2011.

14. Статистический ежегодник Монголии. – 2012.

15. Уянга Э. Перспективы экономики Монголии в 2013 году? / Э. Уянга // Вестник магистратуры. – 2013. – № 3 (18). – С. 81-82.

16. Филин С. А. Актуальные вопросы взаимодействия России и Монголии в сферах экономики и бизнеса / С. А. Филин, Л. Дугаржав, Д. Отгончимэг, О. Очирбатын, Б. Доржсурэн // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2014. – № 25. – С. 31-46.

17. Zaluu. [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.zaluu.com

ПІДВИЩЕННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ РЕГІОНАЛЬНОЇ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СПІВПРАЦІ

**ЛИСЬКОВА Леся Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент
кафедри міжнародної торгівлі ДВНЗ КНЕУ ім. Вадима Гетьмана**

Рассмотрены теоретические подходы к определению понятия экспортного потенциала. Выделены основные факторы влияния на формирование экспортного потенциала Украины на современном этапе. Отмечено приоритетности регионального сотрудничества Украины с Европейским Союзом. Дана оценка динамики и тенденций внешнеторгового сотрудничества Украины и ЕС. Среди направлений повышения экспортного потенциала Украины выделено государственной поддержке и даны рекомендации по усилению этой компоненты.

Ключові слова: експорт, імпорт, експортний потенціал, регіональна співпраця, Україна, Європейський Союз, зовнішньоторговельні потоки, зовнішньоекономічна діяльність.

Постановка проблеми

Економічне зростання держави неможливе без розвитку та зміцнення співпраці між країнами, зокрема на регіональному рівні. Для України, як для країни, що обрала проєвропейський напрям, зміцнення регіональної торговельної співпраці з Європейським Союзом є одним із основних етапів інтеграції держави в регіональне об'єднання. Проте важливо, щоб ці відносини відбувалися на взаємовигідних засадах, тобто якщо мова йде про зовнішньоторговельну співпрацю, потоки імпорту та експорту повинні бути збалансованими. На жаль, Україна, незважаючи на значний соціально-економічний потенціал, залишається технічно відсталою, а продукція вітчизняних товаровиробників – недостатньо кон-

курентоспроможною на міжнародних ринках. Саме тому вважаємо, що дослідження експортного потенціалу України в розрізі регіональної торговельної співпраці з ЄС є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблематиці підвищення експортного потенціалу та аналізу зовнішньоторговельної діяльності присвячено достатньо праць вітчизняних вчених, серед яких виділимо праці: О. О. Алімової [1], Н. М. Балайди [2], Л. П. Борисової [3], О. Васильєва [4], Т. Мельника [8], Д. С. Покришки [9], І. Поліщук [10], В. В. Приходько [11], А. А. Мазаракі, В. В. Юхіменко, О. П. Гребельник [12] та багатьох інших. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених даній проблематиці, недостатньо дослідженими залишаються питання підвищення експортного потенціалу України в розрізі регіональної торговельної співпраці.

Мета статті – здійснити оцінку динаміки та тенденцій регіональної торговельної співпраці України та ЄС, проаналізувати чинники впливу на експортний потенціал, а також надати рекомендації щодо його підвищення в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу

Розпочати дослідження напрямів підвищення експортного потенціалу України

необхідно з визначення термінології. Відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», експорт (експорт товарів) – продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів [7]. Даний Закон не містить визначення експортний потенціал, хоча, на наш погляд, це необхідно, зважаючи на те, що саме від експортного потенціалу залежить формування майбутніх цілей розвитку регіональної співпраці. А. Мазаракі визначає експортний потенціал як обсяг конкурентоспроможної продукції, яку здатна створити й спроможна реалізувати на зовнішніх ринках у просторово-часовому вимірі певна виробничо-господарська система [12]. І. Поліщук вважає, що під поняттям експортного потенціалу певного регіону чи країни в цілому слід розуміти сукупність чинників, які зумовлюють здатність даного регіону постачати на зовнішні ринки конкурентоспроможну продукцію [10].

На противагу попереднім визначенням науковців Т. М. Мельник розглядає експортний потенціал країни як набір внутрішніх та зовнішніх чинників. Науковець зазначає, що до внутрішніх чинників слід віднести; ресурсно-сировинний потенціал, можливості промислового виробництва і кадрове забезпечення; науковий та інвестиційно-інноваційний потенціал, законодавчу і нормативну базу та діяльність державних установ. Натомість зовнішні чинники: ємність та кон'юнктура ринку і умови конкуренції на ньому та інституціональний чинник як система міжнародних інститутів з координації світових торговельних потоків. Тобто, на думку науковця, експортний потенціал реалізується у фактичному обсязі зовнішньої торгівлі, у якій проявляються конкурентні переваги національної економіки [8].

Таким чином, можна визначити поняття експортного потенціалу як сукупність чинників як внутрішніх, так і зовнішніх, які визначають обсяги експорту конкурентоспроможної продукції на міжнародні ринки. На нашу думку, експортний потенціал держави

повинен збільшуватися відповідно до зміцнення регіональної торговельної співпраці.

Інтенсивний розвиток світової економічної системи, процеси глобалізації та лібералізації соціально-економічного розвитку зумовили зміну підходів до здійснення міжнародних економічних відносин в аспекті поглиблення інтеграційних процесів між країнами. Передумовами даної тенденції, беззаперечно, залишається прагнення країн полегшити співпрацю як в економічній, так і в політичній сферах. Співпраця між країнами світу відбувається на регіональному, міжконтинентальному та світовому рівні. Зрозуміло, що регіональна форма економічної співпраці є найбільш поширеною, зокрема через близькість розміщення держав, менталітету населення, спільних історичних передумов становлення та ін.

Регіональна економічна співпраця передбачає поглиблення як економічних, так і політичних зв'язків між країнами на регіональному рівні з метою досягнення певних спільних цілей. Формами регіональної співпраці є як двосторонні економічні відносини, так і інтеграція країн у певні регіональні угруповання та структури. На думку В. В. Приходько, сучасним процесам міжнародної регіональної економічної інтеграції притаманні: динамізм, зумовлений як дією об'єктивних факторів, так і «ланцюговою» реакцією країн світу на розвиток окремих інтеграційних угруповань; нерівномірність розвитку й реалізації форм міжнародної економічної інтеграції, спричинена проявами очевидних відмінностей економічного розвитку країн і регіонів світу; розвиток поряд з інтеграційними – дезінтеграційних процесів (локального чи міжнародного характеру) та процесів повної, часткової чи розширеної реінтеграції [11, с. 5].

Якщо розглядати співпрацю України на регіональному рівні, то все ж таки найбільш ваговою є співпраця з Європейським Союзом. У Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (стаття 11) серед засад зовнішньої політики варто виділити [6]:

1. Створення сприятливих зовнішньополітичних умов для розвитку української нації, її економічного потенціалу, історичної

свідомості, національної гідності українців, а також етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності громадян України усіх національностей.

2. Підтримка розвитку торговельно-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди.

3. Забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі.

Таким чином, курс на Європейську інтеграцію України передбачає поглиблення, насамперед, регіональної торговельно-економічної співпраці. Проаналізуємо стан торговельної співпраці України та ЄС, щоб виділити основні тенденції та розробити напрями підвищення експортного потенціалу України.

За 2013 р. експорт товарів до країн ЄС склав 16758,8 млн. дол. США і зменшився порівняно з 2012 роком на 2,1 %, імпорт – відповідно 27037,8 млн. дол. та збільшився на 3,1 % (рис. 1). Негативне сальдо становило 10279 млн. дол. (мінус 9104,2 млн. дол. за 2012 р.). Коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 0,62 (за 2012 р. – 0,65) [5]. Аналі-

зуючи дані рисунку 1, можна побачити, що найбільші обсяги експорту вітчизняної продукції до країн ЄС були в 2008 р. (18129,5 млн. дол. США). У цьому ж році спостерігались і найбільші обсяги імпорту (28868,4 млн. дол. США). Кризові роки 2009-2010 рр. характеризувались суттєвим скороченням зовнішньої торгівлі. Надалі спостерігались тенденції до нарощування обсягів експортно-імпортних операцій. На жаль, початок 2014 р. ознаменувався загостренням внутрішньої політичної та економічної кризи і, незважаючи на підтримку європейської спільноти, обсяги торгівлі скоротилися.

У загальному обсязі частка країн ЄС порівняно з попереднім роком збільшилась і становила у експорті 26,5 %, в імпорті – 35,1 % (за 2012 р. відповідно 24,9 % і 31 %). Головними партнерами в торгівлі з країнами ЄС залишаються Польща – 15,2 % і 15 %, Італія – 14,1 % і 7,7 %, Німеччина – 9,6% і 25 % та Угорщина – 9,3 % і 5,2 % від загальних обсягів експорту та імпорту країн ЄС (табл. 1).

Найбільші обсяги експорту до країн ЄС склали чорні метали та вироби з них – 26,2 % від загального обсягу експорту до ЄС (Італія, Польща, Німеччина), руди, шлак і зола – 10,5% (Чехія, Польща, Австрія), зернові

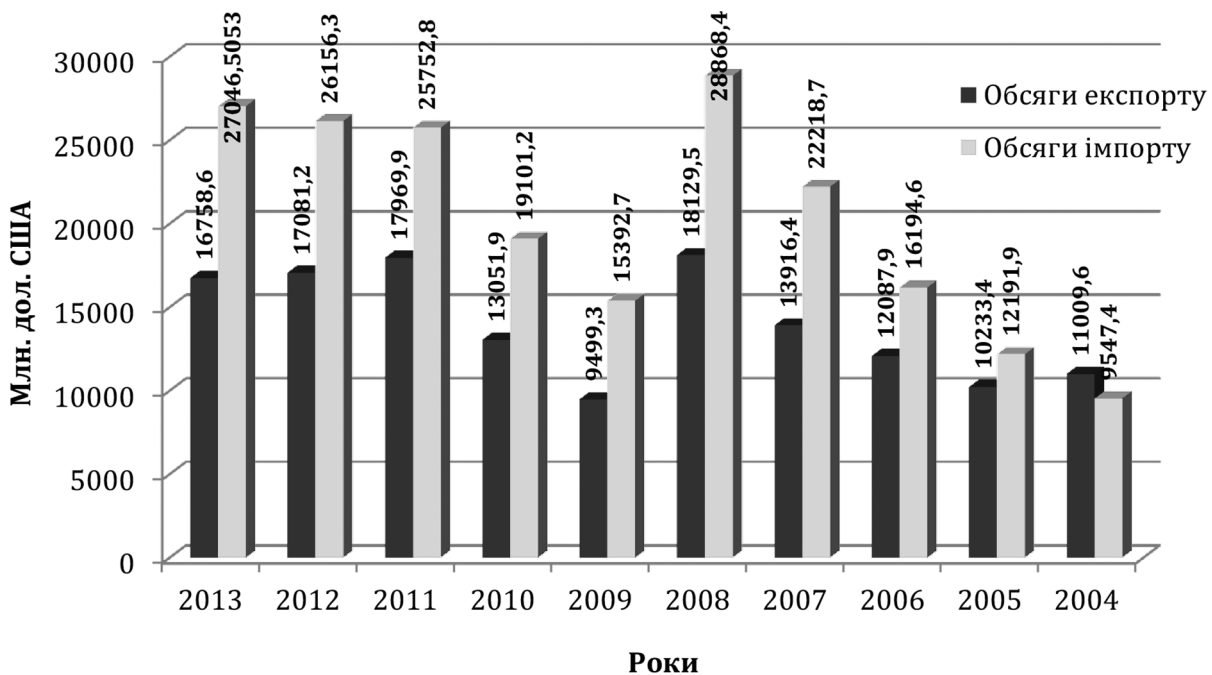

Рис. 1. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами України з ЄС у 2004-2013 рр.
Побудовано автором за: [5]

Зовнішня торгівля України товарами з країнами ЄС за 2013 р.

(тис. дол. США)

Країни	Експорт	Імпорт	Сальдо
Всього по країнах ЄС	16758614,8	27046505,3	-10287890,5
Австрія	554607,7	968614,4	-414006,7
Бельгія	401869,9	692971,1	-291101,2
Болгарія	591262,5	300983,5	290278,9
Велика Британія	547214,5	1132447,6	-585233,1
Греція	227886,3	277510,1	-49623,8
Данія	163887,2	313932,5	-150045,3
Естонія	103208,1	93214,0	9994,1
Ірландія	120847,1	191487,2	-70640,1
Іспанія	987677,7	863458,8	124218,9
Італія	2357645,1	2086652,5	270992,5
Кіпр	161554,9	70320,8	91234,1
Латвія	182581,2	104176,6	78404,6
Литва	324816,9	966682,6	-641865,7
Люксембург	4582,3	25504,4	-20922,1
Мальта	6263,4	10857,7	-4594,2
Нідерланди	1041336,6	1062282,4	-20945,8
Німеччина	1603753,9	6772826,8	-5169073,0
Польща	2547824,0	4074248,0	-1526423,9
Португалія	267163,9	75683,7	191480,1
Румунія	558236,9	897216,1	-338979,2
Словаччина	752667,4	663802,1	88865,3
Словенія	12948,0	287490,0	-274542,1
Угорщина	1556952,7	1400578,5	156374,2
Фінляндія	60784,8	466713,1	-405928,3
Франція	690500,8	1729861,4	-1039360,6
Хорватія	43252,8	36257,2	6995,7
Чехія	823749,5	999402,3	-175652,9
Швеція	63538,6	481329,7	-417791,1

Систематизовано автором за: [5]

культури – 10,3 % (Іспанія, Італія, Нідерланди), електричні машини – 9 % (Угорщина, Польща, Німеччина), насіння і плоди олійних рослин – 7,4 % (Франція, Нідерланди, Італія), палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки – 6,3 % (Угорщина, Польща, Кіпр), деревина і вироби з деревини – 3,6 % (Польща, Німеччина, Румунія) [5].

Значні надходження з країн ЄС склали механічні машини – 12,6 % (Німеччина, Італія, Польща), палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки – 11,2 % (Литва, Польща, Німеччина), засоби наземного транспорту, крім залізничного – 10,2 % (Німеччина, Велика Британія, Чехія), фар-

мацевтична продукція – 8,6 % (Німеччина, Франція, Австрія), електричні машини – 6,9 % (Німеччина, Польща, Угорщина), пластмаси та полімерні матеріали – 6,6% (Німеччина, Польща, Італія), папір та картон – 4,2 % (Польща, Фінляндія, Німеччина) від загального обсягу імпорту з країн ЄС.

Отже, аналіз динаміки торговельного співробітництва України з ЄС доводить, що торговельні потоки є неоднорідними як за структурою, так і технологічним наповненням. Розвиток економічних відносин України з ЄС засвідчив наявність суттєвих дисбалансів та диспропорцій регіонального зовнішньоторговельного співробітництва.

Внутрішні чинники впливу на структуру та обсяги вітчизняного експорту

№ з/п	Чинник впливу
1	недосконалість норм українського законодавства у сфері управління здійсненням і розвитком експортної діяльності, порівняно з нормами, що прийняті у міжнародній практиці
2	низька конкурентоспроможність вітчизняної промислової продукції
3	важкий фінансовий стан більшості підприємств обробної промисловості і конверсійних виробництв, що робить практично неможливим інвестування у перспективні, орієнтовані на експорт проекти за рахунок внутрішніх ресурсів
4	штучне стримування курсу гривні в рамках «валютного коридору» звужує можливості використання курсового фактору з метою просування експорту
5	недостатній розвиток вітчизняних систем сертифікації і контролю якості експортної продукції на фоні значного посилення вимог до споживчих і екологічних характеристик, а також до безпеки продукції, яка реалізується на ринках промислово розвинених країн
6	випереджаюче зростання цін на продукцію та послуги природних монополій у порівнянні зі збільшенням цін на вироби обробної промисловості та продукцію агропромислового комплексу
7	недостатність спеціальних знань і досвіду роботи у сфері експорту у більшості українських підприємств, а також недостатня координованість їх діяльності на зовнішніх ринках

Складено за матеріалами [1]

Таким чином, необхідно виявити, які саме чинники впливають на експортний потенціал вітчизняної продукції. Комплекс чинників впливу можна розділити на внутрішні і зовнішні. Внутрішні чинники подано в таблиці 2. На наш погляд, самі внутрішні чинники на сьогодні відіграють основну роль у формування перспектив збільшення експортного потенціалу України.

До переліку внутрішніх чинників доцільно ще додати нестабільну ситуацію на Сході України, внаслідок якої зменшились експортні поставки певних видів продукції, зокрема хімічної та металургійної галузі. На експортний потенціал також впливає зниження торговельної співпраці України з Російською Федерацією

Таким чином, на наш погляд, визначальним чинником, який стримує підвищення експортного потенціалу України на регіональному рівні, є низький рівень конкурентоспроможності продукції. Серед передумов такої ситуації треба визначити:

1. Більшість вітчизняних товарів, навіть високої якості, не відповідає міжнародним стандартам. У країнах колишнього соціалістичного табору використовувалася

своя система стандартизації, яка значно відрізняється від прийнятої в усьому світі. Процес переходу до міжнародних систем стандартизації відбувається і зараз, проте доволі повільно, оскільки це вимагає чимало часу та фінансових активів. Саме тому лише незначна частина вітчизняних підприємств мають сертифікати міжнародного зразка, а відповідно і доступ на міжнародні ринки товарів. Характерними рисами вітчизняної продукції є також значна трудомісткість продукції та те, що вона виготовляється на морально застарілому обладнанні. Це негативно впливає на ціну продукції. Вона на порядок вища ніж закордонні аналоги, а тому не користується попитом.

2. Переважання в експорті України сировинних товарів та низька частка високотехнологічної продукції, попит на яку на міжнародних ринках постійно зростає.

3. Недостатньо розвинута система підготовки кадрів для роботи з зарубіжними партнерами та на міжнародних ринках.

4. Недосконала система управління зовнішньоекономічною діяльністю як на законодавчому, так і на виконавчому рівні.

5. Низький рівень зацікавленості вітчизняних підприємств у роботі на міжнародних ринках.

6. Недостатній рівень державної підтримки розвитку галузей орієнтованих на експорт [3, с. 80].

Для вирішення вищеперелічених проблем необхідно здійснити модернізацію зовнішньоекономічної діяльності, яка повинна бути націлена на збільшення обсягів та підвищення ефективності експорту. В даному аспекті можна запропонувати наступні шляхи вирішення:

- вивчення та прогнозування кон'юнктури ринків;
- створення сприятливих умов для експортерів;
- стимулювання інвесторів;
- розширення та переозброєння потужностей для виробництва експортної продукції;
- диверсифікації товарної структури експорту;
- закріплення на традиційних ринках експорту та освоєння нових;
- активізація участі в міжнародному виробничому співробітництві;
- проведення організаційно-правових заходів [4].

Рушійні сили сучасного економічного розвитку та експортного потенціалу країн визначаються, передусім, новими знаннями та здатністю підприємницького сектора своєчасно й ефективно їх сприймати [2]. Звідси, роль держави полягає не у створенні конкурентного середовища як такого, а у наданні національним суб'єктам господарювання максимально сприятливих умов функціонування через опосередковану підтримку їх експортного потенціалу [9]. Отже, важливим фактором підвищення експортного потенціалу України є державна підтримка розвитку підприємств та їх експортної діяльності. Така підтримка повинна передбачати:

1. Виділення цільових коштів з бюджету для забезпечення державної підтримки експортної діяльності підприємств

2. Страхування експортних кредитів для забезпечення захисту експортерів від комерційних (банківських) і політичних ризиків.

3. Надання гарантій за кредитами на експортоорієнтовані інвестиційні проекти.

4. Забезпечення стабільності курсу гривні, зменшення валютних ризиків, пов'язаних з її нестабільністю, підтримання паритету купівельної спроможності гривні.

5. Покращення валютного обслуговування учасників зовнішньоекономічних операцій і зменшення можливостей щодо спекулятивних дій на валютному ринку.

6. Здійснення цільового державного кредитування експортного виробництва.

7. Надання державних гарантій щодо кредитів на участь у міжнародних тендерах.

8. Зменшення та оптимізація податкового навантаження експортоорієнтованих підприємств;

9. Забезпечення своєчасного та повного повернення ПДВ при експорті вітчизняної продукції.

Висновки

Незважаючи на значну присутність вітчизняних товарів на ринках країн ЄС, у торговельних відносинах існує ще безліч проблемних аспектів, які потребують регулювання з боку як державних органів, так і міжнародних організацій. Необхідно докласти зусиль, щоб уніфікувати норми, стандарти та правила виробництва продукції та торгівлі нею відповідно до вимог ЄС, а також зосередитись на удосконаленні технічних та фітосанітарних норм вітчизняної продукції, що експортується. Ще одним аспектом, який потребує наукового обґрунтування, є засоби підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, оскільки після підписання угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС може відбутися значне скорочення внутрішнього виробництва через доступ на вітчизняний ринок більш конкурентоспроможної європейської продукції. Одним із визначальних факторів підвищення експортного потенціалу України в аспекті регіональної торговельно-економічної співпраці є посилення підтримки держави тих галузей, які орієнтовані на експорт продукції, зокрема високотехнологічної.

АНОТАЦІЯ

Розглянуто теоретичні підходи до визначення поняття експортного потенціалу. Виокремлено основні чинники впливу на формування експортного потенціалу України на сучасному етапі. Наголошено на пріоритетності регіональної співпраці України з Європейським Союзом. Подано оцінку динаміки та тенденцій зовнішньоторговельної співпраці України та ЄС. Серед напрямів підвищення експортного потенціалу України виділено державну підтримку і надано рекомендації щодо посилення цієї компоненти.

SUMMARY

Theoretical approaches to the definition of export potential are analyzed. Author determined the main factors that influenced the formation of the export potential of Ukraine today. Also there is emphasized on the priority of regional cooperation between Ukraine and the European Union. Assessment of the dynamics and trends of foreign trade cooperation between Ukraine and the EU are posted. Among the ways of increasing the export potential of Ukraine allocated to state support and recommendations to strengthen this component.

Література

1. Алимова О. О. Експортний потенціал України: проблеми та перспективи реалізації / О. О. Алимова // Державне управління. – 2013: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=556>.
2. Балайда Н. М. Експортний потенціал: сутнісна характеристика, фактори формування та механізми стимулювання / Н. М. Балайда: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16235/1/81_Bajdala_153_154_Modern_Problems.pdf.
3. Борисова Л. П. Позиціонування України на ринку товарів і послуг в Східноєвропейському партнерстві / Л. П. Борисова // Бізнесінформ. – 2012. – № 3. – С. 78-82.
4. Васильєв О. Розвиток експортного потенціалу як складова модернізації зовнішньоекономічної діяльності / О. Васильєв // Зовнішні справи. – 2013: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com.ua/ekspertna-dumka/view/article/rozvitok-ekspornogo-potencialu-jak-skladova-moderniz>.
5. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/.
6. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» № 2411-VI від 01.07.2010 р. (Поточна редакція від 19.04.2014 р.): [Електронний ресурс]. – Ре-

жим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

7. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 959-XII від 16.04.1991 р. (Поточна редакція від 19.04.2014 р.): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.
8. Мельник Т. Експортний потенціал України: методологія оцінки та аналіз / Т. Мельник // Міжнародна економічна політика. – 2008. – № 8-9. – С. 221-224.
9. Покришка Д. С. Торгівельні відносини України з Європейським Союзом в умовах глобальної невизначеності / Д. С. Покришка // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 1. – С. 13-21.
10. Поліщук І. Основні фактори впливу на експортний потенціал України [Електронний ресурс] / І. Поліщук // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2011. – Вип. 2 (5) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11primepu.pdf>.
11. Розвиток міжнародної регіональної торговельно-економічної інтеграції: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.05.01 // В. В. Приходько ; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2003. – 19 с.
12. Управління експортним потенціалом України : монографія / А. А. Мазаракі, В. В. Юхіменко, О. П. Гребельник та ін. ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-економ. університет, 2007. – 210 с.

ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОЇ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ І ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

ЄРМАКОВА Ганна Станіславівна - кандидат філософських наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УДК 340

Представленная статья посвящена анализу особенностей советской модели государственно-церковных и правовых отношений, с описанием путей совершенствования концептуальных основ в этой сфере и предоставлением выводов из исторического опыта по формированию моделей отношений государства и церкви в Украине. В итоге сделан вывод, что советская власть осуществляла особую государственную политику в отношении религии и церкви, цель которой заключалась в построении безрелигиозного общества, чему способствовало законодательное ограничение деятельности церкви и репрессии против нее, в частности, в виде запрета образовательных учреждений: церковно-приходских школ, духовных семинарий и академий, а также благотворительных организаций, религиозных организаций для детей, молодежи, женщин; религиозного обучения и религиозных изданий.

Ключові слова: держава релігія, церква, законодавство, радянська влада, СРСР, право, правові відносини.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями

Становлення радянської влади характеризувалося відділенням церкви від держави з одночасним витісненням релігії від суспільних відносин. Це пов'язано зі замінами на ідеологічному рівні, які передбачали виключне існування лише комуністичної ідеї з відсутністю будь-яких форм плюралізму, включаючи й віросповідання. Одночасно слід зазначи-

ти, що радянський період характеризується прийняттям цілої низки нормативних актів, які закріплювали вказані напрямки, деякі з яких і досі зберегли свою актуальність, зокрема, ті, що втілюють тенденції відмежування держави та церкви. У зв'язку з чим дослідження особливостей радянської моделі державно-церковних відносин та їх відповідного правового забезпечення є актуальним для сучасної наукової думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

З'ясуванню стану релігії у радянський період присвячена достатньо велика кількість наукових праць політологів, істориків, філософів, соціологів тощо. Так, особливості відносин держави та релігії досліджено у доробках Е.Бистрицької, Л.А. Паніна, Л.В. Загребельної, О.А. Гура, Р.Л. Скакун, М.І.Одинцова, Я.М. Щапова, А. Колодного тощо. Проте аналізу особливостей радянської моделі державно-церковних і правових відносин у наукових колах не проведено, що також доводить необхідність представленою дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання)

Метою наукової статті є аналіз особливостей радянської моделі державно-церковних

і правових відносин з окресленням шляхів удосконалення концептуального підґрунтя у цій сфері й наданням висновків з історичного досвіду щодо формування моделей відносин держави та церкви в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

На початку ХХ століття Російська Православна Церква перебувала у стані глибокої внутрішньої кризи, яка наростала впродовж двох попередніх століть. Впровадження синодальної системи з підпорядкуванням Церкви бюрократичному апарату позбавили її самостійного голосу в суспільстві, уподібнили приходського священника до поліцейського чиновника, який присягав служити світській владі, повідомляв про політичні настрої пастви тощо. Самодержавство відверто втручалось навіть у віровчення, богословські дискусії.

Напередодні революції 1905–1907 років Російська Православна Церква, безпосередньо вплетена в державні структури Російської імперії, користувалася всіма правами та привілеями державної релігії. Державний апарат потужністю правоохоронних органів забезпечував виявлення і припинення злочинів проти віри, перевагу православних над іновірцями та ін.

У різних колах православної церкви Лютнева революція 1917 року була зустрінена далеко не однозначно. Вищі церковні ієрархи, тісно пов'язані з царським режимом, боячись втратити власні привілеї, реагували на неї досить стримано з огляду на те, що революційні перетворення супроводжувались низкою антицерковних акцій.

Релігійна політика Тимчасового уряду відрізнялася певною специфікою. Своїми постановами «Про відміну віросповідних і національних обмежень» (20 березня 1917 року) і «Про свободу совісті» (14 липня 1917 року) він багато зробив для утвердження справжньої свободи віросповідань. Водночас, хоча в програмах усіх партій, які входили до складу уряду, було присутнє положення про поступове відділення Церкви від держави, конкретних кроків у цьому напрямі зроблено не було. Придбавши певну

фактичну самостійність, юридичної свободи Православна Церква не отримала.

Духовним ієрархам Церква уявлялася як самостійна сила, яка стоїть над державою. Подібні настрої знайшли своє віддзеркалення в документах Всеросійського з'їзду духовенства і мирян (1917 року), в яких, зокрема, зазначалося: «Від народовладдя, якої б форми воно не набуло, чекаємо для християнської Православної Церкви оголошення і послідовного проведення свободи віросповідання й культу, так само надання всіх необхідних у правовому і матеріальному аспектах умов щодо здійснення її завдань, з визнанням православної християнської віри першою між іншими наявними в державі релігіями» [13, с. 83].

У період роботи Помісного Собору відбулася Жовтнева революція. Влада від Тимчасового уряду перейшла в руки рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, які проголосили головною метою руйнування колишнього суспільства. Церковне керівництво, тісно пов'язане з правлячими колами царської Росії, сприйняло загрозу руйнування суспільного устрою як пряму небезпеку і спробувало консолідувати сили Церкви, виробити незалежну від нової влади позицію.

20 січня 1918 року був прийнятий і 23 січня опублікований декрет РНК, який увійшов до історії під назвою «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». Він заклав засади майбутнього безправного Становища Церкви, хоча містив і низку демократичних положень, серед них і про вільне сповідання будь-якої релігії. Проте в декреті проголошувалася заборона релігійним організаціям володіти власністю, вони позбавлялися права юридичної особи і оголошувалася націоналізація церковного майна. Ці обмеження були викликані насамперед політичними та ідеологічними міркуваннями. Але саме вони найбільше обтяжували реальне становище Церкви. Духівництво і віруючі, які хворобливо сприймали антирелігійну орієнтацію радянської влади, негативно зустріли зазначений закон.

Декрети нової влади поставили Церкву у вельми складне становище. З одного боку, вона ставала вільною від державної опіки і

одержувала можливість сконцентрувати зусилля на задоволенні релігійних потреб віруючих. Оцінка подій тих років з позицій сучасних православних ієрархів є досить позитивною: «Звільнення Церкви від мирської діяльності усуває небезпеку її секуляризації і відкриває їй широкі можливості до здійснення своєї місії..., бо принагідно, без сумніву, досягається мета – особистий порятунок людини, наближення її до Бога» [11, с. 116].

Як і після Лютневої революції Церква мала об'єктивно, без емоцій вивчити ситуацію, що склалася, і вжити заходів, керованих не політичними амбіціями, а церковними канонами, й насамперед:

- визнати за державою належного їй права законодавства, управління і переслідування за порушення встановлених законів;
- виховувати у християн думку про необхідність сплати світській владі податків і виконання обов'язків;
- переконувати мирян покорятися розпорядженням державної влади;
- віддавати державній владі шану й пошесті;

Конфронтація Церкви і радянської держави продовжилася і в період громадянської війни. На початку 1919 року правляча партія РКП(б) посилила антирелігійну політику. Розрахунок будувався на повному і недовгому відмиранні церкви і релігії, що розцінювалися як «забобони». Політики вважали, що їх може досить швидко здолати «цілеспрямована система виховання» та «революційної дії», серед іншого й насильницької. Згодом у радянській атеїстичній літературі цей період боротьби з Церквою одержав назву «бурі й натиску». Подібні погляди були офіційно зафіксовані в прийнятій у березні 1919 року на VIII з'їзді РКП(б) Програмі партії. По суті, в ній ставилося завдання тотального наступу на релігію, проголошувалося грядуще «повне відмирання релігійних забобонів» [7, с. 212].

Неминучість конфлікту впливала із тісного зв'язку Церкви з царським режимом, частиною державного апарату якого вона сама була. А зміцнення нового ладу за задумом лідерів Радянської влади було постав-

лене в безпосередню залежність від повного знищення «буржуазної державної машини», невід'ємною частиною якої була Російська Православна Церква. Для кардинального вирішення проблеми конфлікту духовних і світських властей були необхідні принципово нові методи у сфері відкритої боротьби, яка викликає співчуття населення до пригніченої владою Церкви. Адже перша радянська спецслужба – Всеросійська надзвичайна комісія з боротьби з контрреволюцією і саботажем була створена як партійно-державний орган, який мав чітку установку на придушення ідейних суперників. У своїй діяльності надзвичайні комісії спиралися на послідовне проведення в життя класового пролетарського принципу. Грубо зневажаючи і без того мізерне радянське законодавство, ВНК без достатніх підстав затримувала і заарештовувала «представників буржуазії, духовенства, колишніх службовців царських установ та ін.» [14]. Правоохоронними органами Радянської Росії з жовтня 1917 року до кінця 1921 року було знищено більше 10 тис. представників духовенства і мирян, не рахуючи тих, хто був репресований за участь у Білому русі [3, с. 144].

Цим самим покладено початок розколу православної церкви.

Можна погодитися, що від часу прийняття декрету «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» (20 січня 1918 року) влада поступово сформувала необхідні органи для проведення церковної політики («ліквідвідділи»), розробила заходи втілення положень декрету, викристалізувалися основні елементи моделі державно-церковних відносин. Основними складниками цієї моделі були: керівне ядро (структури РКП(б) і радянської влади); залучення органів НКВС - ВНК; використання засобів терору, гоніння і переслідування; створення спеціальних структур для вирішення «церковного питання» (мережа ліквідаційних комісій); підриг економічної могутності церкви; декретування («правовий» наступ); заохочення і підтримка розколів у церковному середовищі; активне використання агітації і пропаганди; формування і закріплення у свідомості населення «образу ворога» тощо.

Проголошуючи відокремлення церкви від держави і декларуючи невтручання у церковні справи, влада жорстко обмежувала релігійну свободу громадян. Ця «діалектика» керівництва стала визначальною в державно-церковних відносинах 1920-1930-х років.

Дії правоохоронних органів сприяли встановленню нових стосунків між Церквою і радянською державою, які ґрунтувалися на принципі церковної аполітичності. Це змусило патріарха Тихона зробити заяву, в якій він підкреслив, що Російська Православна Церква має бути і буде єдиною соборною апостольською Церквою. І будь-які спроби залучити Церкву в політичну боротьбу, з якого б боку вони не робилися, мають бути знехтувані. Впровадження принципу аполітичності означало відокремлення церковної ідеології та діяльності від їх державних форм, відмова Церкви від подальшої підтримки тих сил, котрі протистояли державі, припинення конфронтації з політичною владою. За державою не признавалося права політичної регуляції внутрішньої діяльності Церкви.

Боячись зіткнення з правоохоронними органами, митрополит Сергій розпочав рішучу боротьбу з тими представниками духовенства, які прагнули повернути Церкву на дорогу боротьби з Радянською владою. У посланні пастирям і пастві від 29 липня 1927 року («Декларація 1929 року») він засудив церковних діячів, котрі продовжують конфронтацію з Радянською владою. «Нам потрібно не на словах, а на ділі показати, що вірними громадянами Радянському Союзу, лояльними до Радянської влади можуть бути не тільки байдужі до православ'я люди, не лише зрадники його, але й навіть ревностні прибічники його, для яких воно дороге як істина й життя зі всіма його догматами і переказами, зі всім його канонічним і богослужбним устроєм» [6].

У Кримінальному кодексі РРФСР, упровадженому в дію постановою ВЦВК 22 листопада 1926 року, переслідування порушень правил про відокремлення Церкви від держави отримало силу закону. Ці порушення тепер були державними злочинами і склали IV розділу особливої частини кодексу,

випереджаючи за значущістю злочини проти життя і здоров'я громадян, майнові, господарські та військові злочини. Розділ «Порушення правил про відокремлення церкви від держави» містив такі статті:

- статтю 122. «Викладання неповнолітнім релігійних віровчень у державних або приватних навчальних закладах», що передбачало покарання до року виправних робіт;

- статтю 123. «Здійснення обманних дій з метою збудження забобонів...», за що призначалося аналогічне покарання з конфіскацією частини майна або штраф;

- статтю 124. «Примусове стягування збору на користь церковних і релігійних груп», що тягло за собою покарання до шести місяців виправних робіт або штраф;

- статтю 125. «Привласнення собі релігійними або церковними організаціями адміністративних, судових або інших прилюдно-правових функцій...», що передбачало санкції, аналогічні до статті 124;

- статтю 126. «Здійснення в державних і суспільних установах та підприємствах релігійних обрядів, а також розташування в цих установах будь-яких релігійних зображень», що спричиняло покарання у формі виправно-трудова робіт на строк до трьох місяців або штраф;

Остання, 127 стаття присвячувалася захисту прав віруючих: «Перешкода виконанню релігійних обрядів, оскільки вони не порушують громадського порядку і не супроводжуються посяганнями на права громадян» – передбачала виправно-трудова робота на строк до шести місяців [12].

Вивчення архівних кримінальних справ, які стосуються цього періоду, свідчить, що державні органи притягували до кримінальної відповідальності громадян не за їх релігійні переконання, а за порушення конкретних норм, закріплених законодавчо, зазвичай за сумно відомою 58 статтею КК РРФСР 1926 року. Водночас дії цих осіб, які призвели до конфлікту з правоохоронними органами, ґрунтувалися на їх релігійних переконаннях, незалежно від того, належали ці віруючі до православної Церкви чи до якоїсь секти. Релігійні принципи визначали неприйняття окремих вимог державної

влади і багато віруючих були готові йти у відстоюванні власної релігійно-етичної позиції навіть на самопожертву. Організованість релігійних груп давала можливість об'єднатися значній кількості однодумців, а віра в пастиря усувала конформізм.

Правоохоронні органи СРСР вели боротьбу не лише з безпосередніми замахами частини віруючих на існуючий суспільний і державний устрій та протидією органам державної влади тощо, але й з такими видами релігійної діяльності, які зовні не мали безсумнівної загрози владі.

Основні втрати релігійні організацій мали не в післяреволюційне десятиліття, а в період становлення авторитарного правління в СРСР, яке супроводжувалося масовими репресіями.

Безперечним є факт перетворення політичним керівництвом держави правоохоронних органів у знаряддя влади, вістря якого було спрямоване проти власного народу, а також підміни законності «політичною доцільністю», регенерація системи політичного розшуку та органів позасудової розправи на зразок середньовічної церковної інквізиції.

Виявити та заарештувати «сектантів і церковників» для правоохоронних органів було легкою справою, оскільки в переписному аркуші 1937 року, незважаючи на законодавче відокремлення Церкви від держави, фігурувало чітке питання про ставлення до релігії. Священики і віруючі служили улюбленим прикладом для виправдання тези про загострення класової боротьби.

Отже, як вказують вчені, до 1939 р. було остаточно зруйновано Римо-католицьку церкву і громади російських греко-католиків [2, с. 211 – 213]. Після Другої світової війни греко-католицькі церкви були ліквідовані не лише в Західній Україні в межах СРСР, але й у країнах «народної демократії», зокрема Румунії, Словаччині, незначна їх кількість залишилась у Польщі та Югославії [2, с. 338 – 339]. Не підлягає сумніву, що «самоліквідація» планувалася за участю вищого партійно-державного керівництва й була наслідком брутального втручання державних органів влади у справи церкви. Причому схема ліквідації була однотипною

й включала створення «ініціативної групи» з числа греко-католицьких священиків, які вимагали приєднання до Православної церкви. Показово, що предстоятелі православних церков у країнах Східної Європи почасті обиралися з числа єпископів РПЦ.

Деяких змін релігійна політика держави зазнала в 1939–1945 роках. У відповідь на конструктивну позицію Церкви з мобілізації віруючих на відсіч ворогові, широку добродійну діяльність, підтримку державної влади держава дозволила знов відкрити для відправлення обрядів деякі з розорених раніше храмів. Була створена Рада у справах Російської Православної Церкви і Рада у справах релігійних культур при уряді СРСР.

Сучасні дослідження державно-церковних відносин у СРСР доводять, що державна політика радянського уряду після Другої світової війни щодо релігійних меншин спрямовувалася на їх ліквідацію. Вона скеровувалася переважно закритими (таємними) партійними постановами «посилити» і «покрасити» атеїстичну роботу, виховання, пропаганду. Проте, кожна така постанова призводила лише до скорочення релігійних громад на місцях. Застосовувався жорсткий контроль за проведенням обрядів хрещення, вінчань, відспівувань померлих; вступачими у духовні семінарії, заборонялося відвідувати храми особам, молодшим 18 років. До порушників застосовувалися адміністративні міри покарання за місцем навчання та проживання [4; 5; 9; 10].

З 1 січня 1947 року по 1 червня 1948 року у Радянському Союзі правоохоронними органами було заарештовано майже 2000 церковнослужителів усіх конфесій. Переважна більшість серед них були православними священиками.

Підпорядкування римо-католиків і греко-католиків Святому Престолу, орієнтація протестантів різного конфесійного спрямування на закордонні центри значною мірою визначало їх долю в радянській державі. Феномен сергіанства став підставою для функціонування Російської православної церкви (РПЦ) в чітко окреслених межах й перетворення її в інструмент вирішення внутрішньо- і зовнішньополітичних потреб керівництва СРСР.

Римо-католицькі, іудейські, мусульманські, буддистські громади і протестантські конфесії в СРСР планомірно ліквідовувалися. Наприклад, у 1961 р. було здійснено облік усіх діючих на той час релігійних громад у СРСР. Виявилось, що функціонували 6486 незареєстрованих громад. У переліку не було православних. Серед опозиційних — адвентисти сьомого дня (АСД), буддисти, іудеї, євангельські християни-баптисти (ЄХБ), лютерани, молокани, мусульмани, старообрядці та католики. Рішенням місцевих рад у нелегальному становищі опинилися 66 (4,5%) католицьких громад.

Під заборону реєстрації потрапили адвентисти-реформісти (49 громад), Свідки Єгови (607), іоаніти (21), іннокентіївці (15), меноніти (128), п'ятидесятники (994), суботники (36), хлисти (47), особисті баптисти (32) [8, с. 122].

Взаємини між державою і релігійними організаціями стабілізувалися лише наприкінці 1964 року. На той час кардинальних змін у ставленні політичної влади до релігії не сталося. Антицерковна політика, по суті, була продовжена, змінилися лише її форми і методи. Тепер державну політику в релігійній сфері проводила Рада у справах релігій — новий орган, утворений у грудні 1965 року на базі Ради у справах РРПЦ та Ради у справах релігійних культур.

У 1966 році було опубліковано «Положення про Раду у справах релігій». Нова Конституція СРСР 1977 року в статті про свободу совісті нічого нового не передбачала, лише антирелігійна пропаганда була перейменована в атеїстичну. У зв'язку з чим, можна погодитися, що жорстке адміністрування поєднувалося з репресивними методами [1]. Щоправда, на відміну від сталінських часів, у наступні періоди вони мали локальний характер.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Отже, в цілому, оцінюючи державно-правове регулювання відносин влади та церкви, слід зазначити, що радянська держава здійснювала особливу політику щодо релігії і церкви, мета якої полягала в побу-

дові безрелігійного суспільства. Виконанню цього завдання сприяло законодавче обмеження діяльності церкви і репресії проти неї. Відбулося витіснення церковних інституцій з суспільного і громадського життя шляхом заборони освітніх установ — церковно-парафіяльних шкіл, духовних семінарій і академій, а також благодійних організацій, релігійних організацій для дітей, молоді, жінок; релігійного навчання і релігійних видань. Таким чином, радянська модель передбачала пріоритет (зверхність) держави над церквою й включення останньої в ідеологічну систему влади. Одночасно, правове поле діяльності церковних організацій обмежувалося їх культовою діяльністю.

Література

1. Бистрицька Е. Концептуальні засади розвитку державно-церковних відносин на території України в історичний період / Е. Бистрицька [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://centerculture.uagate.com/?p=624>
2. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану у контексті відносин Святого Престолу з Росією і СРСР (1878 – 1964 рр.) / Е. Бистрицька – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 416 с.
3. Воронцов С. А. Правоохранительные органы. Спецслужбы / С. А. Воронцов. Ростов-на-Дону : издательство «Феникс», 1999. – 704 с.
4. Гура О. А. Політика Радянської держави щодо об'єднань та церков релігійних меншин в УРСР в 1944 – середині 1960-х рр. (на прикладі римо-католицьких та юдейських громад): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук / Олексій Анатолійович Гура. – К., 2012.
5. Загребельна Л. В. Конфесійне життя Рівненщини у 60-х – першій половині 80-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук / Лариса Вікторівна Загребельна. – Острог, 2012
6. Известия ВЦИК, 19 августа 1927.
7. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. (1898–1986) : в 15 томах. / Егоров А. В., Боголюбов К. М. – М. : Политиздат, 1983. – Т. 2. (1917 – 1922). – 1985. – 606 с.

АНОТАЦІЯ

Представлена стаття присвячена аналізу особливостей радянської моделі державно-церковних і правових відносин, з окресленням шляхів удосконалення концептуального підґрунтя у цій сфері й наданням висновків з історичного досвіду щодо формування моделей відносин держави та церкви в Україні. У підсумку зроблено висновок, що радянська влада здійснювала особливу державну політику щодо релігії і церкви, мета якої полягала в побудові безрелігійного суспільства, чому сприяло законодавче обмеження діяльності церкви і репресії проти неї, зокрема у вигляді заборони освітніх установ: церковно-парафіяльних шкіл, духовних семінарій і академій, а також благодійних організацій, релігійних організацій для дітей, молоді, жінок; релігійного навчання і релігійних видань.

SUMMARY

The presented paper analyzes the characteristics of the Soviet model of church-state-legal relations, describing ways to improve the conceptual frameworks in this area and providing conclusions from historical experience to build models of relations between the state and the church in Ukraine. As a result, it was concluded that the Soviet government carried out a special state policy toward religion and the church, the purpose of which was to build a non-religious society, helped by a legal restriction of the church and the repression against it, in particular in the form of a ban educational institutions: the parochial schools, theological seminaries and academies, as well as charitable organizations, religious organizations for children, youth and women; religious education and religious publications.

8. Одинцов М. И. Государство и церковь в России: XX век. / М. И. Одинцов. – М. : Луч, 1994. – 171 с.

9. Паніна Л. А. Християнські конфесії на Житомирщині в роки «перебудови» (1985 – 1991 рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук / Л. А. Паніна. – Острого, 2010.

10. Скакун Р. Л. Євангельські християни святі сіоністи: історія соціальної організації та віровчення: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук / Р. Л. Скакун. – К., 2012.

11. Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и крестьянского правительства РСФСР (СУ). – М. , 1918. – 287 с.

12. Уголовный кодекс РСФСР редакции 1926 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241189>

13. Церковные ведомости. – 1918 – № 11 – 12. – 281с.

14. Шапов Я. Н. Русская Православная Церковь и коммунистическое государство 1917 – 1941. Документы и фотоматериалы / Я. Н. Шапов // Независимая газета. – 12 декабря 1996.

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ КУЛЬТУРНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

МАЦЬКЕВИЧ Микола Михайлович - доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

*В статті аналізуються деякі во-
проси общесоциальных гарантий конститу-
ционных культурных прав и свобод человека и
гражданина в Украине, особое внимае обраца-
ется на идеологические гарантии прав и свобод
человека и гражданина, рассматривается их
социальная и личностная ценность.*

Ключові слова: загальносоціальні гарантії, кон-
ституційні культурні права і свободи, гарантії кон-
ституційних культурних прав і свобод, ідеологічні
гарантії прав і свобод людини та громадянина.

Вступ

В умовах визначення України право-
вою, соціальною державою особливо акту-
альним є вивчення реальних можливостей
гарантування, охорони та захисту прав і
свобод людини та громадянина. Стан і за-
безпеченість їх реалізації визначає соціаль-
ну спрямованість держави, відповідність її
діяльності загальнолюдським цінностям.
Права та свободи людини значною мірою
визначали розвиток більшості країн на шля-
ху до політичної демократії, економічного
прогресу та співробітництва і не втратили
своєї актуальності. Історія людства свідчить
про можливість еволюції суспільства шля-
хом домінування свободи та права, форму-
вання вільної, незалежної, законслухняної
особистості. Наявність інституту прав і сво-
бод людини та громадянина в конституцій-
ній державі, закріплюючи волю народу та
кожної людини, забезпечує захист і формує
основи їх гарантій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти забезпечення культур-
них прав і свобод досліджували вчені-право-
знавці України, зокрема, Є. В. Білозьоров,
Є. О. Гіда, А. М. Колодій, В. В. Копейчи-
ков, І. Й. Магновський, О. В. Петришин,
В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, В. Я. Та-
цій, Ю. С. Шемшученко та інші.

Мета статті

Метою статті є аналіз теоретичних роз-
робок учених стосовно загальносоціальних
гарантій конституційних культурних прав
і свобод людини та громадянина в Україні,
зокрема, аналізуються ідеологічні аспекти,
а також розглядаються особистісна та со-
ціальна цінність гарантій конституційних
культурних прав і свобод людини та грома-
дянина.

Виклад основного матеріалу

Ідеологічні гарантії прав і свобод особи
в юридичній енциклопедії інтерпретуються
як загальна культура суспільства і його чле-
нів, освіченість, суспільна зрілість громадян,
рівень суспільної та індивідуальної право-
свідомості, система духовних цінностей і
орієнтацій [1, с. 555].

Згідно з міркуваннями О.Ф. Скакун,
ідеологічні (духовні, духовно-моральні) га-
рантії прав і свобод – це ідеологічна багато-
манітність; розуміння верховенства права
як заперечення будь-якого прояву свавілля
стосовно людини з боку влади чи іншої лю-

дини; визнання людини найвищою цінністю, повага її гідності; відсутність релігійної, расової ворожечі; демократична суспільна думка; необхідний освітній рівень (загальнодоступність і безоплатність середньої освіти); вільний доступ до інформації [2, с. 187-188; 3, с. 73].

На переконання А.М. Колодія та А.Ю. Олійника, ідеологічні гарантії – це закріплені конституційними нормами та принципами ідеологічні умови і засоби, що забезпечують реалізацію прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Основний Закон України закріплює ідеологічне багатоманіття, забороняє цензуру, гарантує будь-яку ідеологію, що не заборонена законом, і встановлює правило, за якого не може визнаватися державою жодна ідеологія як обов'язкова (ст. 15 Конституції) [4, с. 270].

Відповідно до точки зору О.В. Петришина, як духовну гарантію прав і свобод людини та громадянина слід розглядати панування у свідомості людей і суспільства уявлень відносно того, що саме людина є в цивілізованому суспільстві найвищою цінністю, первинним носієм юридичних потреб та інтересів, головним суб'єктом права, навколо прав і свобод якого формується сучасна правова система. Невід'ємною складовою духовних гарантій прав і свобод людини та громадянина виступає повага до права як до необхідного і важливого засобу регулювання соціальних відносин у сучасному суспільстві, законності як оптимального режиму відносин між людиною та державою [5, с. 457].

До ідеологічних гарантій можна віднести ліберальну концепцію прав людини, на якій ґрунтується правова система держави, що визнає права людини як природні та передбачає їх пріоритет стосовно прав колективу, держави, суспільства, а також ідеологічний плюралізм і багатоманітність, заборону визнання державою жодної ідеології як обов'язкової. Ці гарантії закріплені в Конституції України, зокрема ст. 8, 9, 11, 15 тощо [6, с. 247].

У цьому контексті на увагу заслуговує позиція Є.В. Білозьорова та Є.О. Гіди про те, що ідеологічні гарантії прав і свобод особи в сучасній Україні виявляються в загальному визнанні та сприйнятті загальнолюдських

гуманістичних цінностей, ідей демократичної, правової, соціальної держави та громадянського суспільства, верховенства права та соціальної справедливості. Ідеологічні гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні втілюються в законодавчому закріпленні свободи віросповідання, в існуючій системі освіти, науки, культури та вільному доступі до них [7, с. 415].

Окрім того, в юридичній літературі стверджується, що ідеологічні гарантії – це сукупність ідеологічних і світоглядних принципів, які зумовлюють першочергові цінності суб'єктивних прав та їх безперешкодну реалізацію [8, с. 207]; це світогляд особи, що усвідомлює себе як особистість, не відокремлюючись від держави [9, с. 193]. До ідеологічних гарантій слід відносити ідеологічну багатоманітність суспільного життя, неприпустимість визнання державою жодної ідеології обов'язковою, заборону цензури [10, с. 133].

Вплив правових гарантій на ідеологічні умови виражається рівнем загальної, правової та політичної культури суспільства. Необхідний рівень культури забезпечується організацією правової пропаганди, чіткою системою виховання в населення високих моральних якостей, відповідальності, відчуття права та законності. Однією з умов ідеологічних гарантій виступає повага до права як необхідного та важливого засобу регулювання суспільних відносин у сучасному суспільстві, законності як найбільш сприятливого режиму відносин між людиною та державою. Особливе місце в цьому процесі відводиться правосвідомості, яка переплітається з моральними переконаннями. Люди оцінюють право та правові явища з погляду моральних категорій добра і зла, справедливого та несправедливого. Найбільш відчутну роль правосвідомість відіграє на стадії реалізації прав і свобод, закріплених у нормативно-правових актах. Від рівня правосвідомості залежить, якою буде поведінка людини в суспільстві – правомірною або неправомірною [7, с. 33].

Високий рівень правової культури є обов'язковою умовою свідомого здійснення прав і обов'язків, законних інтересів, подолання правового романтизму та осо-

бливо правового нігілізму кожним членом суспільства у відповідності з принципами права, конституційності, законності та правопорядку. Кінцева мета правового виховання полягає у формуванні в кожного члена суспільства поваги до права, закону як внутрішнього переконання, беззаперечного мотиву поведінки [11, с. 312].

На думку Ю.М. Соколенка, ідеологічними гарантіями культурних прав і свобод громадян України виступає сукупність ідеологічних і світоглядних принципів, покладених в основу побудови правової держави, зокрема таких, як ліберальна концепція прав людини, ідеологічна багатоманітність, неможливість визнання державою жодної ідеології як обов'язкової (ст. 15 Конституції) [12, с. 35]. Аналогічну позицію з цього приводу висловлює І.І. Мотиль [13, с. 114].

Згідно з міркуваннями В.О. Боняк, ідеологічні гарантії – це цілеспрямована пропаганда ідей про цінність і важливість прав людини та громадянина і конституційного права на освіту зокрема; сукупність ідеологічних і світоглядних принципів, покладених в основу побудови правової держави, таких як ліберальна концепція прав людини, ідеологічна багатоманітність, неможливість визнання державою жодної ідеології як обов'язкової (ст. 15 Конституції України), законодавче закріплене прагнення держави до того, щоб забезпечити право на освіту кожному, зробити особу висококультурною та морально вимогливою. В Україні зміцніла тенденція до здобуття освіти, але цьому позитиву заважає значна кількість телевізійних програм, які негативно впливають на свідомість телеглядачів; система телебачення насичена аморальними програмами; на фоні розбещеності багато родин не займаються вихованням своїх дітей. Сьогодні в Україні кількість безпритульних дітей, у яких є батьки, значно перевищує їх кількість після Жовтневої революції або Другої світової війни. Можливо, цей аргумент викликає певні зауваження з огляду на кількість населення, яке проживало на теренах України після Жовтневої революції та Другої світової війни, однак такий стан заслуговує на увагу з позиції об'єктивних тенденцій розвитку ситуації з бездоглядністю дітей в

Україні. Очевидно, що таке положення буде ускладнюватись і далі по мірі зубожіння та розшарування населення [14, с. 101].

До ідеологічних гарантій конституційного права на освіту слід віднести утвердження в свідомості людей і суспільства уявлень, що саме людина є в цивілізованому суспільстві найвищою цінністю, первинним носієм юридичних потреб та інтересів, головним суб'єктом права, навколо інтересів і прав якого формується сучасна правова система. Лише за умов існування не декларативних, а реально діючих ідеологічних чинників освіта може бути основою культури, в тому числі правової, фундаментом виховання; засобом істотного впливу на суспільну свідомість [14, с. 102].

Таким чином, ідеологічними гарантіями конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина виступають положення щодо ідеологічної багатоманітності суспільного життя, неприпустимість визнання державою жодної ідеології обов'язковою, заборона цензури (ст. 15), забезпечення вільного розвитку мов (ст. 10), сприяння з боку держави консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11). Неважко помітити, що всі конституційні ідеологічні гарантії стосуються сфер, у яких відбувається реалізація культурних прав і свобод людини та громадянина [15, с. 168].

Поглиблене розуміння сутності, змісту та призначення гарантій конституційних культурних прав і свобод особи в Україні дає їх ціннісна (аксіологічна) характеристика. Як уже наголошувалося в попередніх розділах дисертації, аксіологічне пізнання завжди має практичну спрямованість. Воно дозволяє розглядати предмет дослідження не лише з точки зору його об'єктивних якостей, а й з позицій задоволення потреб та інтересів суб'єктів. Ціннісний підхід спрямований на виявлення в об'єкті таких властивостей, які можуть сприяти вирішенню практичних або теоретичних завдань.

Виходячи з цього, суттєве теоретичне і практичне значення відграє ціннісний під-

хід під час вивчення як гарантій конституційних прав і свобод у цілому, так і гарантій окремих їх видів. Зокрема, цей підхід дозволяє виявити інструментальне значення гарантій, створює підґрунтя для визначення рівня їх ефективності в цілому, кожного з їх видів, а також окремо конкретної гарантії.

У вітчизняній юридичній літературі, незважаючи на, безумовно, важливе значення, ціннісному підходу до осмислення права та пов'язаних з ним явищ, за винятком окремих робіт [16], довгий час не приділялася належна увага. Така ситуація зумовлена тим, що роль пануючого та фактично єдино допустимого критерію визначення цінності практично всіх без винятку явищ суспільного життя відігравав офіційно утверджений класовий підхід. Це істотно обмежувало можливості глибокого та різнобічного ціннісного осмислення правових явищ з точки зору інших критеріїв.

Визнання пріоритету загальнолюдських цінностей, посилення як у теорії, так і на практиці уваги до людського фактору, зумовило розуміння значення, а тому і зростання інтересу до ціннісних досліджень правових явищ. Особливо зростає значення особистісного підходу до вивчення й оцінки суспільних, у тому числі юридичних явищ. Розпочинає визнаватися те, що опрацювання явищ суспільного життя, зокрема права та пов'язаних з ним явищ, не буде давати об'єктивно значущого результату, якщо при цьому не характеризувати їх з точки зору корисності для особи, групи, суспільства в цілому.

Виходячи з викладеного вище, дослідження системи гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина з позиції корисності як для суспільства в цілому (соціальна цінність), так і для окремої особи (особистісна цінність) вбачається не лише необхідним, а й результативним. Варто зауважити, що в науковій літературі обґрунтованою є практика, згідно з якою явища, пов'язані з правовим статусом особи, поділяються на види та розглядаються в залежності від основних сфер суспільних відносин, тобто з точки зору їх прояву в економічній, політичній, ідеологічній та юридичній сферах. Враховуючи те, що ак-

сіологічні дослідження гарантій фактично не проводилися, вбачається за можливе при визначенні соціальної та особистісної характеристик гарантій конституційних культурних прав і свобод виходити з їх прояву саме в цих сферах суспільних відносин.

З теоретичної та практичної точок зору вважаємо доречним розглядати як соціальну, так і особистісну цінність гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина як цінність суб'єктивних прав і свобод, відповідно до названих сфер суспільних відносин. Такий підхід дає змогу встановити, яку конкретно користь для суспільства в цілому (соціальна цінність) та для окремої особи (особистісна цінність) становлять гарантії конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина (тобто конкретна діяльність держави, її органів і посадових осіб, громадських об'єднань, міжнародних організацій та окремих осіб, яка спрямована на, по-перше, створення сприятливих умов для повного та безперешкодного здійснення культурних прав і свобод; по-друге, забезпечення ефективної охорони та результативного захисту їх від порушень або протиправних обмежень будь-якими суб'єктами; по-третє, забезпечення ефективного відновлення порушених культурних прав і свобод, а також притягнення до юридичної відповідальності суб'єктів, які протиправно порушують ці права і свободи особи в економічній, політичній, ідеологічній та юридичній сферах життя суспільства.

В економічній сфері соціальна цінність гарантій конституційних культурних прав і свобод полягає в тому, що сам факт їх існування відображає такий рівень економічного розвитку суспільства та держави, за якого вони спроможні матеріально забезпечити реалізацію можливої поведінки особи, яка зумовлюється змістом її юридично закріплених прав і свобод. До того ж, забезпечуючи і полегшуючи реалізацію варіантів можливої поведінки, що впливають з конкретних культурних прав і свобод (наприклад, свобода наукової, технічної і художньої творчості), гарантії сприяють активізації розробок і впровадженню у сферу економічних відносин передових ідей, а останні – науково-технічному прогресу суспільства.

У цій же сфері суспільних відносин особистісна цінність гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина виявляється в тому, що їх реальне існування надає суб'єктам можливість вимагати від держави відповідного матеріального забезпечення процесів створення і функціонування відповідних засобів та умов, що сприяють повній і безперешкодній реалізації можливої поведінки, що виходить з того або іншого культурного права чи свободи. Інакше кажучи, в економічній сфері цінність конкретних гарантій того чи іншого культурного права для суб'єктів відповідного права або свободи полягає в тому, що наявність цих гарантій означає можливість використання для забезпечення реального оволодіння тим соціальним благом, яке виступає метою реалізації цього права або свободи, відповідних матеріальних ресурсів, що знаходяться в розпорядженні держави.

У сфері політичних відносин соціальна цінність гарантій конституційних культурних прав і свобод особи проявляється в тому, що вони:

1) реально відображають міру того, наскільки стан і напрям розвитку політичних відносин у суспільстві сприяє прогресу у сфері визнання та забезпечення дійсної свободи особи;

2) забезпечують можливість активної участі громадян у політичному житті суспільства і тим самим сприяють активізації політичних процесів, що, у свою чергу, впливає на розвиток плюралізму та демократії у цілому в політичному житті суспільства;

3) сприяють зростанню політичної активності громадян, результати якої можуть і повинні бути використані у відповідності з інтересами суспільства.

Особистісна цінність гарантій конституційних культурних прав і свобод у цій же сфері вбачається в тому, що вони, по-перше, вказують особі, в якій мірі її політична діяльність є вільною і незалежною від офіційних політичних партій і рухів; по-друге, визначають рівень впливу результатів політичної діяльності громадян на ті або інші аспекти життя суспільства в культурній сфері.

Протягом останнього часу дещо знизилась увага до осмислення питань, пов'язаних

з ідеологічною обґрунтованістю або ідеологічним значенням державно-правових явищ. Багато в чому така ситуація зумовлена тим, що тривалий період у нашому суспільстві ідеологічні оцінки тих або інших явищ визнавалися лише з позиції рівня їх відповідності державній, а тому єдино допустимої за радянських часів класової марксистсько-ленінської ідеології. З втратою цієї ідеологією панівного становища відбулася деідеологізація суспільства на офіційному рівні, утвердився плюралізм у всіх без винятку сферах суспільного життя, тому і почало складатися враження, що вести мову про якісь ідеологічні оцінки начебто недоцільно.

Такий підхід вбачається непродуктивним, оскільки скасування офіційного й абсолютного панування однієї ідеологічної системи, як і панування однієї політичної партії, створило передумови для багатопартійності, а значить – і для плюралізму в ідеологічній і політичній сферах. Але при цьому організація і функціонування кожної групи або партії ґрунтується на певній, притаманній саме їй ідеології, тобто системі політичних, філософських, правових та інших поглядів. В умовах демократії та плюралізму на тому чи іншому етапі розвитку суспільства провідну роль у державі можуть відігравати різні групи або політичні партії, які в легітимний спосіб прийшли до влади, наприклад, шляхом одержання на виборах більшості депутатських мандатів у парламенті. Відповідно саме ідеологія такої партії буде в певній мірі визначати напрями суспільного та державного розвитку, а отже, ті погляди, ідеї, яких вони дотримуються. Звідси слідує, що широкий спектр політичних, філософських, правових та інших поглядів буде існувати в нашому суспільстві, а та чи інша ідеологія буде відігравати в житті помітну роль. Тому сфера ідеологічних відносин не повинна відкидатися при характеристиці державно-правових явищ.

Беручи до уваги викладене вище, в ідеологічній сфері соціальна цінність гарантій конституційних культурних прав і свобод проявляється в такому:

а) вони створюють необхідні умови для розробки та впровадження в суспільну

практику багатьох ідейних концепцій, що розширює можливості для об'єктивного визначення справжнього рівня демократії та гуманізму, які містять у собі ті або інші ідеологічні напрями;

б) їх існування виступає засобом пропаганди досягнень суспільства у сфері забезпечення умов для вільного та ефективного інтелектуального життя людини і громадянина;

в) вони юридичними та іншими засобами сприяють утвердженню в суспільстві свободи політичної діяльності, витоки якої містяться і в інших, окрім норм права, соціальних регуляторах і політичних доктринах.

З цих же позицій особистісна цінність гарантій конституційних культурних прав і свобод особи виявляється в тому, що вони: - 1) надають громадянину можливість оцінити, наскільки ідеологія правлячої в конкретний момент політичної сили сприяє забезпеченню свободи особи, реальності прав людини і громадянина; 2) вказують, у якій мірі в реально функціонуючих гарантіях культурних прав і свобод людини та громадянина знаходять свій вираз і закріплення принципи, що мають загальнолюдську цінність (наприклад, наскільки реально людина, її недоторканність, права та свободи є найголовнішими цінностями для конкретної держави та суспільства).

Соціальна цінність гарантій конституційних культурних прав і свобод після закріплення їх у нормах права вбачається в тому, що вони: а) стають правовим інструментом закріплення, розвитку та забезпечення реальної свободи людини і громадянина;-

б) визначають систему взаємних юридичних прав і обов'язків держави та громадянина і таким чином сприяють реальності здійснення регулятивної функції права у сфері взаємовідносин особи з іншими, передбаченими правом суб'єктами.

У юридичній сфері особистісна цінність гарантій конституційних культурних прав і свобод виявляється в тому, що вони:

1) виступають ефективним засобом упорядкування діяльності особи, дозволяючи їй планувати свою поведінку та прогнозувати поведінку інших суб'єктів;

2) слугують юридичним інструментом, що сприяє особі набути благ, на досягнення яких спрямовані можливості, обумовлені змістом конкретного культурного права або свободи;

3) визначають систему конкретних юридичних можливостей особи, зорієнтованих на забезпечення реалізації її культурних прав і свобод у всіх сферах суспільного життя, а отже, систему обов'язків інших суб'єктів, що кореспондують цим повноваженням;

4) складають основу системи юридичних та інших засобів забезпечення діяльності особи в культурній сфері суспільної дійсності.

Запропоновані вище ціннісні характеристики гарантій конституційних культурних прав і свобод не претендують на абсолютну повноту та вичерпність. Однак, беручи до уваги відсутність досліджень соціальної та особистісної цінності гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина, в загальному вигляді висвітлюють сутність порушених проблем і можуть бути основою для їх подальшого поглибленого вивчення. Крім того, врахування цих характеристик може сприяти розвитку системи гарантій конституційних культурних прав і підвищенню їх ефективності.

Висновки

Отже, загальносоціальні гарантії конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні утворюють цілісну систему, яка сприяє забезпеченню реалізації останніх. До загальносоціальних гарантій конституційних культурних прав і свобод особи належать економічні, політичні та ідеологічні, які взаємодіють зі спеціальними гарантіями. Система гарантій конституційних культурних прав і свобод особи має значну соціальну та особистісну цінності. Гарантування практичного втілення в життя конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні потребує подальшого вдосконалення.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються деякі питання загальносоціальних гарантій конституційних культурних прав і свобод людини і громадянина в Україні, особлива увага звертається на ідеологічні гарантії прав і свобод людини і громадянина, розглядається їх соціальна і особистісна цінність.

SUMMARY

In the article some questions of general lines social guarantees of constitutional cultural rights and freedoms of man and citizen are analysed in Ukraine, special внимание applies on the ideological guarantees of rights and freedoms of man and citizen, examined their social and personality value.

Література

1. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол : Ю. С. Шемшученко (від. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1 : А – Г. – 672 с. : іл.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2006. – 656 с.
3. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. – 2-ге вид. – / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
4. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підруч. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Правова єдність, 2008. – 350 с.
5. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.] ; за ред. докт. юрид. наук., проф. акад. АПрН України М. В. Цвіка, докт. юрид. наук., проф. акад. АПрН України О. В. Петришина. – Х. : Право, 2011. – 584 с.
6. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
7. Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції : [монографія] / Є. В. Білозьоров. – К. : Аванпост-прим, 2009. – 190 с.
8. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – 3-тє вид., стор. – Львів : Новий Світ – 2000, 2009. – 584 с.
9. Основи демократії. Права людини та

їх забезпечення в умовах суспільних змін : навч. посіб. / О. В. Філонов, В. М. Суботін, В. В. Пашутін, І. Я. Тодоров. – 2-ге вид., випр. – К. : Знання, 2008. – 215 с.

10. Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Л. К. Байрачна, Ю. Г. Барабаш, Ф. В. Веніславська та ін.] ; за ред. В. П. Колісника, Ю. Г. Барабаша. – Х. : Право, 2008. – 416 с.

11. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности : [монографія] / Н. В. Витрук. – М. : Норма, 2008. – 448 с.

12. Соколенко Ю. Гарантії культурних прав і свобод громадян України / Ю. Соколенко // Право України. – 2004. – № 2. – С. 34–38.

13. Мотиль І. І. Основні внутрішні функції української держави : [монографія] / І. І. Мотиль. – К. : ВБ Аванпост-Прим, 2008. – 184 с.

14. Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту в Україні : [монографія] / В. О. Боняк. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутріш. справ ; Ліра ДТД, 2008. – 180 с.

15. Лисенков С. Л. Теоретичні питання класифікації гарантій суб'єктивних культурних прав і свобод / С. Л. Лисенков // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наукових праць. – Вип. 4. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 164–173.

16. Лисенков С. Л. Соціальна та особистісна цінність культурних прав і свобод громадян / С. Л. Лисенков // Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників органів внутрішніх справ : зб. наук. праць. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 1995. – С. 62 – 66.

РЕФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

ЛЕВОЧКО Мирослава - студентка 2 курсу магістратури Юридичного інституту Київського міжнародного університету

У статті аналізуються стратегічні напрями реформування сучасної системи освіти в Україні. Запропоновані шляхи оптимізації мережі професійно-технічних навчальних закладів різних типів, професійних спрямувань та форм; забезпечення системи освіти в достатніх обсягах фінансовими ресурсами; децентралізації системи управління освітою, ліквідації дублювання функцій та повноважень на різних рівнях управління; розробки ефективної системи інклюзивної освіти; затвердження та впровадження в освітню практику положень про дистанційну форму навчання в системі загальної середньої, позашкільної та вищої освіти.

Ключові слова: *дистанційне навчання, модернізація освіти, інклюзивне навчання, державне фінансування, професійно-технічна освіта, управління людськими ресурсами, національна стратегія розвитку освіти.*

Освіта – процес і результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь та навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної та творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості.

З метою вдосконалення правових та організаційних засад розвитку освіти в Україні Указом Президента від 25 червня 2013 р. №344/2013 було схвалено Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.

Одним із ключових напрямів державної освітньої політики має стати оновлення законодавчої бази системи освіти, адекватної вимогам часу та удосконалення структури, змісту й організації освіти на засадах компетентнісного підходу, переорієнтації змісту освіти на цілі сталого розвитку.

Позитивним кроком щодо модернізації сучасної освіти в Україні стало прийняття Верховною Радою 1 липня 2014 р. Закону «Про вищу освіту», який набрав чинності 6 вересня 2014 р. Представляючи законопроект, голова Комітету ВР з питань науки та освіти Лілія Гриневич нагадала, що спроби ухвалити цей документ тривали 5 років. «Між першим та другим читанням ми отримали 959 поправок», – сказала вона і додала, що документ став ще більш системним [2].

Законом встановлюється, що власні надходження державних і комунальних вищих навчальних закладів, наукових установ, отриманих від плати за послуги, що надаються згідно з освітньою, науковою та навчально-виробничою діяльністю, благодійні внески та гранти, відповідно до рішення вченої ради цих установ, зараховуються на спеціальні реєстраційні рахунки, відкриті у територіальному органі центрального органу виконавчої влади у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів або на поточні депозитні рахунки установ державних банків. Відповідні доходи можуть використовуватися на придбання майна, його використання, будівництво та ремонт приміщень, покращення матеріально-технічно-

го, навчально-лабораторного оснащення навчальних установ.

В основу закону покладено концептуальні засади інтеграції вищої освіти України до Європейського простору вищої освіти шляхом реалізації положень та принципів Болонського процесу, зокрема через запровадження рівневої організації вищої освіти відповідно до Національної рамки кваліфікацій; забезпечення умов для реалізації міжнародних освітніх і наукових проєктів, академічної мобільності викладачів, науковців, студентів; забезпечення рівності перед законом у правах вищих навчальних закладів усіх форм власності та професорсько-викладацького складу; розвиток студентського самоврядування і покращення соціального забезпечення студентів; забезпечення якості вищої освіти і науки шляхом розвитку незалежної системи забезпечення якості вищої освіти через державні колегіальні органи та незалежні агенції у співпраці з міжнародними організаціями; удосконалення змісту і принципів роботи державних колегіальних органів із ліцензування й акредитації вищої освіти та атестації наукових кадрів вищої кваліфікації; інтеграція освіти, науки та інновації через посилення та розвиток зв'язків освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності вищих навчальних закладів, наукових установ і високотехнологічних виробництв; запровадження механізмів захисту та управління інтелектуальною власністю, отриманою в результаті діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ тощо.

Звичайно, що прийняття Закону України «Про вищу освіту» недостатньо для здійснення стабільного розвитку і нового якісного прориву в національній системі освіти. Необхідно забезпечити реалізацію комплексних заходів у дошкільній, загальній середній, позашкільній, професійно-технічній та післядипломній освіті.

Зокрема, питання, яке на думку заступника МОН України Павла Полянського, має бути вирішене першочергового, – це прийняття нового Закону «Про професійну освіту», а не нової редакції старого Закону «Про професійно-технічну освіту». Павло Полянський зазначив, що в найближчий

час необхідно створити конфедерацію розробників, які об'єднаними зусиллями працюватимуть над вирішенням ключових питань, що потребують врегулювання новим законом: зокрема, Рамка кваліфікацій та фінансова незалежність училищ за зразком університетів відповідно до нового закону «Про вищу освіту» [9].

Окрім того, необхідно оптимізувати мережі професійно-технічних навчальних закладів різних типів, професійних спрямувань та форм власності з урахуванням демографічних прогнозів, регіональної специфіки та потреб ринку праці. У реформуванні професійно-технічної освіти варто відходити від традиційної класно-урочної системи, через яку учні часто втрачають мотивацію до навчання. Навчальний процес має виходити за стіни класів чи аудиторій. Так само застарілими є критерії оцінювання якості освітніх закладів. Адже вони вигідні лише для тих, хто приходить перевіряти заклад, і жодним чином не відображають прогрес навчально-методичного колективу.

Окрім того, система освіти потребує забезпечення в достатніх обсягах фінансовими ресурсами. Як зазначає В.А. Муравська, зарубіжна та вітчизняна практика свідчить, що освіта не може в повній мірі розвиватися без суттєвої підтримки з боку держави. Як показує приклад розвинутих держав, вищий рівень освіченості населення свідчить про вищий рівень їх економічного розвитку. Саме тому всі розвинуті країни світу спрямовують значну частину своїх фінансових ресурсів на підтримку та забезпечення розвитку вищої освіти [5, с. 160]. Щодо України, то вчені і практичні діячі дотримуються думки, що державне фінансування вищої освіти є недостатнім і потребує реформування.

Питання видатків на освіту в Україні зараз є основною проблемою, яка має турбувати галузь. Так, у Законі України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» уряд ані на копійку не збільшив фінансування діяльності в галузі освіти. Як було 2,66 млрд. грн. у 2013 р., так і лишилося. Таким чином, у 2014 р. з такими сумами кожен четвертий співробітник Національної Академії наук України перебував у неоплачуваній відпустці або мав скорочений робочий день.

За відсутності держбюджету НАНУ мала в першому кварталі 2014 р. 75,0 % коштів на заробітну плату. Науково-педагогічні працівники відмічають, що для нормального існування у галузі теорій і досліджень їм треба щонайменше 4 млрд. гривень. Вони наводять приклад фінансування силових структур за 5 останніх років, зокрема утримання Генеральної прокуратури зросло утричі, міліції – майже вдвічі, а Академії наук – лише на 44,0 % [6].

Напрямами реформування системи управління освітою мають стати також її оптимізація із впорядкуванням завдань, функцій, відповідальності та підзвітності різних ланок управління освітою, посилення ролі громадсько-державного управління, розбудова ефективної системи управління людськими ресурсами та модернізація управлінських процедур.

Результати функціонального аудиту чинної системи органів управління освітою в Україні виявили такі недоліки: нормативно-правова «зарегулюваність» освітньої сфери (понад 56,0 % державних функцій у сфері освіти належить до сфери нормативно-правового регулювання, державні послуги становлять 26,0 %, контрольно-наглядова діяльність – 11,0 %, а управління майном – 7,0 %); наявність функціонального конфлікту в органах управління освітою різного рівня (нераціональне поєднання функцій з нормативно-правового регулювання, надання послуг, контрольно-наглядової діяльності та управління майном в одному органі управління освітою); орієнтація системи управління освітою на контрольно-наглядову діяльність за рахунок надання державних послуг; перевантаженість органів управління освітою надлишковими функціями (19,0 % функцій); наявність в органів управління освітою великої кількості функцій, що дублюються (21,0 % функцій); перевантаженість органів управління освітою діяльністю, що не має функціонального навантаження; перевантаженість повсякденної діяльності органів управління освітою звітними «функціями» [1].

Нова модель модернізації освіти в Україні має забезпечити децентралізацію системи управління освітою, ліквідувати дублю-

вання функцій та розмитість повноважень на різних рівнях управління, підвищити якість надання освітніх послуг, посилити лідерський потенціал управлінців усіх рівнів, а також відкритість та прозорість освітньої «управлінської вертикалі».

На повісті дня залишається й питання розробки ефективної системи інклюзивної освіти. Інклюзивне навчання передбачає перебування дитини з особливими потребами в масовому загальноосвітньому дошкільному чи шкільному закладі, оволодіння нею знаннями, вміннями та навичками в ті ж самі терміни, що і здоровою дитиною.

Проблема, яка стоїть перед інклюзивною школою, полягає в розробці особистісно-орієнтованих педагогічних методів, які б забезпечили успішне навчання всіх дітей, у тому числі й дітей з розумовими чи фізичними розладами.

На основі аналізу практичних досліджень з питань інтегрованого та інклюзивного навчання в Україні та за кордоном можна зазначити необхідні умови його забезпечення: а) позитивна налаштованість не тільки дитини, яка інтегрується, та її родини, а також і учасників навчально-виховного процесу: педагогів, батьків, вихованців, готовність всіх працювати і співпрацювати в нових умовах; б) дитина, яка інтегрується, обов'язково повинна мати висновок психолого-медико-педагогічної консультації щодо її діагнозу та можливості інтеграції в колектив здорових однолітків (це значно знизить ризик виникнення конфліктів та дасть можливість знайти заклад, де дитина може отримати максимальну користь для розвитку та здоров'я при наявності фахівців (масажист, логопед, тощо); в) педагог, у групу якого інтегрується дитина-інвалід, повинен отримати первинну консультацію фахівців щодо діагнозу, особливостей виховання й фізичних обмежень для особливої дитини, а при необхідності мати можливість систематично отримувати консультації фахівців та методичні поради; г) необхідно провести роз'яснювальну роботу з батьками вихованців на підставі нормативних актів, щодо можливостей виховання дітей з ОПФР у загальному середовищі; г) інтегрувати дитину з ОПФР в загальне середовище необхідно

якомога раніше, наскільки дозволяє діагноз та рекомендації фахівців, доки вона ще не усвідомлює своєї «особливості» [4, с. 45].

Серед проблемних аспектів інклюзивного навчання можна виділити: а) не всі вихованці старших дошкільних груп та деякі батьки здорових дітей позитивно налаштовані на допомогу «особливій дитині», на сприйняття її рівною та повноцінною особистістю; б) батьки дитини з ОПФР іноді сприймають виключно свої проблеми й вважають, що всі оточуючі «повинні робити саме так, як їм хочеться», бо вони втомились вдома з такою дитиною; в) педагог масової групи, яка в останні роки переповнена вихованцями до 30 дітей у зв'язку з недостатньою кількістю дошкільних закладів, фізично не може приділити «особливій дитині» належну увагу та надати кваліфікаційну допомогу; г) фахівці, які працюють в закладі компенсуючого типу, практично обслуговують «особливу дитину» понад робочий час, бо лікування в спецгрупі йде за розкладом, а «особливу дитину» з масової групи приходиться брати на лікування чи корекційні заняття після виконання своєї роботи; г) бракує методичної літератури щодо організації виховання та навчання в групі, де на умовах інклюзивного навчання перебуває малюк; д) низький рівень матеріального забезпечення перебування дитини з ОПФР в загальному середовищі (не передбачено підвищення окладів вихователів та фахівців, які здійснюють інклюзивний супровід дитини з ОПФР, недостатня кількість специфічного обладнання, корекційних іграшок, тощо).

Потребує вирішення питання розроблення, затвердження та впровадження в освітню практику положень про дистанційну форму навчання в системі загальної середньої, позашкільної та вищої освіти. Дистанційне навчання – це одержання освітніх послуг без відвідування закладу освіти за допомогою сучасних інформаційно-освітніх технологій і систем телекомунікації, таких як електронна пошта, телебачення та INTERNET.

Серед стратегічних напрямів розвитку дистанційного навчання можна виділити: розробку стратегії забезпечення якості

(формування інформаційної культури населення, фінансування розробок), доступність та гнучкість дистанційного навчання (забезпечення конкурентоспроможності дистанційних курсів, взаємна акредитація курсів, врахування потреб інвалідів), організацію співробітництва та наповнення інформаційного простору дистанційними курсами (корпоративна мережа, інформація про курс, викладача, критерії оцінювання, можливість реєстрації, робота у ресурсному центрі).

Упровадження дистанційної освіти дозволить забезпечити: унікальну доступність навчання (досягається широкою мережею регіональних опорних пунктів, навчанням без відриву від основної роботи, максимально спрощеною процедурою прийому); високу варіативність навчання (забезпечується модульною конструкцією навчальних планів і свободою вибору слухачами послідовності та порядку їх навчання); більш повне задоволення пізнавальних запитів слухачів у залежності від їх підготовленості і можливостей (реалізується завдяки індивідуалізації підходів до структури і змісту робочих навчальних планів, порядку їх виконання); значну економію фінансів за рахунок малої кількості очних занять і менших витрат на транспорт, проживання, харчування (дистанційна форма навчання у 1,5-2 рази дешевша від стаціонарної).

На сьогодні дистанційне навчання у вищих навчальних закладах Європи стало повсякденною практикою. Найвідомішими в галузі відкритої дистанційної освіти стали такі вищі навчальні заклади: Національний університет дистанційної освіти, Іспанія (Universidad Nacional de Education a Distancia, Spain), Відкритий університет Нідерландів (Open University of the Netherlands), Центр відкритого навчання, Іспанія (Centro de Ensenanza a Distancia, Spain), Дистанційний університет Харена, Німеччина [3].

Хоча дистанційна форма навчання знаходиться у центрі уваги наукових кіл, актуальним залишається вирішення наступних питань: відсутність ресурсних центрів, недостатність технічних комунікаційних можливостей користувачів, невелика швидкість Інтернет-доступу, відсутність програмних

засобів або персональних комп'ютерів у студентів, які проживають у сільській місцевості; невідповідність потребам дистанційного навчання технічної бази аудиторного фонду ВНЗ; захист інтелектуальної власності, авторських прав на електронні навчальні курси, розроблені викладачем; відсутність методик створення і використання дистанційних курсів у навчальному процесі на основі сучасних педагогічних, інформаційних та комунікаційних технологій.

З огляду на вищезазначене, пріоритетного значення на нинішньому етапі реформування освіти набуває: оптимізація мережі професійно-технічних навчальних закладів різних типів, професійних спрямувань та форм власності з урахуванням демографічних прогнозів, регіональної специфіки та потреб ринку праці; забезпечення системи освіти в достатніх обсягах фінансовими ресурсами; децентралізація системи управління освітою, ліквідація дублювання функцій та повноважень на різних рівнях управління; підвищення якості надання освітніх послуг; розробка ефективної системи інклюзивної освіти; затвердження та впровадження в освітню практику положень про дистанційну форму навчання в системі загальної середньої, позашкільної та вищої освіти.

Неухильна реалізація положень Національної стратегії розвитку освіти забезпечить підвищення якості вітчизняної освіти, її інноваційний розвиток відповідно до світових стандартів, що сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу суспільства та особистості. У результаті цього відбудуться відчутні позитивні зміни в соціально-економічному та політичному житті країни, розвитку науки, культури, духовності.

Література

1. «Модернізація системи управління освітою в Україні: дорожня карта реформ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до : <http://uareferats.com/index.php/news/view/33920>

2. Верховна Рада проголосувала за За-

SUMMARY

This article is analyzed the strategic directions of reforming the current system of education in Ukraine. It is proposed the ways of optimizing the network of Professional Technical Schools of various types, professional aspirations and forms; providing educational system in sufficient amounts of financial resources; decentralization of education management system, eliminating duplication of functions and responsibilities at different levels of government; development of an effective system of inclusive education; approval and implementation of educational practice provisions on distance learning in general secondary, extra-curricular and higher education.

кон «Про вищу освіту», який не могла ухвалити 5 років [Електронний ресурс] : УНІАН інформаційне агентство. – Режим доступу до : <http://www.unian.ua/society/>

3. Жарікова Л. М. Сумський національний аграрний університет, Україна Дистанційна освіта за кордоном Л. М. Жарікова, Н. В. Марченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн. : http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2009/Pedagogica/46491.doc.htm

4. Лобайчук Галина. Забезпечення права на освіту дітей з інвалідністю // Дефектологія. – 2011. – № 2. – С. 45–46.

5. Муравська В. А. Тенденції фінансування вищої освіти в Україні та за кордоном / В. А. Муравська // Облік і фінанси АПК : наук.-вироб. журн. – 2011. – № 1. – С. 160–163.

6. Науковці обурені фінансуванням галузі у 2014 році [Електронний ресурс] : Вища освіта в Україні. – Режим доступу до : <http://osvita.ua/vnz/38572/>

7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу до : <http://guonkh.gov.ua/content/documents/>

8. Проблеми та перспективи дистанційного навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу до : <http://ezn.in.ua/problemyta-perspektyvu-dystantsijnoho-navchannya/>

9. У МОН заявляють про необхідність модернізації професійно-технічної освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/>

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІЗ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

**ТЕРЕЩУК Олександр Дмитрович - кандидат юридичних наук, Начальник
ГУ МВС України в м.Києві, генерал-майор міліції**

В статті определяються і характеризуються форми, принципи, функції і методи організації взаємодії органів внутрішніх справ з засобами масової інформації, а також пропонуються рекомендації по їх удосконаленню.

Ключові слова: *Органи внутрішніх справ, засоби масової інформації, форми організації взаємодії ОВС з ЗМІ, принципи організації взаємодії ОВС з ЗМІ, функції та методи організації взаємодії ОВС з ЗМІ.*

Постановка проблеми

На нинішньому етапі демократизації сучасного суспільства, підвищенні вагомості інститутів громадськості у суспільному процесі різко зростає роль, а разом з тим і потенційні можливості засобів масової інформації. Причиною цього стало не лише зростання науково-технічного прогресу, а й закономірності соціального суспільства. Ефективне соціальне управління всіх галузей суспільного життя нині неможливе без налагодженої чіткої взаємодії органів публічної влади, державних, правоохоронних органів із засобами масової інформації. Співпраця з ними є фактором оптимізації соціального управління. Органи внутрішніх справ і ЗМІ функціонують в одному соціальному середовищі. Виконуючи різні функції і маючи різну природу, вони покликані служити суспільним інтересам. Важливість взаємодії органів внутрішніх справ із ЗМІ зумовлена тим, що висвітлення діяльності ОВС має значний вплив на

формування громадської думки про систему МВС у цілому, і про кожного її працівника, зокрема.

Актуальність теми обумовлена і тим, що інформаційна взаємодія мас-медіа та органів виконавчої влади у державному управлінні сприяє реалізації Конституції України, законів та інших нормативно-правових актів. Крім цього, слід враховувати, що мас-медіа є одним з найоперативніших та в цілому об'єктивним джерелом одержання правової та іншої соціально значущої інформації, в тому числі й щодо діяльності ОВС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Спеціальні комплексні дослідження, присвячені цьому питанню, відсутні, однак значна кількість вчених займалась вивченням особливостей взаємодії суспільно-правових інституцій у реалізації державних функцій; зокрема, виділяються праці В.Б. Авер'янова, С.С. Алексєєва, О.М. Бандурки, О.В. Джафарової, Д.Г. Заброди, Я.Ю. Кондратьєва, О.В. Негодченка, О.Ф. Скакун, О.І. Остапенка, В.П. Петкова, В.М. Плшкіна, О.Г. Фролової, В.К. Шкарупи, А.М. Шульги та ін.

Окремі питання процесу формування громадської думки про діяльність органів внутрішніх справ засобами масової інформації досліджували С.Г. Братель, О.С. Денисова, І.Д. Казанчук, Ю.О. Легеза, П.В. Макушев, О.А. Порфімович та ін.

Мета статті

Метою цієї статті є визначення шляхів підвищення ефективності взаємодії ЗМІ та ОВС у процесі розбудови демократичного суспільства, що стало можливим завдяки дослідженню існуючих форм, принципів та методів організації такої взаємодії.

Виклад основного матеріалу

Як засвідчує практика взаємовідносин міліції зі ЗМІ, ці взаємовідносини не завжди є простими та конструктивними. Це пояснюється тим, що журналісти, у гонитві за сенсацією, «смаженими» фактами, які найбільше привертають увагу читача, чи глядача, намагаються таким чином викликати інтерес обивателів до свої друкованих видань чи каналів теле-, радіомовлення. Часто у своїх матеріалах подають не об'єктивну позитивну інформацію, акцентують увагу на негативних явищах (корупції, хабарництві, службовій невідповідності тощо), яка викликає інтерес у громадськості та обумовлює низький рівень довіри громадськості до міліції.

Засоби масової інформації мають величезні можливості у формуванні іміджу міліції, окремих її служб та працівників. Резонансність розслідуваних злочинів та громадська думка щодо діяльності органів внутрішніх справ значною мірою залежить від позиції авторів публікацій та спрямування самих видань чи теле-, радіоканалів. Особливої актуалізації ця проблема набуває саме зараз, коли до основних напрямків нової концепції діяльності органів МВС віднесено запровадження нових критеріїв оцінки діяльності правоохоронців залежно від громадської думки. Останнім часом багато юристів, вчених і практиків приходять до висновку, що тільки тісні науково-обґрунтовані зв'язки із засобами масової інформації можуть покращити напрямки діяльності органів внутрішніх справ, економічно та раціонально використовувати їх інтелектуальні й матеріальні ресурси. Це, у свою чергу, пояснюється тим, що деякі традиційні засоби боротьби з правопорушеннями в сучасних умовах втратили свою ефективність, разом з тим засоби масової інформації можуть бути широко використані у формуванні гро-

маської думки, в соціальній профілактиці правопорушень, правовому вихованні, у процесі розслідування й розкриття злочинів. Слід також зазначити й те, що взаємодія органів внутрішніх справ із засобами масової інформації пов'язана з реалізацією принципу гласності, оскільки ЗМІ саме і є засобами гласності, а їх вплив розрахований на широкі маси громадськості.

Виходячи з вищесказаного, взаємодію засобів масової інформації з органами внутрішніх справ слід розглядати як комплекс заходів, форм, методів взаємовпливу на суспільну свідомість, метою реалізації яких є, з одного боку, забезпечення виконання правоохоронної функції держави, а з іншого – формування позитивного іміджу української міліції. При цьому слід мати на увазі, що інформаційні матеріали, які містяться у ЗМІ, є різновидом документів, аналіз яких може надати інформацію про ставлення громадськості до ОВС; основні проблеми, які виникають у процесі взаємодії міліції з громадськістю; існуючі в свідомості населення та працівників ОВС стереотипи щодо один одного; цінності та інтереси різних верств населення.

Досягнення високого рівня ефективної взаємодії ОВС зі ЗМІ можливе лише за умови високопрофесійного застосування на практиці всієї повноти існуючих форм, принципів та методів організації такої взаємодії. Оскільки взаємодія органів внутрішніх справ із засобами масової інформації відбувається у певних формах, доречним в аспекті нашого дослідження найперше зупинитися на виявленні значення цього терміну сутності форм взаємодії міліції з засобами масової інформації. Слово «форма» має кілька значень та використовується в різних сферах людської діяльності, це – зовнішній вид, зовнішній обрис; устрій, структура будь-чого, система організації [1, с. 536].

У багатьох дослідженнях щодо форм взаємодії органів та підрозділів внутрішніх справ з засобами масової інформації автори практично одностайні у своїх визначеннях. Найбільш повно та аргументовано, на нашу думку, є визначення С. Л. Недова, який до найзагальніших форм взаємодії ОВС зі ЗМІ відносить: спільну підготовку тематики ін-

формаційних матеріалів; спільну підготовку та подання до відповідних державних органів узагальненої інформації про стан криміногенної ситуації, пропозицій про заходи щодо її поліпшення; взаємне інформування про виявлені причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень; акредитацію ЗМІ при органах внутрішніх справ; відкриття нових тематичних сторінок, розділів, постійних рубрик тощо, спрямованих на інформування населення про діяльність органів внутрішніх справ; забезпечення своєчасного та об'єктивного реагування на критичні виступи у пресі (у разі необхідності – спростування, у разі підтвердження – інформування про вжиті заходи); визначення довготермінової тематики та графіків публікацій органів внутрішніх справ у ЗМІ; спільне проведення брифінгів, «круглих столів», теледебатів тощо, у тому числі в прямому ефірі за участі керівних працівників органів внутрішніх справ з актуальних питань правоохоронної діяльності; підготовку спільних із редакціями та власних самостійних спеціальних радіопрограм та телепередач із правоохоронної тематики; організацію інтерв'ю з посадовими особами органів внутрішніх справ у прямому ефірі; забезпечення своєчасного розгляду запитів від засобів масової інформації; консультування журналістів та інших працівників мас-медіа; спільне проведення періодичних соціологічних досліджень громадської думки про діяльність органів внутрішніх справ; періодичне давання публічних відповідей на запитання громадян через засоби масової інформації [2, с. 114].

Схожу інтерпретацію форм взаємодії міліції зі ЗМІ ми бачимо і в роботі С. Г. Брателя, який доповнює перелік форм проведення спільних благодійних акцій та підтримкою у судових позовах [3], з чим варто погодитися.

Щодо форм взаємодії ОВС зі ЗМІ, то до їх числа варто також віднести й такі форми, як проведення спільних рейдів або ж участь у рейдах міліції журналістів та знімальних груп телебачення, залучення до наповнення відомчих видань та сайтів і порталів ОВС професійних журналістів, включення до опергруп працівників ЗМІ, спільна робо-

та виїзних редакцій та виїзних громадських приймалень ОВС, соціальна реклама правоохоронної діяльності ОВС, як це відбувається на практиці.

Для того, щоб уможливити системний аналіз і обґрунтування численних форм взаємодії ОВС зі ЗМІ, спростити вироблення практичних рекомендацій щодо їх реалізації, необхідно, на нашу думку, привести всі ці форми до певної системи та закріпити їх у нормативних актах. Відповідно, ми пропонуємо наступне бачення систематизації узагальнених форм взаємодії органів внутрішніх справ з засобами масової інформації: 1) проведення брифінгів (прес-конференцій); 2) висвітлення виступів працівників органів внутрішніх справ; 3) формування громадської думки; 4) підготовка інформаційних матеріалів (заміток, звітів, репортажів); 5) підготовка та розміщення в засобах масової інформації соціальної реклами правоохоронної діяльності ОВС; 6) підготовка прес-релізів; 7) проведення інтерв'ю; 8) проведення сеансів телефонного зв'язку «гаряча лінія»; 9) проведення засідань «круглого столу»; 10) реагування на виступи в ЗМІ з проблемних питань діяльності органів внутрішніх справ; 11) розгляд звернень (запитів) від засобів масової інформації; 12) проведення консультацій.

Комплексний механізм управління взаємодією органів внутрішніх справ із засобами масової інформації представляє собою сукупність принципів, функцій та методів управління. Його основне призначення на думку О. А. Машкова та Н. Р. Нижник, полягає у «формуванні й посиленні організаційного потенціалу суб'єктів управління як складової частини системи управління» [4, с. 39]. З вищевикладеного випливає, що механізм управління взаємодією органів внутрішніх справ із засобами масової інформації доцільно розглядати через принципи, функції та методи управління.

Термін «принципи» означає «основні вихідні положення якої-небудь наукової системи» [5, с. 714]. У науковій літературі під принципами управління розуміють вихідні, основні правила, керівні настанови, норми діяльності, що застосовуються для організації системи, управління загальними

процесами [6, с. 67]; основоположні ідеї, відповідно до яких повинен бути побудований та функціонувати апарат, що здійснює державне управління [7, с. 5-16]; відображення у свідомості людей об'єктивної сутності відповідного явища [8, с. 34]; основні положення, які відображають пізнані та засвоєні людиною об'єктивні закони та закономірності, котрими керуються органи управління в процесі створення і функціонування соціальних систем управління [9, с. 109].

На основі принципів організується процес управління, тобто науково обгрунтоване впровадження дій для здійснення управлінських функцій, вибору методів і прийомів управлінського впливу. Принципи управління забезпечують інтеграцію окремих видів управлінської діяльності в різних підрозділах системи управління, взаємну їх погодженість і загальне спрямування на реалізацію поставлених цілей. На основі принципів управління створюється єдиний комплекс управлінської діяльності. Принципи, як найважливіша ланка механізму управління синтезують у собі соціальні закони і конкретні підходи до їхньої реалізації на практиці [10, с. 76].

Особливої уваги в аспекті нашого дослідження заслуговують дослідження та висновки Г. В. Атаманчука, О. М. Бандурки, Н. Р. Нижник, В. М. Плішкіна. Якщо Г. В. Атаманчук принципи державного управління поділяє на такі види, як: а) структурно-цільові, що відображають закономірності, відносини і взаємозв'язки раціональної побудови «дерева» цілей державного управління; б) структурно-функціональні, що характеризують закономірності, відносини і взаємозв'язки побудови функціональної структури державного управління; в) структурно-організаційні, пов'язані із закономірностями, відносинами й взаємозв'язками побудови організаційної структури державного управління; г) структурно-процесуальні, які дають уявлення про основні (визначальні) закономірності, відносини і взаємозв'язки раціонального і ефективного ведення управлінської діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування [11, с. 92], то в дослідженні О. М. Бандурки принципи управління виокремлюються, як

загальні принципи, тобто ті правила поведінки, якими мають керуватися всі суб'єкти управління незалежно від свого статусу, та принципи управління на рівні галузі (галузеві принципи) або на статусному рівні – інституційному, організаційному, груповому [6, с. 32].

Н. Р. Нижник визначає такі групи принципів: суспільно-політичні, структурні та принципи державно-управлінської діяльності [4, с. 10-11]. В. М. Плішкін, у свою чергу, поділяв принципи управління на загальні та спеціальні (організаційно-технологічні): принципи побудови систем управління й принципи здійснення процесу управління [9, с. 14].

Повноцінне розкриття змісту і потенціалу будь-якого принципу управління взаємодією органів внутрішніх справ із засобами масової інформації можливе лише в рамках і з врахуванням його системних залежностей. Отож, принципи управління взаємодією органів внутрішніх справ із засобами масової інформації варто поділити на дві групи: загальні і спеціальні. Так, загальні принципи мають основоположний характер, відображають основні закономірності управління, забезпечують гармонію, узгодженість і рівновагу у цьому процесі [12, с. 12]. До загальних принципів управління взаємодією органів внутрішніх справ із засобами масової інформації доцільно віднести принципи науковості, правової упорядкованості, системності, законності, об'єктивності, гласності, відповідальності. Принципи управління взаємодією ОВС зі ЗМІ є похідними від загальних принципів управління, які на достатньо високому методологічному рівні розроблені фахівцями теорії управління. До них, зокрема, відносяться принципи: єдності, централізації, територіально-галузевий, функціональний, ієрархічності, зонально-предметний, комплексної достатності, мінімізації ієрархії, оптимальності, компетентності, комбінування, раціональності. Принципи управління взаємодією органів внутрішніх справ із засобами масової інформації є системою, у якій вони взаємопов'язані та взаємозалежні і порушення одного з них може призвести до порушення інших.

Безсумнівно, в удосконаленні організації взаємодії ОВС з засобами масової інформації велике значення мають науково обґрунтовані форми та принципи взаємодії цих суб'єктів, а також їх практичне застосування в процесі спільних дій. Та не менш важливими в підвищенні взаємодії органів внутрішніх справ зі ЗМІ є і функції управлінських апаратів, їх наукове обґрунтування та визначення.

«Функція» – термін, що має багато значень: функція (робота) – робота, здійснювана органом, організмом; роль, значення чого-небудь; функція (математика) – закон залежності однієї величини від іншої; функція (філософія) – обов'язок, коло діяльності. Соціальна функція – використання того чи іншого механізму соціальних взаємодій для досягнення певної мети або реалізації певних цінностей [13].

У найзагальнішому розумінні функція означає обов'язок, призначення, коло діяльності, працю, виконання, діяльність тощо [14, с. 794]. На думку багатьох вчених-управлінців, функції управління – це найбільш опрацьований чинник управління, найбільш стійка та постійна категорія, що, як правило, закріплюється в нормативних актах. У функціях проявляються як цілі, так і завдання управління, а також через них здійснюється вплив на суб'єкт та об'єкт управління. Функціям управління належить провідна роль у формуванні організаційних структур системи управління, оскільки організаційна структура управління соціальною системою – це її внутрішній устрій (будова), що включає склад взаємопов'язаних та взаємодіючих структурних підрозділів (посадових осіб), між якими у певному порядку розподілені функції та повноваження, а також відповідальність за результати їх виконання [15, с. 7].

В. Б. Авер'янов, наприклад, стверджує, що класифікація функцій управління має виглядати наступним чином: а) загальні або основні функції; б) спеціальні чи спеціалізовані функції, які відображають специфіку конкретного суб'єкта управління або керованого об'єкта; в) допоміжні або обслуговуючі функції, які обслуговують виконання загальних і спеціальних функцій [16, с. 148].-

Ю. П. Аверін та І. М. Слепніков виділяють дві групи функцій: соціально-цільові та соціально-організаційні. До соціально-цільових функцій вчені відносять: соціально-економічні, соціально-політичні, духовно-політичні і власне соціальні [17, с. 89]. На думку О. М. Бандурки, за ознакою призначення функції управління можна класифікувати на цільові та організаційні [6, с. 9-20]. В. М. Плішкін розрізняє пізнавально-програмуєчі та організаційно-регулюєчі функції [9, с. 91]. У свою чергу В. С. Четверіков та В. В. Четверіков функції, що здійснюються суб'єктами управління, розподіляють на основні та забезпечувальні [18, с. 11].

Так, маючи можливість та інструменти для охоплення своїм впливом великого, практично необмеженого кола осіб, ЗМІ у суспільстві виконують певні властиві їм функції: а) інформаційну; б) просвітницьку; в) виховну; г) регулятивну; д) гедоністичну [19, с.48].

Інформаційна функція допомагає органам внутрішніх справ України в організації і формуванні громадської думки про діяльність ОВС, просвітницька – у реалізації цілей правової пропаганди; виховна – у формуванні правосвідомості, збільшенні соціально-правової активності мас; регулятивна – забезпечує нормативне закріплення взаємовідносин між ОВС та засобами масової інформації. Гедоністичну функцію органи внутрішніх справ використовують для максимально повного засвоєння інформації, яка передається.

Не є однозначними й визначення вчених-управлінців щодо функцій управління взаємодією органів внутрішніх справ із засобами масової інформації. На нашу думку, такі функції відносяться до категорії організаційних, тобто тих, що створюють, координують, упорядковують, систематизують, оптимізують і підтримують спільну діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ та засобів масової інформації, кожного працівника як органів внутрішніх справ, так і ЗМІ у досягненні спільної для всіх мети – формування позитивної громадської думки про діяльність міліції.

До них варто віднести: прогнозування, регулювання, планування, контроль, ор-

ганізацію, раціоналізацію. Визначальною, такою, що повинна створити гарантії певної ефективності управлінського рішення, є функція прогнозування. Як управлінська, функція прогнозування є напрямом діяльності, спрямованим на одержання й обробку інформації про майбутній можливий стан організації взаємодії органів внутрішніх справ із засобами масової інформації, що завершується формулюванням прогнозу щодо виникнення, розвитку та припинення існування тих чи інших управлінських ситуацій.

Функція регулювання є, по суті, організаторською діяльністю його суб'єкта. Вона полягає в організації і налагодженні повсякденної роботи підрозділів та працівників, у забезпеченні взаємодії структурних ланок, а також у навчанні та вихованні кадрів.

Здійснення функції планування спрямоване на виконання різноманітних завдань, пов'язаних з перспективним, поточним, оперативним плануванням, розробленням спеціальних планових документів, які враховують особливості розвитку керованої системи, забезпечують організаційну упорядкованість, послідовність і погодженість дій, раціональний розподіл сил і засобів тощо.

В аспекті взаємодії ОВС зі ЗМІ функція контролю є функцією загального процесу управління та елементом організаційної роботи, що дозволяє задіяти систему спостереження та перевірки відповідності процесу функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням, виявляти результати впливу суб'єкта на об'єкт; фіксувати відхилення від вимог управлінських рішень і прийнятих принципів організації та регулювання.

Гарантом упорядкованості взаємодії органів внутрішніх справ із засобами масової інформації є організація, як функція управління. Мета її реалізації полягає у забезпеченні всього комплексу організаційних відносин, необхідних для ефективного функціонування системи управління. Організаційна функція спрямована на об'єднання людей, матеріальних, фінансових та інших ресурсів у систему таким чином, щоб організація могла виконувати свої плани і тим самим досягати своєї мети.

До цілей функції раціоналізації управління взаємодією органів внутрішніх справ із засобами масової інформації належить формування керованої та керуваної систем, тобто забезпечення динамічної рівноваги внутрішніх процесів системи і її упорядкування. Завдання раціоналізації управління визначаються за допомогою сукупності засобів, які підбираються з урахуванням специфіки об'єкта чи процесу, що організується. Слід зазначити, що всі аспекти організації мають потребу у певній нормативній базі. Причому поняття це охоплює не тільки норми витрат ресурсів, а і правила, розпорядження та інші нормативні акти, за допомогою яких формуються і закріплюються необхідні для нормального функціонування системи організаційні відносини [20, с. 113].

Раціоналізація управління взаємодією органів внутрішніх справ із засобами масової інформації передбачає також створення сприятливих умов для виконання сторонами, які взаємодіють, функціональних обов'язків, що досягається за допомогою створення та застосування системи стимулів і санкцій, які підвищують матеріальну та моральну зацікавленість працівників у досягненні необхідних результатів [2, с. 151].

У низці елементів механізму управління взаємодією органів внутрішніх справ із засобами масової інформації заключним можна назвати такий елемент, як методи організації взаємодії ОВС зі ЗМІ.

З точки зору етимології, «метод – це прийом чи система прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності» [21, с. 522].

У теорії управління методи тлумачаться як сукупність прийомів діяльності та як способи здійснення організуючого впливу у відносинах між суб'єктами і об'єктами управління. В управлінській діяльності методи покликані забезпечувати такий склад і зміст прийомів, операцій і процедур у ході її здійснення, такий порядок взаємодії людей, який, з одного боку, забезпечив би професійну, організаційно-технічну обґрунтованість рішення, а з іншого – максимально враховував би інтереси людей та організацій, які будуть його реалізувати [6, с. 37].- У юридичній літературі зустрічається й інше трактування визначення методів управлін-

ня – як сукупності прийомів, операцій і процедур підготовки та прийняття, організації та контролю виконання управлінських рішень, які приймаються учасниками управлінського процесу [22].

На всіх етапах управлінського процесу прийнято виділяти чотири загальні групи методів: підготовки, прийняття, організації й контролю за виконанням управлінських рішень. За характером впливу на виконавців розрізняють чотири основні типи методів управління: економічні, організаційно-розпорядчі, правові й соціально-психологічні. Виділяють також методи прямого (безпосереднього) та непрямого (опосередкованого) впливу (наприклад, адміністративні, матеріального і морального стимулювання праці тощо). На практиці здебільшого використовується відповідна комбінація методів, яка забезпечує комплексність управлінського впливу [2, с. 152].

Наріжним каменем управління взаємодією органів внутрішніх справ із засобами масової інформації називають адміністративний метод, під яким розуміються способи та прийоми безпосереднього і цілеспрямованого впливу посадових осіб на підставі закріпленої за ними компетенції у встановлених межах та відповідній формі на об'єкти управління [8, с. 146]. Він здебільшого пов'язаний з адміністративно-правовою формою діяльності, якою є правові акти управління, організаційно-розпорядчі заходи, засоби стимулювання і правового примусу, контроль та інше.

Адміністративно-правова наука адміністративні методи поділяє на зобов'язуючі, уповноважуючі, заохочуючі, забороняючі, імперативні, делегуючі, рекомендаційні, диспозитивні [9, с. 145-146].

Підсумовуючи вищевикладене дослідження комплексного механізму управління взаємодією органів внутрішніх справ із засобами масової інформації, який утворюється з таких його елементів, як форми, принципи, функції та методи управління, що у сукупності покликані формувати й зміцнювати організаційний потенціал суб'єктів управління, слід відзначити, що ефективність взаємодії ОВС зі ЗМІ значною мірою залежить від науково обґрунтованого використання

на практиці їх координуючих та забезпечуючих можливостей, цілеспрямованого, організуючого впливу на об'єкт управління.

У сенсі практичного застосування комплексного механізму управління взаємодією органів внутрішніх справ із засобами масової інформації варто також наголосити на необхідності знання та використання всіх елементів цього механізму працівниками департаменту громадських зв'язків та відділів громадських зв'язків. Від їх професіоналізму, повноти володіння усім спектром форм, принципів, функцій та методів організації взаємодії органів внутрішніх справ із засобами масової інформації залежить формування громадської думки про діяльність ОВС, імідж всієї системи міліції та кожного її представника. У той же час можна, на жаль, констатувати, що в Україні практично відсутня ціленаправлена підготовка для органів внутрішніх справ фахівців по роботі з громадськістю, іміджмейкерів, правників-журналістів, спеціалістів для роботи у відділах по зв'язках з громадськістю.

На часі сьогодні, і це однозначно диктують процеси поглиблення демократизації в країні, підготовка для системи МВС, як і для інших правоохоронних органів, кваліфікованих фахівців з питань комунікації з громадськістю, взаємодії з органами державного управління та органами самоврядування. Це докорінно має змінити нинішню ситуацію по організації роботи ВГЗ з населенням та пресою, коли до виконання покладених на ці відділи завдань залучаються оперативні працівники, які мають значний досвід роботи у своїх сферах, проте лише на практиці опановують ази підготовки матеріалів для ЗМІ, організації брифінгів, пресконференцій і т.п. Міліції сьогодні потрібні такі фахівці, котрі б мали рівнозначну підготовку і юридичну, і журналістську, і іміджмейкерську.

Література:

1. Словарь иностранных слов / [сост. И. М. Суслова]. – М. : Книга, 1987.-711 с.
2. Недев С. Л. Організаційно-правові засади взаємодії органів внутрішніх справ із засобами масової інформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Недев Сергій Лео-

АНОТАЦІЯ

У статті визначаються та характеризуються форми, принципи, функції та методи організації взаємодії органів внутрішніх справ із засобами масової інформації, а також запропоновані рекомендації щодо їх удосконалення.

SUMMARY

The article identified and characterized forms, principles, functions and methods of interaction between Police and Media, but also proposed recommendations for their improvement.

нідович; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – Дніпропетровськ, 2009. – 196 с.

3. Братель С. Г. Громадський контроль за діяльністю міліції 2007 р. [Електронний ресурс] : дис. ... кандидата юридичних наук : 12.00.07 / Братель Сергій Григорович. – Київський національний університет внутрішніх справ; Київ, 2007. – 269 с. – Режим доступу : <http://studrada.com.ua/content/33> . – Назва з екрана.

4. Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління /- Н. Р. Нижник, О. А. Машков. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 160 с.

5. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / [укл. В. Яременко, О. Сліпучко та ін.]. – К. : Вид-во «Аконіт», 1999. – Т. III : ОБЕ-РОБ. – 1999. – 927 с.

6. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : [підручник] / О. М. Бандурка – Х. : Ун-т внутр. справ, 1998. – 480 с.

7. Концепція реформи адміністративного права (проект) //Адміністративне право України : навч.-метод. посіб. / [С. В. Ківалов, Л.Р. Біла.]. – Одеса : Юридична думка, 2001. – С. 240 – 301.

8. Основин В. С. Основы науки социального управления / В. С. Основин – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1971. – 260 с.

9. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : [підручник] /- В. М. Плішкін ; за ред. Ю. Ф. Кравченка. – К. : НАВСУ, 1999. – 702 с.

10. Авдонин В. С. Правоохранительные органы : [учебное пособ. для юрид. вузов] / В. С. Авдонин, Е. А. Карпов, А. Б. Науменко / [отв. ред. Г. В. Дроздов]. – М. : Новый юрист, 1997. – 112 с. – (Сборник схем).

11. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: [курс лекцій] /

Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. лит., 1997. – 400 с.

12. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом (Опыт системного исследования) / В. Г. Афанасьев – М. : Политиздат, 1973. – 392 с.

13. Вікіпедія : вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki> : Назва з екрана.

14. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; [под ред. Н. Ю. Шведовой]. – М. : Рус. яз., 1986. – 797 с.

15. Штанько А. Ф. Вопросы теории и практики руководства горрайотделами внутренних дел : [практ. пособие] / А. Ф. Штанько, Л. И. Громовенко. – К. : НАВСУ, 1997. – 59 с.

16. Малиновський В. Я. Державне управління : навчальний посібник / В. Я. Малиновський. – Луцьк : Вежа, 2000. – 558 с.

17. Слепніков І. М. Основы теории социального управления / І. М. Слепніков, Ю. П. Аверин. – М. : Юрид. лит., 1990. – 243 с.

18. Четвериков В. С. Основы управления в органах внутренних дел : [учебное пособие]. / В. С. Четвериков, В. В. Четвериков. – М. : Новый Юрист, 1997. – 128 с.

19. Рабінович П. М. Основы загалної теорії права та держави : [посібник для студентів спеціальності «Правознавство»] / П.М. Рабінович. – К., 1994. – 236 с.

20. Омаров А. М. Социальное управление : некоторые вопросы теории и практики / А. М. Омаров. – М. : Мысль, 1980. – 269 с.

21. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. В.Т. Бусей]. – Ірпінь : Перун, 2002. – 1440 с.

22. Сущенко В. Д. Сучасний процес управління в органах внутрішніх справ : [монографічне дослідження] / В. Д. Сущенко, С. В. Присяжний, О. І. Коваленко. – К. : НАВСУ, 1999. – 352 с.

ПОНЯТИЕ, ЦЕЛЬ И СОДЕРЖАНИЕ ОЦЕНКИ КАДРОВОЙ РАБОТЫ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРЫ

ДАНИЛЬЧЕНКО Юрий Брониславович - прокурор Харьковской области

Статья посвящена исследованию методики оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры. В работе сформулирована система методов оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры с учетом конкретного этапа (элемента) кадровой работы.

Ключевые слова: методика, метод, оценка эффективности, кадровая работа, органы прокуратуры

Одним из направлений усовершенствования деятельности органов прокуратуры является повышение эффективности осуществления кадровой работы. Действенным шагом в этом направлении является оценка эффективности кадровой работы путем осуществления контроля за своевременным обновлением кадровой политики в органах прокуратуры, ее адаптацией к тем изменениям, которые происходят в обществе и связаны с реформированием системы правоохранительных органов, их ориентацией на предоставление качественных услуг населению. В связи с этим чрезвычайно важно разработать качественную методику оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры. К сожалению, сейчас отсутствует действенная методика оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры, не удалось разработать обоснованную систему показателей и критериев, по которым методика должна проводиться. Более того, использование несовершенной системы показателей для

оценки деятельности правоохранительных органов приводит к искривлению представлений об эффективности их работы и не позволяет принимать правильные управленческие решения [1].

Методика оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры должна быть разработана таким образом, чтобы результаты, полученные во время ее проведения, могли отобразить реальное положение дел в сфере управления кадрами и работы персонала в органах прокуратуры, т.е. дать комплексную оценку эффективности кадровой работы в органах прокуратуры в целом. Результаты оценки являются своеобразными индикаторами, по которым делается аналитический прогноз развития кадрового потенциала в органах прокуратуры, вывод о проблемах, связанных с проведением кадровой работы. По результатам проведенной оценки могут приниматься соответствующие решения о необходимости усовершенствования системы карьерного роста, разработке действенных механизмов управления кадрами в органах прокуратуры, внедрения четкой и прозрачной системы стимулирования (мотивации) по результатам оценки и т.д. Таким образом, учитывая точку зрения А.В. Ониксенко [2], считаем, что использование методики оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры является важным резервом повышения уровня управления персоналом в органах прокуратуры без существенных инвестиционных и текущих расходов.

Проблемам изучения методов оценки эффективности управления персоналом и работы персонала уделяли в своих работах такие ученые как, например, В.Р. Веснин, Н.И. Голоджен, Н.О. Григорьева, В.Н. Данилюк, О.В. Крушельницкая, С.М. Мельник, Д.П. Мельничук, А.В. Оникиенко, И.В. Пахтусовая, В.Н. Петюх, Т.Н. Сивашенко, С.А. Цимбалюк и др. Однако, следует отметить, что среди учёных нет четкой, устоявшейся позиции относительно содержания методики оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры и особенностей ее проведения. Таким образом, необходимо отметить, что отсутствие современных комплексных научных разработок по этой тематике обуславливает актуальность исследования.

Целью данной работы является разработка методики оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры.

Научная новизна статьи заключается в том, что она является одним из первых комплексных научных исследований методики оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры; в работе сформулирована система методов оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры с учетом конкретного этапа (элемента) кадровой работы.

Под методикой оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры следует понимать систему методов определения полноты и качества выполнения кадровыми подразделениями своих функций, соответствия результатов их работы задачам, которые ставятся перед органами прокуратуры, а также определения влияния профессиональных и личностных качеств сотрудников органов прокуратуры на результативность их деятельности. Необходимо отметить, что во время разработки и реализации методики оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры могут возникнуть определенные сложности, связанные, в первую очередь, с терминологической несогласованностью понятий, которые используются в методике; некорректно сформулированными целями и задачами конкретной методики; ориентацией преимущественно не на качественные, а на количественные показатели.

Учитывая то, что методика оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры состоит из совокупности определенных методов, необходимо определить, что следует понимать под методом оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры: это конкретный способ, прием, совокупность правил, которые применяются на разных этапах кадровой работы с целью определения полноты и качества выполнения кадровыми подразделениями своих функций, соответствия результатов их работы задачам, которые стоят перед органами прокуратуры, а также определения влияния профессиональных и личностных качеств сотрудников органов прокуратуры на результативность их деятельности.

Во время разработки методики оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры необходимо формировать систему методов оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры с учетом конкретного этапа (элемента) кадровой работы. Это будет способствовать получению научно обоснованного вывода о процессе реализации каждого из этапов, существующие проблемы, связанные с кадровой работой на данном этапе, и разработке оптимальных способов их устранения. В зависимости от конкретного этапа (элемента) кадровой работы методы оценки ее эффективности должны быть такими:

1. Организационно-штатная работа, неотъемлемой составляющей которой является комплектование коллективов прокуратур, которое осуществляется путем набора и расстановки кадров органов прокуратуры. Измерение полноты и качества данного элемента кадровой работы должно осуществляться с помощью таких методов: метод анализа документов; метод моделирования ситуаций; метод сравнения; метод оценки достигнутых целей; метод управления результативностью; тестирование; метод оценки нормативов работы.

Благодаря данным методам оценки будет возможно рационализировать кадровую работу в органах прокуратуры; определить четкое соответствие количественных и качественных показателей общего количествен-

ного состава сотрудников прокуратуры потребностям, которые стоят перед органами прокуратуры; разработать необходимые профессиограммы, квалификационные требования, типовые должностные инструкции; рассчитать оптимальное соотношение молодых специалистов к общему количеству работающих в соответствующих прокуратурах и сохранить необходимое количество опытных сотрудников; обеспечить последовательность и обоснованность принятия решений при назначении на должности; отойти от проявлений субъективизма во время назначения на должности; принять меры по организации рационального использования рабочего времени сотрудников органов прокуратуры и т.д.

2. Профессиональная подготовка кадров в органы прокуратуры. Определение эффективности данного элемента кадровой работы должно осуществляться с помощью таких методов: метод анализа документов; метод наблюдения за кандидатом; собеседование; метод «360 градусов»; зачет по физической подготовке; медицинское освидетельствование; психологическое тестирование; анкетирование; аттестация; метод моделирования ситуаций; метод экспертной оценки; метод ранжирования; экзамен (зачет).

По результатам, полученным в результате использования данных методов, будет возможно разработать перспективные пути усовершенствования системы отбора кандидатов для поступления в высшие учебные заведения, которые готовят специалистов для органов прокуратуры; активизировать профориентационную работу среди молодежи; повысить уровень взаимодействия органов прокуратуры с соответствующими учебными заведениями; активизировать привлечение прокурорско-следственных сотрудников к учебному процессу с целью получения студентами необходимых знаний и приобретения навыков качественного решения возложенных на них обязанностей; усовершенствовать процедуру прохождения ознакомительной и производственной практики будущих прокурорских сотрудников.

3. Стажировка. По результатам стажировки принимается решение о способности

(неспособности) лица работать на конкретной должности либо необходимости продления срока стажировки. Таким образом, с целью принятия обоснованного решения целесообразно использовать такие методы оценки: метод анализа документов; собеседование; тестирование; метод оценки достигнутых целей; метод моделирования ситуаций; метод наблюдения за сотрудником; экзамен (зачет); аттестация.

Оценка работы молодого специалиста, его деловых и личностных качеств должны быть конкретными, обоснованными, объективными [3]; обязательно должны изучаться как положительные качества сотрудника, так и недостатки в его работе и поведении. Это вызвано тем, что правильная организация стажировки является важнейшим фактором в становлении молодых специалистов, т.к. во многих случаях их профессионализм непосредственно зависит от умения и стремления руководителя стажировки научить вчерашнего студента работать в органах прокуратуры [4, с. 203]. Таким образом, благодаря использованию определенных методов оценки можно обеспечить эффективное функционирование института наставничества, принять меры по минимизации проявлений формализма и привлечению к ответственности лиц, которые его допускают; надлежащим образом организовать обучение и воспитание молодых специалистов, в частности научить использовать достижения науки и положительный опыт прокурорско-следственной практики.

4. Присвоение классных чинов. Прокурорам и следователям прокуратуры, сотрудникам научно-учебных учреждений прокуратуры присваиваются классные чины в зависимости от занимаемых должностей и стажа работы [5; 6]. Измерение своевременности и законности присвоения классных чинов целесообразно осуществлять с помощью таких методов: метод анализа документов; зачет по физической подготовке; психологическое тестирование; метод оценки достигнутых целей; метод «360 градусов»; ассесмент-центр.

Использование предложенных методов оценки своевременности и законности присвоения классных чинов позволит обе-

спечить всесторонний контроль за соблюдением законности и сроков присвоения классных чинов; разработать действенный механизм стимулирования активной и упорной работы сотрудников органов прокуратуры путем карьерного роста.

5. Текущая оценка результатов деятельности конкретного сотрудника, которая должна осуществляться с помощью таких методов: метод анализа документов; метод наблюдения за сотрудником; метод «360 градусов»; метод оценки достигнутых целей; метод управления результативностью; аттестация; метод сравнения; тестирование.

Этот элемент работы с персоналом дает возможность руководству составить общее и системное представление об имеющемся кадровом составе, состоянии работы с кадрами, выявить проблемы в этой работе с тем, чтобы наметить реальные пути их решения [7, с. 148-149]. С учетом вышеизложенного разделяем точку зрения Ю.В. Ищенко, что применение единых критериев оценки и относительно одинаковой шкалы определения этой оценки дает возможность более объективно учесть результаты работы сотрудников органов прокуратуры [8, с.15].

По результатам применения предложенных методов к оценке эффективности данного элемента кадровой работы могут приниматься решения о необходимости устранения выявленных недостатков и максимально полного раскрытия профессиональных способностей сотрудников органов прокуратуры, улучшения профессионального потенциала органов прокуратуры в целом, усовершенствования системы карьерного роста, соответствия сотрудника занимаемой должности; разрабатываться новые действенные механизмы управления кадрами в органах прокуратуры; внедряться четкая и прозрачная система стимулирования по результатам оценки и т.д.

6. Повышение квалификации. Определение эффективности данного элемента кадровой работы должно осуществляться с помощью таких методов: метод анализа документов; тестирование; метод интервью по компетенциям; метод оценки достигнутых целей.

Систематическое повышение квалификации каждого прокурорско-следственного

сотрудника независимо от его стажа работы и занимаемой должности является его обязанностью, определенной на уровне нормативно-правовых актов. Результаты обучения учитываются при аттестации сотрудника, зачислении в кадровый резерв, продвижении по службе, установлении надбавки к должностному окладу, решении вопроса о досрочном присвоении классного чина, применении других поощрений, предусмотренных Дисциплинарным уставом прокуратуры Украины [9]. Учитывая это, благодаря использованию предложенных методов оценки эффективности этого этапа (элемента) кадровой работы в органах прокуратуры будет возможно произвести правильный расчет потребности мест для повышения квалификации по каждому подразделению и должностной категории сотрудников; проанализировать соответствие знаний, полученных прокурорско-следственным сотрудником во время обучения, современным требованиям, которые предъявляются к сотрудникам органов прокуратуры, и способность сотрудника в полной мере выполнять возложенные на него обязанности. Следует отметить, что данный метод оценивает не только уровень профессиональной подготовки сотрудника после прохождения им повышения квалификации, а и уровень подразделений, на которые возлагается обязанность проведения повышения квалификации.

7. Планирование и подготовка кадрового резерва. Качество формирования и использования кадрового резерва должна определяться с помощью таких методов: метод анализа документов; ассесмент-центр; метод интервью по компетенциям; метод управления целями.

Это направление деятельности подразделений кадрового обеспечения органов прокуратуры связано с организацией и контролем формирования и подготовки кадрового резерва на выдвижение на руководящие должности и замещение вакантных должностей [4, с. 205]. Использование предложенных методов оценки данного направления деятельности позволит определить своевременность использования кадрового резерва на замещение вакантных должно-

стей; определить наиболее опытных сотрудников; максимально полно использовать их опыт, которые был накоплен во время работы на предыдущих должностях; закрепить и повысить профессиональный уровень, управленческие умения, навыки и деловые качества, уровень ответственности сотрудника на руководящей должности; предоставить сотруднику возможность приобрести опыт работы в различных структурных подразделениях органов прокуратуры с целью получения максимально полного представления об особенностях деятельности данных подразделений. Отдельно хотелось бы подчеркнуть, что оценка данного этапа кадровой работы дается как деятельности подразделений кадрового обеспечения, на которые возложена непосредственная обязанность работы с кадровым резервом, так и качества выполнения индивидуальных планов лицами, зачисленными в резерв на выдвижение на руководящие должности.

8. Воспитательная работа (работа, направленная на обеспечение законности и дисциплины, в частности предупреждение правонарушений, проявлений коррупции и других поступков, позорящих честь сотрудника органов прокуратуры). Качество проведения воспитательной работы подразделениями кадрового обеспечения органов прокуратуры должно оцениваться с помощью таких методов: метод анализа документов; метод шкалы наблюдения за поведением; метод оценки достигнутых целей.

Данные методы оценки должны применяться к деятельности руководителей структурных подразделений в сфере ведения воспитательной работы в подразделении (индивидуальная воспитательная работа) и сотрудников подразделений кадрового обеспечения, т.к. к их функциональным обязанностям непосредственно относится организация воспитательной работы. Благодаря результатам, полученным во время использования предложенных методов оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры, возможно разработать комплекс действенных мер, направленных на правовое воспитание; овладение сотрудниками прокуратуры основными приемами профессиональной этики, навыками куль-

туры поведения и общения с гражданами; профессиональное становление молодых сотрудников органов прокуратуры; формирование здорового морально-психологического климата в подразделении; воспитание дисциплинированности сотрудников; формирование творческого отношения к выполнению профессиональных обязанностей; предупреждение развития профессиональной деформации и т.д.

9. Социальное обеспечение кадров. Ключевыми методами оценки качества социального обеспечения кадров органов прокуратуры должны быть метод анализа документов и метод оценки достигнутых целей. Благодаря использованию предложенных методов оценки эффективности реализации данного элемента кадровой работы и обработки полученных результатов возможно создать надлежащие условия обеспечения социальной стабильности сотрудников прокуратуры; определить круг лиц, которые нуждаются в социальной защите; учесть их потребности в предоставлении жизненно важных услуг; повысить уровень их благополучия и гарантировать реализацию принципа социальной справедливости; предоставить необходимую социальную помощь молодым сотрудникам во время их адаптации на службе; обеспечить прохождение реабилитации сотрудников органов прокуратуры, которые получили психологические или физические травмы; принять меры по усовершенствованию существующего медицинского и пенсионного законодательства.

10. Стимулирование служебной активности кадров, которое предусматривает применение моральных и материальных средств влияния на сотрудников, побуждая их к интенсификации своей служебной деятельности, повышению ее эффективности [10, с. 622]. Определение эффективности данного элемента кадровой работы должно осуществляться с помощью таких методов: интервью (либо собеседование); метод анкет; метод «360 градусов»; метод управления результативностью; метод оценки достигнутых целей.

Использование предложенных методов оценки позволит обеспечить грамотное, ра-

циональное, цивилизованное использование процедур стимулирования к труду [11, с. 130-131] сотрудников органов прокуратуры; разработать конкретные меры по оптимизации стимулирования сотрудников органов прокуратуры (как материального, так и морального), стимулирования инициативности и творческой активности сотрудников органов прокуратуры; оценить качество деятельности руководителей по повышению эффективности профессиональной деятельности подчиненных.

11. Применение мер поощрения и дисциплинарных взысканий. Полнота, качество и своевременность применения данных мер должны определяться с помощью таких методов: метод анализа документов; метод наблюдения за сотрудником; метод «360 градусов»; метод оценки достигнутых целей; метод управления результативностью; аттестация; метод сравнения; тестирование.

Благодаря объективной оценке эффективности применения мер поощрения в органах прокуратуры и использованию во время такой оценки соответствующих методов, возможно надлежащим образом проявить уважение к сотруднику, который ответственно выполняет возложенные на него обязанности, что способствует повышению дисциплины и качества труда, воспитанию инициативности и изобретательности сотрудника. Что касается дисциплинарных взысканий, то использование предложенных методов оценки целесообразности их наложения будет способствовать повышению ответственности сотрудников прокуратуры за ненадлежащее выполнение возложенных на них обязанностей, нарушения дисциплины и законности; укреплению дисциплины в органах прокуратуры; обеспечению соблюдения принципа справедливости во время наложения дисциплинарных взысканий.

12. Увольнение. Основными методами, в результате использования которых можно сделать вывод о качестве соблюдения кадровыми подразделениями требований законодательства во время увольнения сотрудников из органов прокуратуры, являются метод анализа документов и метод оценки достигнутых целей.

Высокий уровень правовой защищенности сотрудников прокуратуры требует детальной обоснованности решений по увольнению тех, кто постоянно допускает ошибки в работе, не соблюдает этические стандарты деятельности, имеет низкий уровень профессионально развитых качеств [4, с. 207]. Таким образом, методы оценки соответствия управленческих решений требованиям законодательства в этой сфере позволяют определить обоснованность увольнения сотрудника, особенно если такой увольнение было вызвано систематическими грубыми нарушениями дисциплины и законности, а не собственным желанием; разработать действенный механизм повышения эффективности деятельности прокурорско-следственных сотрудников. Особое внимание следует обратить на целесообразность заключения трудового договора с сотрудниками прокуратуры, которые достигли пенсионного возраста, но все-таки желают и способны выполнять свои профессиональные обязанности.

13. Ведение учета кадров, хранения и выдачи личных дел, удостоверений и трудовых книжек сотрудников органов прокуратуры. Качество соблюдения кадровыми подразделениями органов прокуратуры требований законодательства во время реализации этого элемента кадровой работы должно определяться с помощью метода анализа документов. Данный метод позволяет всесторонне изучить правильность и своевременность реализации этого элемента кадровой работы, осуществить контроль за соблюдением требований действующего законодательства, выявить существующие нарушения и применить меры по их устранению.

14. Работа с ветеранами. Ключевым методом оценки качества осуществления работы с ветеранами должен быть метод оценки достигнутых целей. Использование соответствующего метода оценки эффективности работы с ветеранами свидетельствует о социальной направленности деятельности кадровых подразделений органов прокуратуры, уважение к бывшим сотрудникам прокуратуры, гуманность и цивилизованность отношений в органах прокуратуры.

Таким образом, правильно подобранная методика оценки эффективности кадровой работы в органах прокуратуры позволяет получить обоснованные данные, необходимые для дальнейшего планирования деятельности кадровых подразделений, повысить качество самого процесса управления кадрами, обеспечить непрерывный контроль качества выполнения сотрудниками прокуратуры возложенных на них обязанностей.

Литература

1. Мельник С.М. Оцінка діяльності оперативних підрозділів в аспекті боротьби з організованою злочинністю / С.М. Мельник // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 4. – С. 26-29.
2. Онікієнко О. В. Вплив контрольно-аналітичного забезпечення адміністративного управління на результати роботи кадрової підсистеми підприємства. / О. В. Онікієнко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2012. – Вип. 721. – С. 305-310.
3. Про затвердження Положення про організацію роботи з молодими спеціалістами в органах прокуратури України : Наказ Генерального прокурора України : від 05.07.2001, № 452к
4. Попович Є.М. Шляхи розвитку прокуратури України : монографія / Є.М. Попович. – Х.: Торнадо, 2009. – 352 с.
5. Про прокуратуру : закон України : від 05.11.1991, № 1789-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.

SUMMARY

The article is devoted to the examination of methods for the efficiency assessment of personnel operations in the prosecutor's office. The work articulates a system of the methods for the efficiency assessment of personnel operations in the prosecutor's office with the consideration of the particular stage (element) of the personnel operations.

6. Про затвердження Інструкції про порядок присвоєння класних чинів працівникам органів прокуратури України : наказ Генерального прокурора України : 19.12.2006, № 3068ц
7. Коптєв П.Б. Організаційно-правові засади діяльності підрозділів по роботі з персоналом ОВС: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Павло Борисович Коптєв. – Х., 2006. – 212 с.
8. Іщенко Ю.В. Державна служба та особливості її проходження в органах внутрішніх справ : автореф. дис... к.ю.н.: 12.00.07 / Ю.В. Іщенко. – К., 1995. – 21 с.
9. Про затвердження Положення про єдину систему підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих працівників органів прокуратури України : наказ Генерального прокурора України : від 11.04.2007, № 583ц
10. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / за ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 1999. – 702 с.
11. Кікінчук В. Ю. Адміністративні процедури проходження служби в органах внутрішніх справ: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Кікінчук Василь Юрійович. – Х., 2010. – 205 с.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДІВ

ПОТИЛЬЧАК Олександр Іванович - суддя Верховного Суду України

УДК 346.9

В статті обґрунтовується необхідність дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання забезпечення судів через призму суб'єктів судової влади, місця та ролі органів судового самоуправління. Пропонується авторське бачення проблем вибору певної моделі забезпечення судів в умовах існування політичних режимів, отвергаючих принцип розподілу державної влади

Ключові слова: забезпечення, самоуправління, компетенція, незалежність, судова влада.

Актуальність теми дослідження

Попри те, що в Україні нормативно визначена система забезпечення судів і реально створена і функціонує Державна судова адміністрація, питання забезпечення судів залишається незадовільним. У багатьох випадках йдеться не тільки про незадовільне фінансування, але й про помилки правового характеру при здійсненні судової реформи 2010 р., зокрема про пониження ролі органів суддівського самоуправління у сфері судового управління та належного забезпечення судів.

У науковій літературі висловлені різні погляди про шляхи досягнення реальної незалежності судів. Зокрема, не втрачають дискусії про розбалансування судової системи через створення системи вищих спеціалізованих судів. Не знаходять одностайної відповіді питання про межі відновлення конституційного статусу Верховного Суду тощо. Водночас науковці і практики

справедливо зазначають про відродження суддівського самоуправління, у тому числі про їх місце і роль в належному забезпеченні судів як умови досягнення незалежності судів. У пошуках відповіді на зазначені питання важливим є аналіз досягнень і помилок нормативного регулювання схожих відносин у демократичних країнах.

Аналіз досліджень та публікацій

Науковий аналіз нормативного регулювання забезпечення судів привертає і привертає увагу багатьох вітчизняних науковців і практиків. Серед них слід назвати В.В. Комарова, М.П.Запорожець, І.Є.Марочкіна, Д.М.Притику та ін., роботи яких слугували відправною точкою для подальшого дослідження вказаних питань.

Метою і завданням статті є порівняльне дослідження способів правового регулювання забезпечення судів на прикладі окремих держав, визначення єдності підходів та тенденцій розвитку системи забезпечення судів і таким чином сформулювати можливий оптимальний алгоритм дій у правозастосовній діяльності.

Основні результати дослідження

У сучасних демократичних країнах державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову, і цей принцип, як правило, закріплено в конституціях відповідних держав. Водно-

час у конституційних актах або спеціальних законах про судову владу визначені правові, фінансові та інші гарантії діяльності системи судів або окремих судів. З огляду на мету функціонування судової влади в демократичній державі, обрання певної моделі ресурсного забезпечення діяльності системи судів, або, інакше кажучи, наявна чи відсутня автономія судової влади від інших гілок, мало б визначити чи є реально незалежною судовою владою в цій державі. У цьому контексті виникає питання не стільки про різницю правового механізму забезпечення вказаних гарантій в Україні та інших демократичних державах, але, в першу чергу, про оптимальний варіант правового регулювання таких відносин, у т.ч. щодо правосуб'єктності осіб, що забезпечують практичну реалізацію таких гарантій, їх місце в системі судової влади тощо. Загальновідомим є той факт, що вітчизняний законодавець, запроваджуючи організаційне забезпечення судів через систему судової адміністрації, керувався тезою про неприпустимість збереження таких функцій за вітчизняним міністерством юстиції. Водночас у Німеччині, Франції, Італії, Бельгії, Норвегії, Фінляндії, Естонії вказані функції здійснюють органи виконавчої влади, переважно міністерства юстиції. В інших, не менш демократичних державах, функціонують спеціальні органи судової влади, наприклад, у США, Канаді, Нідерландах. На перший погляд, створення спеціального органу судової влади з метою ресурсного та іншого забезпечення системи судів начебто автоматично має гарантувати незалежність судової влади. Проте практична діяльність таких спеціальних інституцій у Росії, Казахстані, Вірменії, Узбекистані не дають підстав говорити про торжество незалежності судової влади. Так само вітчизняні реалії практичної діяльності судової адміністрації засвідчують швидше про функціонування системи забезпечення діяльності судів в умовах перманентної політичної і економічної кризи в державі, а не про організаційне забезпечення діяльності органів судової влади. Відомо, що система судів та судова влада – це не

тотожні категорії. Вочевидь, судова влада, як невід'ємний елемент правової держави, можлива за умов практичної реалізації принципу розподілу державної влади, що в сучасних вітчизняних умовах навряд чи можна стверджувати в повній мірі. У цьому сенсі нормативна вимога, передбачена в ст. 145 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» про те, що Державна судова адміністрація України здійснює забезпечення діяльності органів судової влади є певною мірою перебільшенням. Для побудови судової влади ще треба багато працювати. Ця проблема стосується і наших сусідів зі сходу. Важко погодитись із думкою російських дослідників, коли вони стверджують, що передача від міністерства юстиції Росії до судового департаменту при Верховному суді РФ функцій з фінансового, матеріально-технічного, кадрового та інформаційного забезпечення судів загальної юрисдикції означало відділення судової влади від виконавчої, практична реалізація принципу розподілу влади. Департамент складається з центрального апарату і управлінь (відділів) у суб'єктах федерації. Начальники управлінь (відділів) судового департаменту в суб'єктах федерації призначаються та звільняються з посади генеральним директором департаменту за погодженням з головою суду суб'єкта федерації і з відповідною радою суддів. Функцію безпосереднього забезпечення судів загальної юрисдикції виконує адміністратор суду.

При Верховному суді Казахстану діє комітет судового адміністрування, який здійснює матеріально-технічне забезпечення судів через систему адміністраторів судів на місцях. Забезпечення діяльності Верховного суду здійснюється його апаратом [1, с. 217].

У Німеччині забезпеченням судів опікується відповідне земельне чи федеральне міністерство, зокрема федеральне міністерство юстиції забезпечує федеральну судову палату, федеральні адміністративний, фінансовий, патентний, дисциплінарний суди. Федеральне міністерство праці й соціального забезпечення забезпечує федеральні суди з трудових і соціальних

питань, а міністерство оборони – військово-дисциплінарні суди. На рівні земель функції забезпечення відповідних судів здійснюють міністерство юстиції щодо судів загальної юрисдикції і прокуратури всіх рівнів у відповідних землях, а галузеві міністерства щодо судів відповідної юрисдикції. У більшості федеральних земель міністерства юстиції виконують управлінські функції щодо кар'єрного просування суддів усіх судів певної землі. Відповідні міністерства юстиції самостійно формують бюджет судів, вирішують питання про призначення та кар'єрне просування суддів. На думку суддівського корпусу Німеччини, питаннями забезпечення судів мають у більшій мірі опікуватись самі судді через систему самоуправління [2, с. 117].

У деяких країнах питаннями забезпечення судів опікуються як урядові органи так і органи суддівського самоврядування. Так, Рада суддів Швеції функціонує як незалежний адміністративний орган. Рада суддів готує проект бюджету судової системи, опікується кадровим забезпеченням суддівського корпусу, матеріальним забезпеченням та має вести облік та звітувати за використані бюджетні кошти.

Забезпечення судів в Угорщині відноситься до компетенції Судової ради, яка формується з числа суддів і яку очолює голова Верховного суду. Водночас до її складу входять за посадою міністр юстиції та генеральний прокурор держави.

Рада суддів Данії складається з п'яти членів різних судів (Верховного, апеляційного та окружних судів), двох членів з числа суддівського персоналу та двох членів від парламенту. До компетенції Ради суддів відноситься підготовка проекту бюджету судів та суб'єктом судового управління в сфері інформаційного забезпечення судів.

У ряді країн тривалий час функціонують автономні моделі самозабезпечення судів. Перш за все в цьому випадку показовою є модель, що працює в США. У США органи судового забезпечення функціонують у системі судової влади та підпорядковуються вищому органу суддівського самоврядування відповідній раді суддів. Центральним органом судового управ-

ління є створений при Верховному суді адміністративний офіс судів США, який опікується забезпеченням федеральних судів. Адміністративний офіс судів США є постійно діючим органом. Колегіальним органом управління є рада суддів США. Незважаючи на те, що керівний персонал офісу призначає Верховний суд, звітує адміністративний офіс перед судовою конференцією та перед радою суддів. Перш за все, адміністративний офіс забезпечує діяльність ради суддів США, зокрема, виконує функції секретаріату ради суддів США та її комітетів. Адміністративний офіс веде статистичний облік щодо всіх справ, що розглядаються та розглянуті в судах, наглядає за персоналом судів, вивчає навантаження та узагальнює інформацію про потреби судів, здійснює перевірку фінансової документації та складання кошторисів судів з наступним представленням їх після погодження радою суддів у бюджетне бюро при президентові та здійснює інші повноваження. Судове управління у більшості штатів здійснюють постійно діючі органи (адміністративні офіси) або призначені посадовці з числа помічників голів верховних судів або з кола інших працівників судів.

Окремим питанням забезпечення діяльності судів є той чи інший спосіб фінансування судової системи та його регламентація в конституційних або спеціальних законах певної держави. Загальною рисою всіх існуючих моделей забезпечення діяльності судів – це бюджетне фінансування.

Стаття 130 Конституції України встановлює, що держава має забезпечити фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. У державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів.

Конституційні гарантії про належні умови для функціонування судів і діяльності суддів знаходять свою конкретизацію в розділі про організаційне забезпечення діяльності судів Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Зокрема, ст. 142 вказаного Закону встановлює, що забезпечення функціонування судової влади в Україні передбачає визначення в

державному бюджеті видатків на фінансування судів не нижче рівня, що забезпечує можливість повного і незалежного здійснення правосуддя відповідно до закону, видатки у державному бюджеті визначаються окремим рядком щодо кожного суду загальної юрисдикції. Бюджетні призначення на утримання судів належать до захищених статей видатків державного бюджету України, а самі видатки не можуть бути скорочені в поточному фінансовому році (ст. 142 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Організаційне забезпечення діяльності органів судової влади здійснює Державна судова адміністрація, яка є юридичною особою, а положення про неї затверджуються Радою суддів України з урахуванням повноважень, установлених законом (ст. 145 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

У ряді країн Європи (Бельгія, Франція, Хорватія, Німеччина, Мальта, Білорусь) органи суддівського самоврядування не є суб'єктами бюджетного процесу. У вказаних країнах, як правило, міністерство юстиції надає міністерству фінансів відповідні бюджетні розрахунки та обґрунтування щодо формування бюджету системи судів. У Швеції та Данії проекти бюджету судів формують відповідні ради суддів та подають їх до міністерства фінансів через міністерства юстиції. Верховні суди Естонії, Словаччини, Болгарії вносять бюджетні пропозиції до міністерства фінансів щодо власних бюджетів, а верховні суди Кіпру та Словенії вносять бюджетні пропозиції щодо всіх судів. У Болгарії Вища судова рада як орган суддівського самоврядування є самостійним суб'єктом бюджетного процесу.

Підсумовуючи викладене необхідно зазначити, що в демократичних країнах світу не існує однакових механізмів забезпечення діяльності судової влади, у т.ч. фінансування судів. Водночас необхідно визнати беззаперечною тенденцією: у правовому регулюванні забезпечення судів є визнання ролі суддівського самоврядування в цьому процесі.

Необхідно погодитись з тезою, що

нормативне регулювання суддівського самоврядування та інші правові новели, що виникли внаслідок судової реформи 2010 р. не сприяють зміцненню та розвитку судової влади. Дійсно, справжнє суддівське самоврядування забезпечує реальну незалежність судової влади [3, с. 4]. Питання про розуміння поняття судової влади в Україні має бути переосмислено відповідно до конституційного принципу поділу державної влади і втілено у відповідних законах шляхом визначення в законі вичерпного переліку суб'єктів судової влади, у т.ч. з кола суддівського самоврядування тощо. Видається, що в умовах функціонування політичних режимів, які заперечують практичну реалізацію принципу поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, говорити про наявність судової влади в державі не варто. В цьому випадку доцільно вести мову про функціонування системи судів та про способи його забезпечення матеріальними та кадровими ресурсами, а власне, модель такого забезпечення жодним чином не впливає на ступінь незалежності судів від панівного класу чи диктатора. З цього можна зробити і наступний висновок, який полягає в тому, що дискусія про обрання певної моделі організаційного і ресурсного забезпечення судів має сенс, якщо в державі реалізовані базові демократичні принципи організації державної влади.

Висновки

Безумовно, українське суспільство перебуває в перехідній стадії трансформації до правової держави. Задекларовані принципи про незалежність судової влади мають бути реалізовані в практичній площині без зайвих декларацій, але з урахуванням не тільки позитивного, але й негативного досвіду демократичних держав. У цьому контексті важливим є подальший детальний аналіз не тільки нормативного регулювання схожих відносин організаційного забезпечення судів у різних державах і в Україні, але й проблеми більш високого рівня, зокрема, щодо подолання політико-правових проблем, які виника-

АНОТАЦІЯ

У статті обґрунтовується необхідність дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання забезпечення судів через призму суб'єктів судової влади, місця і ролі органів суддівського самоврядування. Пропонується авторське бачення проблем обрання певної моделі забезпечення судів в умовах існування політичних режимів, які заперечують принцип розподілу державної влади.

ють внаслідок зростання впливу виконавчої влади відповідно до теорії конвергенції гілок державної влади.

Література

1. Клеандров М.И. Судебные системы государств участников СНГ: Законодательное обеспечение. – М.: Юристь, 2002. – 217 с.

SUMMARY

This article argues the case for the study of foreign experience of legal regulation providing courts in the light of the subjects of the judiciary, the place and role of judicial authorities. Suggested to the author's vision of ensuring the election of a particular model courts in the face of political regimes that deny the principle of separation of state power.

2. Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: Матеріали наук.-практ. семінару, 30-31 березня 2005 р., м. Харків. – Х.; К.: ЦНТ «Гопак», 2006. – С.117-118.

3. Мельник М. Я. Як повернути правосуддя // Юридичний вісник України. – 2014. – № 11 15-21 березня 2014 р. – С. 4-5.

СПЕЦИФІКАЦІЯ ОБОВ'ЯЗКІВ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ ЯК ЕЛЕМЕНТ СПЕЦІАЛЬНОГО АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДАНОЇ КАТЕГОРІЇ НАСЕЛЕННЯ

МУЗИКАНТ Катерина Анатоліївна - аспірант кафедри АГПФЕБ юридичного факультету Сумського державного університету

УДК: 342.95.05-053.6(477:)043.5

В статті досліджується необхідність специфікації обов'язностей невершеннолетних лиц для виділення их особливо административно-правового статуса. Сформировано и обосновано предложение виділення таких обязательств как уважение и любовь к родителям, опекунам и попечителям, забота о своем здоровье, саморазвитие.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус дитини, обов'язки неповнолітнього, специфікація обов'язків, співвідношення прав і обов'язків.

Постановка проблеми та стан дослідження

Адаптація законодавства України до законодавства країн Європейського Союзу ставить на меті створення такого державного механізму регулювання, який би характеризувався особливою повагою до прав і свобод громадян, ставив на меті саме встановлення та захист таких прав, та, як результат, користувався довірою в осіб. Саме в цьому вбачається необхідність реформування адміністративної сфери та сфери адміністративно-правового захисту прав громадян і пристосування, адаптація її до загальноприйнятих норм Європейського Союзу. Адміністративна реформа в Україні враховує усі ці принципи та рекомендації, відповідно до яких вже були запроваджені основні інститути захисту прав неповнолітніх осіб. Також було започатковано і прийнято до реалізації певний спектр програм щодо захисту прав осіб, які не досягли повноліття, попередження їх правопору-

шень, покращення умов їх життєдіяльності та можливостей щодо самореалізації.

Та визначення і особливості адміністративно-правового статусу неповнолітніх осіб потребує подальшого опрацювання, спираючись на досвід та ефективність його функціонування і реалізації в зарубіжних країнах, так як не залишає сумніву факт того, що саме з формування у дитини необхідних цінностей та правової свідомості починається створення правосвідомого громадянського суспільства.

Дослідженням адміністративно-правового статусу неповнолітніх, у тому числі і основного його елементу – прав і обов'язків дитини, приділяли достатньо уваги Л.Д. Воєводін, М.В. Вітрук, Н.І. Матузів, А.Б. Венгерів, Т.І. Іларіонова, А.В. Малько, В.Н. Цирульніков, А.П. Коренєв, Г.В. Мальцев, А.М. Міцкевич, С.П. Коталейчук тощо. Та розглядаючи адміністративно-правовий статус дитини в Україні, неможливо не звернути увагу на невизначеність та неспецифічність правових норм, які регулюють даний аспект: аналіз законодавства нашої держави досить широко регламентує права дитини, які закріплені як і в Основному Законі країни, так і в інших законодавчих актах та ратифікованих Верховною Радою міжнародних договорах. При цьому питання специфікації обов'язків даної категорії населення не знаходить свій вияв в актах законодавства, що, відповідно, веде до сприйняття адміністративно-правового статусу дитини лише в ракурсі адміністра-

тивного статусу громадянина і, беззаперечно, створює певні проблеми у розгляді даного питання та виділенні неповнолітніх осіб у самостійну категорію суспільства, яка може брати участь у його життєдіяльності.

Метою даної статті є виділення специфічних обов'язків такої категорії населення, як неповнолітні особи, а також обґрунтування такої специфікації і її характеристика. Відповідно до поставленої мети завданнями даного дослідження є:

- характеристика закріплених обов'язків людини через призму їх належності особам, які не досягли 18-річного віку;
- специфікація основних обов'язків дитини для виокремлення її адміністративно-правового становища;
- аналіз забезпечення державою таких обов'язків.

Виклад основного матеріалу

Права людини мають досить широке закріплення. Особливо це відзначається у Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, Законі України «Про освіту» та інших нормативно-правових актах. Дані акти зазначають, що обмеження таких прав можуть існувати у їх необхідності для забезпечення громадського порядку, моралі, здоров'я, захисту прав і свобод інших осіб, а також обов'язки, які випливають із закріплених прав: відвідування освітнього закладу, екологічна дисципліна, недискримінація тощо. Найважливіших сфер життєдіяльності особи стосуються обов'язки людини і громадянина, які закріплені у Конституції України. Хоча в Основному Законі держави прямо не вказані обов'язки неповнолітніх осіб, але через аналіз нормативно-правових актів, які регулюють загальноправовий статус дітей, зокрема їх адміністративно-правовий статус, можна виділити ті обов'язки, що прямо або опосередковано стосуються осіб, які не досягли 18 років.

Обов'язок дотримуватись Конституції України та законів нашої держави розповсюджується на всіх громадян та негромадян, повнолітніх та неповнолітніх осіб [1].

Але так як вище ми зазначали, що обов'язок може бути не лише позитивним, але і негативним, то потрібно сказати про обов'язки заборонного характеру саме для осіб, які не досягли 18-річного віку. Відповідно до ст.7 Закону України "Про молодіжні та дитячі громадські організації" такою заборонаю, хоча і непрямую, є створення молодіжної або дитячої організації, діяльність яких носитиме політичний характер: «...не можуть утворюватися та вступати у виборчі блоки» [2].

Обов'язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України прямо не може поширюватись на неповнолітніх осіб, так як на військову службу не призиваються особи, які не досягли 18 років. Але для визначення кількості, рівня підготовки, ступеня придатності, визначення питання про стан здоров'я неповнолітні зобов'язуються виконувати наступні дії: приписатися до певної призовної дільниці у визначені законом строки (з 17 років), відвідування закладів медичного огляду за рішенням комісії, дотримання порядку проходження підготовки до військової служби [3].

Обов'язок на отримання повної загальної середньої освіти встановлюється Конституцією України, Конвенцією про права дитини, Законом України "Про освіту". Особливістю даного обов'язку для неповнолітніх осіб є те, що забезпечують його батьки (опікуни, піклувальники особи) та держава.

Такий обов'язок як піклування про дітей стосується неповнолітніх не лише як об'єкта піклування, а і як суб'єкта. Тобто, опираючись на ст.156 Сімейного кодексу України, неповнолітні батьки мають ті ж самі права і обов'язки, як і повнолітні [4].

Такі загальні конституційні обов'язки як охорона культурної спадщини, незаподіяння шкоди навколишньому середовищу, повага до честі та гідності інших осіб, не мають суттєвих принципів особливостей стосовно осіб, які не досягли 18-річного віку.

Юридичний обов'язок виступає компонентом оптимальної взаємодії держави з громадянином для оптимального функ-

ціонування правових інститутів, підтримки стабільності у суспільстві та для розвитку такого суспільства. Існуюча концепція рівноваги свободи і відповідальності базуються на правах як категорії свободи та обов'язках як категорії відповідальності, тому що саме обов'язок слугує для розумного обмеження категорії свободи і превенції такого явища, як необмежена свобода, яка, за своєю суттю, є таким же небезпечним явищем, як нав'язана соціальна відповідальність.

Характеризуючи необхідність закріплення обов'язків людини, які знайшли своє вираження в Основному Законі нашої країни, важливо зазначити необхідність такого ж закріплення обов'язків дитини. Відштовхуючись від загальноприйнятого співвідношення таких понять, як свобода та відповідальність, які доповнюють один одного і функціонують на загальному правилі «кожному праву відповідає певний обов'язок», цілком виправданим є визначення таких обов'язків цієї категорії населення. Основа такої концепції розуміння правовідносин підтверджується законодавством України. Так, стаття 1 Сімейного Кодексу нашої країни прямо зазначає мету регулювання сімейних відносин – утвердження обов'язку перед батьками [4].

На наш погляд, опираючись на зобов'язання батьків щодо: утримання дитини, піклування про дитину, забезпечення розвитку дитини тощо, основним і найбільш важливим обов'язком неповнолітнього має стати повага і любов до батьків, опікунів та піклувальників. Цілком очевидно, що поняття поваги та любові є лише етичними, моральними поняттями, а не юридичними. Та виходячи зі статті 1 Сімейного Кодексу України побудова сім'ї на почуттях взаємної любові та поваги є пріоритетною метою регулювання сімейних відносин, так як саме від сім'ї залежить стабільність економічного та правового механізму держави.

Принцип поваги і любові до батьків знаходить свій вияв при досягненні дітьми повноліття: зобов'язання дитини утримувати своїх літніх батьків. Даний обов'язок закріплюється у Конституції України та інших

нормативно-правових актах (Сімейний Кодекс) і є певною мірою забезпеченням виконання обов'язку, який ми вважаємо необхідним до визнання: обов'язку поважати і любити своїх батьків.

Взаємоповага у сім'ї встановлюється також на законодавчому рівні нашої країни у Розпорядженні Кабінету Міністрів «Про затвердження плану заходів з виконання у 2013 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року». Даний документ у Розділі IV містить норми про підвищення рівня культури сімейних стосунків [5]. При цьому підвищенню рівня соціально-педагогічної культури молоді у сфері сімейних стосунків виділялося особливе місце і серед очікуваних результатів прийнятої 2007 року Загальнодержавної Програми підтримки сім'ї.

Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 року містить вказівку про те, що громадяни мають піклуватися про своє здоров'я і здоров'я дітей [6]. Звичайно, на відміну від обов'язку батьків піклуватися про здоров'я дітей, який має офіційне закріплення у законодавстві України і визначені законом наслідки невиконання свого обов'язку, обов'язок піклуватися про своє здоров'я є суто декларативним. Насправді, і порушення зобов'язання неповнолітньої особи поважати своїх батьків, який ми пропонуємо визнати, не тягне за собою правових наслідків, та, з теоретичної точки зору, саме формування таких обов'язків дітей веде до визначення їх специфічного адміністративно-правового статусу, про що було вказано у даному розділі дисертаційного дослідження.

Цілком виправдано можна розділити обов'язок дитини піклуватися про своє здоров'я на 2 пункти, доповнюючи його обов'язком не спричиняти шкоди здоров'ю інших.

Утвердження даного обов'язку дитини вже реалізується через державні програми та проекти відділів освіти в регіонах. Так, наприклад, Проект «Зростаємо здоровими» Кіровської районної ради у м. Донецьку

цьку виходить із того, що дитина має піклуватися про своє здоров'я, і основною метою проекту є засвоєння неповнолітніми знань про свій організм і формування свідомого ставлення до нього, що є передумовою ведення здорового способу життя. При цьому ставиться наголос на тому, що діти можуть виконувати лише таку роботу, яка не шкодить їхньому здоров'ю.

Також піклування про своє здоров'я знаходить вираження і у закріпленні відповідальності, у тому числі адміністративної, за такі протиправні діяння. Розділ 5 Кодексу України про адміністративні правопорушення вказує на адміністративні правопорушення такі, як: ухилення від медичного огляду та ухилення від обстеження і профілактичного лікування осіб, хворих на венеричну хворобу [7].

При цьому виконання такого обов'язку неповнолітніми особами усіяко має забезпечуватись з боку суспільства та держави. Дане положення закріплене й у найбільш відомому міжнародному документі, ратифікованому Україною, – Конвенції ООН про права дитини. Згідно зі статтею 24 усі держави мають визнати переважне право дитини на отримання медичної допомоги, досконалу систему охорони здоров'я, а також забезпечити доступ до медичних послуг. Також визнається обов'язок держави сприяти якнайкращому фізичному розвитку дитини, при цьому таке відновлення має проходити в умовах, які забезпечують здоров'я і йому не шкодять.

Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження плану заходів з виконання у 2013 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», яке вже згадувалось у даному пункті, у I Розділі встановлює такі завдання щодо охорони здоров'я та формування здорового способу життя дітей, як:

- сприяння створенню середовища, безпечного для розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя;
- підвищення якості та збільшення обсягу медичних послуг, які мають надаватись неповнолітнім;
- здійснення заходів, які спрямовані

на запобігання дитячій інвалідності;

- протидія наркоманії та ВІЛ/СНІДу, яка включає інформування, формування толерантності, забезпечення інституційного механізму лікування та формування здорового способу життя дітей [5].

Також забезпечення виконання такого дитячого обов'язку ґрунтується на праві людини на безпечне навколишнє середовище та на обов'язку ненанесення йому шкоди, встановленому в Основному Законі нашої держави та в інших нормативно-правових актах, які регулюють дані правовідносини.

Третім, але не менш важливим обов'язком, про який потрібно сказати, є саморозвиток дитини. Аналізуючи Конвенцію ООН про права дитини та Декларацію прав дитини, розумовий, моральний, духовний розвиток особи у дусі гідності та свободи є неодмінним елементом виховання дитини, її захисту тощо. Саме тому, зважаючи на те, що самовдосконалення особистості, особливо у неповнолітньому віці, прямо впливає на свідомість, у тому числі і правосвідомість, саме розвиток окремих осіб і суспільства в цілому впливає на державу, реалізацію її політики, а також на повагу до основних прав і свобод та реалізацію обов'язків. Забезпечення такого обов'язку закріплюється також зобов'язанням батьків, опікунів та піклувальників на найкращий розвиток дитини, на створення умов для її самовдосконалення та самовизначення у суспільстві як самостійної особи.

На державному рівні для забезпечення можливості дитини розвиватися відповідно до своїх особливостей: розумових чи фізичних, були прийняті Закони України «Про освіту» та «Про загальну середню освіту», указ Президента України «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006-2010 роки», яке все ще не втратило чинності через те, що аналогічне розпорядження на період після 2010 року не було прийняте тощо. Дані законодавчі акти були прийняті через відсут-

ність інформаційного, фінансового, технічного та наукового забезпечення роботи з талановитими дітьми, а також для створення умов їх саморозвитку та самовдосконалення з метою подальшого використання таких здібностей у розвитку нашої країни та окремих галузях діяльності.

На території окремих регіонів нашої країни також проводиться удосконалення системи роботи з обдарованими дітьми – приймаються загальні та спеціальні рішення районних, обласних, районних рад у містах щодо введення в дію Програм такого напрямку (Закарпатська, Харківська, Київська обласні ради); проводяться перевірки та самоперевірки з метою вивчення системи роботи з обдарованою молоддю (Комінтернівський район Харківської міської ради); створюються Координаційні ради з питань організації роботи з обдарованою молоддю, які у своїй діяльності керуються Положеннями, і їх склад, як правило, затверджується у наказі про організацію методичної роботи в регіоні (Комінтернівський район Харківської міської ради, Чернігівська обласна державна адміністрація); Формування систем організації роботи з обдарованими та здібними дітьми різного віку: від дошкільного до шкільного старших класів (Шепетівська міська рада Хмельницької області) тощо.

Окремо питання про розвиток можливостей і здібностей поставлено на міжнародному рівні Конвенцією про права інвалідів, ратифікованою 2009 року Верховною Радою України. Даний документ наголошує на врахуванні Конвенції про права дитини в аспекті повного доступу і дітей з обмеженими можливостями до усіх основоположних прав і свобод, а також встановлює у загальних принципах повагу до тих здібностей дітей, які розвиваються [8]. Також на міжнародному рівні розумовий, моральний і духовний розвиток такої категорії неповнолітніх був представлений на щорічному звіті 2013 року ЮНІСЕФ у Києві «Становище дітей у світі, 2013 рік: діти з інвалідністю», який наполягає, що від активного розвитку здібностей і можливостей таких осіб вирає суспільство в цілому.

У Розпорядженні Кабінету Міністрів

«Про затвердження плану заходів з виконання у 2013 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» також є 2 Розділи, присвячені проблемі розумового, духовного і культурного розвитку. Таким чином, ставиться завдання по забезпеченню дітей рівних можливостей у доступі до позашкільної освіти для розвитку обдарувань, наголошується на підвищенні рівня виховання дітей та на рівному доступі неповнолітніх до закладів соціально-культурної сфери [5].

Висновки

З вищевикладеного можна зробити висновок, що обов'язки людини є тим механізмом, який функціонує для блага суспільства в цілому і, як наслідок, для забезпечення тих невід'ємних прав та свобод людини, які у цьому суспільстві реалізуються. При цьому досить важливим є закріплення таких прав на національному та міжнародному рівнях: в Основному Законі нашої держави та міжнародних договорах, ратифікованих Верховною Радою України. Саме базуючись на такому розумінні зобов'язань, був запропонований проект Конвенції про відповідальність людини.

Закріплення специфічних обов'язків дитини прямо впливає на виділення її адміністративно-правового статусу як окремого інституту, що є необхідним для вимокремлення такого статусу як спеціального правового становища певної категорії осіб з-поміж загального адміністративно-правового статусу людини на території нашої держави. Важливо зазначити, що при такій специфікації доцільно звертатися до позитивного досвіду зарубіжних країн, але лише за умови впровадження його на основі фундаментальних концепцій права та культурних надбань України. Так як саме неповнолітні особи виступають зерном формування правового та громадянського суспільства, а також утвердженням демократичної соціальної держави, іншими словами – майбутнім суспільства України.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується необхідність специфікації обов'язків неповнолітніх осіб для виділення їх особливого адміністративно-правового статусу. Сформована та обґрунтована пропозиція щодо виділення таких обов'язків, як повага та любов до батьків, опікунів та піклувальників, піклування про своє здоров'я, само-розвиток.

SUMMARY

The article explores the need of specification of the duties of juveniles for highlighting their particular special administrative and legal status. Formed and substantiated proposals for such liabilities as respect and love for parents, guardians and caregivers, care about their health, self-development.

Література

1. Конституція України : Закон України станом на 15.05.2014 рік [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Про молодіжні та дитячі громадські організації : Закон України станом на 06.01.2011 № 281-14 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/281-14>

3. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України № 2232-12 станом на 11.08.2013 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>

4. Сімейний кодекс України : Закон України станом на 26.10.2014 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

5. Про затвердження плану заходів з виконання у 2013 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року : Розпоряджен-

ня Кабінету Міністрів України станом на 13.03.2013 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/163-2013-%D1%80>

6. Про основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України станом на 02.08.2014 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення станом на 26.10.2014 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

8. Конвенція ООН про права інвалідів : міжнародний документ станом на 16.12.2009 (ратифікація ВРУ) [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

9. Становище дітей у світі, 2013 рік: діти з інвалідністю : щорічний звіт ЮНІСЕФ 30 травня 2013 року [Електронний ресурс] / Дитячий фонд ООН. – Дананг, Київ. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1638>

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДДІВ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ НА АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСАДИ

ШПЕНОВ Дмитро Юрійович - кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 347.962:342

В статті определено поняття категорії административной должности судей в Украине; проанализированы этапы процедуры назначения судей Верховного Суда Украины на административные должности; выявлены основные недостатки законодательного регулирования процедуры назначения судей Верховного Суда Украины на административные должности и предложены пути совершенствования административного законодательства Украины в этой сфере.

Ключові слова: судді, Верховний Суд України, адміністративні посади суддів, процедура призначення на адміністративні посади суддів, служба суддів.

Постановка проблеми

Конституцією та законами України проголошено незалежність та самостійність суддів і їх підкорення виключно вимогам законів. При цьому, для вирішення питань внутрішньої діяльності суду та її організації функціонує суддівське самоврядування та система судового управління (адміністрування), яка, в тому числі, передбачає формування системи адміністративних посад в межах конкретного суду. Згідно зі ст. 20 Закону «Про судоустрій і статус суддів» адміністративними посадами в суді вважаються посади голови суду та заступника (заступників) голови суду. У Верховному Суді України адміністративною посадою також є посада Першого заступника Голови Верховного Суду України [1]. Однак, на нашу думку, доцільно до адміністративних посад також віднести

деякі посади в органах суддівського самоврядування, зокрема, Голови Вищої кваліфікаційної комісії, Голови Ради суддів та його заступників тощо.

Призначення суддів Верховного Суду на адміністративні посади здійснюється в особливому порядку, визначеному законодавством України. Ця процедура на сьогодні регламентована не належним чином, оскільки досі залишаються поза межами адміністративно-правового регулювання окремі питання порядку призначення суддів Верховного Суду України на адміністративні посади. Тому виникає потреба у визначенні шляхів удосконалення законодавства в цій сфері, що обумовлює актуальність теми дослідження.

Актуальність теми дослідження підтверджується недостатністю наукових робіт, що присвячені дослідженню процедури призначення суддів Верховного Суду України на адміністративні посади, а також відсутністю належної законодавчої регламентації окремих питань у цій сфері, що у поєднанні з необхідністю комплексного наукового аналізу даного питання обумовлює важливість та своєчасність даної статті.

Стан дослідження

Окремі аспекти проблеми призначення суддів на адміністративні посади досліджували такі вчені, як Г. О. Барабаш, О. Ю. Дудченко, І. Є. Марочкін, В. В. Мол-

даван, С. П. Погребняк, Н. В. Сібільова, О. В. Старчук, О. В. Стовба, О. В. Ульяновська та багато інших. Однак, на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження, присвячені проблемам призначення суддів Верховного Суду України на адміністративні посади, що ще раз підкреслює важливість та актуальність запропонованої теми.

Мета та завдання дослідження

Метою статті є визначення сучасних проблем у сфері законодавчого регулювання процедури призначення суддів Верховного Суду України на адміністративні посади. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити поняття адміністративної посади судді; проаналізувати особливості процедури призначення суддів Верховного Суду України на адміністративні посади; виявити основні недоліки законодавчого регулювання цієї процедури та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу

Для визначення сучасних проблем законодавчого регулювання процедури призначення суддів Верховного Суду України на адміністративні посади необхідно визначити поняття адміністративної посади.

Так, категорія «адміністративна посада» конструктивно складається з двох термінів – «адміністративна» і «посада». У своєму етимологічному значенні адміністративний тлумачиться як: 1) такий, що співвідноситься за значенням з іменником: адміністрація, пов'язаний з ним. Адміністрація означає систему органів виконавчої і розпорядчої влади, які здійснюють функції управління в державі; посадові особи, які стоять на чолі управління чим-небудь; 2) властивий адміністрації, характерний для неї [2, с. 31]. Визначення поняття «посада» наведено у ст. 1 Закону «Про державну службу»: це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу, органу влади Автономної Республіки Крим або їх апарату з установленими відповідно до законодавства посадовими обов'язками

[3]. Хоча адміністративні посади утворюються на підприємствах, установах, організаціях усіх форм власності, однак, переважно дана конструкція застосовується переважно у відношенні до державних службовців, які проходять службу в органах державного управління.

Адміністративні посади можуть займати службовці в різних сферах публічної служби, однією з яких є служба на посаді судді. На думку О.В. Ульяновської, адміністративна посада судді – це визначена структурою і штатним розписом одиниця судового органу, на яку відповідно до законодавства покладено коло управлінських повноважень організаційно-розпорядчого та консультативно-дорадчого спрямування, за що особа, призначена на цю посаду, отримує винагороду за свою працю [4, с. 161]. Сформульоване автором визначення не є досконалим, оскільки не відображає всіх специфічних ознак адміністративної посади судді. Адже виконання організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій є характерним для всіх адміністративних посад. При цьому, не враховано таку особливість, як суміщення суддею на адміністративній посаді адміністративних функцій із функціями здійснення правосуддя. Крім того, необхідно погодитись з думкою Г. О. Барабаша, який зазначає, що вступ на адміністративну посаду відбувається фактично при триваючих трудових правовідносинах особи як судді відповідного суду. Саме останні є єдиною можливою підставою для зайняття адміністративної посади [5, с. 63]. Дана особливість має суттєве значення для характеристики поняття адміністративної посади судді, яку слід врахувати при його формулюванні.

О. Ю. Дудченко визначає адміністративну посаду у судовій системі України як визначений законом та штатним розкладом структурний елемент суду (як державного органу), якому відповідає юридично встановлений комплекс прав та обов'язків (повноважень) щодо організаційного керівництва в суді з метою забезпечення здійснення ефективного правосуддя [6, с. 253]. Дане визначення видається більш ґрун-

товним, оскільки змістовніше відображає сутність та правову природу досліджуваної категорії. Однак, потребує удосконалення предметна наповненість змісту цього визначення, доповнення його специфічними рисами процесуального характеру тощо.

Аналіз законодавства про судоустрій і статус суддів дозволяє виділити такі характерні ознаки адміністративної посади, яку займають судді в судах усіх рівнів та спеціалізації:

кількість адміністративних посад у кожному конкретному суді визначається законами «Про судоустрій і статус суддів» та «Про Конституційний суд України»;

можуть займати виключно діючі судді того суду, в якому відкрита вакантна адміністративна посада;

встановлений граничний термін перебування на посаді, обмежений можливістю призначатися на цю посаду не більше, ніж два терміни підряд, крім адміністративних посад у Конституційному Суді, де призначення можливе лише на один трирічний термін;

призначення судді на адміністративну посаду здійснюється в порядку реалізації суддівського самоврядування – шляхом проведення голосування на Зборах суддів того суду, в якому відкрита вакантна адміністративна посада;

поєднання суддею, який обіймає адміністративну посаду, адміністративних функцій і функцій щодо здійснення правосуддя;

особливий зміст адміністративних функцій судді на адміністративній посаді, до яких належить реалізація організаційних, представницьких, контрольних, забезпечувальних та інших повноважень;

встановлений особливий порядок дострокового звільнення з адміністративної посади.

Таким чином, поняття адміністративної посади судді можна сформулювати як визначену законодавством України про судоустрій і статус суддів, структурою і штатним розписом відповідного суду первинну структурну одиницю, на яку органами суддівського самоврядування може бути призначений виключно суддя цього суду на

строк та в порядку, визначеному законами України, на яку покладається реалізація спеціальних організаційних, представницьких, контрольних, забезпечувальних та інших адміністративних функцій без звільнення від обов'язку щодо здійснення правосуддя.

Призначення на адміністративні посади у Верховному Суді України здійснюється в особливому порядку. Дане питання регламентовано ч. 1 та 3 ст. 20, ст. 42 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ст.ст. 4-6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про затвердження Регламенту Пленуму Верховного Суду України» від 9 квітня 2012 року [7]. Аналіз положень цих нормативно-правових актів дозволяє виділити такі етапи процедури призначення (обрання) судді на адміністративну посаду у Верховному Суді України:

1) скликання Пленуму Верховного Суду України не пізніше одного місяця з дня припинення повноважень попереднього Голови Верховного Суду України, його першого заступника, заступників Голови Верховного Суду України чи відкриття вакансії з інших підстав [7]. Підстави та порядок дострокового припинення повноважень Голови Верховного Суду України визначаються ст. 43 Закону «Про судоустрій і статус суддів». Серед підстав дострокового звільнення значаться загальні підстави для звільнення судді та висловлення недовіри Пленумом Верховного Суду України;

2) висування кандидатів на адміністративні посади у Верховному Суді України. Здійснюється шляхом самовисування або надання пропозиції (усної чи письмової) будь-яким суддею Верховного Суду. Один і той же кандидат не може претендувати на дві або більше адміністративних посад одночасно. При цьому, слід врахувати положення ч. 2 ст. 4 Регламенту Пленуму Верховного Суду України про те, що кандидат на будь-яку адміністративну посаду не може головувати на засіданні Пленуму Верховного Суду, на якому здійснюється обрання на цю посаду. В цьому випадку головує на засіданні перший заступник

або один із заступників голови Верховного Суду. Якщо ж усі вони є кандидатами на обрання їх на адміністративні посади або вони відсутні, то голову засідання обирають судді Пленуму Верховного Суду;

3) затвердження форми бюлетня для таємного голосування та форми протоколу голосування шляхом таємного голосування. У бюлетні зазначається назва вакантної адміністративної посади та в алфавітному порядку розміщуються прізвища, імена та по батькові всіх кандидатів на цю посаду;

4) обрання та затвердження складу лічильної комісії, яка відповідно до Регламенту Верховного Суду України повинна складатися з п'яти суддів, із яких обирається голова комісії. Претенденти не повинні бути кандидатами на адміністративні посади, а також по можливості лічильна комісія повинна включати не більше двох суддів із однієї судової палати. Обрання членів лічильної комісії здійснюється також у порядку таємного голосування за тих претендентів, яких висунув голова, перший заступник або заступники Верховного Суду України, а за їх відсутності – обраний голова засідання Пленуму Верховного Суду;

5) виготовлення бюлетнів для таємного голосування. Забезпечення їх виготовлення покладається на лічильну комісію. На звороті кожного бюлетеня ставиться підпис голови Верховного Суду України та печатка суду. За відсутності голови підпис проставляє виконуючий його обов'язки суддя. Готові бюлетні передаються голові лічильної комісії, про що складається акт передачі;

6) проведення засідання Пленуму Верховного Суду України, на якому відбувається таємне голосування суддів Верховного Суду України. Процедура таємного голосування починається з роздачі суддям бюлетнів, за отримання яких вони розписуються у заздалегідь складених списках. Якщо залишилися зайві бюлетні, то вони погашаються. Голосування відбувається в окремому приміщенні шляхом викреслювання всіх кандидатів у бюлетні, крім одного – того, кого голосуючий підтримує. Далі бюлетень опускається у опечатану скриньку для голосування;

7) підрахунок голосів та визначення результатів голосування. Для цього лічильною комісією після перевірки цілісності скриньки для голосування виймаються бюлетні, перевіряється їх дійсність та здійснюється підрахунок голосів по кожному кандидату. Зіпсовані та недійсні бюлетні не враховуються. За результатами підрахунку голосів лічильною комісією складається протокол, який підписується головою та членами комісії. Якщо жоден кандидат не набрав необхідної кількості голосів для того, щоб бути обраним на відповідну адміністративну посаду, лічильна комісія виносить рішення про проведення повторного голосування, на яке виносяться кандидатури двох суддів, які набрали найбільшу кількість голосів;

8) призначення (обрання) на адміністративну посаду судді Верховного Суду України, який набрав найбільшу кількість голосів, що складає більше половини від загального складу Пленуму Верховного Суду України. Голова Верховного Суду, його перший заступник та заступники призначаються строком на п'ять років. При цьому, у Законі «Про судоустрій і статус суддів» чітко не прописано, чи має право суддя займати адміністративну посаду більше, ніж два або більше термінів підряд. Однак, формулювання ч. 1 ст. 42 Закону «Про судоустрій і статус суддів» дає підстави вважати, що на адміністративну посаду суддя Верховного Суду України може бути призначений лише на один п'ятирічний термін.

Отже, процедура призначення (фактично – обрання) на адміністративні посади у Верховному Суді України детально регламентована законодавством України. Однак, і в цій процедурі можна виявити деякі прогалини та недоліки. Так, наприклад, чітко не визначено кількість періодів, на які може бути обраний на адміністративну посаду суддя Верховного Суду України.

Крім того, потребує уточнення кваліфікаційних вимог до кандидата на адміністративну посаду, оскільки, як і у випадку з місцевими, апеляційними та вищими спеціалізованими судами, ці вимоги в чин-

ному законодавстві не прописані. При цьому, до кандидата на адміністративну посаду у Верховному Суді України повинні висуватися більш високі кваліфікаційні вимоги, ніж до кандидата на аналогічну посаду в місцевому, апеляційному або вищому спеціалізованому судді. Зокрема, пропонуємо визначити такі кваліфікаційні вимоги до кандидатів на адміністративну посаду у Верховному Суді України: 1) безперервний стаж роботи у Верховному Суді України повинен складати не менше п'яти років; 2) наявність попереднього досвіду роботи на адміністративних посадах в інших державних органах, судах або на керівних посадах на підприємстві, установі, організації не менше трьох років; 3) відсутність фактів притягнення кандидата до дисциплінарної відповідальності за останні п'ять років; 4) наявність управлінських, організаційних здібностей, лідерських якостей. Серед кандидатів на адміністративні посади у Верховному Суді України доцільно встановити проходження конкурсу, який складатиметься із кваліфікаційного іспиту, психологічного тестування та співбесіди. Потім прізвища відібраних таким чином кандидатів вносяться до бюлетнів для голосування.

Проведений аналіз процедур призначення (обрання) на адміністративні посади у Верховному Суді України показав, що таке призначення (обрання) можливе лише за наявності відповідних умов, визначених законодавством. Такими умовами є: 1) для призначення на адміністративну посаду кандидат повинен бути діючим суддею Верховного Суду України; 2) для висування судді на адміністративну посаду необхідна обов'язкова згода цього судді; 3) обрання на адміністративну посаду у Верховному Суді України здійснюється шляхом проведення таємного голосування на Пленумі Верховного Суду України; 4) призначення (обрання) судді на адміністративну посаду у Верховному Суді України можливе лише за умови, якщо за нього проголосувало більшість від загальної кількості суддів Пленуму Верховного Суду України, а також якщо суддя отримав найбільшу за інших кандидатів кількість го-

лосів. Лише за одночасної наявності всіх цих умов суддя Верховного Суду України може бути обраний (призначений) на адміністративну посаду.

Таким чином, призначення (обрання) суддів Верховного Суду України на адміністративні посади є внутрішньою процедурою цього суду. Її регулювання здійснюється на загальнодержавному законодавчому та локальному (актами органів суддівського самоврядування) рівнях. Досягненням сучасного законодавства можна вважати те, що обрання суддів на адміністративну посаду практично повністю віднесено до повноважень суддів (Пленуму Верховного Суду України) того суду, в якому здійснюється таке призначення, та виключення з цього процесу впливу інших органів та посадових осіб (Вищої кваліфікаційної комісії, Вищої ради юстиції). Однак, слід вказати і на існування окремих недоліків. Так, на сьогодні залишаються не врегульованими окремі питання в цій сфері, що створює умови для розходження в процедурі призначення (обрання) на адміністративні посади в різних судах у питаннях, які повинні бути однаковими для всіх судів (залежно від рівня та інстанційності суду). Зокрема, законодавчого визначення потребують кваліфікаційні умови, що висуваються до кандидата на адміністративну посаду Верховного Суду України, порядок та підстави дострокового звільнення судді з адміністративної посади тощо.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45. – Ст. 529.
2. Ефремова Т.Ф. Новый толково-словообразовательный словарь русского языка. / Т.Ф. Ефремова – М. : Издат.: Дрофа, Русский язык, 2000. — 1233 с.
3. Про державну службу: Закон України від 17.11.2011 № 4050-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 26. – Ст. 273.
4. Ульяновська О.В. Щодо визначення процедури призначення суддів на адміністративні посади / О.В. Ульяновська //

АНОТАЦІЯ

У статті визначено поняття категорії адміністративної посади суддів в Україні; проаналізовано етапи процедури призначення суддів Верховного Суду України на адміністративні посади; виявлено основні недоліки законодавчого регулювання процедури призначення суддів Верховного Суду України на адміністративні посади та запропоновано шляхи удосконалення адміністративного законодавства України в цій сфері.

SUMMARY

The paper defined the concept of category of administrative judges in Ukraine; the stages of the appointment of judges of the Supreme Court of Ukraine on administrative positions; revealed major shortcomings of the legislative regulation of the appointment of judges of the Supreme Court of Ukraine on administrative positions and suggests ways to improve administrative legislation of Ukraine in this sphere.

Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – № 6. – Том. 2. – С. 160-163.

5. Барабаш Г.О. Окремі питання призначення суддів на адміністративні посади / Г.О. Барабаш // Юрист України. – 2012. – № 1-2 (18-19). – С. 60-64.

6. Дудченко О.Ю. Адміністративні посади у судовій системі України / О.Ю. Дуд-

ченко. // Актуальні проблеми права: теорія і практика – 2012. – №25. – С. 251-258.

7. Про затвердження Регламенту Пленуму Верховного Суду України: Постанови Пленуму Верховного суду України від 09.04.2012 № 5 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-12/para51#n51>

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ДОНОРСТВА І ТРАСПЛАНТОЛОГІЇ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ (СТРУКТУРНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)

ЛЕБІДЬ Валерій Іванович - завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, м. Київ

ЮШКОВА Вікторія Віталіївна - викладач Університету сучасних знань, м. Київ

УДК 342.95+614

В статті досліджується і аналізується стан правового забезпечення донорства і трансплантології як підгалузі медичного права України, яке, існуючи і розвиваючись, відстає від практики світових досягнень. Автор приходить до висновку, що на сучасному етапі ця підгалузь медичного права в Україні характеризується нерішеними і незавершеними комплексними проблемами і відсутністю системного підходу до їх вирішення. Виходячи з реальних потреб сучасності, опираючись на конституційні пріоритети громадян і розглядаючи донорство і трансплантацію як радикальний спосіб збереження і продовження життя, автор пропонує ввести комплексно-системне рішення забезпечення і розвитку цієї підгалузі, виступаючи з комплексом радикальних і дійсних заходів, закріплених на адміністративно-правовому рівні, умовно назвавши їх заходами по створенню національної довготермінової стратегії розвитку донорства і трансплантології.

Ключові слова: *медичне право, конституція, донорство, трансплантологія, органи, адміністративно-правове забезпечення, стратегія розвитку.*

При розгляді співвідношень взаємозалежності та подальшої оптимізації стану таких категоріальних субстанцій як «медичина» і «право», навряд чи хтось заперечуватиме вторинність другої перед першою, і, навпаки, – емпіричне-наукове лідерство першої по відношенню до другої. Водночас зазначимо, що без донорства трансплан-

тологія втрачає сенс, так само як і донорство без подальшого цільового адресного використання. Стосовно ж донорства та трансплантології, як підгалузей медицини, важко не погодитись з тезою, що у більшості розвинутих країн сучасного світу законодавство щодо донорства та трансплантології у різних ступенях є асинхронним по відношенню до її втілення – медико-технологічних та наукових досліджень, оптимізацій, інновацій, методів та, врешті, практики, яка стає усталеною, а відтак це законодавство має ознаки апріорно недосконалого. Звичайно, у цій ситуації існують певні країни-лідери, що намагаються своєчасно забезпечувати передовий загін медиків відповідним передовим законодавством, використовуючи, зокрема, такий дійовий метод, як парламентське лобіювання. Принагідно зазначимо, що не розглядаючи, але не заперечуючи невід'ємно присутню комерційну складову питання, відмітимо, що, з іншого боку, донорство і трансплантологія – це та сфера, яка безпосередньо пов'язана з ризиком для життя критичного сегменту пацієнтів, а отже вимагає вкрай оперативного і перманентного юридичного супроводу і оновлення у вигляді своєчасного правового забезпечення. Україна не є винятком з цих правил.

Критична реальність ситуації полягає у тому, що держава, хоча й стверджує усно і письмово важливість заходів у донорстві та трансплантології, проте фактично і свідомо, хоча й негласно, демонструє або вимушена демонструвати бездіяльність, усува-

ється або змушена усуватися від системних заходів стосовно забезпечення належного фінансування донорства та трансплантології, навіть не зважаючи на те, що це досить дієві медичні методи. Головні мотиви цих відмов – нестача бюджетних коштів, відсутність правового забезпечення, рудименти застарілого мислення суспільства. Звідси виникає державна декларативна політика підтримки згаданого інституту медичного права, яка, на жаль, переважно не втілюється на практиці.

З іншого боку, незважаючи на те, що бюджетні ресурси України у сфері охорони здоров'я в умовах економічної рецесії та збройних конфліктів є доволі об'єктивно обмеженими, країна навіть у цих умовах має передбачати, що рано чи пізно передовий світовий досвід у сфері трансплантології так чи інакше має прийти на її терени і бути, звичайно ж, легалізований. Отже, навіть ще не маючи втілення цього передового досвіду, на наш погляд, і виходячи з логічного передбачення, країна має бути заздалегідь підготовлена, принаймні, законодавчо, превентивно, забезпечуючи появу на її теренах передових інноваційних надбань та оновлень. Принцип «що не заборонено законом, те дозволено» тут, на нашу думку, видається недоречним – адже йдеться про такі делікатні та етичні теми, як людські життя та час відпущений на їх збереження. Не забуваймо, що Конституція України свідомо втілює антропоцентричну природознавчу концепцію, згідно з якою будь-яке рішення основних правових завдань повинно здійснюватися в інтересах людини. Стаття 3 Конституції України прямо вказує, що «Людина та її права є найбільшою цінністю у правовій та соціальній державі» [1]. То ж одне із основних прав людини – це право на здоров'я, включно із правом на донорство та трансплантацію. За цих умов, на наше глибоке переконання, існуючий правовий вакуум у цій сфері, як проблему, яка може стати на заваді сучасних і новітніх методів донорства та трансплантології варто запобіжно скорочувати, не очікуючи виникнення відставання між медичною практикою та її юридичним забезпеченням.

Зазначена проблема, якщо її своєчасно

не вирішувати, так чи інакше стає на заваді подальшого перспективного втілення та використання світового досвіду та надбань донорства та трансплантології, гальмуватиме у часі введення сучасних методів та розвиток вітчизняного рівня цієї галузі. Для науковців вирішення цієї проблеми – це до певної міри семафор із зеленим світлом, карт-бланш, стимул для розробки та втілення нових наукових досліджень, тоді як для медиків-практиків – легітимний спосіб втілити та розширити клінічне застосування сучасних досягнень та врятувати певну кількість життів.

Отже, саме всебічне врегулювання на законодавчому рівні найпроблемніших питань донорства та трансплантології, як показує світовий досвід, повинно спиратися на взірці успішної закордонної практики та морально-етичну основу, яка враховує біологічні права людини. Саме це і є запорукою запровадження механізмів реалізації норм цього законодавства на національному рівні.

Ідеально й бажано, щоб усі сфери донорства та трансплантології так чи інакше були б регламентовані законодавчо. Особливо актуальною є детальна регламентація законодавства на рівні підзаконних актів. При цьому слід зазначити, що при створенні підготовчих, основних та реабілітаційних норм у трансплантології потрібно неухильно дотримуватись принципу пріоритету прав, свобод та законних інтересів донорів та реципієнтів.

До переліку проблемних та актуальних тем, пов'язаних із адміністративно-правовим забезпеченням трансплантології можна віднести достатньо широке коло нагальних питань, які торкаються різних аспектів адміністративно-правового забезпечення трансплантології. Цієї теми торкалися такі дослідники як А.А. Андреев, О.А. Бурій, С.В. Гринчак, В. К. Денісов, Г.Н. Красновський, А. Мусієнко, О.Г. Пелагеша, В.П. Сальников, В.Ф. Саєнко, Б.І. Слонецький, О.Е. Старовойтова, О.С. Таран, Г.В. Чеботарьова та інші. Проте самих лише тез або пропозицій (часом розрізнених та не поєднаних між собою) юристів для розробка та втілення передового законодавства у цій

царині замало. Бо, незважаючи на проведення значного науково-теоретичного аналізу питань, пов'язаних з адміністративно-правовим забезпеченням донорства та трансплантології, все ж залишається ціла низка взаємопов'язаних питань і проблем, ефективне вирішення яких, на наше переконання, може бути здійснено лише комплексно і системно. Тож необхідність такого удосконалення адміністративно-правового регулювання трансплантології, як складового елементу реалізації конституційних прав громадян на здоров'я, може бути здійснена у межах та концепції так званої побудови комплексної реформи системи охорони здоров'я.

Метою даної статті є висування деяких начерків та обґрунтування певних запропонованих адміністративно-правових заходів, які, на наш погляд, можуть сприяти формуванню комплексу рекомендацій або лягти в основу для створення системного адміністративно-правового забезпечення оновленої державної стратегії розвитку та управління вітчизняним донорством та трансплантологією.

Виходячи з поставленої мети, у статті вирішують наступні завдання:

1. Побіжно проаналізувати недоліки сучасного стану вітчизняного законодавства у сфері адміністративно-правового забезпечення трансплантології та визначити перелік проблем, що торкаються невирішених питань, які так чи інакше стають на заваді прогресу у сфері трансплантології.

2. Викласти й обґрунтувати практичні пропозиції і рекомендації, спрямовані на створення та удосконалення адміністративно-правового забезпечення заходів, що сприятимуть подальшим розробкам та втіленню державної реформи системи охорони здоров'я у сегменті щодо розвитку і управління вітчизняною трансплантологією.

Об'єктом статті є як діюче, так і рекомендоване до змін адміністративно-правове законодавство України у сфері донорства та трансплантології для створення оновленої державної стратегії розвитку і управління вітчизняною трансплантологією.

Предметом є комплексна оптимізація і реформування законодавства України у сфері розвитку і управління вітчизняною тра-

сплантологією з рівнянням на кращі здобутки світових досягнень у цій галузі.

На наш погляд вирішення не вирішених раніше загальних проблем щодо адміністративно-правового забезпечення донорства та трансплантології полягає саме у стратегічному підході, який містив би комплексно-системні заходи. Конотативне поняття «стратегія», як комплексу системних заходів, передбачає, на наш погляд, передусім та зокрема, її спрямованість саме на перспективу, себто не тільки на осмислення сьогодення, а на превентивне освоєння завтрашнього, найближчого та перспективного майбутнього донорства та трансплантології, а відтак – на її адміністративно-правове забезпечення з постійним оновленням. Через це поняття юридичного забезпечення стратегії не вичерпуються лише прийняттям нового законодавства у сфері трансплантології. Радше, таке забезпечення містить і передбачає розробку та планування на державному рівні комплексного системного адміністративно-правового підходу, включно із захистом прав та законних інтересів суб'єктів трансплантації, які виникають у лікувальному процесі та потребують постійного контролю та оновлення.

Саме як наслідок визначених питань і проблем пов'язаних з ними, виникла й досі виникає об'єктивна необхідність створення реформованої та оновленої державної стратегії розвитку й управління вітчизняною трансплантологією і адміністративно-правове забезпечення цієї стратегії. Варто прослідкувати, як виникла державна стратегія розвитку і управління вітчизняної трансплантології. 24.04.2000 р. з'явилась Постанова КМ № 695 від 24.04.2000 р. «Про деякі питання реалізації Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» [2]. 12 вересня 2002 р. було прийнято Постанову КМ № 1339 Про затвердження Державної програми розвитку трансплантації на 2002 – 2005 роки [3]. 18 березня 2004 р. був прийнятий ЗУ «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [4]. Цей закон мав би стати відправною точкою для реформування вітчизняного законодавства у сфері донорства та трансплантології. 8 жовтня 2008

р. КМ за N 894 затвердив «Державну цільову соціальну програму «Трансплантація» на період від 2008 до 2012 року» [5], а спільним наказом МОЗ України та АМН України від 12.03.2009 був затверджений перелік заходів на її виконання [6]. Ще раніше з'явилася «Концепція Державної цільової програми розвитку трансплантації в Україні на 2006–2010 роки» [6], а 20 липня 2006 р. КМ України видав розпорядження «Про схвалення Концепції Державної програми «Трансплантація» на 2006-2010 роки», визначивши МОЗ державним замовником цієї програми [7]. Але ці та інші заходи, на жаль, виявились неефективними і скороминачними, які так і не вирішили весь спектр проблем з зазначених питань. Усі перелічені міри виявились незадовільними, що, наприклад відобразилось в одній із чисельних статей на цю тему [8]. Саме тому 31 жовтня 2013 було оголошено про намір створити Національне агентство трансплантації. Відповідну ініціативу підтримали Міністерство охорони здоров'я України, Європейський директорат з якості лікарських засобів (EDQM), охорони здоров'я й питань трансплантації, Національний інститут хірургії й трансплантології ім. Шалімова й Всеукраїнська рада з захисту прав і безпеки пацієнтів [9]. Крім цих мега-проектів, була надрукована і видана сила-силенна різних постанов, розпоряджень, цитувати які немає сенсу, оскільки, на наш погляд, вони не системні, не комплексні, не пов'язані між собою та не вирішують численні проблеми юридичного забезпечення. Ми не знайшли у періодиці або у науковій літературі ретельних звітів виконання та втілення згаданих мега-проектів, а відтак їх не можна вважати як такі, які були успішно реалізовані та мали схвальні відгуки та зворотній зв'язок із практикою.

На жаль на відміну від зарубіжної практики, існуюче законодавство України не містить комплексне та системне адміністративно-правове регулювання донорства та трансплантології як виокремленого сегменту медичного права та його ключових положень. Хоча теоретиками-науковцями були виділені деякі з них:

- оптимальної турботи про інтереси донора (або пріоритету інтересів донора при

спірних питаннях трансплантації);

- колегіальність (вирішення всіх питань, пов'язаних із трансплантацією консилиумом лікарів [7]);

- пошани і дотримання прав пацієнта;

- дотримання черги (для отримання анатомічного матеріалу реципієнти мають стати на облік і отримувати ограні чи тканини згідно черги);

- декомерціалізації трансплантації (саме на дотримання цього принципу спрямовані зусилля усієї світової спільноти, а в українському законодавстві міститься імперативна норма, яка забороняє купівлю-продаж органів та тканин, окрім кісткового мозку);

- інтеграції в міжнародні трансплантологічні співтовариства (законодавством України передбачено можливість міждержавного обміну гомотрансплантатами)[10].

Фактично на сьогодні в Україні ми маємо частково невизначену ситуацію, навіть не дивлячись існування ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [11], який вчений О.Г. Пелагеша влучно назвав «медичною конституцією України» [12] і який містить лише одну ст. 47, на виконання якої, окрім ЗУ «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» [13], діють не спеціальні закони, а підзаконні акти. Реалії діючого на сьогодні законодавства України у сфері трансплантології свідчать, що в Україні, на жаль, існують прогалини, які не врахував як ЗУ «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини», так і інші підзаконні акти; зокрема, стаття 3 цього закону не поширюється на:

- донорство крові та (або) її компонентів і діяльність, пов'язану з їх використанням (зазначимо що існує Закон України «Про донорство крові та її компонентів»);

- трансплантацію статевих залоз, репродуктивних клітин та живих ембріонів;

- ауто трансплантацію – пересадку людині взятого у неї анатомічного матеріалу;

- імплантацію – пересадку біоімплантатів і штучно виготовлених замінників органів;

- взяття анатомічних матеріалів для діагностичних досліджень [10].

Отже, ці напрямки слід або закріпити в ЗУ «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини», або розро-

бити і створити під них окремі закони.

Також з адміністративно-правової точки зору в Україні відсутній належний комплексно-системний механізм адміністративно-правового забезпечення трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині, який би чітко окреслював і визначав:

- права та свободи донора та реципієнта на здійснення чи утримання від певних дій, спрямованих на трансплантацію;

- правовий статус трансплантатів – ключових матеріальних носіїв пересадки, без яких сама трансплантація не може відбутися;

- організаційно-правові засади побудови системи трансплантологічної допомоги населенню в Україні;

- загальнотеоретичні засади правового забезпечення трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині, що інтенсифікуватиме нові дослідження у даній царині.

Як відомо, в Україні саме МОЗ є гравцем-монополістом у сфері трансплантології з частковою участю КМ. Саме на МОЗ лягає уся відповідальність за підготовку, розробку та втілення своїх, переважно підзаконних актів. Саме МОЗ логічно має право лобювати прийняття ВР законів стосовно трансплантології. Принагідно виникає необхідність поставити слушне питання: хто і як безпосередньо контролює МОЗ? У разі необхідності МОЗ може бути підзвітний Верховній Раді, Кабінетові міністрів, Генеральній прокуратурі, Рахунковій палаті, тощо. Водночас численні спорадичні статті із критикою МОЗ різногалузевими фахівцями не досягають мети, бо мають розрізнений характер і за своїми висновками та спрямованістю не можуть слугувати у якості більш-менш програмних документів.

Виникає цілком слушне питання: хто і у який спосіб має ефективно і постійно контролювати та здійснювати моніторинг за діяльністю МОЗ на своєчасній та системній основі, зокрема у питаннях пов'язаних з трансплантологією? Це – доволі комплексна проблема, то ж вичерпна відповідь на яку потребує комплексного об'єднання низки політичних рішень, адміністративних реформ та наукових досліджень, результати яких мали б аплікативно-апробаційні наслідки.

Вирішення цих питань повинно бути започатковано на державному рівні, виходячи з того, що лікування та врятування людського життя за допомогою трансплантології є одним із пріоритетів розвитку українського суспільства згідно з Конституцією України. Для цього треба розробити нову державну комплексно-системну стратегію розвитку донорства та трансплантології на рівні Кабінету Міністрів України за участю Верховної Ради.

З іншого боку така програма без відповідного комплексно-системного адміністративно-правового забезпечення приречена, скоріше всього, на безпорадність.

З метою створення відповідного комплексно-системного адміністративно-правового забезпечення принципово нової державної стратегії та притягнення уваги до цього, видається, з огляду на пріоритетність питання, що було б доцільно запропонувати провести Всеукраїнську правову конференцію, виносячи на неї, окрім іншого, питання стосовно необхідності проведення парламентських слухань у Верховній Раді з проблемних питань донорства та трансплантології та їх адміністративно-правового забезпечення.

Водночас у рамках відповідного комітету (підкомітету) Верховної Ради незайвим було б створити на постійній основі депутатську групу для моніторингу ситуації у цій сфері та вироблення рекомендацій для забезпечення вирішення нагальних та невирішених питань юридичного забезпечення донорства та трансплантології та оперативного створення проектів законодавчої бази, та внесення, проведення та прийняття відповідних законів та змін в існуючі закони, які торкаються цієї сфери.

Саме такі заходи могли б сприяти створенню проекту державної стратегії розвитку і управління вітчизняним донорством та трансплантологією до 2025 року, який після суспільного обговорення та відповідних фахових експертиз можливо було б затвердити у відповідному порядку.

Водночас з метою контролю МОЗ у сфері трансплантології та спонукання цієї установи до відповідальних поетапних дій та реформ у цій галузі доцільно було б ство-

рити орган саме громадського контролю. На нашу думку, варто б створити Всеукраїнську громадську спостережну раду із фахівців різних галузей включно з духовенством, громадськістю та юристами-фахівцями з медичного права для здійснення перманентного нагляду, моніторингу та контролю за діяльністю МОЗ у сфері донорства та трансплантації.

Враховуючи комплексність, складність та актуальність питання, вирішення якого неможливо силами одного чи декількох дослідників, на наш погляд, слід залучити до його вирішення такі провідні науково-юридичні установи країни, як Інститут Держави і права, Академію правових наук, спеціалізовані ВНЗ на конкурсній або іншій основі на підставі замовлення або доручення уряду шляхом створення комісії, яка могла розробити проекти відповідних адміністративно-правових змін. Складність адміністративно-правового комплексно-системного забезпечення вирішення цього питання дає підстави висунути концепцію про необхідність, на наш погляд, розробити та створити, умовно кажучи, комплексний проект «Кодексу трансплантації та біоетики» з перехідними положеннями та наміченими доповненнями, здійснення яких повинне проводитись, принаймні щорічно. Метою й основним завданням проекту такого Кодексу могла б стати зведення у вигляді кодифікації з міжнародного, регіонального (Європа) та вітчизняного законодавства у сфері донорства, трансплантології і медичної деонтології, а також споріднених з ними сфер та подальше вдосконалення відносин, пов'язаних із набуттям, здійсненням і захистом прав усіх суб'єктів трансплантації для подальшого його опрацювання та оптимізації з метою подальшого затвердження та прийняття Верховною Радою України. Слід зазначити, що у світі є приклади створення деонтологічних кодексів медичних працівників [11], а така делікатна галузь як трансплантологія, конче потребує етичного втручання та регулювання.

Слід визнати, що на сьогодні у нашому суспільстві у цілому панує насторожено-консервативне ставлення до практики донорства та трансплантології. З метою подо-

лання такої суспільної думки, державним та недержавним ЗМІ слід обов'язково розпочати сплановану та потужну інформаційно-роз'яснювальну компанію серед різних верств населення. Тільки таким чином поступово у суспільній думці країни можна очікувати зміни поглядів у декілька етапів: спочатку подолання негативного іміджу донорства та трансплантології, згодом вироблення загальнотолерантного ставлення до цієї підгалузі, і з часом досягнення переважно позитивного та остаточно схвального сприйняття донорства та трансплантології, як гуманного і цілком нормального методу врятування життя. Така програма підтримки ЗМІ у цьому питанні повинна бути закріплена та заохочена відповідною урядовою постановою.

Звичайно ж, згадані вище пропозиції можуть бути втілені лише за умови відповідного фінансового забезпечення розвитку вітчизняного донорства та трансплантології. На наш погляд, уряд за умови розуміння важливості цієї сфери, міг би створити та зареєструвати «Державний фонд донорства та трансплантології» у якості венчурного та ввести в обіг новий цільовий податок «До Державного фонду донорства та трансплантології» у розмірі відрахувань 0,25-0,5 від 1 відсотку заробітної плати від мінімальної і вище. Фонд може також поповнюватись добровільними пожертвами від юридичних та фізичних осіб. Кошти або прибутки від цього фонду (за умови, якщо він венчурний) повинні бути спрямовані на фінансування найпроблемніших напрямків або секторів підгалузі, розміри і напрямки яких визначатиме та розподілятиме у відповідних частках залежно від нагальності потреб наглядова рада цього фонду.

Вагомим внеском у розвиток адміністративно-правового забезпечення донорства та трансплантології має стати також докорінна інтенсифікація міжнародного співробітництва з конкретною метою: перейняття та втілення у країні найкращих надбань передових країн. Бо, по великому рахунку, державна стратегія розвитку і управління вітчизняним донорством та трансплантологією має рівнятися, перш за все, на всі види міжнародного співробітництва з країнами-

лідерами, котрі мають досягнення і переваги у законодавчому забезпеченні широких аспектів трансплантології. Таке рівняння є, безумовно, безпомилковим орієнтиром та засобом успішного та сучасного перебування на вістрі адміністративно-правового забезпечення.

Не слід забувати, що у світі існують така спеціалізована агенція ООН як «Всесвітня організація здоров'я», яка має чималий досвід у втілення реформ та надбань медицини. Відповідну правову допомогу, за умов наявності договорів про допомогу та співробітництво, можна було б отримати як від розвинутих країн, так і від країн, де існують національні агенції трансплантології, наприклад у Молдові та Румунії. Така структура, як «Національне агентство трансплантології», була б підконтрольна МОЗ, але б мала свою автономію. Адміністративно-правові аналогії в Україні існують. Це, наприклад, Міністерство культури та Національна агенція кінематографії.

У свою чергу, зі структурної точки зору адміністративно-правове забезпечення проекту або окремих сегментів такої стратегічної програми, на наш погляд, мало б містити внутрішній поділ на три основні структурні блоки щодо поставлених цілей – оперативний, тактичний та, власне, стратегічний. Кожний із них, у свою чергу, має бути пов'язаний з декількома чинниками: необхідністю постійного правового удосконалення, проведенням узгодження з вимогами конституційного, адміністративного і підзаконного законодавства та системної зв'язки із кращими зразками правового зарубіжного забезпечення у сфері донорства та трансплантології. Крім того, однією з найважливіших є проблема узгодження змісту та систематизації нормативно-правового матеріалу, пов'язаного саме з правами людини, що містяться у різних міжнародних документах та конвенціях.

Не претендуючи на виключну винятковість та завершеність наших досліджень і міркувань, з вищенаведеного можна окреслити наступні висновки:

Адміністративно-правовий комплекс законодавства про донорство та трансплантологію в Україні не є досконалим, тоді як світо-

ва інноваційна медична практика спонукає його до змін. Вітчизняне законодавство про цю підгалузь потребує комплексного і системного вдосконалення та реформування з використанням апробованого міжнародного досвіду та деонтології. Пріоритетна важливість вирішення цього питання дає незаперечливі підстави вважати його «державною стратегією розвитку».

Слід визнати на найвищому державному щаблі, що лікування та врятування людського життя за допомогою донорства та трансплантології є одним із найпріоритетніших та найнагальніших напрямків забезпечення і охорони здоров'я українського суспільства згідно з Конституцією України.

Подолання вищезазначених проблем та їх реформування необхідно здійснювати та проводити адміністративно-правовими заходами, перш за все, на вищому державному рівні – як виконавчою, так і законодавчою гілками влади у тісному взаємозв'язку.

В умовах фактичної кризи донорства та трансплантології логічним би вважалось створити проект правового забезпечення, який передбачав би оновлену державну стратегію розвитку і управління вітчизняним донорством та трансплантологією до 2025 року, яка б, у свою чергу, передбачала створення: проекту «Кодексу трансплантології та біоетики», Всеукраїнської громадської ради донорства та трансплантології, Державної інформаційно-роз'яснювальної програми ЗМІ, «Державного фонду донорства та трансплантології» та «Національної агенції донорства та трансплантології».

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Постанова КМУ № 695 від 24.04.2000 р. Про деякі питання реалізації Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/>
4. Про затвердження Державної програми розвитку трансплантації на 2002 – 2005 роки: Постанова Кабінету Міністрів

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується та аналізується стан правового забезпечення донорства та трансплантології як підгалузі медичного права України, яке існуючи та розвиваючись, відстає від практики світових надбань. Автор доходить до висновку, що на сучасному етапі ця підгалузь медичного права характеризується не вирішенням та незавершеністю комплексних проблем та відсутністю системного підходу у їх вирішенні. Виходячи з реальних вимог сучасності, спираючись на конституційні пріоритети громадян та розглядаючи донорство та трансплантацію як радикальний засіб збереження та продовження життя, автор пропонує запровадити комплексно-системне вирішення забезпечення та розвитку цієї підгалузі висуненим комплексом радикальних та дієвих засобів, закріплених на адміністративно-правовому рівні, умовно назвавши їх заходами для створення національної довгострокової стратегії розвитку донорства та трансплантології.

SUMMARY

The article deals with analyses of legal support level concerning donorship and transplantology as a sub-branch of Ukrainian medical law which stays away from world achievement practice. The author comes to a conclusion that at the present stage this sub-branch in Ukraine is characterized by lack of decision and incompleteness of complex problems to be solved as well as by lack of system approach in their lawful support and therefore it requires the rearrangement. Proceeding from real requirements of the present, leaning on the constitutional priorities of citizens, and considering donorship and transplantation as a radical methods preserving and extending human lives, the author proposes complex and system solutions by setting out a complex of radical and effective measures at the level of administrative law, conditionally having called them "measures for the creation of national long term perspective strategy of donorship and transplantology development".

України від 12 вересня 2002 р. № 1339 // Офіційний вісник України. – 2002 р. – № 37. – Ст. 1735.

5. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367.

6. Концепція Державної цільової програми розвитку трансплантації в Україні на 2006–2010 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.moz.gov.ua/ua/main/?docID=3845

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. N 894 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Трансплантація» на період до 2012 року» (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ N 970 (970-2012-п) від 24.10.2012) // Офіційний вісник України від 24.10.2008 р., № 78, стор. 103, стаття 2608

8. Трансплантологія в Україні: недоліки законодавства та рекомендації з його розвитку (Юридична газета), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.e-lawyer.com.ua/transplantolog-ya-v-ukra-n-nedol->

ki-zakonodavstva-ta-rekomendats-z-iogo-rozvitku-yuridichna-gazeta

9. В Україні мають намір створити Національне агентство з трансплантології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lb.ua/archive/2013/10/31.html>

10. Волкова О. Принципы касательно международно-правового регулирования трансплантации человеческих органов, тканей и клеток // Европейские перспективы № 3, 2010.

11. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

12. Пеллагеша О. Г. Норми права як складова механізму адміністративно-правового забезпечення трансплантації органів та інших матеріалів людині в Україні / О. Г. Пеллагеша // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 718–724

13. Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» : від 16.07.1999 р., № 1007-XIV // Голос України. – 17.08.1999.

14. Рогова О. Г. Застосування медичних кодексів у медицині / О. Г. Рогова // Вісник Академії адвокатури України. – № 2 (24), 2012.

ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ: СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ НООЗАСОБІВ, МЕРЕЖЕВОЦЕНТРИЧНИХ МЕТОДІВ І ГРІДТЕХНОЛОГІЙ

КУРКО Микола Нестерович - доктор юридичних наук, Заслужений юрист України, проректор Міжрегіональної академії управління персоналом, генеральний директор Президентського університету

БІЛЕНЧУК Петро Дмитрович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В статті сформульовані доктринальні основи наукового забезпечення познання, доказування, розслідування в процесі уголовного судопроизводства.

Ключові слова: доктринальні засади наукового забезпечення діяльності органів правосуддя в Україні

Теорія, методологія і праксеологія наукового забезпечення діяльності органів юстиції як навчальна, наукова і практична сфера діяльності являє досить складну як гносеологічну, так і розшукову, процесуальну, криміналістичну і судово-експертну діяльність викладачів, вчених і багатьох суб'єктів правосуддя, судочинства, правопорядку.

Сучасні соціально-економічні перетворення, які зумовлюють загострення криміногенної обстановки, різку зміну структури, динаміки і тенденції розвитку злочинності, технічної озброєності злочинців, витонченості способів скоєння злочинів потребують використання в слідчій та судовій практиці новітніх криміналістичних знань (засобів, методів, прийомів, технологій).

У таких умовах виникла необхідність суттєвого посилення загальнотеоретичних, методологічних і організаційних засад сучасного наукового забезпечення пізнання, доказування, розслідування новітніми досягненнями науки.

Безпосередньо проблемами наукового забезпечення пізнання, доказування, розслідування у сфері судочинства займалися такі вітчизняні вчені, як: Л.Е. Ароцкер, В.Д. Ба-

сай, В.Г. Гончаренко, І.І. Когутич, І.І. Котюк, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.В. Салтєвський, В.М. Стратонов, В.Ю. Шепітько, П.В. Цимбал.

Крім того зазначена проблематика привертала увагу і таких зарубіжних учених, як: О.Я. Баєв, А.Р. Белкін, Р.С. Белкін, Е.Ф. Бурінський, О.М. Васильєв, А.І. Вінберг, В.Д. Гершель, Г.І. Грамович, Г.Г. Гросс, Р.Г. Домбровський, О.В. Дулов, В.Я. Колдін, В.І. Лебедев, І.М. Лузгін, М.С. Полевий, О.Р. Ратінов, Р.А. Рейсс, О.Р. Росінська, М.О. Селіванов, М.С. Строгович, С.М. Трегубов, С.І. Цветков, О.І. Шумілов, М.П. Яблоков та інші.

Хоча дослідження згаданих учених є значним внеском у розвиток теорії наукового забезпечення пізнання, доказування, розслідування у процесі кримінального провадження, однак не вичерпують цієї фундаментальної проблеми.

Зокрема, нерозв'язаними залишаються такі питання як: загальнотеоретична характеристика сучасного наукового забезпечення криміналістичними засобами пізнання, доказування, розслідування у процесі кримінального провадження; наукові засади систематизації його засобів; особливості наукового забезпечення досудового розслідування і судового провадження; його пріоритетні напрями та механізми вдосконалення, що стало особливо очевидним у зв'язку з прийняттям КПК України, яким змінено ідеологію сучасного кримінального судочинства та визначено, що завданнями кримінального провадження є:

1) захист особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень; 2) охорона прав, свобод та законних інтересів його учасників; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду (ст. 2 КПК України).

Очевидно, що розв'язання цих завдань є неможливим без вдосконалення сучасних наукових засобів, що свідчить про необхідність продовження досліджень у цьому напрямі.

Зокрема, актуальними є питання створення сучасного вчення про систему криміналістичних засобів наукового забезпечення кримінального провадження, яке б являло собою систему наукових принципів та практичних рекомендацій, спрямованих на ефективне розв'язання означених завдань, що і зумовило вибір автором даного напрямку дослідження.

Дане дослідження виконане відповідно до планів науково-дослідних робіт юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка за напрямом досліджень «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (номер теми 11БФ042-01); Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р.

Основною метою даного дослідження є створення сучасної концепції наукового забезпечення пізнання, доказування, розслідування у процесі кримінального провадження.

Зазначена мета реалізується за допомогою розв'язання таких задач:

1) обґрунтування необхідності створення нової системи знань, нового вчення – теорії і практики сучасного наукового забезпечення пізнання, доказування, розслідування у процесі кримінального судочинства;

2) визначення потреб та актуальних напрямів сучасного наукового забезпечення пізнання, доказування, розслідування у процесі кримінального провадження;

3) формування його методологічних засад та розкриття традиційної і сучасної системи криміналістичних засобів його наукового забезпечення;

4) розробки комплексу новітніх криміналістичних засобів, методів, технологій і алгоритмів забезпечення кримінального прова-

дження;

5) здійснення системного підходу до наукового забезпечення досудового розслідування і судового провадження;

6) створення системи рекомендацій спрямованих на практичне застосування криміналістичних засобів на стадії досудового розслідування і судового провадження та в ході запобігання злочинів;

7) формулювання пріоритетних напрямів та механізмів вдосконалення криміналістичних засобів наукового забезпечення кримінального провадження.

Об'єктом дослідження є пізнавальні процеси, що здійснюються в ході сучасного кримінального провадження, а безпосереднім предметом дослідження є теорія і практика сучасного наукового забезпечення пізнання, доказування, розслідування у процесі кримінального провадження.

Методологічною основою даного дослідження є сучасна теорія наукового пізнання, що базується на світоглядних принципах, загальнонаукових та спеціальних методах. Зокрема, таких як:

1) формально-логічний при узагальненні матеріалів експертної, слідчої і судової практики, аналізі норм чинного законодавства та існуючих теоретичних конструкцій з приводу особливостей використання криміналістичних засобів наукового забезпечення кримінального провадження;

2) класифікації – з метою системного поділу і впорядкування криміналістичних засобів наукового забезпечення кримінального провадження;

3) узагальнення – з метою переходу від окремих фактів, доказів (показань, документів, речових доказів, висновків експерта) до загальних висновків;

4) порівняльно-правовий – при дослідженні законодавства України та інших країн про правове регулювання використання криміналістичних засобів наукового забезпечення кримінального провадження;

5) історико-правовий – при розкритті еволюції поглядів учених на окремі проблеми, що стосуються предмета наукового дослідження;

6) системно-структурний – при дослідженні наукових засад класифікації криміналістичних засобів наукового забезпечення

кримінального провадження;

7) статистичний – при ілюстрації теоретичних висновків емпіричними даними і даними вивчення державної та відомчої статистичної звітності.

Нормативною базою дослідження є норми Загальної Декларації прав людини (1948), Конституції України (1996), положення чинного законодавства.

Теоретичною основою дослідження є наукові праці з філософії, логіки, психології, соціології, фізики, хімії, біології, математики, кібернетики, інформатики, філософії права, кримінального права та процесу, криміналістики, судової експертології, оперативно-розшукової діяльності тощо.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані МВС України і Державної судової адміністрації України за 1960-2013 роки, узагальнені матеріали 650 кримінальних проваджень щодо ефективності і результативності використання криміналістичних засобів у ході досудового розслідування, результати вивчення 150 кримінальних проваджень стосовно 600 засуджених за скоєння розбійних нападів в складі організованих злочинних груп, а також результати анкетування 300 слідчих і 220 керівних працівників органів досудового розслідування. Для вивчення рис характеру 50 осіб використовувалась методика багатостороннього дослідження особистості АСБДО-ММР1. На електронному аналізаторі (ЕІА-1) проаналізована мова 35 досліджуваних. За допомогою програмного засобу ПРІ-АМ було здійснено діагностику, моделювання і прогнозування стану злочинності в Україні за тридцятилітній період.

Наукова новизна одержаних результатів визначається метою та предметом дослідження, а також завданнями і методами їх вирішення та полягає у тому, що в даній статті розроблено сучасну концепцію використання криміналістичних засобів для наукового забезпечення кримінального провадження. -

I. Обґрунтовано необхідність створення якісно нової системи знань, що являє собою криміналістичне вчення – теорії і практики сучасного наукового забезпечення кримінального провадження, складовими якого є: 1) загальнотеоретична характеристика сучасних криміналістичних засобів наукового за-

безпечення кримінального провадження; 2) вчення про його об'єкт; 3) вчення про його засоби; 4) вчення про його суб'єкти; 5) вчення про його використання у процесі запобігання злочинів та на стадіях досудового розслідування та судового провадження; II. Особливостями сучасного наукового забезпечення кримінального провадження є те, що його змістом є: а) власна криміналістична методологія; б) теорія запобігання кримінальних правопорушень; в) теорія процесуального забезпечення кримінального провадження; г) теорія оперативно-розшукової діяльності; д) теорія організаційно-управлінського забезпечення розслідування; III. Доведено, що методологічними засадами є принципи наукового пізнання та розв'язання практичних завдань, які знайшли своє відображення у визначених ст. 2 КПК України засадах кримінального провадження; IV. Розкрито сучасну систему криміналістичних засобів наукового забезпечення кримінального провадження, яка включає в себе: загальнофілософські методи, загальнонаукові методи, конкретнаукові методи та спеціальні методи; V. Автором розроблено комплекс новітніх криміналістичних засобів, методів і комп'ютерних технологій: а) слідчо-оперативний одорологічний чемодан; б) лінійку криміналістичну топографічну; в) комплект засобів для дослідження психофізіологічних особливостей особи в криміналістиці; г) складний метричний квадрат; д) комплект науково-технічних засобів співробітника органу правопорядку; е) патент на промисловий зразок – трафаретна лінійка слідчого „лінійка-С”; є) інтерактивну методику V-3 „Юлій Цезар”; ж) електронний мультимедійний підручник „Криміналістика”; 3) автоматизовану систему багатофакторного дослідження особистості – АСБДО-ММР 1; і) універсальний програмний продукт слідчого – АКССА; VI. Обґрунтовано, що пріоритетними напрямками та механізмами вдосконалення використання криміналістичних засобів у процесі наукового забезпечення кримінального провадження є: 1) поетапне втілення положень сучасної концепції його наукового забезпечення; 2) впровадження методів інформаційно-аналітичної діяльності, автоматизованих систем і банків даних, віртуальних систем управління знаннями, засобів комбінатор-

АНОТАЦІЯ

У статті сформульовані доктринальні засади наукового забезпечення пізнання, доказування, розслідування у процесі кримінального судочинства

ного аналізу, ноометодів і грид-технологій; 3) розробка веб-проєкту дистанційного онлайн-навчання слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів; по-друге, удосконалено: I. Підходи до класифікації світоглядних принципів сучасного наукового забезпечення кримінального провадження, зокрема, доведено, що, крім традиційних принципів наукового пізнання, у криміналістиці актуальними є і такі: зумовленість, самодостатність, антиентропійність, інтегративність, всеосяжність; II. Сучасні підходи систематизації криміналістичних засобів наукового забезпечення кримінального провадження за їхніми пізнавальними можливостями, які потребують необхідності поєднання даних різних наук: зокрема, таких як правові і організаційно-управлінські, криміналістичні, спеціальні, оперативно-технічні, оперативно-розшукові та пошукові; по-третє, набули подальшого розвитку: I. Засоби багатofакторного аналізу, математичного моделювання і оптимізації кримінального провадження за вибором завдань – ПРИАМ, АРМ-слідчого „Інсайт”; II. Підходи до вдосконалення використання лазерних технологій Focus 3D, електронних засобів, біометричних методів, інтерактивних методик дистанційного і віртуального онлайн-навчання, ноометодик, мережевоцентричних інтернет-технологій і грид-технологій при розробці окремих пізнавальних завдань у процесі розслідування злочинів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені в дослідженні положення, пропозиції і рекомендації можуть бути використані та вже застосовуються у таких освітянських, наукових і праксеологічних напрямках:

I. У законотворчій діяльності з метою удосконалення чинного законодавства щодо використання новітніх криміналістичних засобів в процесі кримінального провадження (Лист Міністерства освіти і науки України №7 від 23.09.2008, лист ЄУУБІТ №9 від 18.09.2003);

SUMMARY

The article formulates the methodological basics of scientific support of cognition, proving, investigation in criminal proceedings.

2. У науково-дослідній роботі з криміналістики – як підґрунтя для подальших криміналістичних досліджень у сфері кримінальної юстиції, удосконалення наукового забезпечення пізнавальних процесів у сфері кримінального провадження (Постанова комісії у справах неповнолітніх при Кабінеті Міністрів України №4 від 21.06.1993; Угода Міністерства освіти і науки України №ЦП/385-2008 від 31.07.2008 р.; лист КНУ №5 від 20.02.2012);

3. У навчальному процесі – пропозиції і висновки, запропоновані автором, використовуються під час викладання курсу „Криміналістика”, „Судова експертологія”, „Юридична психологія”, „Оперативно-розшукове забезпечення слідства”, при написанні підручників, монографій, навчально-методичних посібників із зазначених дисциплін (Лист Міністерства освіти і науки України №1076 від 20.09.2011, акт впровадження МАУП №5 від 25.05.05; лист КНУ №6 від 22.03.2010, №5 від 20.02.2012);

4. У галузі міжнародного співробітництва – рекомендації сформульовані в дослідженні, прийняті і використовуються в рамках реалізації напряму №5 „Комп’ютерна злочинність”, спільної українсько-американської науково-дослідницької програми Академії правових наук України та Національного інституту юстиції Департаменту юстиції США, що підтверджено у звіті Академії правових наук України. – Харків, 2002, № 1 (28). – с. 247-261;

5. У практичній діяльності – пропозиції й рекомендації, викладені у дослідженні, прийняті і використовуються Міністерством освіти і науки України, Генеральною прокуратурою України, МВС України, Верховним Судом України при проведенні навчально-методичних семінарів і практичних занять у системі службової підготовки, а також на курсах підвищення кваліфікації працівників органів судової влади та досудового розслідування, а також експертно-криміналістичних установ (наказ Міністерства освіти і науки України №604 від 3.07.2008; лист МВС України №7 від 12.03.2005 р.)

КРИМІНОГЕННІСТЬ ПОЛІТИКО-ВЛАДНОЇ СФЕРИ

ЖАРОВСЬКА Ірина Мирославівна - доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового Інституту права та психології НУ «Львівська політехніка»

УДК 343.914

В статті розглядаються аспекти претупного поведіння в сфері політико-владних відносин. Акцентується увага на актуальності цієї проблематики в аспекті інноваційних суспільних процесів. Визначаються негативні криміногенні тенденції сучасної державної влади в Україні. Підприємся спроба комплексного регулювання цих проблем та визначення механізмів їх подолання.

Ключові слова: злочинна діяльність, криміналогія, політико-владні відносини, посадова особа.

Постановка проблеми

Політична сфера охоплює своїм впливом усі рівні й виміри функціонування суспільства загалом і кожного окремого індивіда. Проблеми політики і владних відносин завжди актуальні, адже стосуються всіх аспектів не лише політичного, а й правового, економічного, духовно-культурного життя будь-якого суспільства та прямо впливають на кримінологічні аспекти світобуття.

Вплив таких процесів, як формування та реконструкція міжнародного простору, інформатизація, регіоналізація, а також геополітичні процеси, що відбуваються сьогодні на тлі глобалізації міжнародного простору, надають особливої гостроти проблемі суспільного значення впливу політико-державної сфери на всі явища, які пов'язані з правопорушеннями, аспектами їх протидії.

На сьогодні вітчизняна кримінологія отримала значну базу нових знань і нових

фахівців, вийшла на якісно новий етап свого розвитку. Вона змінила свій статус і як навчальна дисципліна, перейшовши з групи спеціальних у групу загальнопрофесійних дисциплін вищої професійної освіти. Постійно збільшується обсяг кримінологічних знань за рахунок проведення міждисциплінарних, порівняльно-кримінологічних та інших досліджень злочинної поведінки в суспільстві. Однак, слід констатувати, що повільне руйнування старих уявлень (стереотипів) про структуру кримінологічних знань і формування нових наукових напрямів оживило дискусії вчених про структурні елементи кримінології. У першу чергу, ставилися під сумнів можливість виділення всередині кримінології якихось нових розділів або приватних кримінологічних теорій, побоюючись за цілісність кримінології в рамках усталеної парадигми[1, с.11].

Автор цієї статті відстоює позицію, що кожна правова наука, в тому числі кримінологія, не стоїть на місці. Вона потребує змін та розвитку наукового пошуку, зміни методологічних підходів та парадигм. На сьогодні стало очевидним, що можливості кримінально-правового підходу в кримінології недостатні, і необхідний пошук нових парадигм кримінальних реалій. Тому необхідно розширити уявлення про субстанції, які мають домінуючий вплив на кримінальну ситуацію в державі. Класично вважається, що цими підставами є соціальне середовище та економічні реалії. Однак таке уявлення є дещо спрощеним. Тому метою

цієї статті є аналіз впливу сфери політико-владних відносин на злочинну поведінку.

Стан дослідження

Науково-теоретичне підґрунтя досліджень нормативно злочинної діяльності в Україні та інших державах пострадянського простору було закладено і активно розвивається в роботах таких кримінологів, як Ю.М. Антонян, М.І. Ветров, А.І. Долгова, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський І.П. Лановенко, С.Я. Лихова, П.П. Михайленко та інші. Однак проблемам злочинної діяльності у політико-правовій сфері на сучасному етапі розвитку наукової правової думки приділено неналежну увагу.

Виклад основних положень

В умовах розбудови державної незалежності України проблеми державної влади на всіх рівнях набувають особливого значення і у прагматичному сенсі, і з погляду необхідності теоретичних розробок найбільш доцільних та ефективних моделей державно-владних відносин, відповідних новим історичним обставинам і потребам суспільства та можливості зменшення злочинної поведінки.

Проголошення на конституційному рівні положення, що держава є демократичною, правовою, вимагає досягнення ефективного функціонування узгодженої в усіх елементах політичної системи. Серед них велике значення має влада, оскільки демократія передбачає активну участь громадян у керуванні державними справами, їх здатність реально впливати на зміст і спрямованість владних рішень. У період становлення демократичних інститутів особливу увагу потрібно приділити системі гарантій, здатних захистити суспільство від негативних явищ авторитаризму, тому правові дискусії з приводу функціонування влади, недопущення проявів протиправних діянь у сфері владно-політичного простору є актуальними сьогодні для розвитку всієї правової наукової думки.

Сфера політико-владних відносин не тільки в Україні, але й у всіх пострадянських країнах слід охарактеризувати, як таку, яка особливо придатна для правопо-

рушень. У державах спостерігаються наступні негативні тенденції:

1. Значна розгубленість суспільства в контексті невизначеності майбутнього шляху розвитку держави, права і владних відносин;

2. Криза довіри до органів державної влади та політичних процедур;

3. Декларованість, а не реальна «демократичність» суспільства і держави, особливо для маси пересічних громадян;

4. Зростає розшарування суспільства за низкою основних параметрів особливо в економічній сфері, розмежування громадян за критерієм «елітарності»;

5. Зниження як морально-етичного, так і культурно-освітнього рівень населення;

6. Зростання правового нігілізму населення;

7. Ріст рівня корумпованості всього суспільства та владної сфери.

Владні відносини – це нерівні відносини, які впливають у своїй основі на співвідношення волі, бажань, прагнень, надій, розчарувань. Поведінка суб'єктів влади визначається цими співвідношеннями, у центрі яких – воля: у владного суб'єкта – наявністю більш сильної, ніж в об'єкта, влади, волі, а в підвладного – саме нестачею цієї волі, підтвердженою також недостатністю правового та матеріально-економічного статусу. Для суб'єкта володіти владою означає володіти здатністю, потенціалом примушувати іншого агента здійснювати витрати; підпорядкування виникає внаслідок вияву здатності суб'єкта створювати певну величину негативних наслідків (у разі відмови) для об'єкта влади і, в підсумку, «примусити» виконати владні веління. Суть влади для її суб'єкта полягає, отже, у можливості та здатності створювати негативні наслідки у разі відмови для контрагента. Здатність та потенціал суб'єкта влади з'являються внаслідок можливості й уміння використовувати наявні ресурси влади, які є його виключною власністю.

Отож, суб'єкти владних відносин (посадові та службові особи) мають великі можливості для зловживання наданою їм владою. Більше того, чим більший об'єм

владних повноважень, тим більша можливість для злочинної поведінки.

У політико-владній сфері правопорушення характеризуються наступними ознаками: антропологіні схильності особи до зловживання наданою владою, тобто з часом навіть особа з найвищими моральними інтенціями та високим рівнем правоповаги схильна до злочинних проявів у своїй поведінці; значна латентність злочинів у цій сфері; прямий вплив злочинної діяльності на велике коло суб'єктів, порушення їх прав та свобод; «кругова порука» у сфері владних органів та контрольно-наглядових і судових органів.

Слід звернути увагу на ще один значний аспект. Суб'єкт державної влади адаптує у собі первинний векторний вимір всього механізму влади, більше того, на первинному рівні правової психології та буденної правосвідомості відбувається ототожнення суб'єкта (носія) влади з усією державною владою. Стикаючись з проявами злочинної поведінки одного з представників органів державної влади чи навіть місцевого самоврядування громадянин ототожнює його діяння з всією владною ієрархією, таким чином утверджуючись в ідеї недовіри до влади.

Проте, з психолого-правової точки зору негативні чинники на цьому не закінчуються. Суб'єкт державної влади визначає зміст владного відношення через: (1) створені ним правові норми, що виявляється у формі владного веління підкоритися волі суб'єкта влади; (2) підпорядкування приватної волі загальній волі влади; (3) покарання (санкції) як засіб впливу на заперечення панівної волі, тобто реалізація легального примусу; (4) нормування поведінки як сукупність правил відповідно до загального інтересу [2, с.60]. Недовіра до влади породжує недовіру до її владних велінь. Таким чином, особа нівелює норми, що видаються цією владою, розвивається негативні прояви правоповажних інтенцій, з-поміж яких правовий конформізм чи навіть правовий нігілізм, знижується рівень правосвідомості особи та рівень правової культури суспільства в цілому.

Ігнорування багатоаспектності чин-

ників соціального розвитку, самоврядного потенціалу громадянського суспільства призводить до штучного звуження сфери правового регулювання – лише до функціонування державного механізму, який, звісно, є важливим, але не єдиним провідником нормативної енергії права в суспільні відносини. Результатом цього є відрив права від активного носія – суб'єктів, які мають власні інтереси та свідомість, що компенсується покладенням на владу неадекватних її призначенню в демократичній державі надзвичайних завдань, надмірною концентрацією силового впливу в руках органів державної влади, авторитарними та бюрократичними методами вирішення будь-яких питань життєдіяльності суспільства [3, с. 81].

У політичній сфері сучасне суспільство намагається досягти соціального компромісу. Однак, природньо, що це не завжди вдається. Особливо у сфері активної боротьби за владні ресурси. Політико-владна сфера одна з найактивніших акумуляторів конфлікту, що, у свою чергу, породжує кримінальні діяння. Їх можна спостерігати не тільки з боку представників влади, але й з боку суспільства. Негативні політичні рішення породжують супротив. Зрештою, політико-правову позицію громадськість може виявляти не тільки в легітимній, конвенційній формі. У сучасних дослідженнях у рамках неконвенціональної політичної поведінки заведено розрізняти три основні види, які можуть виявитися в індивідуальних чи колективних, стихійних чи організованих діях: 1) ненасильницька легітимна поведінка, яка охоплює й активні форми (законні демонстрації, марші, мітинги, пікети тощо), і пасивні (бойкот, зайняття приміщень без порушення закону тощо); 2) ненасильницькі нелегітимні дії, до яких відносять громадянську непокору, коли суб'єкт з морально-політичних мотивів відмовляється коритися законові, при цьому не застосовуючи сили до влади, та участь у незаконних страйках, демонстраціях; 3) насильницькі дії (тероризм, бунт, перекриття доріг, захоплення установ, бійки з поліцією, нищення власності) [4, с.48].

Слід погодитися з тим, що, безумовно,

тільки в межах кримінології їх вирішити неможливо. І тому цілком логічним є необхідність подолання проблем на первинному етапі, починаючи з підліткового рівня. На думку автора, не є достатньо потенціалу всіх кримінальних і кримінально-процесуальних галузей знань. Вбачається, враховуючи міждисциплінарність та вагомість піднятих проблем комплексна конституційна, адміністративна та судова реформа повинна бути направлена в бік подолання проблем злочинності. Також слід не забувати про освітню сферу – підвищення рівня правосвідомості та правової культури – вагомий шлях втілення реформаторських механізмів у реальну сферу.

При цьому парадокс суспільних відносин полягає в тому, що політики в ажіотажі, викликаному політичними амбіціями і домаганнями, «створюють вигляд», що не вбачають, що стимулюють злочинність і під впливом населення, страждаючого від злочинців, «грають роль» осіб, які вживають зусилля для боротьби зі злочинністю. Між тим злочинність, викликана політичними конфліктами, – реальність. І не тільки у вигляді особливої групи злочинів, позначених у кримінальних кодексах як злочини проти держави, а й як криміналогічний наслідок політичних, у тому числі міжнаціональних, зіткнень, що призводять до звичайних кримінальних злочинів – насильствам, розбоїв, грабежів, крадіжок, вбивств і т. п. При цьому безпосередні виконавці цих злочинів бувають втягнутими в ситуації, коли подібні злочини відбуваються навіть без усвідомлення того, що виток їх – в політичних інтересах людей і груп, яких виконавці не знають і навіть не підозрюють про їх існування.

Небезпека політико-владних конфліктів та їх криміногенність полягає ще й у тому, що до політичних рухів примикають і користуються політичною нестабільністю у своїх корисливих інтересах представники кримінального світу, нерідко стають активними учасниками політичних кампаній, а за певних умов проникаючи в різні ешелони влади, тим самим легалізують себе. Депутатська недоторканість є особливо привабливою для таких осіб з двох причин:

по-перше, це дає можливість уникнути покарання за здійснені злочини, з іншого боку державна посада надає вагомі ресурси для зловживань владою.

Висновок

Отож, як вбачаємо проблем злочинної діяльності та їх неналежного попередження у сфері політико-владних відносин більше ніж достатньо. Російський фахівець у галузі кримінології С Сібіряков вказує на можливість подолання злочинної діяльності у сфері влади шляхом подолання кризи наступних факторів:

1. Основним «осередком» («кристалом») суспільства і держави повинна бути сім'я та / або її альтернативи.

2. Форм і методів виховання підростаючого покоління.

3. Формування достатньо ефективної системи попередження девіантних відхилень у дітей і підлітків, насамперед, молоді в цілому.

4. Реорганізації та вдосконалення структури, форм і методів функціонування всіх рівнів влади в країні.

5. Прийняття, а головне – практичної реалізації необхідного переліку законів, покликаних регулювати рішення проблем, зазначених вище [5, с.59].

Зауважимо також, що криміногенність політико-владної сфери нерідко визначають і економічні, і соціальні відносини: їх негативні сторони, що впливають на злочинність, у ряді випадків є первинними. У тандемі соціальні, економічні та політичні чинники породжують злочинність та інші негативні девіантні прояви, оскільки основна маса людей залишена без гарантій захисту своїх прав та законних інтересів.

Література

1. Кабанов П.А. Структура кримінологических знаний: диалектика развития и современное состояние: Лекция. / П.А. Кабанов–Нижекамск: Нижекамский филиал МГЭИ, 2005. – 39с.

2. Жаровская И. Субъект государственной власти как предмет рефлексии правовой мысли / И. Жаровская // Уральский научный вестник : науч.-те-

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються аспекти злочинної поведінки у сфері політико-владних відносин. Акцентується увага на актуалізації цієї проблематики в аспекті інноваційних суспільних процесів. Визначаються негативні кримінологічні тенденції сучасної державної влади в Україні. Здійснено спробу комплексного врегулювання цих проблем та визначення механізмів їх подолання.

SUMMARY

The article deals with aspects of criminal behavior in the political and power relations. Attention is focused on mainstreaming the issues in terms of innovative social processes. Identify negative and criminological trends in modern state power in Ukraine. Attempted comprehensive settlement of the problems and the means to overcome them.

орет. и практ. журн. – 2012. – № 8 (44). – С. 58–62.

3. Селіванов М. В. Проблеми трансформації державної політики і чинного права в Україні / М. В. Селіванов // Трансформація політики в право: різні традиції та досвід : матер. Міжнар. наук. конф., 9–12 листопада 2005 р. / за ред. акад. НАН України, акад. АПрН України В. Я. Тація. – Х. : Право, 2006. – С. 81–82.

4. Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації / О. Резнік. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2011. – 336 с.

5. Сибиряков С. Л. Преступность и власть: проблемы и возможные перспективы их решения С. Л. Сибиряков // Актуальные проблемы криминологии и виктимологии. Ч.1: Сборник избранных научных статей (1982 – 2008 годы).- Волгоград, 2008.- С. 57 – 62/

ПИТАННЯ ПОКАРАННЯ ЯК ОДНІЄЇ З ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

КАРЕЛОВА Галина Андріївна - науковий консультант судді Конституційного Суду України

В статті розглядаються питання покарання як однієї з форм реалізації кримінальної відповідальності в правових позиціях Конституційного Суду України. Указується, що українське законодавство об'єктивно відображає досягнення сучасної науки кримінального права, ґрунтується на Конституції України та общепризнаних принципах міжнародного права, утверджує принципи гуманізму та законності.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, покарання, злочин, правові позиції Конституційного Суду України, рішення Конституційного Суду України.

Постановка проблеми

Феномен покарання, його сутність, мета та завдання постійно перебувають у центрі уваги наукової думки, законодавчої та правозастосовної практики. Покарання відіграє визначну роль у системі протидії злочинності та у забезпеченні охоронної функції кримінального права. Соціальною метою покарання є охорона всієї сукупності правовідносин від суспільно небезпечних посягань. Тривають дискусії щодо ролі покарання у протидії злочинним проявам, його ефективності та місця в механізмі кримінально-правової політики держави.

Аналіз останніх досліджень

Значну увагу загальним принципам призначення покарання приділили П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Я.М. Брай-

нін, О.П. Горох, Т.А. Денисова, О.О. Дудоров, Л.В. Іногамова-Хегай, Л.Л. Кругликов, Н.Ф. Кузнецова, А.А. Музика, А.В. Наумов, А.О. Пінаєв, В.В. Сташис, М.С. Таганцев, С.Д. Шапченко, М.Д. Шаргородський та інші українські та зарубіжні вчені, однак питання покарання у правових позиціях Конституційного Суду України досліджені не були.

Мета статті

Теоретико-правовий аналіз питань покарання як однієї з форм реалізації кримінальної відповідальності в правових позиціях Конституційного Суду України.

Викладення основного матеріалу дослідження

У Рішенні у справі від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 про призначення судом більш м'якого покарання Конституційний Суд України (далі – КСУ) визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення частини першої статті 69 Кримінального кодексу України (далі – КК України) у частині, яка унеможливує призначення особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості, більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, а Верховній Раді України рекомендував привести положення статті 69 КК України у відповідність із зазначеним рішенням, що і було зроблено Верховною Радою України шляхом прийняття 15 квітня 2008 року № 270-VI Закону України „Про внесення

змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності“.

У мотивувальній частині зазначеного рішення КСУ зазначає, що окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин має бути відповідним злочину; справедливе застосування норм права – це передусім недискримінаційний підхід, неупередженість; це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть одне одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного; адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема, з права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

КСУ стверджує, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного. Беручи до уваги це правильне твердження, необхідно звернути увагу на те, що воно стосується лише реальної кримінальної відповідальності, тобто випадків застосування судом норм кримінального закону щодо особи, яку суд визнав винною у вчиненні злочину. Здійснюючи криміналізацію діяння та диференціацію потенційної відповідальності у разі його вчинення, законодавець не може справедливо співвіднести абстрактний склад злочину із „тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного“. Таке право має лише суд при вирішенні питання індивідуалізації відповідальності особи, яку він визнав винною у вчиненні злочину. Диференціація відповідальності та індивідуалізація відповідальності – різні за змістом та юридичною природою правові феномени. Криміналізація діяння та диференціація потенційної кримінальної відповідальності у разі вчинення злочину здійснюються законодавцем, а індивідуалізація такої відповідальності – судом. Тільки суд може визначити тяжкість

та обставини скоєного та взяти їх до уваги, а також врахувати особу винного при виборі виду і обсягу передбачених кримінальним законом обмежень прав і свобод особи, визнаної ним винною у вчиненні злочину.

Як звернув увагу Андрушко П.П., оцінювати відповідність Конституції України (конституційність) закону України про кримінальну відповідальність, яким встановлена кримінальна відповідальність за те чи інше діяння, з урахуванням правової позиції, сформульованої у Рішенні КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 про призначення судом більш м'якого покарання, – дотримання законодавцем принципу справедливості при обранні виду відповідальності за те чи інше діяння, яке законодавець має намір визнати правопорушенням, у тому числі і злочином, оскільки цей принцип як складова верховенства права вимагає домірності як виду потенційної відповідальності, у тому числі і можливого покарання за діяння, яке визнається правопорушенням, ступеню його суспільної небезпечності, КСУ повноваженнями не наділений [1, 13].

Така оцінка КСУ будь-якого діяння, визнаного законодавцем злочином, а також висловлення позиції щодо доцільності встановлення кримінальної відповідальності певних діянь, з приводу чого суб'єкт права на конституційне подання звертається до КСУ, суперечать пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, де імперативно визначено, що виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності за діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них, отже, є неконституційними. Визнання КСУ наявності у нього такого права (із сформульованої ним правової позиції) є неконституційним і може призвести до того, що за відповідних клопотань суб'єктів права на конституційне подання КСУ зможе оцінювати з позиції конституційності будь-яке діяння, встановлене законодавцем у законі про кримінальну відповідальність злочином, чи будь-яке адміністративне правопорушення, визнане законодавцем.

У сучасній науковій літературі принцип *ultima ratio* і вимога пропорційності (домірності) кримінальної відповідальності не завжди розмежовуються. Так, зазначається, що покарання в кожному конкретному випадку має застосовуватися тільки як останній аргумент; разом з тим законодавець повинен забезпечити таке правове регулювання, яке, будучи в розумній і достатній мірі гуманним, виключало б необґрунтовано суворі, не обумовлені сутністю та небезпекою злочинного діяння репресивні заходи [3, 46]. Критерії, за якими кримінальне покарання могло б розглядатися на предмет допустимості та необхідності, здавна розроблялися в кримінально-правовій науці.

Так, італійський криміналіст П.Л.Е. Россі у праці „Основні засади кримінального права“ назвав такі критерії оцінки покарання: воно має бути справедливим, тобто поширюватися тільки на діяння морально злочинне і того, хто винен у цьому діянні; покарання має бути пропорційним не тільки тяжкості злочину, а й зіпсованості того, хто його скоїв; покарання повинно бути корисним для охорони та захисту суспільства, необхідно, щоб воно могло попередити інші злочини [14, 118–119]. Ш.Л. Монтеск'є в „Персидських листах“ (1721 р. і передмова до трактату Ч. Беккарія „Про злочини та покарання“) висловив думку про те, що лише впевненість у неминучості покарання, але не в його суворості, може перешкодити скоєнню злочину.

В.Ф. Гумбольдт у праці „Про межі державної діяльності“ наголосив, що єдиний правильний засіб попередити злочин – це обмеження в користуванні власним правом того, хто посягнув на чуже право, тією самою мірою, якою він це посягання здійснив. Визнаючи, однак, неможливість абсолютно точного встановлення домірності між злочином та покаранням, В.Ф.Гумбольдт зауважив, що найсуворіші покарання повинні карати ті злочини, які дійсно посягають на чуже право, а більш м'які – поширюватися на порушення тих законів, які призначені тільки для перешкоджання такому посягання, якими б важливими та необхідними не були ці закони самі по собі [5, 186].

Покарання торкається питання забезпечення охоронної функції кримінального права і, зокрема, місця та ролі покарання в системі протидії злочинності. Соціальною метою покарання є охорона всієї сукупності правовідносин від суспільно небезпечних посягань.

Як підкреслює О.О. Дудоров, призначення покарання як різновид застосування кримінального законодавства і реалізації кримінальної відповідальності потребує належної правової регламентації, щоб злочинці несли за скоєне заслужене покарання [7, 121]. Призначення покарання – це обрання судом на підставі положень кримінального закону і в порядку, передбаченому Кримінального процесуального кодексу України, виду і міри покарання, що визначається з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину та обставин, що його пом'якшують чи обтяжують, яке є необхідним і достатнім для виправлення особи та запобігання новим злочинам [10, 176].

Правова держава, вважаючи покарання передусім виправним та превентивним засобом, має використовувати не надмірні, а лише необхідні і зумовлені метою заходи. Обмеження конституційних прав обвинуваченого повинно відповідати принципу пропорційності: інтереси забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та безпеки тощо можуть виправдати правові обмеження прав і свобод тільки в разі відповідності соціально обумовленим цілям.

Сьогодні не існує чіткої визначеності правової доктрини, яка має бути покладена в основу вирішення питань установаження співмірності між тяжкістю скоєного злочину, особою злочинця і призначеним покаранням.

Покарання передбачає позбавлення злочинця будь-яких належних йому благ і виражає негативну оцінку злочинця і його діяння державою. Покарання неминуче спричиняє страждання тій особі, якій воно призначається. Саме ця властивість, будучи необхідною ознакою покарання, робить його карою [15, 16]. Відповідно до статті 50 КК України покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави

за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого; суд індивідуалізує покарання, необхідне і достатнє для виправлення засуджених, а також для запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами; покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. До осіб, визнаних винними в скоєнні злочину, судом можуть бути застосовані види покарань, встановлені законом про кримінальну відповідальність (стаття 51 КК України). У сучасній кримінально-правовій доктрині домінує принцип, згідно з яким твердження „немає злочину без вказівки на те в законі“ (*nullum crimen sine lege*) стосовно покарання доповнюється вимогою про те, що „немає і покарання без вказівки на те в законі“ (*nulla poena sine lege*) [13, 17]. Наведений у статті 51 КК України перелік покарань є вичерпним і не може бути довільно розширеним судом. Вичерпний характер цього переліку означає, що, з точки зору закону, система покарань є на теперішній час повністю закінченою і завершеною. Ця ознака підкреслює соціальну обумовленість призначення покарань і свідчить про те, що лише законодавець, зважаючи на потребу реального життя суспільства, має право звужити або розширити той перелік видів покарань, який існує нині і закріплений у законі. Проте таке розширення системи покарань законодавець може здійснити виключно шляхом внесення змін до статті 51 УК України.

У Рішенні від 2 листопада 2004 року-№ 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання КСУ зазначив: відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Проявом верховенства права є те, що право не об-

межується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України (абзац другий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання).

Окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин повинно бути відповідним злочину. Справедливе застосування норм права – це передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Наведене означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть одне одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (абзац п'ятий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення КСУ від 2 листопада 2004 року-№ 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання).

Безпосереднім вираженням конституційних принципів додержання гуманізму, справедливості й законності є реалізована в нормах КК України можливість особи, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, бути звільненою від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (стаття 45), з примиренням винного з потерпілим та відшкодуванням завданих ним збитків або усуненням заподіяної шкоди (стаття 46), з передачею особи на поруки (стаття 47), зі зміною обстановки (стаття 48); особа може бути звільнена від покаран-

ня, якщо на час розгляду справи в суді її не можна вважати суспільно небезпечною (частина четверта статті 74).

Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі статей 47, 48 КК України та звільнення від покарання згідно з частиною четвертою статті 74 КК України застосовується до осіб, які вчинили злочини невеликої або середньої тяжкості. Це є свідченням реалізації принципу юридичної рівності громадян у процесі диференціації кримінальної відповідальності. Вимога дотримуватися справедливості при застосуванні кримінального покарання закріплена і в міжнародних документах з прав людини.

Так, у Міжнародному пакті про цивільні і політичні права визначено: якщо після скоєння злочину законом встановлюється більш м'яке покарання, дія цього закону поширюється на злочинця (пункт 1 статті 15). У Резолюції 1984/50 Економічної і Соціальної Ради ООН „Заходи, що гарантують захист прав засуджених на смертну кару“ від 25 травня 1984 року закріплено, що якщо після скоєння злочину були внесені зміни до законодавства, які передбачають більш м'яку міру покарання, то вони повинні поширюватися і на правопорушника, що скоїв цей злочин (пункт 2). Згідно зі статтею 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року особі не може призначатися покарання, суворіше за те, яке застосовувалося на момент здійснення кримінального правопорушення. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) вважає, що стаття 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року є важливою частиною принципу верховенства права і допускає принцип ретроспективності більш м'якого кримінального закону. На цьому принципі ґрунтується правило, згідно з яким у разі наявних відмінностей між чинним на момент скоєння злочину кримінальним законом і кримінальним законом, який набрав чинності перед винесенням остаточного судового рішення, суди повинні застосувати той закон, положення якого сприятливіші для обвинуваченого; складовим елементом принципу верховенства права

є очікування від суду застосування до кожного злочинця такого покарання, яке законодавець вважає пропорційним (Рішення ЄСПЛ у справі „Скоппола проти Італії“ від 17 вересня 2009 року, заява № 10249/03) [8, 29–31].

Відповідно до частини першої статті 62 Конституції України і частини другої статті 2 КК України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу (частина третя статті 2 КК України). Наведені положення дають підстави розглядати кримінальну відповідальність як особливий правовий інститут, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин.

Керуючись загальними засадами призначення покарання (стаття 65 КК України), суд має призначати покарання конкретній особі за конкретний злочин, максимально індивідуалізуючи покарання. Непритягнення до кримінальної відповідальності іншої особи за готування до злочину невеликої тяжкості або окремої категорії неповнолітніх. Відсутність цього способу індивідуалізації покарання осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості, є порушенням конституційних положень щодо рівності громадян перед законом.

На реалізацію принципу, встановленого частиною другою статті 61 Конституції України, згідно з яким юридична відповідальність особи має індивідуальний характер, спрямовані положення статті 65 КК України. Цей принцип, зокрема, конкретизовано у положеннях Загальної частини КК України щодо системи покарань, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування, у тому числі призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом тощо. Призначене судом покарання повинно відповідати ступеню суспільної небезпеки злочину, обставинам його вчинення та враховувати особу винного, тобто бути справедливим. Про це свідчить пункт

З частини першої статті 65 КК України, відповідно до якого суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Згідно з принципом індивідуалізації юридичної відповідальності при призначенні покарання суд має враховувати обставини справи (як ті, що обтяжують, так і ті, що пом'якшують покарання) щодо всіх осіб незалежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину. Цей конституційний принцип не лише закріплено в положеннях Загальної частини КК України, його покладено в основу нормативного встановлення кримінальної відповідальності в законодавстві України (абзац 8 підпункту 4.2 пункту 4 Рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004).

„Положення Конституції України щодо людини, її прав і свобод, а також частини другої статті 65, статті 66 КК України, частини другої статті 223, пункту 5 частини першої статті 324, частини першої статті 334 Кримінально-процесуального кодексу України, спрямовані на виявлення та врахування обставин, які обтяжують та пом'якшують покарання, свідчать про гуманістичну направленість Основного Закону України та кримінального і кримінально-процесуального законодавства України, про поширення загальних засад призначення покарання на всі вчинені злочини незалежно від ступеня їх тяжкості“ (абзац дев'ятий підпункту 4.2 пункту 4 Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004). Отже, як надмірна суворість, так і невинуватість м'якість покарання суперечитимуть конституційно значимим цілям і призначенню закону про кримінальну відповідальність.

Завданням суспільства у всі часи є пошук оптимальних шляхів реагування на злочинність. Незалежно від існуючої концепції природи злочинності одним із засобів протидії їй є кримінальне покарання. Визначення можливостей покарання в цій системі соціального контролю є одним з основних питань кримінального права, від усвідомлення його ролі і функцій у системі протидії злочинності залежить те, якими

формою та змістом законодавець його наповнить.

Традиційно в кримінальному праві кримінальне покарання визнавалося найбільш поширеною формою реалізації кримінальної відповідальності. Сьогодні в Україні, враховуючи тенденцію гуманізації кримінальної відповідальності, спостерігається відхід від призначення покарання, пов'язаного з позбавленням волі, на користь його альтернативних видів. На думку науковців, покарання починає застосовуватися в меншій кількості випадків, воно перестає бути основною формою кримінально-правового впливу; один лише різновид такої форми, як звільнення від кримінального покарання, а саме умовне засудження, застосовується в більшій кількості випадків [2, 128] і створює певну конкуренцію покаранню.

Розглядаючи покарання як соціальний феномен, потрібно виходити з широкого філософсько-правового розуміння цього поняття, яке поряд із смертною карою, примусом, відплатою несе в собі прагнення відновити соціально запущену особу, скорегувати її поведінку в бік законослухняності, зменшити рівень рецидиву. Сьогодні верховенство права, складовою якого є справедливість і законність, має бути на вищому ступені свого розвитку. Саме справедливість і законність повинні відображати зміст покарання і характеризувати його цілісність [6, 231].

Таким чином, правова держава, вважаючи покарання перш за все виправним і превентивним способом, повинна використовувати не надмірні, а лише необхідні і обумовлені метою заходи. Обмеження конституційних прав обвинуваченого має відповідати принципу пропорційності: інтереси забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку і безпеки можуть виправдати правові обмеження прав і свобод лише у разі адекватності соціально зумовленим цілям.

Існуючі форма і зміст системи кримінальних покарань показали свою неефективність у протидії злочинності. Система обмежень прав і свобод, яка є сутністю по-

карання, не сприяє поновленню соціальних зв'язків засуджених. Необхідно переосмислити можливості кримінально-правового впливу на поведінку засуджених і змінити форми та спрямованість такого впливу.

Висновки

На наш погляд, основну увагу в покаранні необхідно приділяти перш за все поновленню права потерпілого, а примушування через кару застосовувати тільки до осіб, які не бажають добровільно нести відповідальність; примушування необхідно спрямовувати насамперед на поновлення права через усунення шкоди або відшкодування збитків, – такий підхід до охоронної функції кримінального покарання дасть змогу більш ефективно досягти мети спеціального і загального попередження. Реакція на злочинний прояв має спрямовуватися передусім на соціалізацію порушника через загладження шкоди, заподіяної жертві, через примирення жертви і злочинця, – така модель кримінально-правового впливу дає можливість виправлення злочинця в умовах, не пов'язаних з його ізоляцією. Позбавлення волі необхідно застосовувати тільки для знешкодження злочинця з можливою наступною ресоціалізацією.

Дослідження покарання, практика його призначення та реалізації свідчать про те, що жорстокість кари, тривалі терміни ув'язнення, збільшення кількості установ виконання покарань не приносять бажаних результатів у боротьбі зі злочинністю та не досягають тієї мети, якої прагнуть держава і громадянське суспільство. Чим більш жорстким буде призначене покарання, тим менша ймовірність того, що це покарання є науково обґрунтованим як з юридичної, так і з психологічної точок зору. З цього випливає висновок про необхідність законодавчо обмежити можливість призначення невинувато суворого покарання і надати суду найбільш широкі можливості щодо обрання покарання, яке максимально підходить для конкретної ситуації.

Використання заходів кримінальної відповідальності виправдане необхідністю забезпечення Конституцією України цілей захисту засад конституційного ладу держа-

ви, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів громадян, забезпечення оборони країни і безпеки держави. Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (стаття 64). Встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння допустиме лише в тих випадках, коли застосування норм іншої галузевої приналежності виявилось б недостатнім і (або) невідповідним скоєному. Найважливішими конституційно обумовленими вимогами, що висувуються до закону про кримінальну відповідальність, є: недопустимість довільності у встановленні кримінальної заборони; справедливість, домірність та індивідуалізація (диференціація) кримінальної відповідальності та покарання; формальна визначеність кримінально-правових норм. Українське законодавство про кримінальну відповідальність має відображати досягнення сучасної науки кримінального права, ґрунтуватися на Конституції України і загально визначених принципах і нормах міжнародного права, утверджувати принципи гуманізму і законності.

Література

1. Андрушко П.П. Щодо конституційності окремих норм Кримінального кодексу України, якими передбачена відповідальність за посягання на виборчі права громадян та їх право брати участь у референдумі / П.П. Андрушко // Наука і практика. – 2011. – № 1. – С. 14–25.
2. Анисимов Д.И. Наказание в системе способов реагирования государства на преступление // Современные разновидности российской и мировой преступности: состояние, возможности и перспективы противодействия : сб. науч. тр. / под. ред. Н.А. Лопашенко / Д.И. Анисимов. – Саратов : Саратов. Центр по исслед. проблем организ. преступности и коррупции ; - Сателлит, 2006. – С. 127–131.
3. Баранская А. Конституционные основы института освобождения от уголовной ответственности в литовском уголовном праве: материалы I Всероссийского конгресса по уголов-

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання покарання як однієї з форм реалізації кримінальної відповідальності в правових позиціях Конституційного Суду України. Зазначається, що українське законодавство про кримінальну відповідальність має відображати досягнення сучасної науки кримінального права, ґрунтуватися на Конституції України і загально-визнаних принципах і нормах міжнародного права та утверджувати принципи гуманізму і законності.

SUMMARY

The article deals with the punishment as a form of criminal liability in the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine. It is analysed that the Ukrainian legislation on criminal liability shall reflect the achievements of modern science of criminal law, shall be based on the Constitution of Ukraine and the generally recognized principles and norms of international law, confirming the principles of humanity and legality.

ному праву, посвященого 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации / А. Баранская, Й. Прапиестис. – М. : ТК Велби, 2006. – С. 44–51.

4. Гальперин И.М. Наказание: социальные функции, практика применения / И.М. Гальперин. – М. : Юрид. лит., 1983. – 205 с.

5. Гумбольдт В.Ф. О пределах государственной деятельности / пер. с нем. /- В.Ф. Гумбольдт. – Челябинск : Социум, 2009. – 287 с.

6. Денисова Т.А. Санкції та покарання: збалансованість проти репресії // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовтня 2012 року / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. гол. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 230–234.

7. Дудоров О. Спеціальні засади призначення покарання // Слово національної школи суддів: загальнодержавне науково-практичне та науково-методичне юридичне видання / О. Дудоров. – 2012. – № 1. – С. 121–135.

8. Європейський суд з прав людини. Рішення. Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі „Скоппола проти Італії“ (№ 10249/03) // Юридичний вісник України: Інформаційно-правовий банк. – 2010. – № 39 (795). – 25 вересня – 1 жовтня. – С. 29–31.

9. Иногамова-Хегай Л.В. Назначение наказания // Российское уголовное право : учеб. в 2 т. – Т. 1. Общая часть / Г.Н. Борзенков, Л.В. Иногамова-Хегай, В.С. Комиссаров [и др.] ; под. ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, В.С. Комиссарова, А.И. Рагога. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 528 с.

10. Музика А. Інститут призначення покарання: поняття і загальна характеристика / А. Музика, О. Горох // Право України. – 2011. – № 9. – С. 174–183.

11. Овчаренко Д.А. Покарання як об'єкт філософсько-правового аналізу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 „Філософія права“ / Д. А. Овчаренко. – К., 2013. – 16 с.

12. Сахарук Т.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 „Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право“ /- Т.В. Сахарук. – К., 2007. – 18 с.

13. Сташис В. Актуальні питання системи покарань за Кримінальним кодексом України 2001 року / В. Сташис // Право України. – 2010. – № 9. – С. 16–24.

14. Франк А. Философия уголовного права в популярном изложении / пер. с фр. Д. Сломинского / А. Франк. – Спб. : Тип. О.И. Бакста, 1868. – С. 118–119.

15. Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность: монография / М.Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1973. – 160 с.

РОЛЬ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В МЕХАНІЗМІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПОГРОЗИ АБО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

ТАНЬКО Андрій Валерійович - здобувач кафедри кримінального права та кримінології (Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.97 (477)

В статье рассматривается проблема установления механизма детерминации угрозы или насилия в отношении сотрудников правоохранительных органов и место в нем криминальной ситуации. Проанализированы и установлены общие тенденции существования основных составляющих элементов криминальной ситуации в механизме детерминации угрозы или насилия в отношении сотрудников правоохранительных органов. Делается вывод о том, что конкретная жизненная ситуация выступает как единственная и достаточная причина совершения конкретного преступления.

Ключові слова: механізм детермінації, криміногенна ситуація, погроза або насильство щодо працівників правоохоронних органів.

У генезисі злочину важливе місце належить саме механізму злочинної поведінки. Останній являє собою динамічне явище, визначене взаємодією елементів, що його складають. У загальному вигляді механізм злочинної поведінки визначається як переробка особою впливу зовнішнього середовища на основі соціальної та генетичної інформації, формування відношення до діяльності та діяльність, що визначається психологічними процесами та заборонами кримінального закону [1, с. 5]. Складовими елементами механізму індивідуальної злочинної поведінки є: 1) зовнішнє середовище; 2) особистість злочинця; 3) формування мотивації; 4) прийняття рішення про вчинення злочину, його прогнозування та

планування; 5) реалізації прийнятого рішення; 6) посткримінальна поведінка [2, с. 280-281]. Отже дослідження механізму злочинної поведінки передбачає, перш за все, встановлення ролі у ньому особи, яка вчиняє злочин, середовища його вчинення, конкретної життєвої ситуації, у якій воно відбувається, а також жертви у цій ситуації і загалом у механізмі злочинного прояву.

Метою нашої наукової статті є дослідження ролі криміногенної ситуації в механізмі детермінації погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу.

Критичною точкою в мотивації насильницького злочину є зовні сприятлива, з точки зору реалізації психологічної готовності (схильності) до вчинення насильницьких дій, конкретна життєва ситуація його вчинення. Відповідна «сприятливість» конкретної життєвої ситуації полягає в ідеальності поєднання в ній взаємодіючих об'єктивних і суб'єктивних факторів дійсності, в результаті чого дана ситуація у своїй конкретиці є єдиною і достатньою причиною вчинення конкретного злочину. Насильницька злочинна поведінка має специфіку, яку слід принципово врахувати. За своєю природою насильство – це тип суб'єкт-суб'єктних відносин, при яких один суб'єкт підпорядковує своїй волі вільну волю іншого суб'єкта, перетворюючи його тим самим в об'єкт впливу. Таким чином, з точки зору діалектики внутрішнього і зовнішнього, аналізуючи феномен насильства з позиції «зсередины», можна

дійти до висновку, що суб'єкт і об'єкт насильства виступають як структуроутворюючі акт насильства елементи (дійові особи). Звідси випливає, що невід'ємним елементом у структурі мотивації насильницького злочину, з точки зору поведінкового акту, є об'єкт насильства – жертва злочину (зі своїми характерними особливостями особистості і поведінки) [3, с. 439-440].

Вплив конкретної життєвої ситуації на злочинну поведінку полягає у наступному: вона об'єктивно ставить особу перед необхідністю вибору певного варіанта поведінки (правомірної або злочинної); зумовлює зміст і форму обраного варіанта поведінки, розкриває ступінь (рівень) готовності людини діяти певним чином. Цілком очевидно, що такий вплив на особистість може спричиняти не просто життєва ситуація, а ситуація, що припускає прояв особистісної активності в пошуках вибору можливих варіантів поведінки, тобто проблемна життєва ситуація [4, с. 93]. При розгляді конкретної життєвої ситуації слід пам'ятати, що ситуація викликає той чи інший вчинок, лише переломлюючись через психіку людини, взаємодіючи з такими її особистісними якостями, як прагнення і орієнтації, породжуючи нові потреби і мотиви. Чим складніше характер ситуації, тим складніше механізм такої взаємодії [5, с. 181]. Для з'ясування механізму злочинної поведінки необхідне вивчення тих зовнішніх ситуаційних впливів, які відповідно інтерпретовані злочинцем і зумовлюють вчинення насильства над людиною. При цьому жертва злочину як елемент конкретної життєвої ситуації, як фактор, що генетично і динамічно впливає на злочинність, має кримінологічне значення [6, с. 86]. Таким чином, дослідження ролі криміногенної ситуації в механізмі детермінації погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу передбачає, перш за все, необхідність дослідження безпосередньої обстановки вчинення злочину (що включає в себе вивчення таких кримінологічно значущих ознак, як місце, час, засоби, знаряддя вчинення злочинів, очевидність злочину, підготовчу діяльність, груповий характер злочинних дій тощо), специфіки прояву

особистісних характеристик злочинця (дозлочинна девіантна поведінка, мотивація злочинної поведінки, відношення злочинця до вчиненого діяння тощо) та жертви злочину (соціально-демографічні характеристики, особливості поведінки тощо), а також встановлення особливостей взаємодії між злочинцем та жертвою.

Розглянемо місце, час, спосіб, знаряддя та засоби вчинення та інші характеристики безпосередньої обстановки вчинення досліджуваного злочину, які мають величезне кримінологічне значення, оскільки характеризують особистість злочинця, жертви злочину, особливості її способу життя, взаємини зі злочинцем, що повинне враховуватися при розробці заходів превенції цього виду злочинів.

Що стосується часу вчинення злочину, то дослідження матеріалів кримінальних проваджень за ст. 345 КК України показав, що більшість злочинів учиняється з 21.00 по 24.00 – 30%. Також досить часто злочини учинялися у 00.00-03.00 – 20,7%. 17% злочинів учинялися у 03.00-12.00, 13% – у 18.00-21.00, 10% – у 12.00-15.00, а найменша кількість злочинів – 9,3% – у 15.00-18.00. Отже, як свідчить аналіз матеріалів кримінального провадження, максимум злочинів відповідної спрямованості приходиться на вечірній та нічний часи: з 18.00 по 03.00 було вчинено 63,7% злочинів, у той час, як на ранковий та денний період – з 03.00 по 18.00 – лише третина, а саме – 26,3%. Таку тенденцію, враховуючи високий ступень алкоголізації даного злочину, можна пояснити традиційним піком «досугових» злочинів, вчинюваних у стані алкогольного сп'яніння саме у вечірній та нічний час.

Щодо такого критерію, як день тижня, коли було вчинено злочин, найбільша кількість злочинів вчиняються наприкінці тижня – у п'ятницю – 21,3%. Далі за кількістю згадувань – понеділок – 18%, вівторок – 16,3%, неділя – 15,3%, четвер – 11,7%, субота – 10,7%, і – середа – 6,7%. Так, як свідчать результати дослідження матеріалів кримінальних проваджень, злочини скоріше вчиняють напередодні вихідних днів та у вихідні – з четверга по неділю сумарний показник складає 59%. На початку тижня

вчиняється менше злочинів – з понеділка по середу було зареєстровано 41%. Такі результати аналізу кримінальних проваджень узгоджуються із попередніми даними щодо часу вчинення злочину: переважна більшість з них вчиняється наприкінці тижня та у вечірній і нічний часи.

Аналіз видів населеного пункту, де були вчинені відповідні злочини, дозволяє зазначити, що переважна їхня кількість припадає на різні міста України – 37,3%; в обласних центрах злочини було вчинено у 27% випадків; селище міського типу у якості місця злочину фігурує у 18% судових рішень і, селище – у 17,7% випадків. Так, аналіз матеріалів кримінальних проваджень дає змогу стверджувати, що більшість злочинів вчиняється у містах, що пов'язано з великою щільністю населення тощо.

Відповідно до аналізу кримінальних проваджень, було виявлено такі типові місця вчинення злочинів за ст. 345 КК України. Так, максимальна кількість – 47,3% вчинялася у поживавленому місці у межах населеного пункту. Друга за кількісним показником група – це злочини, які було вчинено у житлових приміщеннях – 20,3%. На третьому місці за кількістю згадувань – громадське місце (кафе, супермаркет, ринок) – 12%. Далі, за ступенем убунання, розташовані такі місця, як транспорт – 6,3%, РВ, МВ, інша установа МВС – 5,3%, безлюдне місце у межах населеного пункту – 3,7%, мисливські угіддя – 2,7% та установа пенітенціарної служби – 2,3%. Отже, аналіз матеріалів кримінальних проваджень демонструє наступну тенденцію щодо місця вчинення злочину за ст. 345 КК України – це поживавлені місця чи громадські місця (47,3%), а також місце проживання злочинців (20,3%). У першому випадку вказані злочини переважно і вчиняються у вихідні та у вечірній час, в іншому випадку злочини можуть вчинятися у будь-який час та день тижня.

Примітно, що у більшості випадків (87%) погрози або насильство щодо працівників правоохоронних органів очевидний злочин. Щодо наявності свідків, очевидців злочину, то більше, ніж у половині випадків – 54,7% злочин за ст. 345 КК України

було вчинено у присутності випадкових свідків (очевидців). За матеріалами 17,7% кримінальних проваджень, злочин вчинено у присутності інших працівників правоохоронних органів. Не спостерігалось свідків у 13% злочинів. У 8,7% випадків злочин було вчинено у присутності родичів, близьких злочинця, а у 6% випадків – у присутності знайомих, друзів злочинця. Отримані дані аналізу кримінальних проваджень корелюють з попередніми відомостями: «досугові» злочини, що вчиняються у громадських місцях, обов'язково матимуть свідків, як правило, випадкових.

Аналіз такого фактору, як груповий характер злочину, дозволяє зробити висновок, що більшість кримінальних правопорушень за ст. 345 КК України вчиняється одноособово. У 13,7% кримінальних провадженнях фігурує група осіб, а у 6,3% випадків злочин вчиняє група осіб за попередньою змовою. Не було зафіксовано жодного випадку вчинення злочину організованою групою.

Якщо мова йшла про груповий характер злочину, то у 13,7% кримінальних проваджень групою вважалось дві особи, у 3,3% випадків – три особи, а у 3% випадків – чотири особи.

Найчастіше при вчиненні групових злочинів фігурує такий аспект, як сумісне провадження злочинцями дозвілля, вживання алкогольних напоїв, наркотиків тощо – про це свідчать 8,7% матеріалів кримінальних проваджень, що підлягали аналізу за ст. 345 КК України. У 6,3% випадків злочинці опинилися разом за попередньою змовою, а у 5% випадків мова йшла про інші ситуації.

Переважна частина кримінальних проваджень дає змогу виявити той факт, що підготовчих дій до вчинення злочину за ст. 345 КК України не було – про це йдеться у 92,3% матеріалів. Лише у 7,7% випадків згадується про підготовку до вчинення злочину, яка мала відношення до процесу планування. У жодному з випадків не згадувалося про такі фактори, як підшукування місця вчинення злочину, вибір часу вчинення злочину, підшукування знаряддя та засобів вчинення злочину, вибір жертви тощо.

Аналіз такого аспекту, як використання знарядь вчинення злочину, показав, що у більшості випадків – 86%, знаряддя не застосовувалися. У 7% проваджень мова йшла про сільськогосподарські знаряддя (штикову лопату, вили), які злочинці намагалися використати проти працівників правоохоронних органів. У 4,3% випадків злочинцями було застосовано ніж, викрутку тощо; у 2,7% – холодною зброєю.

Серед способів вчинення погроз або насильства щодо працівника правоохоронного органу домінують один удар руками, ногами – про це йдеться у 55,7% матеріалів кримінальних проваджень. Третина матеріалів – 37,3% свідчить, що злочинці застосували проти працівників міліції декілька ударів руками, ногами, тобто побої. У 18% справ фігурує погроза насильством, а у 6% – погроза вбивством. У 8,7% випадків спостерігалася погроза знищення чи пошкодження майна. Як про це вже говорилося, за матеріалами деяких кримінальних проваджень, відбулося використання знарядь злочину. Отже, у 6% випадків працівникам правоохоронних органів було нанесено тілесні ушкодження різними знаряддями, а у 3% випадків – холодною зброєю. Зазначимо, що також згадуються такі неординарні способи, як укуси (нанесення поранень зубами) – 4% та нанесення ушкоджень автомобілем – 0,7%. У контексті проблеми, що досліджується, не згадувалося про поранення вогнепальною зброєю та утримування у неволі. Отже, як свідчить аналіз кримінальних проваджень, досить рідко тілесні ушкодження наносилися працівникам міліції за допомогою яких-небудь сторонніх знарядь, частіше побої наносилися руками або ногами.

Слід зазначити, що певну специфіку має спосіб вчинення досліджуваного злочину у випадках, коли жертвою є близький родич правоохоронного органу працівника. Так, у 4,7% випадків було зафіксовано погрозу насильством, а у 2% випадків – погрозу вбивством. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень взагалі досить рідко виявляє відомості щодо вчинення злочину проти родичів працівників міліції, адже це такий вид кримінального правопорушення,

що потерпають від нього, насамперед, самі працівники правоохоронних органів.

Досліджуючи початок реалізації безпосередньо злочинного діяння, встановлено, що у більшості випадків у злочинця відбувся конфлікт із працівником правоохоронного органу під час затримання злочинця за неправомірну поведінку – про це йшлося у 42% випадків. У 38% випадків мова йшла про інший конфлікт на ґрунті виконання працівником своїх професійних обов'язків. У 9,7% має місце раптовий напад після безконфліктного контакту з жертвою. Це найвищі показники. Інші маркери, що отримали досить низькі відсоткові показники були такими: напад під час протидії слідству з боку злочинця – 4%, напад під час протидії слідству з боку інших осіб – 2,7%, раптовий напад без контакту з жертвою – 2,3%, напад під час затримання за підозрою у вчиненні злочину – 1,3%. Так, аналіз кримінальних правопорушень дозволяє зазначити таку тенденцію: переважна кількість злочинів за ст. 345 КК України відбувається виключно на ґрунті виконання працівником правоохоронних органів своїх професійних обов'язків.

Примітно, що кожен четвертий злочин (25,3%) за ст. 345 КК України вчиняється за сукупності з іншими злочинами. Так, у 14% матеріалах кримінальних проваджень є свідчення про вчинення злочинцем хуліганських дій; в 11,3% провадженнях до нападу на працівника правоохоронних органів додається ще умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 КК України). Зазначимо, що у 74,7% злочин був вчинений лише за ст. 345 КК України без сукупності з іншими злочинами.

У кожному п'ятому випадку (21,3%) наявною є протиправна поведінка злочинця у минулому. Так, 15,3% злочинців раніше було притягнуто до відповідальності за ст. 178 КУпАП, тобто за появу у громадських місцях у п'яному вигляді. У 6% злочинців спостерігався рецидив злочину. У переважній кількості матеріалів кримінальних проваджень – 78,7% минулої протиправної поведінки злочинців не було зафіксовано.

Серед тих злочинців, хто раніше вже був засуджений, майже усі отримали характеристику з місць виконання покарання, у більшості (16,2%) характеристика виявилася нейтральною, у 7,9% – позитивною. У 4,4% злочинців не було вказано відомості щодо характеристики з місця виконання покарання.

Характеристика злочинців з місця роботи чи мешкання у більшості випадків є позитивною (31,2%); у 15,9% характеристика виявляється нейтральною, а у 6,7% – негативною. Зазначимо, що, за матеріалами кримінальних проваджень, у приблизно половини злочинців – 46,1% не було зазначено відомостей щодо їхньої характеристики.

Мотиви вчинення злочину. Як зазначає В.В. Лунєєв, вирішальна роль у механізмі злочинної поведінки мотивації. Мотивація злочинної поведінки є суб'єктивною інтегруючою формою відображення криміногенної реальності, яка здійснюється в рамках причинності. У мотивації безпосередньо й опосередковано відображаються несприятливі умови морального формування особи, криміногенні ситуації й інші обставини, що сприяють вчиненню злочинів [7, с. 29-30, 183-184].

Як свідчить аналіз матеріалів кримінальних проваджень, половина злочинців (50%) вчинила погрози або насильство щодо працівника правоохоронних органів з прагнення уникнути відповідальності за протиправну поведінку (це, насамперед, стосується тих випадків, коли правоохоронці намагалися затримати злочинця за хуліганські дії або перебування у громадських місцях у стані алкогольного сп'яніння тощо). 26,8% злочинців не можуть пояснити, чим вони керувався, вчинюючи злочин. У 17,3% злочинні дії мали хуліганську мотивацію. У 3,1% виник тимчасовий розлад психіки внаслідок вживання алкоголю, а 2,8% намагалися самоствердитися за рахунок жертви (бажання випробувати власний характер тощо).

Як свідчать матеріали кримінальних проваджень, у 80,7% випадків злочинці визнали свою вину у вчиненні злочину заст. 345 КК України. З них у 18,3% випадків

було досягнуто та підписано угоду про припинення між потерпілим та обвинувачуваним. У 16,2% випадків свою вину злочинці визнали лише частково, а у 3,1% випадків зовсім не визнали.

Не можна не погодитись, що в механізмі вчинення злочину поведінка злочинця зумовлюється як поведінкою жертви, будь-якими її якостями, рисами, властивостями, так і характером стосунків злочинця з потерпілим, що виникли до вчинення злочину або безпосередньо у процесі зіткнення інтересів цих учасників кримінального конфлікту [8, с. 202].

У результаті проведеного нами аналізу матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що у більшості випадків (65,7%) неприязні стосунки виникли раптово, а у 34,3% випадків жертва взагалі виявилася раптовою (випадковою).

Однак наведене зовсім не виключає того факту, що злочинець, жертва і ситуація настільки тісно пов'язані між собою, що утворюють єдину систему, яка може існувати тільки за наявності всіх названих компонентів; і що таке бачення проблеми сприяє трансформації поглядів на аналіз причин злочинів; йдеться при цьому не про віктимологію взагалі, а про її кримінальний напрям (кримінальну віктимологію), що вивчає тільки тих, хто став жертвою в результаті вчинення злочину [9, с. 179]. Зазначене обумовлює необхідність встановити основні кримінологічні характеристики осіб, які стали жертвами злочину.

Кількість жертв. У 89,3% випадках жертвою стала одна особа, тобто один працівник правоохоронних органів (або член родини працівника), а у 10,7% матеріалах було зазначено, що постраждали дві жертви.

Стать жертви. Більшість жертв погроз або насильства щодо працівників правоохоронних органів виявилися чоловіками – 92,2% (306 осіб), відповідно на жінок припадає 7,8% (26 осіб).

Вік жертви. Розподіл жертв злочинів за віковим критерієм показав, що максимум відсоткового показнику прийшовся на групу у віці 26-30 років – 58,7% (195 осіб). Друга за кількістю група постраждалих у віці

18-25 років – 31% (103 особи), третя кількісна група у віці 31-40 років – 10,2% (34 особи). Жертв у віці від 41 року і більше не було зафіксовано.

Освіта жертви. Освітній рівень жертв виявився таким: 56,6%, тобто більше половини (188 осіб) – це ті, хто має середню спеціальну освіту. Четверть – 25% (83 особи) отримали вищу освіту, а 18,4% (61 особа) – середню освіту.

Сімейний стан жертви. Аналіз такого показника, як сімейний статус жертви виявив, що 44,6% були неодруженими (незаміжніми), 28%, навпаки, одруженими (заміжніми). У 27,4% випадків не було вказано на відомості щодо сімейного стану жертви злочину.

Отже, статевовіковий розподіл жертв за матеріалами кримінальних проваджень, свідчить, що у більшості випадків жертвами погроз або насильства стають правоохоронці чоловічої статі (92,2%), у віці 26-30 років (58,7%) років, неодружені (44,6) з середньою спеціальною (56,6%) або вищою (25%) освітою, що повністю відповідає характеру професійної належності постраждалих.

Що стосується професіонального статусу жертви – працівника правоохоронного органу, то більшість з них є працівниками служби дільничних інспекторів міліції МГБ МВС – 31,3%. На другому місці за ступенем зменшення – працівники патрульно-постової служби міліції МГБ МВС – 17,5%, на третьому – працівники державної служби охорони МВС – 16,2%. Тобто, як виявляється, ці три категорії є найбільш вразливими з точки зору вчинення злочинів по відношенню до них. Далі четверте місце отримали працівники державної автомобільної інспекції МВС – 13%, працівники підрозділів кримінальної міліції МВС – 8,7%, працівники підрозділу «Беркут» МГБ МВС – 6,3%, працівники державної пенітенціарної служби – 4,8%, працівники підрозділів досудового слідства МВС – 1,2%, працівники державної лісової охорони – 0,6%.

Таким чином, як свідчать матеріали кримінальних проваджень, категорії працівників правоохоронних органів, які частіше за все виступають у якості жертв з боку злочинців, – це працівники тих під-

розділів, що найактивніше контактують зі злочинцями: дільничні інспектори (31,3%), працівники патрульно-постової служби (17,5%), служби державної охорони (16,2%), державної автомобільної інспекції (13%) та підрозділів кримінальної міліції (8,7%).

У деяких випадках (3,9%) жертвою досліджуваного злочину стають родичі працівників правоохоронних органів. З них: 2,7% – це дружини працівників, а у 1,2% – їх діти.

Створення обстановки, яка сприяла вчиненню злочину, часто залежить не тільки від злочинця, а й від жертви, яка своїми необережними, аморальними або протиправними вчинками може створити криміногенну обстановку і полегшити настання злочинного результату [10, с. 22].

Аналіз стану жертв у момент вчинення злочину, дозволяє стверджувати, що усі вони (100%) не знаходилися у стані сп'яніння. Жодного випадку, коли працівник правоохоронного органу перебував у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння не було зафіксовано у тих матеріалах кримінального провадження, які підлягали аналізу.

Віктимна поведінка. Немаловажливим є і розгляд такого фактору, як наявність віктимної поведінки. Отже, 72,3% жертв не демонстрували віктимної поведінки. Мінімум кожен четвертий злочин (27,7%) пов'язаний із проявом віктимної поведінки працівника правоохоронних органів. Серед випадків прояву віктимної поведінки слід відзначити наступні: нехтування засобами особистої безпеки (10,5%); порушення правил (інструкцій) щодо виконання професійних обов'язків (8,1%); образливе, принизливе ставлення до злочинця (6,3%); провокування конфліктної ситуації (2,7%).

Щодо характеру шкоди, спричиненої жертв, то у більшості випадків працівникам правоохоронних органів (їх близьким родичам) заподіюються легкі тілесні ушкодження – 92,9%. На другому місці заподіяння побоїв – 81,9%. У 17,8% жертви зазнали психічної шкоди внаслідок погрози насильством, 11,4% жертв було заподіяно середньої тяжкості тілесні ушкодження, а 6,3% отримали психічну шкоду внаслідок

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається проблема встановлення механізму детермінації погрози або насильства щодо працівників правоохоронних органів та місце в ньому криміногенної ситуації. Проаналізовані та встановлені загальні тенденції існування основних складових елементів криміногенної ситуації в механізмі детермінації погрози або насильства щодо працівників правоохоронних органів. Робиться висновок про те, що конкретна життєва ситуація виступає як єдина і достатня причина вчинення конкретного злочину.

SUMMARY

The article deals with the problem of establishing a mechanism of determination of threat or violence against law enforcement officers and place in it the crime situation. Analyzed and established the existence of the general trends of the principal components of the crime situation in the mechanism of determination of threat or violence against law enforcement officers. It is concluded that the specific life situation acts as the sole and sufficient reason particular offense.

погрози вбивством. Отже, як показало дослідження матеріалів кримінальних проваджень, в абсолютній більшості випадків працівникам правоохоронних органів (їх близьким родичам) внаслідок нападу злочинців спричиняються легкі тілесні ушкодження та побой.

Підводячи підсумок вищевикладеному, можливо наголосити наступне: з точки зору реалізації психологічної готовності (схильності) особи до вчинення насильницьких дій, конкретна життєва ситуація його вчинення виступає як єдиною і достатньою причиною вчинення конкретного злочину.

Література

1. Дубовик О.Л. Принятие решения в механизме преступного поведения и индивидуальная профилактика пре ступлений / О. Л. Дубовик. – М. : Наука, 1977. – 302 с.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
3. Ігнатов О.М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в

Україні : монографія / О. М. Ігнатов. – Харків : Діса Плюс, 2013. – 650 с.

4. Бедриківський В.В. Кримінологічна характеристика та заходи запобігання бандитизму : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Бедриківський Володимир Володимирович. – К., 2010. – 235 с.

5. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание / С. Л. Рубинштейн. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1957. – 328 с.

6. Левицькі Л.В. Кримінологічні проблеми запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх / Л. В. Левицька, Г. М. Самілик. – Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2006. – 182 с.

7. Лунеев В.В. Мотивация преступного поведения / В. В. Лунеев. – М. : Наука, 1991. – 383 с.

8. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / [За заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова]. – Х. : Вид-во Кроссруд, 2008. – 364 с.

9. Кримінологія : учебник для вузов / под общ. ред. д. ю. н., проф. А. И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2005. – 912 с.

10. Ривман Д.В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений. Учебное пособие / Д. В. Ривман. – Л. : Изд-во Высшего политического училища МВД СССР, 1975. – 153 с.

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ОБ'ЄКТ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

ЛЕВЧЕНКО А.М. - здобувач Харківського національного університету
внутрішніх справ

УДК 343.9

В статті розглянуто питання визначення об'єкта запобігання негативного впливу кримінальної субкультури в установах виконання покарання на індивідуальному рівні. Акцентовано увагу на виключній важливості особистості злочинця серед інших об'єктів превентивного впливу.

Ключові слова: кримінальна субкультура, об'єкти запобігання злочинності, особа злочинця, індивідуальна профілактика, засуджені до позбавлення волі.

Негативний вплив знаходження в місцях позбавлення волі на засуджених є загальноновизнаним і безсумнівним. Особливості даного виду покарання пов'язані з наявністю специфічної, кримінальної субкультури. Примусове утримання в установах виконання покарань (далі УВП) різних людей не робить з них аморфної сірої маси, а, безумовно, веде до їх самоорганізації, яка носить, здебільшого, негативний характер, посилюється, укріплюється і поглиблює прірву між засудженими та адміністрацією УВП.

Саме тому конкретна, цілеспрямована діяльність щодо запобігання негативного впливу субкультури на осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, здійснюється спеціально – кримінологічному та індивідуальному рівнях і особа злочинця (засудженого) розглядається як один із об'єктів цієї діяльності.

Питання щодо протидії кримінальній субкультурі свого часу були предме-

том дослідження багатьох вчених, зокрема таких, як І.Г. Богатирич, В.В. Голіна, В.Ф. Пирожков, А.Р. Ратінов, О.В. Старков, А.Х. Степанюк, Г.Ф. Хохряков, І.С. Яковець та ін.

Метою цієї публікації є дослідження сутності індивідуального рівня запобігання негативного впливу кримінальної субкультури на осіб, що відбувають покарання у місцях позбавлення волі, з урахуванням саме їх у якості одного з основних об'єктів запобіжної діяльності.

Правильний вибір об'єкта кримінологічного впливу має важливе значення для правильного функціонування механізму запобігання злочинності.

Об'єкт запобіжного впливу – це все те, на що впливає система попередження злочинності, і включає, по – перше, вражені недоліками суспільні відносини в системі формування людини; по – друге, соціальні негативні (різні за походженням) явища та процеси; по – третє, окремі особи, контингенти та групи осіб, які виявляють ознаки протиправної поведінки; по – четверте, сукупність конкретних негативних явищ, процесів, недоліків на індивідуальному рівні, які детермінували звершення конкретного злочину, виду чи групи злочинів; по – п'яте, окремі негативні властивості особи [1, с. 9–10].

Аналіз кримінологічної літератури і практики протидії злочинності показує: безпосередньо запобіжна діяльність щодо впливу на кримінальну субкультуру в УВП

характеризується сукупністю різних способів організації і управління діяльністю численних суб'єктів, тобто, по суті, зазначена діяльність несе яскраво виражений спеціалізований характер. Саме тому вона повинна мати чітко визначені на нормативно-правовому рівні, об'єкти і методи запобіжного впливу, ресурсне забезпечення, а також критерії оцінки результатів її реалізації. Проте, такі об'єкти на законодавчому рівні, зокрема у кримінально виконавчому кодексі (далі КВК), не визначені, що, виходячи з вимог принципу законності (ч. 2 ст. 19 Конституції України, ст. 5 КВК), суттєво впливає на стан не тільки профілактики обмеження дії кримінальної субкультури в УВП, але й у цілому на стан запобігання злочинам у виправних і виховних колоніях. Разом з тим, певний їх перелік є у підзаконних нормативно-правових актах. Так, у ч. 4 п. 57 ПВР УВП мова ведеться про два таких об'єкти: 1) засуджених, які вчинили правопорушення; 2) осіб, які мають намір їх вчинити.

Більш широким цей перелік є в Інструкції про порядок формування, ведення та використання оперативного-довідкового і дактилоскопічного обліку в органах внутрішніх справ та органах (установах) кримінально-виконавчої системи України [2]. Зокрема, об'єктами такого обліку визнані: 1) особи, які на території України обвинувачуються у вчиненні злочинів; 2) засуджені, що розшуковуються; 3) особи, затримані за бродяжництво; 4) громадяни України, що вчинили злочини за їх межами і відомості про яких надійшли каналами згідно з міжнародними договорами у сфері обліку інформації, які набрали чинності в установленому порядку (п. 2.1. Інструкції).

Крім цього, на облік беруться: а) засуджені до довічного позбавлення волі (у тому числі й ті, що раніше були засуджені до виняткової міри покарання – смертної кари); б) засуджені до позбавлення волі на певний строк; до обмеження волі та арешту, незалежно від складу злочину, виду та строку покарання (пункти 8-12 ст. 51 КК України); в) іноземці – засуджені або ті, що знаходяться під слідством, незалежно від складу злочину і виду покарання; г) особи,

що проходять за архівними кримінальними справами, які зберігаються в архівах МВС України, Служби безпеки України і Центрального державного архіву громадських об'єднань України; г) інші категорії осіб, визначені в Інструкції (п.п. 2.2., 2.3).

Певні види об'єктів запобігання злочинам визначені також у нормативно-правових актах, що носять характер обмеженого доступу. Проте, з огляду на їх недоступність, навряд чи можна таку діяльність назвати легітимною. Не можна у повній мірі визнати її також законною, виходячи з вимог ст. 57 Конституції України, у якій зазначено, що закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. Як з цього приводу правильно зробили висновок ряд вчених (А.В. Баб'як, Л.Ф. Гула, А.П. Огородник та ін.), для реалізації основних прав і свобод людини та громадянина недостатньо задекларувати їх на законодавчому рівні. Необхідно реально забезпечити, тобто за допомогою соціальних, матеріальних, праворегуючих і правоохоронних заходів гарантувати їх реальне існування, що особливо важливо для такої форми реалізації прав і свобод, як використання [3, с. 7].

На практиці особи, які постійно відбувають покарання у виді позбавлення або обмеження волі відповідно у виправних і виховних колоніях та виправних центрах, та особи, переведені у зазначені УВП у порядку ст. ст. 100-101 КВК України, частіше за все стають або жертвами впливу на них кримінальної субкультури, або є носіями даної суспільної культури. Із цього приводу науковці давно вже звертають увагу на низьку ефективність реалізації на практиці вимог ч. 1 ст. 95 КВК, відповідно до якої засуджені, що поміщені в дільницю карантину, діагностики і розподілу, протягом чотирнадцяти днів піддаються повному медичному обстеженню для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також первинному психолого-педагогічному та іншому вивченню [4, с. 112], позаяк за такий короткий період, по-перше, об'єктивно не в змозі отримати

повну характеристику особи, а, по-друге, нормативно-правові акти з питань інформаційної діяльності (Закон України «Про інформацію», «Про захист персональних даних»; ін.) передбачають, як мінімум, місячний термін подання відповіді на запити суб'єктів їх споживання.

У зв'язку з чим вкрай важливим моментом у даному напрямку є встановлення осіб, які є носіями кримінальної субкультури, та оперативне реагування на її прояви у будь-якій формі. Зазначена діяльність у науці та на практиці називається індивідуальним запобіганням злочинам [5, с. 39]. Головним завданням індивідуального запобігання негативному впливу кримінальної субкультури на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі є недопущення її суспільно небезпечних наслідків – правопорушень і злочинів в УВП – та усунення її потенційних загроз. Виходячи з цього, особу злочинця засудженого, як основний об'єкт індивідуального запобігання, слід характеризувати у взаємозв'язку з іншими видами об'єктів запобіжного впливу, а саме:

1) поведінка та спосіб життя засуджених – носіїв кримінальної субкультури в УВП; 2) кримінально-правова, кримінологічна та кримінально-виконавча характеристика цих осіб; 3) несприятливі, криміногенні умови оточуючого таких осіб середовища (відсутність роботи в УВП; низький рівень матеріально-побутового забезпечення засуджених; примітивна соціально-виховна робота; ін.); 4) інші криміногенні (довготривалі) детермінанти виникнення та розвитку кримінальної субкультури в УВП: а) інтенсивний взаємний обмін злочинним досвідом; б) відсутність необхідного соціального контролю; в) висока концентрація в УВП (СІЗО) осіб із злочинною установкою; г) ін. [6, с. 91].

Індивідуальна профілактична робота із засудженими, які перебувають на профілактичних обліках, здійснюється цілеспрямовано, планомірно, диференційовано з урахуванням особистості правопорушника, характеру і ступеня його соціальної занедбаності, небезпеки вчиненого злочину та інших особливостей, що мають значення

для правильного вибору методів і заходів впливу. Поряд з цим для визначення кола засуджених, які потребують індивідуального запобігання, необхідно мати фактичні, правові та кримінологічні підстави [5, с. 39-40].

Фактичні підстави такого виду запобігання – це реальна поведінка особи, в якій закладений потенційний арсенал негативного впливу на інших засуджених з метою формування їх протиправної поведінки (високий неформальний статус злочинного авторитета; вживання наркотичних засобів, алкоголю; гра в азартні ігри для отримання неправомірного прибутку тощо). На практиці, враховуючи відсутність у законі об'єктів кримінологічного запобігання злочинам та хаотичність їх визначення в інших нормативно-правових актах України, як правило, фактичні підстави для запобіжної діяльності створюють злісні порушники установами порядку відбування покарання (ст. 133 КВК). Інші категорії засуджених, включаючи й осіб, які є носіями кримінальної субкультури, беруться на профілактичний облік на розсуд адміністрації УВП, що, з одного боку, породжує різні недоречності, скарги, зловживання тощо за участю персоналу колоній, а, з іншого, знижує ефективність запобіжної діяльності у силу «відомчої» зацікавленості у її результатах, посилюючи таким чином «криміногенний потенціал» в УВП [138, с. 306-315] та його латентну складову [212, с. 150-152]. У такій ситуації визначення об'єктів кримінологічного запобігання злочинам в УВП є об'єктивно необхідною дією на законодавчому рівні, позаяк беззаконня, як необхідна умова реалізації кримінальної субкультури в середовищі засуджених до позбавлення волі, може бути ліквідованим лише при всебічному та повному дотриманні в кримінально-виконавчій діяльності принципу законності.

Під правовими підставами індивідуального запобігання негативному впливу кримінальної субкультури на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі в науці розуміють урегульованість зазначеного виду запобігання нормами права [5, с. 40].

Як встановлено у ході даного дослідження, такі підстави на законодавчому рівні визначені поверхово, неточно та не в повному обсязі. Так, у ч. 2 ст. 95 КВК України зазначено, що за результатами медичного обстеження, первинної психодіагностики і психолого-педагогічного вивчення та на підставі кримінологічної, кримінально-правової характеристики на кожного засудженого складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи, яка затверджується начальником колонії. У той самий час, законодавець у ст. 1 КВК постановив перед органами і установами виконання покарань завдання по запобіганню вчинення злочинам, а у ст. ст. 10 та 104 КВК – по забезпеченню безпеки засуджених, персоналу УВП та інших осіб. Виходячи з цього, слушною є пропозиція науковців, згідно з якою зазначена програма має по змісту включати і ці питання [4, с. 139], що, без сумніву, створить ефективні засади запобігання впливу кримінальної субкультури на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі.

Кримінологічні підстави даного запобігання у виправних і виховних колоніях передбачають наявність певного рівня кількісно-якісних показників криміногенної особи, засудженої до позбавлення волі, що дозволяє виділити із середовища УВП відповідної категорії осіб саме тих із них, від кого з високим ступенем ймовірності слід очікувати вчинення злочину [5, с. 40]. Враховуючи результати сучасних наукових досліджень з означеної проблематики [9, с. 24-26] та практику запобіжної діяльності в УВП з питань протидії кримінальній субкультурі, за основу кримінологічних підстав запобігання можна взяти кримінологічну характеристику впливу даної суспільної культури на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі.

У висновку слід вказати, що особа злочинця займає першочергове місце серед інших об'єктів запобіжного впливу, адже саме вона є носієм кримінальної субкультури, що є основою подальшої злочинної діяльності.

Проте є ряд обставин об'єктивного і

суб'єктивного характеру, що впливають на зниження і ефективність протидії даному негативному явищу. А саме:

- правовий нігілізм чинного законодавства України до феномена кримінальної субкультури та її вкрай негативний вплив на формування протиправної поведінки не тільки засуджених до позбавлення волі, а й інших членів суспільства, які під цим впливом можуть стати своєрідним «резервом» злочинного середовища;

- неефективна організація діяльності спеціалізованих суб'єктів стосовно протидії негативному впливу субкультури на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі;

- неналежна взаємодія суб'єктів даного виду запобігання злочинам як по горизонталі (між структурними підрозділами УВП), так і по вертикалі (між УВП та правоохоронними органами).

Усунення цих проблем буде сприяти більш ефективному запобіжному впливу стосовно кримінальної субкультури як фактору формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі.

Література:

1. Голіна В.В. Попередження злочинності : консп. лекц. / В.В. Голіна. – Х. : Укр. юрид. акад., 1994. – 40 с.

2. Про затвердження Інструкції про порядок формування, ведення та використання оперативно-довідкового і дактилоскопичного обліку в органах внутрішніх справ та органах (установах) кримінально-виконавчої системи України: наказ МВС України та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 23 серпня 2002 р. № 823/188 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0738-02>.

3. Дотримання прав і свобод людини та законності в оперативно-розшуковій діяльності ОВС України: монографія / авт. кол. А.В. Баб'як, Л.Ф. Гула, А.П. огородника та ін.; за заг. ред.. В.П. Захарова. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 252 с.

4. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі: Монографія / З.В. Журавська. – Луцьк: ПП

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто питання щодо визначення об'єкту запобігання негативного впливу кримінальної субкультури в установах виконання покарань на індивідуальному рівні. Акцентовано увагу на виключній важливості особи злочинця серед інших об'єктів превентивного впливу.

SUMMARY

In the article the question of the definition of the object preventing the negative impact of the criminal subculture in penal institutions on an individual level. The attention is focused on the critical importance of offender among other objects preventive influence.

Іванюк В.П., 2012. – 168 с.

5. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. / Голіна В.В. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.

6. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія): посіб. / за ред. О.М. Джужі. – К.: НАВС, 2013. – 620 с.

7. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб./ [Моїсеєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2006. – 352 с.

8. Пономарьова Г.В. Проблема ла-

тентності у місцях позбавлення волі Нові вітчизняні та світові технології запобігання злочинності: Ч. IV: матеріали XI міжвуз. наук.-студ. конференції з кримінології (м. Харків, 29 листоп. 2012 р. / за заг. ред. проф. В.В. Голіни. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – С. 150-152.

9. Богачова Ю.В. Молодіжна кримінальна субкультура // Нові вітчизняні та світові технології запобігання злочинності: Ч. IV: матеріали XI міжвуз. наук.-студ. конференції з кримінології (м. Харків, 29 листоп. 2012 р. / за заг. ред. проф. В.В. Голіни. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – С. 24-26.

ПОБУДОВА КРИМІНАЛЬНО - ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

ОСТАФІЙЧУК Григорій Владимирович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, господарського та кримінального права Інституту права та суспільних відносин Вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Київ

Стаття розглядає теоретичні та практичні елементи функцій в уголовном производстві УПК України. Аналізуються окремі теоретичні положення, котрі були установлені в УПК України з 1961, для конкретизації їх виконання та практики застосування процедурних аспектів виконання функцій в уголовном судопроизводстві. На основі теоретичних та практичних положень уголовного производства, розглядаються окремі аспекти, котрі обґрунтовують необхідність розмежування функцій сторони обвинувачення, сторони захисту на стадії досудового розслідування. На основі аналізу теорії уголовно-процесуального права, практики його застосування вносяться пропозиції по визначенню функцій в уголовном производстві України.

Ключові слова: *слідчий, прокурор, слідчий суддя, суддя, функція обвинувачення, функція захисту, учасники кримінального провадження, стадія, досудове розслідування, вирок.*

Актуальність статті

Концепція кримінально-процесуальних функцій має широке коло для наукових дискусій. Категорія «функція» була терміном виключно теоретичним. Дослідники неодноразово піддавали критиці законодавця за нерішучість у питаннях визначення кримінально-процесуальних функцій на рівні нормативних актів.

Теорія кримінального процесу визначає, що процесуальні функції – це виражені у законі основні напрямки процесуальної ді-

яльності, які здійснюються з метою реалізації завдань кримінального судочинства його учасниками.

У теорії кримінального процесу немає єдиного ставлення до поняття кримінально-процесуальних функцій. Для багатьох вчених це визначення є базовим, тому подальший розвиток функцій у кримінальному процесі тільки направлений на розширення його поняття.

Ю.М. Грошевой, О.М. Ларін, В.М. Савицький, С.В. Слінько визначають кримінальні функції як напрямок, вид кримінально-процесуальної діяльності, який охоплюється роллю та метою участі кожного учасника процесу по справі [3; 9; 14. С. 35]

С.А. Альперт вказував, що характер процесуальної функції, яку здійснює суб'єкт не залежить від його конкретної позиції [1. С. 10].

Своєрідна позиція висловлена В.П. Нажимовим. Він писав, що здійснення конкретної кримінально-процесуальної функції – це найважливіший напрямок процесуальної діяльності, однак функції будуються не на кримінально-процесуальному законі, а на законах психології, свободи вибору функції, яка здійснюється по кримінальній справі [11. С. 7].

Якщо погодитися з висловленням В.П.Нажимова, то слідчий повинен змінювати свою позицію під час досудового провадження декілька разів, поки він не буде мати впевненість, що притягнутий до кримінальної відповідальності скоїв криміналь-

не правопорушення. Кримінально-процесуальні функції, перш за все, обумовлені специфічним соціальним і правовим змістом, який визначає їх значення. Виділення тих чи інших функцій і можливість їх здійснення конкретними учасниками залежить від цілей процесу та законодавства.

Постанова проблеми

Наука кримінального процесу одержала розвиток концепції трьох основних процесуальних функцій — обвинувачення або кримінального переслідування, захисту, вирішення матеріалів справи.

Ці питання були розглянуті в роботах С.А. Альперта, А.Я. Дубинського, Ю.М. Грошевого, Г.Ф. Горського, Л.Д. Кокарева, О.М. Ларіна, В.М. Савицького, В.А. Стремівського, П.С. Єлькінд та інших. [1. С. 77; 3; 5; 8; 14; 15; 17; 18]

У статті необхідно визначити структурну побудову функції у кримінальному провадженні на підставі аналізу трьох функцій та надати теретичне визначення на підставі нового КПК України.

Формулювання завдань

Концепція встановлення функцій у кримінальному провадженні за період її становлення залишала поза розглядом декілька істотних проблем кримінального судочинства. Не роз'яснялося, які функції здійснюються на досудових стадіях кримінального провадження, яке місце в системі функцій займають проміжні рішення слідчого, прокурора, слідчого судді, суду.

Наприклад, затримання підозрюваного за вчинення кримінального правопорушення, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, клопотання учасників процесу, застосування, зміна, скасування запобіжних заходів, до яких функцій належить участь у справі цивільного позивача і цивільного відповідача, свідків, експертів та ін.

Пошуки відповідей на ці питання йшли у двох протилежних напрямках. Перший шлях полягав у доповненні новими процесуальними поняттями функції обвинувачення, захисту, вирішення матеріалів кримінальної справи.

Другий, більш правильний, — це визначення нових функцій, які виходять за рамки правової дефініції даного поняття. Виходячи з положень змагальності кримінального провадження, автор вважає, що необхідно визначити нові функції та встановити їх розподіл.

Виклад загального матеріалу

Л.Д. Кокареєв, О.М. Ларін, М.М. Міхенко, С. Павлов та інші вважають, що система функцій обвинувачення, захисту, вирішення матеріалів кримінальної справи не відповідає кримінальному судочинству, який реформується згідно з положенням змагальності кримінального провадження. Вони вважають, що на досудових і судових стадіях кримінального провадження функції, що належать кожному з учасників, виходять за рамки трьох основних функцій, які не відображають процесуальних повноважень кожного учасника [8. С. 34; 9. С. 17; 10. С. 134; 12. С. 34].

Прихильники такого тлумачення виходили з наявності у кримінальному судочинстві трьох основних кримінально-процесуальних функцій: обвинувачення (кримінального переслідування); захисту; вирішення справи.

Такий підхід традиційний, оскільки для виділення названих функцій використовується змагальна конструкція кримінального судочинства.

Усі зазначені функції є основними, вони знаходяться в гармонічній та нерозривній єдності, кожна з них неминуче і закономірно передбачає наявність двох інших, кожна процесуальна функція існує і розвивається лише настільки, наскільки існують і розвиваються дві інші.

Обвинувачення без захисту надавало судочинству односторонній обвинувальний характер. Про захист без обвинувачення взагалі не можна говорити, бо такий захист логічно і фактично неможливий. Вирішення матеріалів справи можна досягти у змагальному провадженні, якщо суд за участю сторони обвинувачення та захисту належним чином перевірить всі докази, зможе дослідити обставини, які вказують на елементи презумпції невинуватості або вини обвинуваченого.

М.С. Строгович визначав процесуальні функції як напрямки діяльності [16. С. 64].

З.З. Зинатулін і Т.З. Зинатулін представили визначення кримінально-процесуальних функцій як напрямки процесуальної діяльності учасників, які діють для досягнення його призначення. На їх думку, кримінально-процесуальні функції мають такі властивості: функція є врегульованою законом процесуальною діяльністю; функція здійснюється стороною обвинувачення, або стороною захисту від обвинувачення; діяльність спрямована на досягнення та виконання цілей та завдань кримінального судочинства [7.С. 77-79].

П.С. Елькінд вважає, що «функції кримінального процесу повинні визначатися нормами права, які виражені у відповідних напрямках кримінально-процесуальної діяльності. Вони повинні мати спеціальне призначення відносно ролі у кримінальному провадженні їх учасників» [18. С. 47].

Ст. 3 КПК України визначає, що функціональна діяльність сторони обвинувачення спрямована на кримінальне переслідування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. У даному випадку функція слідчого, яка пов'язана з притягуванням до кримінальної відповідальності починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. КПК України не вказує на положення кримінального переслідування, тому що змагальний процес не повинен мати кримінального переслідування, але елементи його законодавець вказав у законі.

Межі функції обвинувачення встановлюються процесуальними положеннями судочинства, а саме дана функція починається з моменту складання повідомлення про підозру, а закінчується проголошенням вироку, визнання обвинуваченого винним у вчиненні кримінального правопорушення.

Функція сторони захисту виникає до пред'явлення повідомлення про підозру тому, що захисник бере участь у спілкуванні з підозрюваним під час здійснення процесуального захисту.

Наприклад, сторона захисту заявляє відводи слідчому, прокурору, учасникам судового засідання або слідчому судді на стадії

досудового розслідування. Сторона захисту забезпечує захист та здійснює рівновагу між стороною обвинувачення у кримінальному провадженні. У суді, під час вирішення кримінального провадження, сторона захисту надає докази та бере участь у їх дослідженні. Має право оскаржити вирок.

У даному разі можна говорити про концепцію, яка відмежовує кримінально-процесуальні функції одну від іншої, а також визначає обсяг повноважень учасників кримінального провадження. Всі функції направлені на вирішення матеріалів справи, встановлення істини.

Незалежно від правової дії однієї зі сторін у кримінальному провадженні суддя вирішує питання тільки правового змісту, а саме обсяг обвинувачення, забезпечення доказів, які підтверджують або спростовують обвинувачення та ін. Можна сказати, що діяльність учасників кримінального провадження щодо здійснення кримінально-процесуальних функцій носить взаємний коригувальний характер.

Теорія поділу кримінально-процесуальних функцій розподіляє повноваження тільки між окремими учасниками, які мають процесуальний інтерес, без розподілу зазначеного обсягу повноважень. Однак, демократичність кримінального провадження не залежить від одного тільки характеру розподілу повноважень між його учасниками. Не менше значення має характер розподілу повноважень між учасниками однієї групи.

Крім того, кримінально-процесуальні функції служать своєрідними рамками поведінки учасників, розподіляючи весь обсяг передбачених кримінально-процесуальним законодавством повноважень між певними учасниками шляхом зазначення як на дії, які вони вправі здійснювати, так і на дії, які вони здійснювати не мають права, а також дії, які обмежують їх права у разі відсторонення від посади.

Слід зазначити, що характеризуючи кримінально-процесуальні функції, особливий акцент необхідно робити на процесуальний статус сторони обвинувачення, а саме: слідчого, прокурора. Така позиція виходить з положень ст. 2 КПК України, а саме захист прав і свобод людини та громадянина, дер-

жавних та суспільних інтересів. КПК встановило призначення кримінального судочинства: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду; забезпечення виконання завдань кримінального судочинства таким чином, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу; встановлення та застосування до кожного учасника кримінального провадження належну правову процедуру.

Нові пріоритети були встановлені у КПК на підставі та характеристики напрямків процесуальної діяльності. Ст. 2 КПК України по новому визначила концепція розподілу кримінально-процесуальних функцій. В основі розподілу не повинна бути встановлена мета або завдання діяльності кримінального провадження. Якщо існування кримінально-процесуальних функцій буде залежати від мети, то цілком можлива ситуація, коли кожний учасник буде мати тільки йому властиву функцію. При цьому, кількість процесуальних функцій буде спрямовано до кількості учасників.

З цієї точки зору висловив критичні зауваження В.М. Шпильов, який обґрунтував концепцію кримінально-процесуальних функцій таким чином, що теорія трьох основних процесуальних функцій не повною мірою відображає зміст кримінально-процесуальної діяльності, де кожен учасник процесу виконує свою функцію і діє в певному напрямку, передбаченому законом. Спроби сконструювати більш широку систему процесуальних функцій не дає сенсу [19. С. 45-48].

Багато теоретичних спорів було висловлено відносно до трьох основних функцій. Окремі автори вважають, що крім розслідування справи, необхідно додати функції підтримання цивільного позову та захист від нього.

В.П. Бож'єв, Б.Т. Безлепкін обґрунтовують наявність у кримінальному проваджен-

ні таких процесуальних функцій. Основні функції: встановлення і перевірка даних щодо злочинів, їх розслідування; обвинувачення; прокурорський нагляд за виконанням законності; захист від пред'явленого обвинувачення; судовий розгляд і розгляд кримінальної справи. Допоміжні функції, які включають до себе процедуру участі свідків, експертів інших осіб. Побічні функції, що знаходять своє вираження в діяльності цивільного позивача і цивільного відповідача [2. С. 57-59].

В.Г. Даєв запропонував класифікацію функцій, що витікає з наявності інтересів осіб. Він виділяв: розслідування кримінальної справи; прокурорський нагляд за дотриманням законності; захист процесуальних інтересів [4.С. 34-36].

В.С. Зеленецький пропонував ділити процесуальні функції на загальні та приватні, тобто на функції, що реалізуються у кримінального провадженні та функції, що здійснюються на окремих стадіях процесу [6. С. 17].

Вважаємо, що автор допустив змішання категорії поняття «завдання» і «функції».

Висновок полягає в тому, що характер, обсяг повноважень, що належать різним групам учасників кримінального провадження застосовується під час здійснення ними кримінально-процесуальних функцій, які змінюються на стадіях кримінального судочинства. Тому визначати для кожного учасника кримінального провадження його функціональну дію не має змістовного сенсу.

Кримінально-процесуальна функція повинна забезпечувати напрямок діяльності для всіх учасників. Якщо ми будемо встановлювати нові функції, то у даному випадку це призведе до невиправданого розширення їх переліку, а процесуальний зміст залишиться за основними функціями.

Можемо надати авторське визначення кримінально-процесуальних функцій, а саме: це врегульовані законом напрямки діяльності учасників кримінального судочинства, які об'єднані в різні процедурні групи на основі спільності інтересів у кримінальному провадженні для виконання завдань та мети, яка стоять перед ними.

АНОТАЦІЯ

Стаття розглядає теоретичні та практичні елементи функціонального призначення кримінального провадження за новим КПК України. Надається аналіз окремих теоретичних положень, які були встановлені у КПК 1961 року, для з'ясування та практики застосування процедурних аспектів функціонального змісту кримінального провадження. На підставі теоретичного обґрунтування вносяться пропозиції щодо визначення функцій у кримінальному провадженні.

Процедурний розподіл функцій не виходить із завдань кримінального судочинства, а повинен забезпечити виконання інтересів суспільства, оскільки це однаково є важливим як викриття винної особи, так і захист невинного.

Література

1. Альперт С.А. Кримінально-процесуальні функції: поняття, система, суб'єкти / - С.А. Альперт // -Х.: Основа. 1995 -120с.
2. Божьев В.П. Уголовно – процессуальные отношения /В.П. Божьев// – М.: Юрид. лит. 1975. – 176с.
3. Грошевой Ю.М. Нове у кримінально – процесуальному законодавстві України/ Ю.М.Грошевой, Т.М.Мірошниченко// – Х.: Основа. 2002. – 110с.
4. Даев В.Г., Маршунов М.Н. Основы теории прокурорского надзора /В.Г.Даев,- М.Н. Маршунов // -Л.: ЛГУ. 1990. -195с.
5. Дубинский А. Я. Прекращение уголовного дела в стадии предварительного расследования /А.Я. Дубинский// -К.: КВШ МВД СССР. 1980. – 145с.
6. Зеленецкий В.С. Функциональная структура уголовно – процессуальной деятельности /В.С. Зеленецкий// – Х.: Вища школа. 1978. – 222с.
7. Зинаттулин З.З. Подследственность уголовных дел/З.З. Зинаттулин, М.С.Салахов, Л.Д. Чулюкин// – Казань.: Казанский гос. ун-т. 1986. – 120с.
8. Кокорев Л.Д. Участники правосудия по уголовным делам./Л.Д. Кокорев// – Воронеж.: ВГУ. 1971. – 220 с.
9. Ларин А.М. От следственной версии к истине /А.М.Ларин// – М.: Юрид. лит. 1976. – 190с.
10. Міхеєнко М.М. Науково – практичний коментар Кримінально – процесуального ко-

SUMMARY

This paper examines the theoretical and practical elements of the functions in the criminal proceedings, the Criminal Procedure Code of Ukraine. Analyzes the individual theoretical propositions that were installed in the Code of Criminal Procedure in 1961, in order to specify their implementation and practical application of the procedural aspects of the implementation of functions in the criminal trial. On the basis of theoretical and practical provisions of criminal proceedings, considers some aspects that justify the need for the separation of the functions of the prosecution, the defense at the stage of pre-trial investigation on the basis of the analysis of the theory of criminal procedural law, its implementation proposals are being made to determine the functions of the criminal proceedings in Ukraine.

дексу України /М.М.Міхеєнко, В.П.Шибіко, А.Я. Дубінський// -К.: Наукова думка. 1997. – 410с.

11. Нажимов В.П. Об уголовно-процессуальных функциях // В.П. Нажимов /- Правоведение, 1973, № 5, с. 7.

12. Павлов С. Проблемы на основинте функции в социалистически наказателен процес /С. Павлов// -София.: 1960. – 230с.

13. Рахунов Р.Д. Участники уголовно – процессуальной деятельности по советскому праву/Р.Д. Рахунов// – М.: Юрид. лит. 1961. – 210с.

14. Савицкий В.М. Кому производит дознание? (К вопросу о терминологии закона)\ \ Пути совершенствования следственных аппаратов органов внутренних дел./В.М.Савицкий //Сб. науч. трудов Ташкентской ВШМ МВД СССР. -Ташкент. 1987. – С. 35.

15. Стрёмовский В.А. Участники предварительного следствия./В.А. Стрёмовский// -Ростов на Дону.: 1966. – 150с.

16. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. /М.С. Строгович -М.: Юриздат НКЮ СССР. 1958. – 440с.

17. Уголовный процесс России: учебник./ М.П. Поляков, А.С. Александров, С.П. Сереброва// под. ред.. В.Т. Томина. -М.: Юрайт. 2003. -821с.

18. Элькинц П.С. Толкование и применение норм уголовно – процессуального права./ П.С.Элькинц // - М.: Юрид. лит. 1967. -190с.

19. Шпилев В.М. Учасники кримінального процесу саме / В.М. Шпилев – Мінськ: Видво Білорус. держ. ун-ту, 1970. – 176 з.

ОТНОСИТЕЛЬНО ПОНЯТИЯ И ОСНОВНЫХ АСПЕКТОВ РЕАБИЛИТАЦИИ КАК ЭЛЕМЕНТА КОМПЕНСАЦИИ ВРЕДА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

ЧОРНОБАЙ Евгений Анатолієвич - помічник судьи, Апелляционный суд Полтавской области

У кримінальному процесі, як і у будь-якому іншому виді людської діяльності, ніхто не застрахований від можливих помилок, у тому числі від незаконного і необґрунтованого кримінального переслідування та (або) засудження. Тому такого роду помилки потребують не лише негайного усунення, а й наявності ефективного механізму визнання та поновлення всіх порушених прав особи. Саме інститут реабілітації покликаний виконувати роль такого механізму у кримінальному процесі.

Ключевые слова. реабилитация, возмещение вреда, субъекты, основания, юридические факты.

Актуальность статьи

На сегодняшний день вопрос реабилитации является весьма актуальным. Прежде всего, это связано с тем, что на практике существуют факты незаконного причинения вреда личности в сфере уголовного судопроизводства, что свидетельствует о несовершенстве законодательства о реабилитации. Именно поэтому следует обратить внимание на занятие более детальным его изучением. Это будет способствовать развитию правовой системы и развития государства в целом.

Цель статьи

Донести основные аспекты института реабилитации (возмещение вреда), определить правовые основания реабилитации в уголовном процессе, виды возмещения, а также определить те аспекты, которые об-

условливают необходимость изучения данного вопроса.

Теоретические разработки

Исследования и изучения института реабилитации, а также вопросов, связанных с ним в уголовном процессе, ведется в течение многих лет. Можно отметить таких дореволюционных ученых, как А. Кони, М. Миролюбов и другие. В советские годы этой теме были посвящены многие работы ведущих ученых таких, как Б. Безлепкин, Л.Бойцова, М. Строгович, М. Пастухов и другие. Однако, следует отметить, что в Украине также активно работали и работают над изучением этого вопроса. К ведущим украинским ученым можно отнести: О. Каплину, В. Нора, М. Шуило, М. Мазур и других.

Изложение общего материала

В соответствии с Конституцией Украины, соблюдения прав человека – это фундаментальный конституционный принцип в государстве. Считается, что право на жизнь и здоровье, честь и достоинство, неприкосновенность и безопасность принадлежат к таким правам, которые предопределены природой, потому в международной практике их определяют как фундаментальные. Украина же определила их как наивысшую социальную ценность (ст.3) [8].

Каждое демократическое государство должно отвечать перед человеком за свою деятельность. Так, принцип ответственно-

сти государства за свою деятельность перед человеком, закрепленный этой нормой в форме общего положения и конкретизируется в других нормах Конституции. В первую очередь, о возмещении материального и морального вреда, причиненного лицу незаконными решениями, действиями или бездействием органов государственной власти, органов местного самоуправления, должностных и служебных лиц при осуществлении ими своих полномочий (ст. 56 Конституции Украины).

Органы досудебного расследования, органы обвинения и суд должны стремиться, чтобы все осуществленные ими процессуальные действия, принятые процессуальные решения полностью отвечали законодательству, были основаны на принципах справедливости, честности и основывались на фактических и правовых основаниях. Но, к сожалению, не всегда все осуществляется в полном соответствии с этим. Часто случаются ошибки, которые ведут к незаконному аресту, привлечение лица к уголовной ответственности и тому подобное. С целью полного возмещения и компенсации вреда, возобновления прав личности, относительно которого были осуществлены отмеченные действия и принятые решения, законодательство государства предусматривает институт реабилитации.

Слово «реабилитация» происходит от латинского «rehabilitatio», где «ге» – префикс, который означает возобновление, а «habilitatio» – способность, пригодность. Этим понятиям юристы пользуются уже достаточно длительное время, несколько веков. М.Миролюбов отмечал, что впервые этот срок использовал средневековый французский легист *Vleupianus* для обозначения института помилования лица, осужденного за совершение преступления и лишенного в связи с этим тех прав, которыми могло пользоваться как равноправный член общества (например, титулы) [5, с.114; 3].

Однако со временем содержание понятия изменялось, что предопределялось историческими изменениями в обществе. На сегодня существует большое количество научных определений, отдельные из кото-

рых очень похожие, потому условно их можно разделить на 3 группы.

К первой группе можно отнести авторов, которые считают что реабилитация, – это лишь процессуальное решение, которым подтверждается невиновность лица, которая испытала незаконного или необоснованного уголовного преследования и (или) осуждения. Так, Б.Безлепкин отмечал: «Реабилитация – это оправдание судом подсудимого или закрытия уголовного дела относительно осужденного, обвиняемого, а также подозреваемого при отсутствии события или состава преступления или недоказанности участия обвиняемого в совершении преступления, а также за другими основаниями, которые представляли бы собой разные варианты перечисленных условий и обстоятельств» [1, с.145]. Подобный подход имел Т.Таджиев, который говорил: «Реабилитация – это решение соответствующего правоохранительного органа, изложенное в предусмотренном уголовно-процессуальном акте, который констатирует отсутствие или неустановление события или состава преступления, или недоказанность участия лица в совершении преступления» [5, с.15].

Ко второй группе принадлежат ученые, которые считают, что сущность реабилитации заключается в возобновлении прав и репутации лица, которое почувствовало на себе незаконное и необоснованное уголовное преследование или (и) осуждение. По мнению М.Максименка, под реабилитацией следует понимать гарантированное государством возобновление нарушенных прав и свобод лица, незаконно или необоснованно притянутого к уголовной ответственности, возмещение такому лицу, по его требованию, в полном объеме нанесенного имущественного вреда, а также компенсацию морального вреда [4, с.7]. О. Каплина считает, что реабилитация в уголовном процессе – это система предусмотренных законом социально-правовых мероприятий, направленных на полное возобновление прав гражданина, противоправно привлеченного к уголовной ответственности или осужденного, возмещение нанесенного ему вреда [2, с.78].

Наиболее удачным подходом, по моему мнению, является третий. Представители

этой группы считают, что реабилитация – это не только вынесение реабилитационного акта, но и возмещение вреда и возобновление других нарушенных прав и законных интересов лица. Так, Шумило М. под реабилитацией понимает деятельность суда из установления факта незаконности уголовно-процессуального производства относительно конкретного лица и определения размера нанесенного ему имущественного вреда, а также его возмещения при участии других должностных лиц, организаций, предприятий и учреждений, возобновления в ранее ограниченных правах в установленном процессуальном порядке с целью возвращения его к социальному и правовому статусу, который оно имело до совершения относительно него незаконных процессуальных действий или решений [7, с.69].

Если рассматривать данный вопрос с более практической стороны, то в юриспруденции под термином «реабилитация» понимают:

- решение о закрытии уголовного производства или вынесение оправдательного приговора;
- разновидность ответственности государства перед гражданами за деятельность созданных ею органов;
- процесс (процедуру), что осуществляется соответствующими государственными органами относительно возмещения вреда;
- состояние, когда убыток уже возмещен (реабилитация «состоялась»);
- правовой институт.

Чаще всего ее рассматривают в последнем значении, поскольку через нормы правового института и основания, и порядок принятия реабилитационного решения. Отраслевая принадлежность института реабилитации окончательно не определена. В учебной и другой юридической литературе ведомости об этом институте или вообще отсутствуют или являются незначительными по объему. Это объясняется тем, что он находится на грани нескольких отраслей права, таких как гражданское, трудовое, гражданское процессуальное, жилищное, и представители этих областей науки не считают его «своим».

Однако, каждая из отраслей имеет соответствующие основания для реализации института реабилитации.

Конституцией установлено, что «государство отвечает перед человеком за свою деятельность» (ст.3) и что «каждый имеет право на возмещение за счет государства или органов местного самоуправления материального и морального вреда, нанесенного незаконными решениями, действиями или бездействием органов государственной власти, органов местного самоуправления, их должностных и служебных лиц при осуществлении ими своих полномочий» (ст.56), «а в случае отмены приговора суда как неправоудного государство возмещает материальный и моральный вред, нанесенный безосновательным осуждением» (ст.62).

Международные правовые акты также имеют положение относительно реабилитации. В частности, можно назвать Международный пакт о гражданских и политических правах, в котором отмечено: «Если любое лицо окончательным решением было осуждено за уголовное преступление и если вынесен ему приговор был впоследствии отменен или было дарено помилование на том основании, что какое-то вновь образовавшееся обстоятельство неоспоримо доводит наличие судебной ошибки, то это лицо, которое испытало наказание в результате такого осуждения, получает компенсацию по закону, если не будет доказано, что указанное неизвестное обстоятельство не было в свое время выявлено исключительно или частично по его вине» (ст.6) [9]. Анализируя текст Протокола №7 к Европейской конвенции о защите прав и основополагающих свобод человека, можно сделать вывод, что в ней содержится аналогичная норма, изложенная в статье 3 [10].

Конвенция провозглашает, что каждый, кто является потерпевшим от ареста или задержания относительно нарушения положений настоящей статьи, имеет защищенное иском право на возмещение (ч.5 ст.5).

Уголовно процессуальный кодекс (далее – УПК) предусматривает, что вред, нанесенный незаконными решениями, действиями или бездействием органа, который осуществляет досудебное расследование,

прокуратуры или суда, возмещается государством за счет государственного бюджета Украины в случаях и в порядке, предусмотренных законом (ст.130). Частью 2 статьи 572 УПК предусмотрены право физических и юридических лиц требовать возмещения за счет государства вреда, нанесенного в ходе выполнения запроса о предоставлении правовой помощи неправомерными действиями или бездейтельностью органов государственной власти Украины, их должностных или служебных лиц, а также присутствующих при выполнении запроса представителей запрашиваемой стороны.

Вопрос возмещения и компенсации вреда регламентируется не только уголовным, но и гражданским законодательством:

- ст. 1176 Гражданского кодекса (далее – ГК) « Возмещения вреда, нанесенного незаконными решениями, действиями или бездейтельностью органа, который осуществляет оперативно-розыскную деятельность, досудебное расследование, прокуратуры или суда»;

- ст. 1167 ГК:

1. Моральный вред, нанесенный физическому или юридическому лицу неправомерными решениями, действиями или бездейтельностью, возмещается лицом, которое его нанесло, при наличии его вины, кроме случаев, установленных частью второй настоящей статьи.

2. Моральный вред возмещается независимо от вины органа государственной власти, органа власти АРК, органа местного самоуправления, физического или юридического лица, которое его нанесло, :

2) если вред нанесен физическому лицу в результате его незаконного осуждения, незаконного привлечения к уголовной ответственности, незаконного применения меры пресечения, незаконного задержания, незаконного наложения административного взыскания в виде ареста или исправительных работ»

Однако, следует отметить, что в соответствии с законодательством Украины, не все лица имеют право на возмещение вреда в сфере уголовного процесса. Существует четко очерченный круг субъектов, которые могут воспользоваться таким правом. К таким лицам можно отнести:

во-первых, это граждане, которым этот вред нанесен незаконными действиями органов досудебного расследования, прокуратуры и суда. В данном случае идет речь о лицах, которые состоят «под следствием и судом», однако самим законодателем не разъяснено данное понятие. В соответствии с практикой, которая сложилась в судах и следственных органах, понятие «под судом и следствием» определяется как время между моментом начала фактического ограничения прав личности или привлечением ее к уголовной ответственности и принятием относительно нее реабилитационного решения. Если уголовное производство закрыто на основании закона об амнистии или акта о помиловании, то право на возмещение вреда не возникает (ч.3 ст.1176 ГК);

во-вторых, в случае смерти граждан, которым должен был быть возмещен вред, право на ее возмещение переходит к наследникам.

Вывод

Следовательно, учитывая изложенное, органы досудебного расследования, органы обвинения и суд должны стремиться, чтобы осуществленные ими процессуальные действия и принятые процессуальные решения были справедливыми и основывались на фактических и правовых основаниях. Однако не всегда весь уголовный процесс или отдельные его части осуществляются в полном соответствии с этим. Лицо может быть арестовано, относительно него может быть начат процесс привлечения к уголовной ответственности с ограничением его как имущественных (например, права собственности), так и личных благ (жизни, здоровья, деловой репутации и тому подобное), но позже освобождено и оправдано, или вынесен обвинительный приговор, вместо которого вышестоящий суд выносит оправдательный приговор, и тому подобное. Сами по себе освобождения из-под стражи или оправдания не равняются полному возмещению вреда.

Факты незаконного причинения вреда лицу в сфере уголовного судопроизводства свидетельствуют о небрежности должностных лиц органов досудебного расследова-

АНОТАЦІЯ

У кримінальному процесі, як і у будь-якому іншому виді людської діяльності, ніхто не застрахований від можливих помилок, у тому числі від незаконного і необґрунтованого кримінального переслідування та (або) засудження. Тому такого роду помилки потребують не лише негайного усунення, а й наявності ефективного механізму визнання та поновлення всіх порушених прав особи. Саме інститут реабілітації покликаний виконувати роль такого механізму у кримінальному процесі.

SUMMARY

In criminal proceedings, as in any other form of human activity, no one is safe from possible errors, including the illegal and unjustified prosecution and (or) conviction. Therefore, this kind of error need not only immediate remedy, but there is an effective mechanism for recognition and renovation of all violations of individual rights. This institute is intended to serve as rehabilitation of such a mechanism in criminal proceedings.

Література

ния, прокуратуры, несовершенство действующего законодательства о реабилитации, отсутствие реальной ответственности субъектов уголовного процесса за незаконность действий и решений. В связи с этим в науке уголовного процесса исследования проблемы реабилитации является актуальным.

Однако уголовный процесс, как и никакой другой вид человеческой деятельности, не застрахован от возможных ошибок, в том числе от незаконного и необоснованного уголовного преследования и (или) осуждения. Безусловно, подобного рода ошибки (следственные или судебные) нуждаются не только немедленного устранения, но и наличия эффективного механизма признания и возобновления всех нарушенных прав личности. Роль такого механизма в уголовном процессе призванный выполнять институт реабилитации.

На наш взгляд, проблемы реабилитации в уголовном процессе нуждаются дальнейшего комплексного исследования в связи с дискуссионностью ряда теоретических положений относительно понятия, сущности реабилитации, института реабилитации, теории правового регулирования общественных отношений, которые возникают в сфере уголовного судопроизводства.

1. Безлепкин Б.Т. Уголовный процесс России. – М. – 2004. – 480 с.

2. Каплина О.В. Проблемы реабилитации в уголовном процессе Украины: Дис. канд.юрид.наук. – Х., – 1998. 230 с.

3. Марта Мазур Реабилитация в Уголовном процессе: определения понятия, 2010, №4

4. Максименко М.В. Реабилитация в суде первой инстанции: Автореф.дис.канд.юрид.наук. – В.,2006. – 26 с.

5. Миролюбов Н.И. Реабилитация, как специальный правовой институт // Журнал Министерства юстиции. – 1902. – №4.

6. Таджиев Т.Т. Проблемы реабилитации в советском уголовном процессе: Автореф.дис.д-ра юрид. наук. – Т., 1991. 25 с.

7. Шумило М.Е. Реабилитация в уголовном процессе Украины. – Х. – 2001. – 320 с.

8. Конституция Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

9. Международный пакт о гражданских и политических правах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043

10. Европейская конвенции о защите прав и основополагающих свобод человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТІВ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

ШВЕЦЬ Віктор Дмитрович - кандидат юридичних наук, народний депутат України

Стаття посвячена аналізу нормативно-правового закрєплення способів захисту прав суб'єктів землекористування громадянським і земельним законодавством. Сделан вывод о несовершенстве нормативно-правового закрєплення способів захисту земельних прав в Земельном кодексе Украины и предложены пути его совершенствования. Предложено понятие способів захисту прав суб'єктів землекористування.

Здійснення будь-яких прав є можливим лише тільки за умов відсутності перешкод у їх реалізації. Заходи захисту суб'єктів землекористування мають на меті, насамперед, забезпечення сталої та безперешкодної реалізації прав землекористувачів. Відповідно до статті 152 Земельного кодексу України [1] держава забезпечує громадянам та юридичним особам рівні умови захисту прав власності на землю, визначаючи таким чином принцип рівності умов захисту права приватної власності на землю. Правові титули, на яких базується право землекористування, є достатньо різноманітними. Значним також є суб'єктний склад землекористувачів, ними можуть бути громадяни України, особи без громадянства, іноземні громадяни, юридичні особи як України, так і інших держав, релігійні та громадські організації, міжнародні організації, іноземні держави та інші суб'єкти правовідносин. Слід погодитися з думкою В. І. Семчика, що багатоманітність здійснення прав на землю

і на земельні ділянки різними суб'єктами правовідносин вимагає застосування різних, специфічних чи особливих способів гарантування і захисту прав на землю, форм і порядку їх застосування у разі порушення земельних прав та інтересів, невиконання обов'язків зобов'язаними особами, уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування [2, с.254]. Питання захисту прав суб'єктів землекористування були неодноразово обговорені у правовій літературі, зокрема, М.В. Шульгою, І.І. Каракашем, П.Ф. Кулиничем, А. М. Мірошніченком, Ю.В. Корнеєвим та ін. Було розглянуто правове регулювання способів захисту прав землекористувачів, висловлені думки з приводу їх класифікації, однак тему способів захисту суб'єктів землекористування не можна вважати вичерпаною, оскільки чинне законодавство, присвячене регулюванню захисту прав землекористувачів, не можна вважати досконалим. Необхідно приділити увагу як питанням загального характеру, зокрема визначенню поняття способів захисту прав суб'єктів землекористування, так і питанням щодо вдосконалення правового регулювання захисту прав землекористувачів.

Метою статті є визначення поняття способів захисту прав суб'єктів землекористування та основних принципів їх застосування на підставі аналізу чинного законодавства в цій сфері, а також пошук шляхів його вдосконалення.

Земельний кодекс України у статті 152 називає такі способи захисту прав на земельні ділянки:

- а) визнання прав;
- б) відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав;
- в) визнання угоди недійсною;
- г) визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування;
- г) відшкодування заподіяних збитків;
- д) застосування інших, передбачених законом, способів.

Надаючи не виключний перелік способів захисту земельних прав, законодавець надає можливість суб'єктам земельних прав самостійно обирати захист з-поміж широкого кола передбачених законодавством способів. Так, ч.2 ст.16 Цивільного кодексу України [3] називає такі способи захисту цивільних прав та інтересів:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Таким чином, Цивільний кодекс України визнає принципову можливість договірного врегулювання способів захисту права, що має особливе значення для суб'єктів землекористування, адже більшість відносин землекористування в Україні виникає саме на договірних засадах. Порівнюючи

ці два переліки способів захисту прав, що передбачені ст. 152 Земельного кодексу України та ст. 16 Цивільного кодексу України, можна відразу побачити, що в переліку способів захисту прав на земельну ділянку відсутні окремі способи захисту цивільних прав та інтересів, які доцільно було б визначити і в нормах Земельного кодексу України з урахуванням специфіки відносин землекористування, зокрема: припинення дії, яка порушує право; примусове виконання обов'язку в натурі; зміну правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішень органу державної влади або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

На сайті А. М. Мірошниченка була висловлена думка, що положення глави 23 Земельного кодексу України, що начебто встановлюють правові засади захисту прав на землю, фактично лише дублюють (причому невдало, із викривленнями) норми Цивільного кодексу України [4]. Проте слід зазначити, що вочевидь Земельним кодексом України у формулюванні способів захисту прав землекористувачів врахована специфіка застосування способів захисту цивільних прав саме щодо земель як основного національного багатства України. Так, наприклад, Цивільний Кодекс України у п. 4 ст. 16 називає такий спосіб захисту прав, як відновлення становища, яке існувало до порушення прав, а в Земельному кодексі України говориться про відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав (п. «б» ч.3 ст. 152). Таким чином, цивільно-правовий спосіб захисту – відновлення становища, яке існувало до порушення у відносинах з використання земель як об'єктів навколишнього природного середовища – набуває особливого еколого-земельного значення. При чому земельне законодавство не лише повторює (дублює) норму цивільного законодавства, але й доповнює, надаючи їй іншого змісту.

Однак слід погодитися з думкою про недосконалість нормативно-правового закріплення способів захисту земельних прав статтею 152 Земельного кодексу України. Вочевидь є доцільним, з точки зору юридичної техніки, викласти зміст названої статті одним із двох способів:

1) вказати пряме посилання на норми цивільного законодавства, оскільки Цивільний кодекс України більш повно називає способи захисту цивільних прав, до яких певною мірою належить і землекористування;

2) доповнити зміст статті іншими способами захисту, що вже названі вище з урахуванням специфіки захисту саме земельних відносин, вказавши при цьому на інші можливості захисту порушених земельних прав, що передбачені законом або договором.

Представляється, що другий спосіб є більш раціональним, оскільки, як вже було зазначено раніше, способи, окреслені в чинному Земельному кодексі України, не повністю відображають відповідні способи цивільного законодавства, а також не є їм повністю тотожними, оскільки враховують деякі особливості еколого-земельного характеру.

Отже, що таке заходи захисту суб'єктів землекористування? При наданні цього визначення автор виходить з того, що землекористування з урахуванням певних особливостей, зокрема особливого місця землі в системі національних цінностей, є одним зі специфічних різновидів природокористування. Як вважають автори підручника з екологічного права, захист права природокористування, у широкому розумінні, здійснюється усіма нормами екологічного законодавства, що забезпечують нормальний розвиток еколого-економічних відносин в умовах ринку з використання природних об'єктів. Поряд з цим надане поняття, у вузькому розумінні, визначається як сукупність тільки правових засобів або форм, що застосовуються в разі порушень відносин природокористування, тобто суб'єктивних прав та інтересів природокористувачів [5, с. 134]. Отже, і способи захисту прав суб'єктів землекористування можна роз-

глядати як в широкому, так і у вузькому розумінні. Оскільки в широкому розумінні захист прав суб'єктів землекористування здійснюється нормами земельного, адміністративного, цивільного, екологічного законодавства, у вузькому розумінні заходи захисту прав суб'єктів землекористування – це та сукупність визначених законодавством дій, що застосовуються за умов порушення прав та законних інтересів суб'єктів землекористування.

На думку М.В. Шульги, способи захисту прав на землю досить неоднорідні за своїм змістом та умовами застосування. Одні з них безпосередньо спрямовані на захист права власності на земельну ділянку чи права землекористування, інші – опосередковано. Всі зазначені способи захисту прав на землю можна класифікувати на окремі, відносно самостійні групи. Зокрема, М.В. Шульга виділяє речово-правові, зобов'язально-правові та спеціальні способи захисту земельних прав. Речово-правові способи захисту прав на землю безпосередньо спрямовані на захист суб'єктивного права власності на землю чи права землекористування осіб, які на момент порушення права не перебувають у зобов'язальних відносинах з порушником, до них відносять: визнання прав на земельну ділянку; відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав; витребування земельної ділянки з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов); вимога власника земельної ділянки або землекористувача усунути порушення у здійсненні їх прав, які не пов'язані з позбавленням володіння земельною ділянкою (негаторний позов) та ін. Зобов'язально-правові способи захисту мають на меті захист прав суб'єкта як учасника зобов'язальних відносин (відшкодування збитків, заподіяних невиконанням або неналежними виконанням умов договорів; повернення власникові земельної ділянки, наданої у користування за договором оренди, та деякі інші). Спеціальні способи захисту земельних прав стосуються особливих випадків порушення прав власників зе-

мельних ділянок і землекористувачів. Вони зумовлені особливим колом уповноважених чи зобов'язаних осіб та надзвичайними обставинами (визнання угоди щодо земельної ділянки недійсною; визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, які порушують права власників земельних ділянок і землекористувачів тощо) [6, с.143]. Названі види способів захисту дійсно відіграють важливу роль у захисті суб'єктів землекористування, окрім названих різновидів, способи захисту прав суб'єктів землекористування можна розподілити на загальноекономічні (відшкодування заподіяних збитків), земельно-економічні (відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва), правові (визнання права недійсним, визнання угоди недійсною), організаційно-правові (визнання недійсними рішення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування) та ін.

Як вважають Ю.В. Корнєєв та М.О. Мачелик, захист суб'єктивного права на землю – це захист правомочностей (деяких або взятих разом) та інтересів власника земельної ділянки чи землекористувача, право на захист становить надану уповноваженій особі можливість застосувати заходи правоохоронного характеру для відновлення її порушеного чи оспорюваного права, сутність права на захист полягає у можливості його володільця самому вчиняти юридично значущі активні дії [7, с.105]. На думку В.І. Семчика, захист прав на землю означає діяльність держави та її повноважних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і посадових осіб зі здійснення організаційно-правових заходів щодо захисту прав на землю громадян і юридичних осіб як власників земельних ділянок чи землекористувачів [2, с. 257]. Однак, представляється, що назване коло осіб, що здійснюють дії, спрямовані на захист прав на землю громадян і юридичних осіб як власників земельних ділянок чи землекористувачів, не є повним, оскільки надане вище визначення не враховує самозахист як один із принципово можливих та юридично до-

зволених способів захисту суб'єктивних прав.

Способи захисту суб'єктів землекористування можна визначити як сукупність встановлених законом способів діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також суб'єктів землекористування щодо відновлення та забезпечення правомірної безперешкодної реалізації правомочностей землекористування. Застосування способів захисту суб'єктів землекористування має відповідати певним принципам, зокрема: дії щодо захисту землекористувачів мають відповідати повноваженням та компетенції суб'єктів їх здійснення; вибір способів захисту має бути адекватним діям чи бездіяльності, що призвели до порушення права землекористувача; застосування способів захисту не може порушувати прав та законних інтересів інших суб'єктів, насамперед, власників земельних ділянок та користувачів суміжних земельних ділянок; застосування способів захисту повинно бути спрямованим на забезпечення досягнення відновлення порушеного права та забезпечення нормальної правомірної реалізації суб'єктивних прав та обов'язків суб'єкта землекористування, у тому числі шляхом відшкодування заподіяної шкоди як матеріального, так і морального характеру.

Обсяг статті не дозволяє детально проаналізувати всі способи та форми захисту суб'єктів землекористування, необхідно приділити увагу, зокрема: проблемі самозахисту суб'єктів землекористування, відшкодуванню втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва та іншим питанням.

Література

1. Земельний кодекс України : від 25 жовтня 2001 р. – Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3. – Ст. 27.
2. Земельне право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В. І. Семчик, П. Ф. Кулинич, М. В. Шульга. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – 600 с.
3. Цивільний кодекс України : від 16 січн. 2003р. № 435-IV // Офіційний вісник

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено аналізу нормативно-правового закріплення способів захисту прав суб'єктів землекористування цивільним та земельним законодавством. Зроблено висновок про недосконалість нормативно-правового закріплення способів захисту земельних прав Земельним кодексом України та запропоновані шляхи його вдосконалення. Надано поняття способів захисту прав суб'єктів землекористування.

України. – 2003. – № 11. – Ст. 461. Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар. Київ, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/en_1392706._commentary_to_land_code-_01.pdf

org.ua/files/en_1392706._commentary_to_land_code-_01.pdf

4. Сайт Анатолія Мірошниченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amm.org.ua/study-book/8-land-use/81-land-use-right-protection>

5. Екологічне право України: підручник / Нац. юридич. акад. України ім. Ярослава Мудрого // ред.: А. П. Гетьман, М. В. Шульга. – Х. : Право, 2005. – 382 с.

6. Земельне право України: підручник / М. В. Шульга, Г. В. Анісімова, Н. О. Багай та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.

7. Земельне право: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Ю. В. Корнєєв, М. О. Мацелик. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 240 с.

ШЛЯХИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

МАТВЄЄВ Петро Сергійович - доктор юридичних наук, професор кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

Стаття посвячена дослідженню теоретико-правових проблем реформування національної інноваційної системи України в умовах європейської інтеграції з целью определения ее особенностей в современных экономических условиях.

Ключові слова: інноваційна система, інноваційна економіка, інноваційна діяльність, підприємницька діяльність, господарська діяльність.

У глобалізованому світі третього тисячоліття шанс на успіх перед Україною відкриває лише ефективна реалізація її людського потенціалу.

Європейська за своєю цивілізаційною належністю нація, Україна має спиратися у своєму розвитку на європейську людиноцентричну систему цінностей, яка не раз доводила свою ефективність.

У європейському світогляді інтелект, освіта, професійний досвід, соціальна мобільність беззаперечно визнаються головною складовою національного багатства та основним ресурсом соціально-економічного розвитку. В останні десятиліття до цих традиційних індикаторів конкурентоспроможності додалась здатність до креативності та інновацій у професійній діяльності і соціальному житті, запорукою якої є високий творчий потенціал суспільства.

Українська економіка в період фінансово-економічної кризи гостро відчула негативні наслідки фактичної відсутності реформ у науково-технологічній сфері та відсутності сприятливого інноваційного

середовища для підвищення конкурентоспроможності реального сектору і продуктивної зайнятості. Криза виявила як структурні деформації української економіки, так і неготовність науково-інноваційної системи до швидкого впровадження науково-технічної продукції в промисловості, енергетиці.

Так, у сучасних економічних умовах для України актуальною стає проблема створення національної інноваційної системи як нової ефективної структури управління науково-технічною сферою країни. Побудова принципово нової національної інноваційної системи, адаптованої до вимог ринкової економіки, має стимулювати зростання конкурентноздатності продукції українських підприємств та стане каталізатором інноваційної активності, особливо у сфері наукоміського підприємництва. Інноваційний розвиток стає велінням нової доби, неодмінним елементом програм економічного розвитку держави. Саме з ним пов'язуються сподівання на поліпшення господарської ситуації.

Реформування господарського-інноваційного сектору України передбачає активізацію інноваційних процесів в економіці, повноцінне використання потенціалу науки в процесі технологічної модернізації економіки. Для досягнення цієї мети поставлені наступні завдання:

– підвищити конкурентоспроможність сектору наукових досліджень і розробок, забезпечити інтеграцію вітчизняного

сектору наукових досліджень у Європейський дослідний простір;

– підвищити ефективність бюджетного фінансування наукової сфери;

– направити вітчизняний науково-технічний потенціал на забезпечення реальних потреб інноваційного розвитку економіки України й організацію проведення високотехнологічних товарів і послуг;

– підвищити ефективність національної інноваційної системи й інфраструктури інноваційної діяльності [1].

Так, досягнення конкурентоспроможності України в системі глобального світового господарства потребує посилення інноваційного спрямування промислової політики.

Метою представленої статті є теоретико-методологічне обґрунтування змісту категорій «інноваційна діяльність» та «національна інноваційна система», а також визначення особливостей розвитку національної інноваційної системи України в сучасних умовах. Відповідно до зазначеної мети постає завдання сформулювати теоретичні підходи до формування національної інноваційної системи України, представити її структуру із врахуванням українських реалій.

Концепція національної інноваційної системи та їх ролі в процесах технологічного та економічного розвитку стала формуватися з середини 80-х рр. ХХ ст. вченими різних країн світу [2; с. 49]. У центрі її уваги знаходяться національні особливості організації інноваційного процесу в різних країнах, функції окремо взятих суспільних та приватних інститутів, форми взаємодії цих інститутів на різних стадіях здійснення технологічних інновацій. В Україні питанням змісту, чинників формування та особливостей розвитку національної інноваційної системи останнім часом присвячується також велика кількість досліджень. Зокрема, Л. Федуловою та М. Пашутою визначено роль національної інноваційної системи в інноваційному розвитку та запропоновано заходи державної інноваційної політики як складової національної інноваційної системи [3]. М. Шарко наводить визначення національної інноваційної сис-

теми та розглядає її структуру, особливості функціонування [4]. У роботі за редакцією Волкова О.І., Денисенка М.П. наводиться аналіз сучасного інноваційного потенціалу та системи управління інноваціями на різних рівнях [5]. Проте у вітчизняних та зарубіжних джерелах не вироблене визначення національної інноваційної системи як економічної категорії. Слід наголосити на необхідності проведення комплексного аналізу сучасних теоретико-правових особливостей розвитку національної інноваційної системи в умовах євроінтеграції України.

Стрімкі темпи науково-технічного прогресу та загострення конкуренції на сучасних глобалізованих ринках однозначно визначають пріоритетність інноваційного шляху розвитку економік, галузей та окремих підприємств.

Проголошена інноваційна модель економічного розвитку України передбачає реалізацію стратегії розвитку національної економіки, спрямованої на істотне підвищення її ефективності, зростання ВВП шляхом цілеспрямованої діяльності зі створення, освоєння у виробництві і просування на ринок технологічних та організаційно-управлінських інновацій.

За роки незалежності в Україні були започатковані трансформаційні процеси в науково-технологічній та інноваційній сферах. Проте темпи розбудови сучасного формату інноваційної сфери сьогодні є надто низькими.

Особливої актуальності зазначена проблема набула в наш час на фоні загострення процесів господарської глобалізації (входження України до СОТ) та глобальної конкуренції. Вихід країн та підприємств на світові товарні та технологічні ринки безпосередньо пов'язані з інноваційним рівнем виробництва, розвитком інноваційної сфери. Саме тому для України, яка обрала зовнішньо орієнтовану модель економічного розвитку ця проблема є надзвичайно злободенною. Вступ України до СОТ створює нові виклики інноваційній безпеці України. Так, згідно з аналізом Національного інституту проблем міжнародної безпеки зі вступом до СОТ українське інноваційне за-

конодавство не орієнтоване на функціонування економіки в жорсткому конкурентному середовищі. Можна і надалі очікувати загострення конкуренції на внутрішньому ринку високотехнологічної продукції, що негативно відіб'ється на фінансових результатах та інвестиційних можливостях вітчизняних високотехнологічних підприємств.

Одним із значних досягнень новітньої економічної науки слід вважати створення концепції національних інноваційних систем. Ця концепція активно розроблялася науковцями ще у 80-х роках минулого століття. Піонерами цього напрямку стали швед Б. Лундвалл, англієць К. Фрімен та американець Р. Нельсон. Першим систематичним викладом концепції вважається колективна праця «Технічний прогрес та економічна теорія» (1988 рік). Провідний російський дослідник проблем інноваційного розвитку Н. Іванова формулює три основні методологічні принципи концепції [6; с.10]: базування на ідеях Й. Шумпетера; аналіз інституційного контексту інноваційної діяльності як її суттєвої складової; визнання особливої ролі знань в економічному розвитку. Згідно з цими принципами була визначена сутність національної інноваційної системи. Національна інноваційна система – це сукупність взаємопов'язаних організацій (структур), що займаються виробництвом та комерційною реалізацією наукових знань і технологій у межах національних кордонів. Вона містить дві складові:

1) науково-виробничу, представлену різного роду компаніями, університетами, державними лабораторіями, технопарками та інкубаторами;

2) інфраструктурно-забезпечувальну, що включає інститути правового, фінансового та соціального характеру, які забезпечують інноваційні процеси і мають міцні національні корені, традиції, політичні і культурні особливості.

Сьогодні концепція національної інноваційної системи активно використовується розвиненими країнами світу в розробці та реалізації довгострокових планів і програм розвитку. Вона також застосовується як інструмент розбудови «нової економіки».

У ст. 325 Господарського кодексу України [7] зазначається, що інноваційною діяльністю у сфері господарювання є діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя.

У ч. 1 ст. 1 Закон України «Про інноваційну діяльність» [8] міститься легальне визначення інноваційної діяльності як діяльності, спрямованої на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок, що зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг.

Фундаментом національної інноваційної системи є освіта. Незважаючи на суттєві перетворення українській науці вдалося зберегти повноцінну за секторальним розрізом структуру (академічний, галузевий, вузівський та заводський сектори науки), успадковану від СРСР. За структурною повнотою в Європі Україну випереджають лише Франція, Велика Британія, Німеччина та Росія. Але важливою обставиною сьогодні залишається забезпечення підготовки належної кількості інженерно-технічних кадрів. Забезпечення ефективної охорони об'єктів інтелектуальної власності в Україні, належна охорона прав їх авторів та легітимних володільців також тісно пов'язані з формуванням висококваліфікованих кадрів у цій галузі, насамперед працівників правоохоронних органів, суддів, державних інспекторів у сфері інтелектуальної власності, патентних повірених тощо. Розв'язати проблему можливо шляхом надання спеціальних знань, підготовки за державним замовленням фахівців з питань інтелектуальної власності для органів державної влади та закладів освіти, науки, культури державної форми власності. Розвинені країни приділяють цим питанням належну увагу, виділяють значні кошти на освіту, підготовку педагогічних кадрів.

Необхідною умовою успішної інноваційної діяльності є її інституційне забезпечення. Йдеться, з одного боку, про іс-

нування відповідних державних органів: міністерств, державних комітетів, управлінь, а з іншого – про закони, норми, правила, стандарти інноваційно-впроваджувальних процесів. Система державного управління у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності потребує створення нової інфраструктури, систематизації державних управлінських функцій у цій сфері, адекватного їх перерозподілу між органами виконавчої влади, реалізації напрацьованих раніше заходів та норм законодавства щодо стимулювання інноваційної діяльності, дію яких призупинено.

Особлива роль в інноваційному процесі належить технопаркам та технополісам. Технопарки являють собою сучасну форму взаємодії освіти, науки, техніки і виробництва, у результаті якої виникають науково-інноваційні комплекси для розробки новітніх технологій, швидкого запровадження науково-технічних розробок і виробництва новітньої продукції. Технопарки сьогодні є реально функціонуючим в Україні видом інноваційних структур. Виконання інноваційних проектів дозволило технопаркам створити стабільно діючі виробництва конкурентоспроможної інноваційної продукції, що постійно нарощували обсяги випуску й перерахування до бюджету і позабюджетних фондів. Так, за час їхнього існування реалізовано на 11,4 млрд. грн. інноваційної продукції, з яких більше 14 % – за кордоном; перерахування до бюджету і державних цільових фондів становили 839 млн. грн., що значно перевищує всі види їхньої державної підтримки за цей період (477 млн. грн.); створено 3,1 тис. нових робочих місць. Однак ці здобутки стосуються переважно періоду 2000-2004 рр. Вилучення із закону про спеціальний режим інноваційної діяльності технопарків [9] положень про надання державної підтримки виконавцям проектів технопарків у вигляді фіскальних стимулів Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про державний бюджет на 2005 рік» та деяких інших законодавчих актів України», які були відновлені лише частково у 2006 році, завдало цим структурам тяжкого удару, від якого вони так і не змогли відно-

витися (хоча і зараз окремі проекти технопарків виконуються на найвищому рівні). Варто зазначити, що основу технопарків складає тісна взаємодія університетів, науково-дослідних центрів, конструкторських та виробничих підрозділів, використання ними сучасної інформаційної бази.

Національна інноваційна система представлена двома секторами – державним та приватним, кожен з яких виконує свої функції і завдання.

Організатором державного сектору виступає держава як виразник національних інтересів та провідник довгострокові стратегії розвитку. Діюча структура державного управління науково-технічною та інноваційною діяльністю повинна забезпечувати формування та реалізацію державної науково-технічної та інноваційної політики.

Комерційне господарювання виступає основною силою і виконавцем інноваційної діяльності, орієнтуючись передусім на ринкові сигнали та можливість отримання комерційної вигоди. Ці два сектори, повинні співпрацювати.

Інноваційна діяльність у розвинених країнах вже перетворилася у самостійну галузь і продовжує розвиватися. Українська ж інноваційна система ще знаходиться в початковому стані свого розвитку. Сьогодні починають створюватися нові інноваційні інститути які здатні забезпечувати та створювати інноваційні продукти.

По-перше, це інститут інноваційного законодавства. Базове законодавство, необхідне для формування та розвитку в Україні національної інноваційної системи, певною мірою вже створено, але його практичне застосування стримується недостатньою інфраструктурою, нерозвинутістю системи інноваційного менеджменту.

По-друге, інститут державного управління. Система державного управління у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності потребує створення нової інфраструктури, систематизації державних управлінських функцій у цій сфері, адекватного їх перерозподілу між органами виконавчої влади, реалізації напрацьованих раніше заходів та норм законодавства щодо стимулювання інноваційної діяльності, дію

яких призупинено.

I, нарешті, сам інноваційний інститут. Це формування самих інноваційних структур, зайнятих виробництвом і комерціалізацією наукових знань і технологій. Це стосується малих і великих компаній, університетів, лабораторій, технопарків, інкубаторів тощо.

Так, усе вищезазначене дозволяє дійти до висновку про те, що необхідною умовою запровадження інноваційного розвитку є формування національної інноваційної системи яке вимагатиме наполегливості з боку урядовців, поєднання зусиль держави та громади, усвідомлення нагальності цього процесу.

Провідні країни світу серед основних напрямків своєї діяльності визначають державним пріоритетом створення належних умов для використання інтелектуального потенціалу нації.

У проєкті концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року формуванню державної інноваційної системи відводиться особливе місце [10].

Так, відповідно до зазначеного проєкту, пріоритетними завданнями інноваційної політики держави є:

1) реструктуризація системи стратегічних пріоритетів інноваційного розвитку, яка передбачає:

- скорочення кількості пріоритетних напрямів інноваційного розвитку, збереження і розвиток тих, у яких Україна має суттєві наукові здобутки та конкурентні переваги (освоєння новітніх, у тому числі відновлюваних, джерел енергії, високотехнологічних галузей промисловості, машинобудування; розвиток матеріалознавства, біотехнологій, інформаційних технологій та систем зв'язку; створення індустрії наноматеріалів; технологічний розвиток агропромислового комплексу; впровадження новітніх технологій та обладнання у медицині);

- впровадження спеціальних програм, які стимулюють реалізацію пріоритетних напрямів інноваційного розвитку, для чого використати практику країн Євросоюзу;

- врегулювання діяльності складових

національної інноваційної системи: бізнес-інкубаторів, технопарків, технополісів, венчурних фондів, «бізнес-ангелів» тощо, механізмів взаємодії їх між собою та з іншими суб'єктами інноваційної діяльності;

- становлення вертикально інтегрованих науково-виробничих структур з повним технологічним циклом від інноваційної розробки до виробництва, реалізації та технічної підтримки експлуатації нових продуктів на базі економічної інтеграції галузевих НДІ та компаній-споживачів наукового продукту.

2) розробка та запровадження заходів фінансової підтримки інноваційних проєктів, у тому числі:

- вдосконалення механізмів державного програмно-цільового фінансування інноваційних проєктів, у тому числі шляхом впровадження конкурсних засад;

- запровадження інструментів здешевлення кредитів і заохочення комерційних банків до активнішого кредитування інноваційних проєктів;

- спрощення процедури державної експертизи та реєстрації інноваційних проєктів, у тому числі інноваційних проєктів технопарків;

- оптимізація пропорцій між обсягами бюджетного фінансування фундаментальних наукових досліджень, прикладних наукових досліджень та виконання науково-технічних (експериментальних) розробок;

- розробка адекватних критеріїв відбору інвестиційних та інноваційних проєктів для державної підтримки, в тому числі – шляхом внесення змін до Закону України «Про інноваційну діяльність»;

- збільшення терміну дії державної реєстрації інноваційних проєктів до 5 років, що відповідатиме строку окупності інновацій;

- запровадження механізму інвестиційно-інноваційного податкового кредиту у вигляді відстрочення сплати податку на прибуток для виконання інноваційних проєктів (програм), розвиток механізмів іпотечного кредитування інноваційних проєктів.

3) формування належного захисту інте-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню теоретико-правових проблем реформування національної інноваційної системи України до відповідності вимогам Євросоюзу з метою визначення її особливостей в сучасних економічних умовах.

лектуальної власності, що має передбачати:

- вдосконалення законодавчої бази, що регламентує охорону прав інтелектуальної власності;
- спрощення процедури отримання патентів;
- створення загальної інформаційної електронної мережі, яка б містила інформацію стосовно існуючих науково-технічних розробок та можливостей впровадження розробок у виробництво;
- розвиток національної системи трансферу технологій та забезпечення належного її інформаційного супроводження.

4). Заохочення до створення партнерств, альянсів та інших організаційних структур, що поєднують науку, освіту, розробки, виробництво і дають можливість реалізації масштабних міжгалузевих проєктів зі створення та освоєння виробництва високотехнологічної продукції.

5). Формування сучасної інноваційної культури, трансформація суспільних цінностей у напрямі визнання пріоритетів творчої праці, самовдосконалення, соціально відповідального підприємництва та правової компетентності.

Наприкінці варто наголосити на тому, що пов'язана з комерціалізацією об'єктів інтелектуальної власності, у тому числі результатів технічної творчості, інноваційна діяльність визнана світом єдиним шляхом сталого розвитку. Можна стверджувати, що українська наука спроможна отримувати певні наукові результати, які можуть бути помічені світовою науковою спільнотою. Варто відзначити, що і в умовах економічної кризи українська наука забезпечує достатньо високий рівень вищої освіти, відіграє важливу соціокультурну роль, задаючи певний інтелектуальний рівень суспільства та його еліт. Інноваційний розвиток, обраний Україною як стратегічний пріоритет,

SUMMARY

The article is devoted to research of theoretical-legal problems of reformation national innovative system of Ukraine in European integration activities with aim to determinate its specifics in the current economic conditions.

має базуватися на головній конкурентній перевазі – ефективній реалізації людського потенціалу, тобто на застосуванні праці, знання, вміння, інтелектуального капіталу та може бути здійснений за умови ефективного міжнародного співробітництва та врахування національних інтересів України.

Література

1. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ України на 2010-2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
2. Контури інноваційного розвитку мирової економіки: Прогноз на 2000-2015 гг. / Под ред. Дынкина А.А. – М.: Наука, 2000. – 143 с.
3. Федулова Л, Пашута М. Розвиток національної інноваційної системи України // Економіка України. – 2005. – №4. – С. 35-47.
4. Шарко М. Модель формування національної інноваційної системи України // Економіка України. – 2005. – №8. – С. 25-30.
5. Економіка і організація інноваційної діяльності: Підручник /Волков О.І., Денисенко М.П., Гречан А.П. та ін.; Під ред. проф. Волкова О.І., проф. Денисенка М.П. – К.: ВЦ «Професіонал», 2004. – 960 с.
6. Иванова Н. Национальные инновационные системы. – М.: Наука, 2002 – С.10-11.
7. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>].
8. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>].
9. Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>].
10. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/StPrior_12/3.pdf].

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СЛУЖБОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

КРАСЮК Наталя Іванівна - здобувач кафедри загальноправових дисциплін факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК: 342.922:342.957

В статті досліджуються питання, присвячені особливостям адміністративної відповідальності за службові правопорушення в сфері земельних відносин. Автором пропонується термін «службове адміністративне правопорушення в сфері земельних відносин», систематизовані складові таких проступків, а також визначені напрями удосконалення діючого законодавства України в цій сфері.

Ключові слова: правопорушення, адміністративна відповідальність, земельні відносини, законодавство, удосконалення

Земля є одним із найбільш цінних національних багатств, яке перебуває під особливою охороною держави, і тому протиправні дії, які вчиняються у цій сфері, інколи мають великий суспільний резонанс. На теперішній час дуже актуальним є питання забезпечення законності та правопорядку у всіх сферах суспільного життя, і земельна галузь не є виключенням. На сьогодні ситуація із регулюванням та захистом суспільних відносин щодо користування та розпорядження землею ще залишається далекою від ідеалу. Ми можемо спостерігати, що мають місце маніпулювання з дозвільними документами у сфері земельних відносин, незаконні забудови землі, порушення прав громадян на кадастрову інформацію, корупційні діяння тощо. Прикрим є те, що значна маса зловживань у сфері земельних відносин здійснюються за активної участі посадових осіб місцевих органів

влади, органів місцевого самоврядування. Дуже багато протиправних діянь, що вчиняються представниками органів влади у сфері земельних відносин, заборонено нормами адміністративного законодавства, а переважна їх більшість внесена до Кодексу України про адміністративні правопорушення в якості адміністративних проступків. Отже, вважаємо, що питання адміністративної відповідальності за службові правопорушення в галузі земельних відносин набувають певної актуальності.

Зазначеним вище проблемам у свій час присвячували праці Г.В. Анісімова, О.В. Белікова, Н.В. Бондарчук, Г.К. Лоїк, М.В. Шульга, Ю.В. Чиж та ін. [1-6]. Натомість, аналізу механізму вчинення службових адміністративних правопорушень у зазначених публікаціях уваги майже не приділено. Крім того, ми повинні пам'ятати про постійні зміни законодавства України про адміністративну відповідальність, що змушує нас знову переглянути актуальний стан справ у даній галузі.

Метою статті є аналіз та систематизація службових адміністративних проступків, які вчиняються у сфері земельних відносин, а також внесення пропозицій щодо оптимізації чинного законодавства України в цій галузі.

Складність розглядуваного питання складається в тім, що у Кодексі України про адміністративні правопорушення не має спеціальної глави (на відміну від Кримінального кодексу України), яка б була

присвячена виключно «службовим правопорушенням». Відповідно до статті 14 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КупАП) посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків, а отже, такі правопорушення можуть знаходитися у будь-якій главі чинного КупАП.

Крім того, земельні відносини, як суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею, мають екологічну та економічну складову, отже, слід уважно розглядати склади правопорушень, які вчиняються у сфері охорони навколишнього природного середовища та здійснення господарської діяльності, на предмет їх можливого вчинення відповідно до сфери земельних відносин.

Аналіз праць фахівців, які здійснювали дослідження понять «службове правопорушення», «посадова особа», «службовий злочин» та чинної нормативно-правової бази [7-11] дає нам змогу стверджувати, що суспільне небезпечне діяння щодо службової сфери завжди обумовлене правовим становищем суб'єкта, який вчиняє службовий злочин: а) або шляхом використання службового становища, діючи у межах своїх повноважень; б) або внаслідок виходу за межі прав та повноважень, наданих йому за посадою чи у зв'язку зі службовою діяльністю, яку він здійснює; в) або внаслідок невиконання чи неналежного виконання покладених на нього службових обов'язків.

Зазначені правопорушення мають загальні спільні риси, до яких належать: 1) вчинення діяння з використанням посадового становища або у зв'язку з обійманню посадою і 2) всупереч інтересам служби. Визначаючи термін «посадова особа», необхідно виходити з правозастосовної практики, яка зазначає, що головним критерієм віднесення особи до кола посадових осіб є наявність у ній організаційно-розпорядчих

або адміністративно-господарських функцій.

Отже, суб'єктів службового адміністративного правопорушення у сфері земельних відносин можна розглядати в широкому та вузькому аспектах. У вузькому аспекті суб'єктом службового адміністративного правопорушення у сфері земельних відносин є особи, які здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій у сфері земельних відносин. Такі особи, як правило, не мають конкретного правового зв'язку із земельною ділянкою, а виконують здебільшого управлінські та контрольні функції, наприклад посадові особи Міністерства аграрної політики та продовольства, Державної інспекції сільськогосподарства, Державного агентства земельних ресурсів.

У широкому аспекті до таких осіб можна додати тих, хто виконує організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції на державних, комунальних чи приватних підприємствах, які мають з певною земельною ділянкою правовий зв'язок (власник, користувач): директор підприємства, головний інженер. Важливим для визнання таких осіб суб'єктами правопорушення є те, що до їх повноважень мають входити обов'язки щодо дотримання вимог земельного законодавства України.

Таким чином, службове адміністративне правопорушення у сфері земельних відносин – це суспільно-шкідлива, протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею, що вчиняється особами, які здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних, комунальних, приватних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих

чи адміністративно-господарських функцій.

Класифікувати службові адміністративні правопорушення у сфері земельних відносин можна, наприклад, відповідно до сфери їх вчинення.

Корупційні адміністративні правопорушення. Корупційні адміністративні правопорушення у сфері земельних відносин є особливим видом службових правопорушень у цій сфері. Дуже часто з метою отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб шляхом протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей службові особи порушують вимоги чинних нормативних актів у земельній сфері.

Вивчення статистичних даних МВС України показує, що протягом 2013 року кількість протоколів про корупційні правопорушення, направлених до суду, складало 2168, всього за такі правопорушення притягнуто до адміністративної відповідальності 1696 осіб, з них 43 особи притягнуті судами до відповідальності за корупційні адміністративні правопорушення у земельній сфері [12]. Державне агентство земельних ресурсів повідомляє, що протягом 2013 року за результатами опрацювання інформації, що надійшла від територіальних органів земельних ресурсів, отримано повідомлень щодо 41 державного службовця та одного працівника, затриманих під час вчинення злочинів або стосовно яких порушені кримінальні справи, а також семи державних службовців, стосовно яких складені протоколи про вчинення корупційних правопорушень, з яких 26 особи – начальники та заступники начальників територіальних органів Державного агентства земельних ресурсів. До корупційних правопорушень можна віднести:

- порушення встановлених законом обмежень або заборони щодо одержання дарунка (пожертви) (стаття 172-5 КУпАП);
- порушення вимог щодо повідомлення про конфлікт інтересів (стаття 172-7 КУпАП);
- незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з ви-

конанням службових повноважень (стаття 172-8 КУпАП);

- невжиття заходів щодо протидії корупції (стаття 172-9 КУпАП).

Об'єктом даного адміністративного проступку є суспільні відносини у сфері державного управління земельними відносинами, а також у сфері запобігання та протидії корупції.

Об'єктивна сторона зазначених правопорушень виражається:

- у порушенні особою встановлених законом обмежень та заборони щодо одержання дарунка (пожертви) – стаття 8 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»;

- у неповідомленні особою безпосереднього керівника у випадках, передбачених законом, про наявність конфлікту інтересів – статті 1, 14 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»;

- у незаконному розголошенні або використанні в інший спосіб особою у своїх інтересах інформації, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням службових повноважень – стаття 10 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»;

- у невжитті передбачених законом заходів у разі виявлення корупційного правопорушення – стаття 5 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» [13].

Склад цих правопорушень є формальним. Тобто для наявності об'єктивної сторони закон вимагає встановлення лише діяння (дії або бездіяльності). Наслідки цих правопорушень хоча і можуть іноді наставати, але перебувають за межами складу. Вони не включаються до об'єктивної сторони цих складів як обов'язкова ознака і їх встановлення на кваліфікацію не впливає.

Суб'єктами даних правопорушень є:

- а) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування у сфері земельних відносин:

- державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування;
- посадові та службові особи інших державних органів.

- б) особи, які прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій дер-

жави або місцевого самоврядування у сфері земельних відносин:

- посадові особи юридичних осіб публічного права;
- особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги (аудитори, нотаріуси, оцінювачі тощо) [13].

Протоколи за дані правопорушення мають складати: органи внутрішніх справ, органи Служби безпеки України, прокуратура. Протокол про вчинення адміністративного корупційного правопорушення разом з іншими матеріалами у триденний строк з моменту його складення надсилається до місцевого загального суду за місцем вчинення корупційного правопорушення. Справи розглядають районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді) [14].

Відмітимо, що 26.04.2015 року планується набрання чинності новим законом України «Про запобігання корупції». Відповідно до його положень дещо зміниться зміст розглядуваних статей КУпАП, насамперед, у частині збільшення штрафів за вчинення корупційних правопорушень. Так, згідно з перехідними положеннями запропоновано новий зміст санкцій статей 172-4-172-9 КУпАП, а також Кодекс доповнено статтею 188-46 «Невиконання законних вимог (приписів) Національного агентства з питань запобігання корупції». Крім того, у кодексі з'явиться нове стягнення за вчинення корупційних правопорушень «Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю», а розглядатиме ці справи суд (суддя).

Правопорушення щодо реалізації права на інформацію у сфері земельних відносин. Конституцією України закріплено право громадян на отримання інформації для реалізації своїх прав та свобод. У сфері земельних відносин це право також займає власну нішу. Адже така інформація може бути пов'язана із екологічним станом земель або з порядком користування та розпорядження земельними ділянками. Крім того, в сфері земельних відносин дуже великим є обсяг звернень громадян до відповідних суб'єктів управління (як держав-

ного, так і самоврядного). Отже, наступна група службових правопорушень у сфері земельних відносин пов'язана саме з правом на інформацію.

До них ми віднесемо наступні діяння:

- відмова від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації (стаття 91-4 КУпАП);

- порушення права на інформацію та права на звернення (стаття 212-3 КУпАП).

Об'єктом цього правопорушення є суспільні відносини у сфері інформації (екологічної інформації). Предметом правопорушення, відповідно до тематики дослідження, є інформація у сфері земельних відносин, в тому числі екологічного характеру [14].

Об'єктивна сторона цих правопорушень полягає у:

- неоприлюднені інформації у сфері земельних відносин, обов'язкове оприлюднення якої передбачено законами;

- необґрунтоване віднесення інформації у сфері земельних відносин до інформації з обмеженим доступом, ненадання відповіді на запит на таку інформацію, ненадання інформації у сфері земельних відносин, неправомірна відмова в наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання недостовірної інформації;

- обмеження доступу до інформації у сфері земельних відносин або віднесення інформації до інформації з обмеженим доступом, якщо це прямо заборонено законом;

- незаконній відмові у прийнятті та розгляді звернення, що стосується сфери земельних відносин;

- відмові від надання чи несвоєчасне надання за запитом повної та достовірної екологічної інформації щодо об'єктів земельних відносин, передбаченої законодавством. Екологічна інформація, що надається, повинна бути повною (тобто містити усі необхідні відомості) та достовірною (відповідати реальним фактам).

Суб'єктом правопорушення може бути посадові особи, які відповідальні за володіння та розпорядження публічною інформацією у сфері земельних відносин, у тому

числі екологічного характеру, а також працюють зі зверненнями громадян [15].

Складати протоколи за статтею 91-4 КУпАП має право, окрім тих осіб, що розглядають справи (п. 12 статті 255 КУпАП), громадський інспектор з охорони довкілля. Розглядає справи про адміністративні правопорушення, передбачені цією статтею, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів – Головний державний інспектор, старші державні інспектори, державні інспектори з охорони навколишнього природного середовища [14].

Протоколи за статтею 213-3 КУпАП мають право складати уповноважені особи секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або представники Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (крім порушень права на інформацію відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), Голова ради адвокатів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя або уповноважений радою член ради адвокатів (у частині, що стосується порушення права на інформацію відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Розглядають справи про це правопорушення районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді) [16].

Правопорушення щодо дозвільної та ліцензійної діяльності у сфері земельних відносин.

До таких порушень відносяться:

– порушення вимог законодавства з питань видачі документів дозвільного характеру (стаття 166-10 КУпАП);

– порушення законодавства про ліцензування певних видів господарської діяльності (стаття 166-12 КУпАП).

Об'єктивна сторона правопорушення за статтею 166-10 складається у неповідомленні або несвоєчасному повідомленні про відмову у видачі документа дозвільного характеру у сфері земельних відносин, порушення дозвільним органом строків вида-

чі документа дозвільного характеру у сфері земельних відносин; анулювання документа дозвільного характеру у сфері земельних відносин дозвільним органом з підстав, не встановлених законом [17].

Об'єктивна сторона правопорушення, передбаченого статтею 166-12 КУпАП, полягає у порушенні встановлених законом строків для повідомлення про прийняття рішення про видачу, відмову у видачі ліцензії або її копії, про залишення заяви про видачу ліцензії або її копії без розгляду; порушення встановлених законом строків для оформлення ліцензії або її копії, видачі дублікату ліцензії, видачі переоформленої ліцензії; вимагання непередбачених законодавством документів для одержання такої ліцензії. Серед прикладів такої діяльності у сфері земельних відносин можна навести повноваження Державного агентства земельних ресурсів, яке видає ліцензії на провадження господарської діяльності з проведення землеоціночних робіт та земельних торгів [17].

Протоколи про адміністративні правопорушення за статтями 166-10 та 166-12 складають уповноважені особи Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва [18]. Розглядають справи районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди [14].

Суб'єкт правопорушення – посадові особи дозвільних органів, які здійснюють погодження, видають дозволи, висновки, свідоцтва у сфері земельних відносин, наприклад, посадові особи Департаменту державної експертизи та ліцензування Державного агентства земельних ресурсів.

Адміністративні правопорушення, які пов'язані із землевпорядною документацією та порядком ведення Державного земельного кадастру:

а) перекручення або приховування даних державного земельного кадастру (стаття 53-2 КУпАП);

б) порушення законодавства про Державний земельний кадастр (стаття 53-6 КУпАП);

в) порушення строку погодження (відмови у погодженні) документації із землеустрою (стаття 53-5 КУпАП).

Об'єктом зазначених правопорушень є суспільні відносини у сфері землеустрою, державного управління земельними ресурсами, державного контролю за використанням та охороною земель, моніторингу земель. Державний земельний кадастр містить дані реєстрації права власності, права користування землею та договорів на оренду землі, обліку кількості та якості земель, бонітування ґрунтів, зонування територій населених пунктів, економічної та грошової оцінки земель.

Об'єктивна сторона цих правопорушень полягає у:

– перекрученні або приховуванні даних державного земельного кадастру. Приховування означає неповідомлення відповідної інформації належним адресатам або несвоєчасне подання їм. Поняттям приховування може охоплюватися також відмова надати певні відомості у відповідь на запит уповноваженого суб'єкта. Перекручення – це подання завідомо неправдивих відомостей, які вводять адресата в оману у питанні даних державного земельного кадастру;

– порушенні встановлених законом строків внесення відомостей до Державного земельного кадастру, вимагання непередбачених законом документів для внесення відомостей до Державного земельного кадастру;

– порушенні посадовою особою Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування встановленого законодавством строку погодження (відмови у погодженні) документації із землеустрою.

Суб'єкти правопорушень:

– посадові особи Державного агентства земельних ресурсів та Державного підприємства «Центр державного земельного кадастру», як держателі та адміністратори Державного земельного кадастру (статті 53-2, 53-6 КУпАП);

– посадові особи органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, які мають погоджувати документацію із землеустрою (наприклад Державного агентства земельних ресурсів, виконавчий орган міської ради у сфері містобудування та архітектури, територіальні органи Мі-

ністерства екології та природних ресурсів тощо) (стаття 53-5 КУпАП).

Розглядають справи про зазначені адміністративні правопорушення та накладають стягнення:

– головний державний інспектор, старші державні інспектори, державні інспектори сільського господарства (стаття 53-2 КУпАП);

– головний державний інспектор, старші державні інспектори, державні інспектори з охорони навколишнього природного середовища (статті 53-5, 53-6 КУпАП) [14].

Проведене дослідження дозволяє нам сформулювати певні висновки:

Чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення не оперує поняттям «службова особа», у статті 14 використовується термін «посадова особа», на відміну від Кримінального кодексу України. Отже, це питання потребує подальшого вивчення для розробки пропозицій щодо уніфікації зазначених термінів.

Службові адміністративні правопорушення, на відміну від певних видів службових злочинів, мають формальний склад, ознакою якого є те, що для визнання діяння адміністративним проступком обов'язковою є наявність діяння без настання шкідливих наслідків.

Суб'єктів службових адміністративних правопорушень у сфері земельних відносин можна розглядати в широкому та вузькому аспектах:

а) у вузькому аспекті суб'єктом службового адміністративного правопорушення у сфері земельних відносин є особи, які здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій у сфері земельних відносин;

б) у широкому аспекті до таких осіб можна додати тих, хто виконує організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції на державних, комунальних чи приватних підприємствах,

які мають з певною земельною ділянкою правовий зв'язок (власник, користувач): директор підприємства, головний інженер. Важливим для визнання таких осіб суб'єктами правопорушення є те, що до їх повноважень мають входити обов'язки щодо дотримання вимог земельного законодавства України;

Деякі положення чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення потребують, на нашу думку, певного вдосконалення. Зокрема, мова йде про чітке визначення осіб, які мають складати протоколи про адміністративні правопорушення за статтями 53-2, 53-5, 53-6 КУпАП. Крім того, потребує оптимізації система органів, що розглядають справи про адміністративні правопорушення за статтями 53-5, 53-6 КУпАП.

Засновуючись на вищевикладеному, перспективними напрямками подальших наукових досліджень вважаємо розробку пропозицій щодо вдосконалення положень Кодексу України про адміністративні проступки в частині визначення поняття «службова особа», а також оптимізації порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері земельних відносин.

Література

1. Белікова О.В. Механізм реалізації заходів адміністративної відповідальності за правопорушення в сфері земельних відносин в Україні [Електронний ресурс] / О.В. Белікова // Адміністративне право і процес. – 2013. – #4(6)/2013. – Режим доступу: <http://goo.gl/oaQRqV>

2. Бондарчук Н.В. Актуальні питання адміністративної відповідальності за земельні правопорушення / Н.В. Бондарчук // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2011. – Том 24 (63). – № 2. – С. 407-411.

3. Лоїк Г.К. Проблеми адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення вимог земельного законодавства України / Г. К. Лоїк, С. А. Диптан // Сучасні проблеми аграрного і природо-ресурсного права : зб. наук. праць Між-

нар. наук.-практ. конф. 30–31 жовтня 2009 р., Київ / за заг. ред. В. М. Єрмоленка та ін. – К. : ІРІДІУМ, 2009. – С. 179-181.

4. Мілімко Л.В. Особливості адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин / Л.В. Мілімко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 1. – С. 28-38.

5. Чиж Ю.В. Адміністративна відповідальність за службові правопорушення у сфері земельних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Чиж Юлія Володимирівна ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2010. – 19 с.

6. Земельне право України [Електронний ресурс]: підручник / М. В. Шульга, Г. В. Анісімова, Н. О. Багай, А. П. Гетьман та ін.; – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 368 с. – Режим доступу: <http://goo.gl/8q4Wcc>

7. Бантишев О. Відповідальність за злочини в сфері службової діяльності [Електронний ресурс] / О. Бантишев // Юридичний журнал. – 2003. – № 7. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=452>

8. Задорожний А.А. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері службової діяльності [Електронний ресурс] / А.А. Задорожний // Право і безпека, 2012. – № 2 (44). – С. 105-110. – Режим доступу: <http://goo.gl/5AEdIY>

9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка – 7-ме вид., переробл. та до-пов – К : Юридична думка, 2010 – 1288 с.

10. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р., № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

11. Щодо визначення поняття «посадова особа» [Електронний ресурс]: Листроз'ясування Міністерства юстиції України від 22.02.2013 р., № 1332-0-26-13/11. – Режим доступу: <http://goo.gl/wsuTli>

12. Звіт про стан протидії корупції у 2013 році [Електронний ресурс]: Офіційний сайт МВС України (Форма № 1-КОР). – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються питання, присвячені особливостям адміністративної відповідальності за службові правопорушення у сфері земельних відносин. Автором запропонований термін «службове адміністративне правопорушення у сфері земельних відносин», систематизовано склади таких проступків, а також визначені напрями вдосконалення чинного законодавства України в цій сфері.

SUMMARY

The article examines the issues about a specific administrative responsibility for service offenses in the sphere of land relations. The author suggests the term "service administrative offenses in the sphere of land relations", a systematic components of such offences, and identifies ways of improving the current legislation of Ukraine in this sphere.

13. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 р., № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України, 2011. – № 40. – Ст. 404

14. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р., № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР, 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122

15. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р., № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 47 – Ст. 256

16. Про прокуратуру [Електронний ресурс]: Закон України від 14.10.2014 р.,

№ 1697-VII (набрання чинності відбудеться 25.04.2015). – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/page>

17. Про деякі питання щодо надання адміністративних послуг Держземагентством України та його територіальними органами [Електронний ресурс]: Наказ Державного агентства земельних ресурсів від 17.07.2013 р., № 295. – Режим доступу: <http://goo.gl/Jgrt54>

18. Деякі питання діяльності Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 30.03.2012, № 237/2012. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/237/2012>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РОЗГЛЯДУ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИЗНАННЯМ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ НЕДІЙСНИМИ

ЄМЕЦЬ Анатолій Анатолійович - кандидат юридичних наук, суддя Верховного Суду України

ШАТКОВСЬКИЙ Ярослав Миколайович - кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, науковий консультант відділу консультантів управління забезпечення діяльності Судової палати у господарських справах Верховного Суду України

УДК 346.9

В статті розглядаються правові аспекти визнання господарських договорів недействительними та аналізується судово-практична ситуація по їх розгляду. Проведено аналіз законодавчого регулювання та виявлено проблеми в правопримененні пов'язані з неопределенністю правової природи господарського договору.

Ключові слова: суб'єкт господарювання, господарсько-договірні відносини, недійсність договорів, правові наслідки фіктивного правочину.

Актуальність теми дослідження

Розширення сфери застосування господарсько-договірних відносин внаслідок переходу України від командно-адміністративної моделі економіки, яка існувала в рамках жорсткого директивного планування і планових господарських договірних відносин, до ринкової зумовило стрімке збільшення кількості судових справ про визнання господарських договорів недійсними. Така тенденція свідчить не тільки про низький рівень правової свідомості та правової культури суб'єктів господарювання, а й про неоднозначність окремих положень Господарського кодексу України та наявність колізій між статтями Господарського і Цивільного кодексів України.

Аналіз досліджень та публікацій

Проблемам недійсності господарських договорів присвячено дослідження українських та зарубіжних науковців, зокрема:

О.А. Беляневич, Т.В. Боднар, О.М. Вінник, В.В. Джуна, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця, В.К. Мамутова, Б.М. Полякова, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Я.М. Шевченко, В.С. Щербини, О.Х. Юлдашева, М.І. Брагінського, В.В. Вітрянського, М.Л. Дювернуа, Л. Еннекцеруса, О.С. Іоффе, Н. Растєряєва, Н.В. Рабінович, В.М. Шахматова, Г.Ф. Шершеневича та інших авторів.

Метою статті є аналіз та подальше дослідження окремих питань розгляду справ, пов'язаних з визнанням господарських договорів недійсними. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити визначення поняття «господарський договір» зазначеного у працях науковців, законодавстві України та практиці Верховного Суду України.

Основні результати дослідження

Вивчаючи зазначене питання, насамперед зауважимо, що аналіз норм чинного ГК України дає змогу дійти до висновків про відсутність у ньому визначення господарського договору. Однак, цей термін вжито у тексті статей 179 – 188 ГК України (глава 20 «Господарські договори»), зокрема при визначенні поняття «господарсько-договірні зобов'язання»: «Майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами

на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями».

Недостатність та нечіткість законодавчого регулювання у цьому питанні, наявність проблем у правозастосуванні безпосередньо пов'язані із невизначеністю правової природи господарського договору [1, с. 3].

Також відсутня єдність тлумачення цього поняття в літературі з господарського права. Так, вітчизняні науковці пропонують наступні визначення.

В.С. Щербина, виходячи зі змісту загального поняття «договір», наведеного у ЦК України, з урахуванням особливостей, властивих господарському договору, подає таку дефініцію: «господарський договір – це домовленість суб'єкта господарювання з іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх прав та обов'язків у сфері господарювання» [2, с. 236].

На думку О.А. Беяневич господарський договір є збірним (узагальнюючим) поняттям, до якого належать різні договірні типи (купівлі-продажу, поставки, перевезення, оренди, підряду на капітальне будівництво та ін.), що мають схожі принципи нормативної регламентації [3, с. 452].

За визначенням О.М. Вінник, господарський договір – це зафіксовані у спеціальному правовому документі на підставі угоди майново-організаційні зобов'язання учасників господарських відносин (сторін), спрямовані на обслуговування (забезпечення) їх господарської діяльності (господарських потреб) з урахуванням загальногосподарських (публічних) інтересів [4, с. 218].

Відсутній у законодавстві та правовій літературі єдиний умотивований підхід до розуміння правової природи недійсності господарського договору, що є необхідним для усунення суттєвих внутрішніх протиріч, повного та змістовного обґрунтування таких договорів у системі юридичних фактів, дослідження договорів, вчинених із порушенням умов дійсності, а також встановлення наслідків недійсності цих договорів.

Нагадаємо, що вказані проблемні питання становили предмет дослідження правознавців ще за часів Давнього Риму, в яко-

му вже з'явилась класифікація договорів за тими чи іншими юридичними недоліками.

Засновниками ж теорії недійсності правочину стали такі відомі вчені, як Б. Віндшейд, Д.Д. Гримм, Ф.К. Савіньї та інші.

Так, Б. Віндшейд наголошував, що недійсний правочин не відповідає вимогам закону, тобто право не визнає юридичної дії такого правочину і не надає йому сили для здійснення відповідних юридичних дій [5, с. 133].

О.О. Красавчиков під недійсністю правочину розумів ненастання в силу закону тих юридичних наслідків, які сторони бажали породити своїми діями під час укладання правочину [6, с. 235].

В.О. Ряшенцев вважав недійсністю правочину дефектністю, зумовленою порушенням останнім вимог закону [7, с. 208].

На думку І.В. Матвєєва, недійсний правочин – це дія, вчинена у виді правочину, в якому законом і (або) судом встановлено порушення хоча б однієї з умов дійсності останнього, не здатна породити ті цивільно-правові наслідки, настання яких бажали його суб'єкти [8, с. 19].

Згідно з ч. 2 ст. 20 ГК України визнання недійсною господарської угоди є способом захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів, при цьому ч. 1 ст. 207 ГК України встановлює три підстави, за яких господарське зобов'язання може бути визнане недійсним:

- 1) невідповідність вимогам закону;
- 2) вчинення з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства;
- 3) укладення учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним із них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності).

Стаття 16 ЦК України одним зі способів захисту цивільних прав та інтересів судом визначає визнання правочину недійсним.

Згідно з положеннями ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недотримання в момент його здійснення стороною (сторонами) вимог, встановлених частинами першою – третьою, п'ятою та шостою статті 203 зазначеного Кодексу, а саме:

- 1) зміст правочину не може суперечити

цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства;

2) особа, яке вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності;

3) волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі;

4) правочин має вчинятися у формі, встановленій законом;

5) правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним;

6) правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

ЦК України передбачає поділ недійсних правочинів на нікчемні й оспорювані та наводить їх визначення.

Нікчемним є правочин, недійсність якого встановлена у законі (ч. 2 ст. 215 ЦК України). Оскільки закон вже кваліфікує такий правочин як недійсний, не вимагається визнання його недійсності судом. Останній лише застосовує наслідки недійсності нікчемного правочину. Нікчемними ЦК України визначає правочини, перелічені у ч. 1 ст. 219, ч. 1 ст. 220, ч. 2 ст. 221, ч. 1 ст. 224, ч. 1 ст. 226 та ч. 2 ст. 228 та ін.

Оспорюваним є правочин, недійсність якого прямо не встановлена у законі, але який може бути визнано недійсним судом у разі, коли одна зі сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом (ч. 3 ст. 215 ЦК України). Зокрема, такі правочини передбачено статтями 222, 223, 225, 227, 229–234 ЦК України.

Аналізуючи судову практику із досліджуваного питання, особливу увагу слід звернути на категорію спорів про визнання господарських договорів недійсними з підстав, наведених у ст. 234 ЦК України (Правові наслідки фіктивного правочину) та ст. 235 ЦК України (Правові наслідки удаваного правочину).

Частина 5 ст. 203 ЦК України однією з вимог, додержання яких необхідне для чинності правочину, визначає спрямуван-

ня правочину на реальне настання наслідків, що обумовлені ним.

У міжнародному праві ця умова дійсності договорів розглядається як допустима і дозволена мета договору. Мета договору – (causa) правова ціль, котру бажають досягнути учасники договірних відносин.

На думку А.В. Кашаніна, кауза – це «...юридично значима господарська мета правочину, тобто закріплена угодою сторін спрямованість правочину на взаємозумовлене надання сторонами оплатних відносин, опосередковуваних цим правочинном у цілому чи частково, або спрямованість правочину на вчинення надання за принципової відсутності зустрічного надання» [9]. Також науковець зазначає, що кауза договору – це його правова мета, тобто спрямованість на наслідки, яких має бути досягнуто при належному виконанні договору [10].

У більшості випадків правова мета вбачається безпосередньо зі змісту договору. Недопустима та незаконна правова мета договору, за міжнародними стандартами, призводить до його нікчемності. Про нікчемність договору йдеться тільки у тому випадку, коли підстава взагалі не існує або визнається недопустимою [11, с. 44]. Мета договору може бути й удаваною (хибною). Факт удаваної мети має місце у тому разі, коли сторони зазначають певну правову ціль (causa) договору, якої бажають досягти, але без наміру його виконання, або коли сторони називають удавану мету договору, приховуючи при цьому, чого саме вони насправді прагнуть. У першому випадку йдеться про фіктивний договір, який законодавець визначає у ст. 234 ЦК України як вчинений без наміру створення правових наслідків, що обумовлювалися цим правочинном; а в другому – про удаваний, що відповідно до ст. 235 ЦК України є вчиненим сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили.

Фіктивні угоди донедавна вважались нікчемними – ст. 58 ЦК УРСР [12, с. 15], наразі ЦК України відносить фіктивні правочини до недійсних (ст. 234 ЦК України), а удавані – до нікчемних (ст. 235 ЦК України). Проте зауважимо, що проблема

належності фіктивних та удаваних правочинів/угод до тієї чи іншої групи недійсних остаточно ще не вирішена.

Окремим питанням залишається визнання фіктивних та удаваних правочинів, незважаючи на те, що удавані правочини належать до нікчемних, недійсність котрих встановлена законом, однак визнання їх такими (констатація факту) залишається обов'язковим [13, с. 44].

Безумовно, звертає на себе увагу подібність фіктивного та удаваного договорів подібні за підставами їх недійсності: сторони вчиняють два договори, а отже, обидва з них потребують юридичної оцінки.

Фіктивні договори часто використовуються з метою уникнення оподаткування, виведення фіксованих засобів із легального підприємницького обігу [14]. Особливо популярною ця схема є серед представників малого та середнього бізнесу, які укладають фіктивні договори на маркетингові дослідження, консультаційні послуги тощо [15, 86]. Розкрадання майна шляхом укладання таких договорів так само має безліч варіацій, при цьому протиправні дії переважним чином спрямовані на заподіяння шкоди третім особам.

Основними ознаками фіктивного договору є: введення в оману (до або у момент укладення угоди) іншого учасника чи третьої особи щодо фактичних обставин або дійсних намірів учасників; укладення договору особою, яка не має права цього робити (через фіктивне підприємство, неіснуючу організацію, підставну особу тощо); свідомий намір невиконання зобов'язань договору; приховування справжніх намірів учасників договору. Свобода договору часто використовується недобросовісними суб'єктами для умисного заподіяння майнової шкоди фізичним та юридичним особам, злісного ухилення від сплати податків, а також для досягнення інших незаконних цілей.

Наведемо приклад вирішення одного із таких спорів (судова справа №2-7/2489).

Задовольняючи касаційну скаргу Міністерства оборони України у справі за позовом військового прокурора Севастопольського гарнізону в інтересах держави

в особі Міністерства оборони України (далі – МОУ) до ТОВ «Техно-Сігма», третя особа – Центральне спеціалізоване будівельне управління МОУ, про визнання недійсними договорів, Верховний Суд України зазначив, зокрема, наступне.

Судами першої та апеляційної інстанцій встановлено, що 14 березня 2006 року між МОУ в особі начальника Центрального спеціалізованого будівельного управління МОУ Мельника В.Л. та ТОВ «Техно-Сігма» було укладено інвестиційний договір № 10/3/03-061/СБФ1 про спільну діяльність шляхом будівництва (реконструкції) об'єктів житлово-цивільного призначення, створення інженерної інфраструктури для їх будівництва (реконструкції) відповідно до розробленого і затвердженого у встановленому порядку проекту шляхом пайової участі сторін.

Відповідно до пунктів 2.6, 2.7, 2.9 цього договору пайовим внеском МОУ стали об'єкти нерухомого майна, а пайовим внеском ТОВ «Техно-Сігма» – його витрати на проектування та будівництво (реконструкцію) 100 % площі проекту і кожної його складової частини та решта всіх інших витрат, безпосередньо пов'язаних із виконанням предмету цього договору та всіх інших заходів, що його забезпечують.

22 березня 2006 року тими ж сторонами укладено договір № 10/4/03-062/СБФ2 «Про компенсацію пайової участі (паю) МОУ в інвестиційному договорі від 14 березня 2006 року № 10/3/03-061/СБФ1», відповідно до умов якого МОУ передало ТОВ «Техно-Сігма» нерухоме майно, а ТОВ «Техно-Сігма» сплатило на користь МОУ 3 080 000 грн як компенсацію його пайової участі.

Обґрунтовуючи свої вимоги про визнання недійсним інвестиційного договору від 14 березня 2006 р. № 10/3/03-061/СБФ1 про спільну діяльність, позивач послався на підписання цього договору особою, не уповноваженою МОУ, фіктивність цього договору, фактичну зміну цільового призначення земельної ділянки, на якій розташоване військове містечко, без прийняття відповідного рішення органами виконавчої влади або місцевого самоврядування.

Згідно зі ст. 234 ЦК України фіктивним

є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, зумовлених цим правочинном.

Розглядаючи вимоги про визнання недійсним інвестиційного договору від 14 березня 2006 р. № 10/3/03-061/СБФ1 та відмовляючи у їх задоволенні, суд зазначених законодавчих вимог не врахував та не дослідив обставин вчинення сторонами договору дій, спрямованих на досягнення його правових наслідків (виконання сторонами всіх обов'язків за договором); прийняття тендерним комітетом МОУ або МОУ відповідних рішень про укладення оскаржуваного інвестиційного договору та схвалення Міністерством оборони України укладеного від його імені інвестиційного договору від 14 березня 2006 р. № 10/3/03-061/СБФ1 [16].

Удаваний договір укладається, як правило, із незаконною метою. Так, безоплатна передача продукції, грошових коштів, надання учасниками договірних відносин один одному послуг для ухилення від сплати податків можуть бути приховані договором про сумісну діяльність.

Очевидним є те, що удаваний договір завжди визнається недійсним, що стосується іншого, прихованого, то сам лише факт його приховування не означає невідповідності останнього закону.

Верховний Суд України, розглянувши та задовольнивши касаційну скаргу ВАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе» на постанову Вищого господарського суду України № 51/367-05 від 23 серпня 2006 року у справі за позовом ВАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе» до ТОВ МНВЦ «Екологія планети» про визнання недійсним укладеного між сторонами договору від 10 січня 2005 року про сумісне використання майна та зобов'язання відповідача його повернути, зазначив наступне.

Так, із матеріалів справи вбачається, що 10 січня 2005 р. між ВАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе» та ТОВ «МНВЦ Екологія Планети» укладено договір про сумісне використання майна (далі – договір). Предметом договору було нерухоме майно.

Відповідно до п. 1.1 договору позивач

передає, а відповідач приймає у строкове платне користування спірне майно з метою досягнення цілей, зазначених у попередньому договорі від 10 грудня 2004 р..

Попередній договір від 10 грудня 2004 р. передбачав, що сторони зобов'язуються укласти основний договір, який має містити істотні умови щодо передачі у строкове оплатне користування виробничої бази та співробітництва у впровадженні іспитів (п. 4.1).

Отже, підставою для укладення основного договору має бути досягнення сторонами згоди за всіма істотними умовами договору, у тому числі щодо укладення договору про сумісну діяльність для виконання проектів.

Пунктом 8 попереднього договору передбачено, що зобов'язання, встановлені цим договором, припиняються, якщо основний договір не буде укладено протягом строку, визначеного п. 4 попереднього договору, якщо жодна зі сторін не направить іншій стороні пропозицію про укладення основного договору (відповідний проект основного договору).

Жодна зі сторін не направила на адресу іншої проект основного договору.

Згідно з ч. 1 ст. 182 ГК України за попереднім договором суб'єкт господарювання зобов'язується у певний строк, але не пізніше одного року з моменту укладення попереднього договору, укласти основний господарський договір на умовах, передбачених попереднім договором.

Враховуючи, що основний договір не було укладено сторонами протягом строку, визначеного законом та п. 4 попереднього договору, зобов'язання сторін за попереднім договором фактично припинилися.

Проаналізувавши матеріали справи, суд першої інстанції правильно встановив, що правочин, вчинений сторонами при укладенні договору про сумісне використання майна, спрямовано на приховання іншого правочину – договору найма нерухомого та рухомого майна, який сторони насправді вчинили, тобто спірний договір є удаваним правочинном згідно з ч. 1 ст. 235 ЦК України.

Відповідно ч. 2 ст. 235 ЦК України у

разі, якщо буде встановлено, що правочин був вчинений сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили, відносини сторін регулюються правилами щодо правочину, який насправді вчинили.

Отже, до спірного правочину слід застосовувати правила, передбачені для договору найму (оренди) майна.

Частиною 2 ст. 793 ЦК України встановлено обов'язковість нотаріального посвідчення договору найму будівлі строком на один рік і більше та державної реєстрації договору найму будівлі або іншої капітальної споруди, укладеного на строк не менше одного року (ч. 1 ст. 794 ЦК України).

Частиною 1 ст. 210 ЦК України передбачено, що правочин підлягає державній реєстрації лише у випадках, встановлених законом. Такий правочин є чинним із моменту його державної реєстрації. Договір, який підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації, є укладеним із моменту його нотаріального посвідчення або державної реєстрації, а в разі необхідності і нотаріального посвідчення, і державної реєстрації – з моменту державної реєстрації (ч. 3 ст. 640 ЦК України).

Згідно з ч. 1 ст. 220 ЦК України у разі недодержання сторонами вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору такий договір є нікчемним.

Відповідно до ч. 2 ст. 215 ЦК України недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин).

Крім того, ч. 1 ст. 215 ЦК України встановлено, що підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1 – 3, 5 та 6 ст. 203 цього Кодексу.

У ч. 5 ст. 203 ЦК України наголошено, що правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

Спірний договір не має ознак сумісності використання зазначеного майна, тобто він вчинений без наміру створити правові наслідки, обумовлені його змістом.

Наведене свідчить про те, що як при

укладенні спірного договору, так і під час його виконання у сторін не було наміру сумісно використовувати майно, тобто був відсутній намір створити правові наслідки, які випливають із правової природи договору про сумісне використання майна.

Таким чином, договір від 10 січня 2005 р. є недійсним [17].

Підсумовуючи викладене, варто наголосити наступне:

– у статті наведено теоретичні визначення поняття господарського договору;

– господарський договір як засіб організації господарсько-договірних відносин є універсальною юридичною конструкцією, заснованою на угоді сторін і спрямованою на досягнення правової мети;

– у статті з'ясовано правову природу недійсності господарського договору, виявлено критерії недійсності, аргументовано висновок про доцільність закріплення в господарському законодавстві України умов недійсності господарських договорів як спеціальної правової категорії;

– на основі порівняльного аналізу господарського та цивільного законодавства України в частині правових підстав та наслідків визнання господарських договорів недійсними обґрунтовано висновок, що законодавчі норми потребують істотного удосконалення із застосуванням системного підходу до їх визначення для підвищення ефективності правового регулювання в цьому питанні.

Література

1. Бобкова А.Г. Щодо правової природи договорів на реалізацію арештованого майна / А.Г. Бобкова, Ю.М. Павлюченко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 4. – С. 3–6.

2. Щербина В.С. Господарське право України : підручник / Щербина В.С. – [4-е вид., перероб. і допов.]. – К. : 2009. – 236 с.

3. Договірне право України. Загальна частина : навч. посібник / [Боднар Т.В., Дзера О.В., Кузнєцова Н.С. та ін.]; за ред. О. В. Дзери. – К., 2008 – 452 с.

4. Вінник О.М. Господарське право :

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються правові аспекти визнання господарських договорів недійсними та аналізується судова практика щодо їх розгляду. Проведено аналіз законодавчого регулювання та виявлено проблеми у правозастосуванні пов'язані з невизначеністю правової природи господарського договору.

SUMMARY

The article deals with the legal aspects of business contracts void recognition and analysis of jurisprudence for their consideration. The analysis of the legislative and enforcement problems identified related to the uncertainty of the legal nature of a business agreement.

курс лекцій / Вінник О.М. – К., 2004. – 218 с.

5. Бекленищева И.В. Гражданско-правовой договор: классическая традиция и современные тенденции. – М.: 2006. – 133 с.

6. Советское гражданское право : в 2 т. : учеб. / Под ред. О.А. Красавчикова. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М., 1985. – Т. 1. – 1985. 235 с.

7. Советское гражданское право. – [Н.А. Безрук, М.И. Брагинский, В.Г. Вердников и др.]; Отв. ред. В.А. Рясенцев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М., 1986. – Ч. 1 – С. 207-208.

8. Матвеев И.В. Правовая природа недействительных сделок / И.В. Матвеев – М., 2004. – 19 с.

9. Кашанин А.В. Кауза сделки в гражданском праве : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; Предпринимательское право; Семейное право; Международное частное право» /- А.В. Кашанин. – М., 2002. – 34 с. – [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=111621>.

10. Кашанин АВ. Кауза гражданско-правового договора как выражение его сущности / А.В. Кашанин // Журнал Российского права. – 2001. – № 4. – [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://swotanaliz.ru/eratostbenes/pravo/>

Kashanin_-Kauza_grazhdansko-pravovogo_dogovora_kak_vyrazhenie_ego_suhhnosti.html#.

11. Джурович Р. Руководство по заключению внешнеторговых контрактов / Р. Джурович ; [пер. с серб.-хорват.]. – М., 1992. – 44 с.

12. Цивільний кодекс Української РСР : на 1 червня 2002 р. – К., 2002. – 15 с.

13. Поляков Б. Мнимые и притворные сделки в арбитражной практике / Б. Поляков, И. Замойский // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. – № 10. – С. 42-45.

14. Хатнюк Н. Юридична природа фіктивних та удаваних правочинів [Електронний ресурс] / Н. Хатнюк. – Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/period/chapter/2/37/1437#chapter>.

15. Луць А. В. Тіньові угоди: поняття, ознаки, види / А. В. Луць // Університетські наук. записки : Часопис Хмельницького ун-ту управління та права. – 2005. – Вип. 4. – С. 86-94.

16. Постанова Верховного Суду України від 10 лютого 2009 року № 3-89 к 09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3211240>

17. Постанова Верховного Суду України від 14 листопада 2006 року № 3- 3988 к 06 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/285500>

ОСНОВНІ ВИПАДКИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ З БОКУ УЧАСНИКА У ЮРИДИЧНИХ ОСОБАХ В УКРАЇНІ

СЕРЬОГІН Станіслав Юрійович - аспірант кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 347.122

В статье исследованы случаи злоупотребления правом со стороны участника в юридических лицах в Украине и сделана попытка классифицировать их по формам и признаками характерными для корпоративных отношений. Установка типовых форм и признаков злоупотребления правом будет полезным для дальнейшего закрепления на законодательном уровне с целью своевременной квалификации таких действий для недопущения вредных последствий их осуществления.

Ключові слова: зловживанням правом, корпоративні права, учасник підприємства, акціонер.

Аналіз практики зловживання правом учасників юридичних осіб дозволяє виділити наступні форми: зловживання правом на участь у загальних зборах юридичної особи, зловживання правом на оскарження рішень загальних зборів, зловживання правом акціонера на отримання інформації та зловживання правом на контроль діяльності товариства.

Одним із найбільш поширених проявів зловживання правом на участь у загальних зборах юридичної особи є неявка на загальні збори або голосування проти ухвалення певного рішення. На думку В.Я. Ріхтермана та О.І. Койди, під зловживанням правом слід визнавати голосування акціонера «проти» з питання зменшення статутного капіталу, у випадку, коли юридична особа зобов'язана зменшити статутний капітал, або в протилежному випадку, оскільки в результаті такої поведінки юридичній осо-

бі буде завдано шкоду, що потягне за собою виникнення негативних наслідків для усіх учасників [1 с. 77].

Проте аналіз практики Вищого господарського суду України (надалі – ВГСУ) не дозволяє зробити такий однозначний висновок. Так, у Постанові ВГСУ від 27 квітня 2010 р. № 53/95-09 суд вказав, що участь у загальних зборах акціонерів з правом голосу є їх правом, а не обов'язком. Зловживання правом може мати місце, якщо особа не виконує свої обов'язки, та не є зловживанням правом, якщо особа не здійснює свої права [2]. З цього слідує, що недосягнення між акціонерами згоди при голосуванні з питання про внесення змін до статуту товариства не може розглядатися як зловживання правом, оскільки дії акціонера спрямовані на захист своїх прав, а не виключно на заподіяння шкоди іншій особі.

При розгляді іншої справи судом було відхилене посилання позивача на зловживання правом у зв'язку з досить частими проведеннями Загальних зборів акціонерів. Причиною такого рішення суду була вказівка на те, що ст.13 Цивільного кодексу України (надалі по тексту – ЦКУ) не може використовуватися для кваліфікації проведення Загальних зборів акціонерів, як зловживання правом, оскільки саме проведення Загальних зборів акціонерів, у першу чергу, направлене на прийняття законного рішення, що задовольнятиме інтереси акціонерів [3].

Доводи судів із прикладів, наведених вище, необхідно оцінювати критично. Судам необхідно було звернути пильну увагу на те, що право повинне використовуватися для реалізації інтересу, адже саме для цього воно і надається законодавцем. Голосування «проти» з питання порядку денного, рішення якого може мати визначальне значення для діяльності товариства, не може розглядатися як цільове використання права на участь у загальних зборах акціонерів. Натомість більш правильним видається виходити з того, що у ситуації, коли голосування конкретного акціонера чи акціонерів не влаштовує решту учасників товариства, не можна зробити загальний висновок про наявність зловживання правом. Кваліфікація голосування учасника як зловживання правом можлива тільки у випадку, коли прийняття або неприйняття рішення у певній ситуації об'єктивно може нанести шкоду інтересам усього товариства, як, наприклад, приведення статуту товариства у відповідність із законом, обрання членів органів управління, схвалення збиткової угоди і тому подібне. Занадто широке поширення дії норми про зловживання правом в аналогічній ситуації є небезпечним. Шлях заповнення прогалін законодавства, в якому часто відсутні норми, що дозволяють міноритарним акціонерам відстоювати свої інтереси, конструкцією зловживання правом є хибним. Незважаючи на вищевикладене в наукових джерелах, досить часто можна зустріти думки вчених про те, що в акціонерних товариствах голосування може вважатися зловживанням правом. [4 с. 18].

Також до зловживань правом на участь у загальних зборах юридичної особи слід віднести зловживання правом акціонерами при винесення на порядок денний питань або ж на висунення кандидатур на посади у раду директорів.

О.Є. Молотніков звертає увагу на можливість зловживання правом з боку акціонера шляхом передачі ним права на участь у голосуванні максимальній кількості осіб, з метою зірвати проведення загальних зборів через відсутність вільних місць [5 с. 94].

Однією зі складових частин права на керівництво акціонерним товариством є право на скликання позачергових загальних зборів акціонерів. Яскравим прикладом зловживання правом з боку акціонера є багаторазове скликання зборів акціонерів з одного й того ж питання. В одній із справ суд, на основі п.6 ст.13 ЦКУ, відповів відмовою на вимогу щодо визнання рішення наглядової ради недійсним, посилаючись на те, що позивач, неодноразово вимагаючи скликання позачергових загальних зборів акціонерів, діяв із наміром нанести шкоду відповідачу.

Акціонер звернувся до господарського суду із позовом до акціонерного комерційного банку про визнання недійсним рішення наглядової ради банку у частині відмови у скликанні позачергових зборів акціонерів банку. Суд відмовив у задоволенні цієї вимоги.

У матеріалах справи було вказано, що перед скликанням позачергових зборів акціонерів банку, згідно із яким наглядова рада прийняла рішення, що підлягає оскарженню, позивач, згідно із законом «Про акціонерні товариства» тричі виявляв ініціативу щодо скликання позачергових зборів акціонерів банку. В якості порядку денного ініційованих позачергових загальних зборів акціонерів позивачем пропонувалося питання: про внесення змін до положення про наглядову раду банку. Пропозиції позивача були задоволені, проведено тричі позачергові загальні збори акціонерів банку.

На думку суду, позивач, висунувши подібну вимогу, мав на меті нанесення шкоди роботі банку. Запротокольовані підсумки голосування свідчать про те, що при голосуванні із запропонованого позивачем питання порядку денного проти внесення змін до положення про наглядову раду на першому, другому і третьому ініційованих позивачем зборах виступило відповідно 86,9, 87,4 і 87,7 відсотка акціонерів – власників акцій, які брали участь у зборах. При цьому витрати на організацію, підготовку та проведення зборів лягли на відповідача.

У цій ситуації суд визнав, що висунення вимоги про скликання четвертих загаль-

них зборів акціонерів з того ж питання є зловживанням правом з боку позивача, і відмовив у задоволенні поданої вимоги.

Про можливість зловживанням даним повноваженням згадував І.Т. Тарасов. У випадку такого зловживання він запропонував покласти відшкодування збитків на акціонерів, що здійснюють протиправні дії та на визначений термін позбавляти їх права голосу [6 с. 442 – 443].

Поширеним випадком зловживання правом на участь у загальних зборах є також і право оскаржувати рішення загальних зборів акціонерів. Аналіз законодавства дозволяє зробити висновок про те, що законодавець вважав за потрібне попередити випадки зловживання правом на оскарження рішення загальних зборів шляхом прийняття загальної норми. Акціонер має законне право оскаржити рішення зборів акціонерів, у випадку, коли воно суперечить закону України. У свою чергу, суд уповноважений відмовити в оскарженні певного рішення, якщо голосування даного акціонера жодним чином не змінило б результатів голосування, порушення, що були допущені не є істотними, а акціонер не поніс вагомих збитків. Заява про визнання рішення загальних акціонерів недійсним може бути подана до суду протягом трьох місяців від дати, коли акціонер дізнався про прийняття даного рішення та про обставини, які дали підстави вважати це рішення недійсним.

Особливу увагу привертає саме фраза про наявність у суду повноважень залишити рішення загальних зборів акціонерів у силі, незважаючи на допущені порушення. Принаймні одна з вказаних у нормі ознак є властивістю конструкції зловживання правом. Наприклад, якщо участь акціонера в голосуванні жодним чином не могла вплинути на результати голосування, то акціонер не має права оскаржувати рішення загальних зборів, оскільки незалежно від того були б дотримані всі його права, якщо він був би присутній він на ньому, все одно не зміг би реалізувати свій корпоративний інтерес. Позиція законодавця свідчить на користь неприпустимості формального підходу до

вирішення суперечок про недійсність рішень загальних зборів.

На жаль, необхідно відзначити, що широкі можливості щодо оскарження рішень загальних зборів, надані акціонерам, часто служать не засобом встановлення балансу інтересів і припинення незаконних дій з боку акціонерного товариства, а лише знаряддям шантажу в руках недобросовісних учасників корпоративних правовідносин і так званих грінмейлерів. Проте, дана проблема не була вирішена остаточно. Німецький правознавець У. Зайберт зазначав, що право акціонера, який володіє хоча б однією акцією, пред'явити позов про визнання недійсним рішення загальних зборів, вважається істотним досягненням у галузі захисту інтересів меншості, однак викликає критику як джерело зловживань і здирницьких позовів [7 с. 46].

На наш погляд, правова норма, що міститься в пункті 14 статті 2, статті 35 та частині сьомій статті 38 Закону України «Про акціонерні товариства», є зразком заборони зловживання правом у корпоративному праві. Крім того, відмовляючи у задоволенні вимог про визнання рішення загальних зборів акціонерів недійсним, суди часто посилаються на ст.13 ЦКУ. Так, в одній зі справ суд, відмовляючи у вимогах про визнання рішень загальних зборів недійсним, констатував, що при проведенні загальних зборів акціонерів порушень прав і законних інтересів не допущено, їх голосування не могло вплинути на його результати, прийняті рішення не призвели до заподіяння збитків акціонерам і дії позивачів по пред'явленню позову визнані судом на підставі ст.13 ЦКУ зловживанням правом, оскільки вони утискають права та інтереси інших учасників товариства.

У науковій літературі кінця 19 століття була висловлена вкрай цікава думка щодо оскарження рішень загальних зборів акціонерів. Зазначалося, що право оскаржити рішення має належати не всім акціонерам, при цьому також звертається увага на те, що акціонери, які не з'явилися на збори, можуть оскаржувати рішення тільки на підставі порушення вимог до порядку скликання зборів, у тому числі сповіщення, або

якщо не були дотримані спочатку заявлені предмети порядку денного зборів [8 С. 333]. Крім того, на акціонерів також пропонується покласти відшкодування збитків, які можуть бути завдані від зловмисного або необдуманого подання позовів про оскарження рішень. [8 с. 343-344].

Видається, що закріплення цієї норми було б корисним і для сучасного українського законодавства.

Зловживання правом на оскарження рішень загальних зборів може служити також частиною плану з отримання корпоративного контролю над товариством. Злободенність теми підтверджує той факт, що термінологія корпоративних конфліктів вже стала використовуватися при написанні судових актів на просторах країн СНД. По одній справі суд зазначив, що з матеріалів справи випливає, що корпоративний конфлікт виник у зв'язку із спробою «недружного захоплення підприємства». На думку суду, про це свідчило паралельне існування двох реєстрів акціонерів і двох систем органів управління, зміна юридичної адреси з Московської області на Республіку Калмикія, відчуження майна, ліквідацію юридичної особи. Далі суд вказував на те, що оскаржувані рішення зборів спрямовані на запобігання захоплення підприємства, а вимоги про визнання цих рішень недійсними – на створення умов для захоплення [9].

Позов про визнання недійсними рішень зборів є одним із складових елементів недружного захоплення, а тому він не підлягає задоволенню відповідно до ст.13 ЦКУ. Даючи оцінку висновкам суду, не можна не помітити, що використана судом термінологія («недружнє захоплення», «елемент недружного захоплення», «захоплення підприємства») не має під собою належного юридичного обґрунтування, а являє собою скоріше поняття з області «навколо юридичної» публіцистики. Використання конструкції зловживання правом завжди повинно бути ретельно обґрунтовано, для чого необхідно використовувати тільки теоретично вивірену систему юридичних понять: спосіб захисту права, порушені законні інтереси, відмова у захисті права і т.д.

Передбачене Законом України «Про акціонерні товариства» право акціонера на отримання інформації також може бути використано з метою надання шкоди. Зокрема, М. Слободчикова зауважує те, що «в чинному законодавстві чітко не визначено порядок реалізації акціонером права на інформацію, перешкод для щоденного направлення на адресу підприємства вимог про надання одних і тих самих документів, або документів про діяльність організації за останні 10 років» [10 с. 129].

На жаль, аналіз судової практики показує, що суди практично завжди відмовляються застосовувати ст.13 ЦКУ, стосовно вимог акціонерів про надання документів у порядку статті 36 Закону України «Про акціонерні товариства». Більше того, зустрічається судове тлумачення зазначеної норми, що буквально сприяє зловживанню правом з боку акціонерів.

Таким чином, суд вказав, що за змістом зазначених норм акціонерне товариство зобов'язане забезпечити акціонерам доступ до вказаних у законі документів після отримання відповідної вимоги, а разом із тим надавати акціонерам за плату копії зазначених документів необмежену кількість разів.

Крім того, подібна позиція і створює ситуацію для зловживання зазначеним правом. Насамперед, необхідно акцентувати увагу на тому, що, здійснюючи право, акціонер задовольняє корпоративний інтерес, який полягає в отриманні інформації про діяльність товариства, в капіталі якого він бере участь. Якщо з обставин справи випливає, що акціонером проводяться часті запити одних і тих самих документів, то можна вважати закономірним висновок про зловживання правом, оскільки особа діє не з метою задоволення свого інтересу, а лише з наміром заподіяти шкоду, створити перешкоди в діяльності товариства. На це ж може вказувати великий обсяг запитаних копій документів. У кожному випадку суди повинні давати оцінку всім обставинам справи, а не просто констатувати, що факт зловживання правом не доведений.

Обґрунтовуючи відмінності між правом на інформацію і правом на контроль Д. В. Ломакін, в якості одного з аргументів

вказував на те, що в їх основі лежать різні інтереси. На думку дослідника, якщо, здійснюючи право на контроль, акціонер прагне виявити недоліки в діяльності товариства (тобто інтерес акціонера спрямований на створення умов для найбільш ефективною як особистої, так і майнової участі в діяльності товариства), то у випадку з правом на інформацію не переслідуються мета виявити недоліки, інтереси акціонера можуть лежати поза сферою діяльності товариства [11 с. 211].

Акціонер, як учасник акціонерного товариства, що є комерційною організацією, яка має на меті отримання прибутку, не може і не повинен використовувати свої права без зв'язку з інтересом у її діяльності. Безсумнівно, право на контроль є самостійним правом, хоча б тому, що має відмінний від права на інформацію зміст, а саме право вимагати проведення перевірки фінансово-господарської діяльності товариства. Проте мета проведення перевірки може досягатися і шляхом здійснення права на інформацію, наприклад, шляхом запиту документів, що відносяться до фінансово-господарської діяльності товариства, оскільки з точки зору інтересу, який лежить в основі прав, право на інформацію містить у собі і право на контроль. Втім право на інформацію надано не тільки для цього, основним є можливість здійснювати в широкому сенсі контроль за діяльністю товариства, за складом акціонерів і т.д. І все ж інтерес акціонера повинен мати відношення до товариства або його акціонерів. У всіх інших випадках вимога акціонера повинна визнаватися зловживанням правом.

Ще одним вельми цікавим аспектом даної теми може бути питання про правомірність вимоги надання документів за період, коли особа не була акціонером товариства. Видається, що сама постановка подібного питання стала наслідком перенесення установлених умов про неможливість оскаржити угоди акціонерного товариства особою, що не є акціонером в період їх укладення.

Проте, проведення будь-яких аналогій з наявністю права на оскарження угод, підписаних до дати придбання особою акцій, є неправомірним, оскільки однією з осно-

вних умов наявності такого права є порушення прав і законних інтересів особи такою угодою. Очевидно, що права і законні інтереси особи, що не була акціонером на момент здійснення операції, не можуть бути порушені.

Проте неправильним було б не зазначити, що вимога акціонера про надання старих документів, які, очевидно, не представляють для нього інтересу з точки зору їх аналізу (економічного, юридичного (в тому числі з причини закінчення термінів позовної давності) і т.д.), необхідно оцінювати на предмет зловживання акціонера своїми правами (ст.13 ЦКУ).

Відповідно до законодавства України дії вповноважених органів юридичної особи, спрямовані на встановлення, зміну або припинення прав та обов'язків юридичної особи, визнаються діями самої юридичної особи.

Можливість зловживання правом акціонерним товариством з'являється внаслідок відсутності належного контролю з боку акціонерів за діями таких органів юридичної особи, як рада директорів і одноосібний виконавчий орган. Велика чисельність акціонерів товариства, розкиданість акціонерів, їх необізнаність зі справами товариства і навіть з положеннями його статуту, їх мала зацікавленість у розвитку товариства, призводять до того, що ведення всієї справи зосереджується в руках правління, що не хвилюється щодо серйозного контролю з боку зборів акціонерів.

Література

1. Рихтерман В.Я., Койда ОН. Уменьшат или не уменьшат уставный капитал, решит суд // Арбитражная практика. 2010. № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e.arbitr-raktika.ru/article.aspx?id=255093>
2. Постанова ВГСУ від 27 квітня 2010 р. № 53/95-09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10793066>
3. Здоронок Г. Если акционер злоупотребляет правом...// Юридическая практика. 2008. № 566 (44). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.ua/article.php?id=100095867>

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено випадки зловживання правом з боку учасника у юридичних особах в Україні та зроблено спробу класифікувати їх за формами та ознаками характерними для корпоративних відносин. Встановлення типових форм та ознак зловживання правом буде корисним для подальшого закріплення на законодавчому рівні з метою своєчасної кваліфікації таких дій для недопущення шкідливих наслідків від їх здійснення.

SUMMARY

The article investigates cases of abuse of rights by the participants in legal entities in Ukraine and made an attempt to classify them according to the forms and signs characteristic of corporate relations. Setting the standard forms and signs of abuse of the right to be useful for the further consolidation at the legislative level to the timely establishment of such actions to prevent the harmful effects of their implementation.

4. Тарасов И.Т. Учение об акционерных компаниях / Тарасов И.Т.; Редкол.: Ем В.С., Козлова Н.В., Корнеев С.М., Кулагина Е.В., Ломакин Д.В., Панкратов П.А. – М.: Статут, 2000. – 666 с.

5. Гаджиев Г.А. Конституционные принципы добросовестности и недопустимости злоупотребления субъективными правами // Государство и право. 2002. №7. – 156 с.

6. Зайберт У. Законодательство ФРГ об обществах, основанных на объединении капиталов (акционерное общество и общество с ограниченной ответственностью) // Основы немецкого торгового и хозяйственного права. М.: БЕК, 1995.

7. Узагальнення підготовлено суддею Верховного Суду України О.І. Потильчак та начальником управління вивчення та узагальнення судової практики Верховного Суду України І.В. Бейцун, кандидатом юридичних наук.

8. Постановление ФАС Северо-Кавказского округа от 10 октября 2006 г. по делу № Ф08-5015/2006 // СПС КонсультантПлюс. Версия от 08.03.2009

9. Слободчикова М. Корпоративный шантаж // Корпоративный юрист. 2006. № 6.

10. Ломакин Д.В. Акционерное правоотношение: понятие, содержание, субъекты: Дисс. . канд. юрид. наук. М., 1996.

11. Чантурия Л. Ограничение прав акционеров в международной практике // Корпоративный юрист. 2008. №3.– С.26

ВІДМІННІСТЬ БУКМЕКЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІД АЗАРТНИХ ІГОР

ЛОГВИНЕНКО Владислав Вадимович - здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

Стаття посвячена основним проблемам багатоаспектності понять букмекерської діяльності та азартних ігор, комплексному та системному дослідженню їх правової природи, визначенню відмінностей між ними, а також формулюванню обґрунтованих пропозицій щодо розмежування досліджуваних категорій.

Ключові слова: гральний бізнес, азартні ігри, букмекерська діяльність, парі, договір гри.

Постановка проблеми у загальному вигляді

Актуальність дослідження полягає у тому, що за часів незалежності України інтенсивно почала розвиватися своєрідна форма підприємницької діяльності – гральний бізнес у його різноманітних легальних і нелегальних проявах. Світова практика свідчить, що без належного нормативно-правового регулювання та контролю з боку органів влади він завдає великої шкоди господарській діяльності та породжує значний кримінальний фон, оскільки є середовищем для вчинення різноманітних правопорушень, серед яких особливо поширеними є шахрайство, приховування доходів, порушення податкового законодавства.

Практика останніх століть показує, що азартні ігри стали невід'ємною частиною соціальної складової життя суспільства та її окремих членів, а їх заборона, до якої у різні часи вдавалася не одна держава, позитивного результату не приносила. Існуюча практика заборони грального бізнесу, у

тому числі і в Україні, чітко показала, що азартні ігри та усі проблеми, пов'язані з нею, нікуди при цьому не зникають, а залишаються у глибокій «тіні», при цьому суспільство та держава втрачають будь-які важелі суспільного, правового та адміністративного впливу на дану сферу життєдіяльності суспільства.

Зв'язок вказаної проблеми із важливими науковими та практичними завданнями

Слід зазначити, що на законодавчому рівні неодноразово робилась спроба взяти сферу грального бізнесу під особливий державний контроль і нагляд шляхом прийняття цілої низки нормативно-правових актів, водночас залишаючи без змін норми, що встановлюють відповідальність за ведення грального бізнесу. Такий стан речей призвів до того, що чинні акти, які регламентують даний вид суспільних відносин, на сьогоднішній день неадекватно відбивають становище, яке сформувалося в гральному бізнесі, що не могло не спричинити його криміналізацію. Ґрунтовний аналіз нормативної бази свідчить про нерегульованість і суперечність правового регулювання організації і проведення азартних ігор та букмекерської діяльності в Україні, а також про непослідовність державної політики в даній сфері. У зв'язку з недостатньою увагою правової науки до розмежування категорій букмекерської діяльності та азартних ігор, які, у свою чергу, є скла-

довими елементами поняття «гральний бізнес», та відсутністю науково обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення законодавства і практики його застосування в даній сфері суспільних відносин, дослідження відмінностей між ними видається надзвичайно важливим та актуальним.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Мета роботи полягає у здійсненні комплексної теоретико-правової характеристики букмекерської діяльності та азартних ігор, а також розробленні на цій основі відповідних пропозицій і рекомендацій щодо розмежування досліджуваних понять.

Об'єктом є правова природа букмекерської діяльності.

Предметом – правове регулювання букмекерської діяльності та азартних ігор.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми

Загальнотеоретичну основу дослідження проблеми розмежування понять букмекерської діяльності та азартних ігор склали наукові праці видатних вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких доцільно виділити наступних: М.М. Агаркова, В.І. Борисову, Т.В. Боднар, Д.О. Гетманцева, В.М. Дорогих, Н.І. Майданик, Н.О. Петричко, В.М. Берекета, М.І. Брагінського, В.Д. Леготкіна, О.В. Матіна, М.Ю. Неруша, Н.І. Сазанову. Однак, незважаючи на те, що ці питання неодноразово ставали предметом зацікавленості багатьох науковців, що створило належні передумови для продовження дослідження, до цього часу вони не знайшли свого комплексного та системного вирішення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

У даній науковій статті будуть поставлені завдання щодо визначення особливостей поняття «букмекерська контора», «азартна гра», «договір парі в букмекерській конторі», буде розглянута істота відмінності букмекерської діяльності від

азартної гри на прикладі держав різних систем права.

Виклад основного матеріалу дослідження і обґрунтування отриманих наукових результатів

У системі англосаксонського права, а саме у Великобританії, в 60-ті роки ХХ століття питаннями соціального, морального, психологічного, фінансового та кримінального характеру грального бізнесу займалась парламентська комісія Ротшильда. Відповідно до висновків цієї комісії проблемною та небезпечною щодо ризику розвитку лудоманії (патологічної схильності до азартних ігор, яка полягає у повторних епізодах участі особи в азартних іграх, які домінують у її житті та призводять до зниження соціальних, професійних, моральних, сімейних та матеріальних цінностей, характеризується втратою уваги та залежністю від гри) була визнана діяльність з проведення азартних ігор в казино та на ігрових автоматах, які в подальшому зазнали фінансових обмежень, а також були виведені у спеціально визначені місця для цих видів індустрії грального бізнесу. Букмекерські контори при цьому не зазнали таких обмежень і, наразі, вільно працюють на всій території Великобританії. Згідно з висновками вказаної парламентської комісії діяльність з проведення букмекерськими конторами парі не була визнана небезпечною. Це пов'язано передусім з тим, що традиційно парі відносяться до ігор уміння, у той час як азартні ігри в казино і на ігрових автоматах – до ігор випадку. Парі – це інтелектуальне змагання щодо прогнозу результатів незалежних подій, на які організатор парі не може впливати. Крім того, букмекерство та азартні ігри (рулетка, автомати) є різними за суттю предмета правового регулювання, який має встановлюватися різними законодавчими та нормативно-правовими актами.

Букмекерство сприймають як організацію азартних ігор, однак аналіз міжнародного досвіду дає підстави стверджувати, що букмекерська діяльність є складовою частиною спортивної культури, вона істотно відрізняється від інших видів грального

бізнесу. Для прикладу, за сучасним Законом Російської Федерації «Про регулювання грального бізнесу» каси букмекерських контор не відносяться до гральних зон, на відміну від казино і гральних автоматів, і букмекерські контори можуть працювати в межах міст та населених пунктів на всій території Росії. У країнах Європейського Союзу (Франція, Італія, Австрія, Чехія, Польща, Словаччина) та в Австралії, також у багатьох інших, діяльність букмекерських контор і тоталізаторів дозволена без обмеження їх місцезнаходження, на відміну від казино і гральних автоматів. Так, у Польщі букмекерська діяльність дозволена на підставі Закону «Про азартні ігри», при цьому, букмекерська контора може здійснювати свою діяльність, якщо вона зареєстрована в формі акціонерного товариства відкритого або закритого типів, або товариства з обмеженою відповідальністю, яке зареєстровано на території Польщі [1].

Азартні ігри завжди були об'єктом вивчення науковців різних сфер дослідження. У контексті таких наук, як філософія, соціологія, психологія та культурологія, гра розумілась як діяльність, зміст і цінність якої полягають у самому процесі гри. Серед соціологічних досліджень поширеною є думка про те, що азартна гра є різновидом гри як соціального явища, з якого більшою частиною складається суспільне життя, та має свої особливі субкультурні складові: типи раціоналізації мотивацій, норми, цінності, стереотипи. «Будь-яка гра є серією ходів, що містять пастку, певну хитрість (каверзу, підступ). Крім того, гра ґрунтується на індивідуальному плануванні й має своїм змістом послідовність трансакцій у вигляді соціальних контактів, що дають можливість отримати «винагороду» у вигляді задоволення, підтримання соматичної й психічної рівноваги» [2, с. 16, 42]. Пояснюючи явище гри з позиції психології, вчені підкреслюють внутрішню схильність людини до азартної гри. З. Фрейд вважає, що психологічним підґрунтям гри є не фізіологічне роздратування й певна рефлекторна схема, а саме психічне роздратування, яке діє зсередини та існує як потреба, що задовольняється

ся шляхом зміни джерела внутрішнього роздратування [3, с. 20].

У культурологічному аспекті гра розглядається в декількох аспектах: як вид діяльності, як форма походження культури, як обов'язковий елемент усякої культурної активності та як рушійна сила розвитку культури. Як стверджує Й. Хейзинга, гра – це вільна діяльність, яка відбувається в середині навмисно обмеженого простору й часу, протікає впорядковано, за певними правилами й викликає до життя суспільні групи, які бажають оточувати себе таємницею або підкреслювати свою відмінність від іншого світу усіляким маскуванням [4]. Учений також підкреслює естетичність гри, властиву їй гармонію й красу, які створюються вільним польотом фантазії й творчістю з одночасним дотриманням суворих правил дії та ігрової моралі.

Азартні ігри як соціальне явище знайшли своє відображення у працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених-правників, які, в основному, вивчали їх у контексті інституту юридичної відповідальності. Відтак, ґрунтовно дослідивши кримінальну відповідальність за організацію азартних ігор, В.Д. Леготкін, пропонує визначати азартну гру як «продуктивну діяльність, пов'язану з перерозподілом матеріальних благ між учасниками та за якої несправедливий спосіб їх перерозподілу, заснований на випадку, разом з корисливим мотивом і відсутністю механізму, який би стримував емоційний стан гравців, є факторами втягнення в цю діяльність» [5, с. 12].

Цікавою є позиція В.М. Берекета, який стверджує, що класифікація ігор на азартні та інші не потрібна, тому що це сприяє плутанині, а прямолінійне визнання одних ігор призводить до появи інших: замість карт – доміно й шахи, замість шах – комп'ютерні ігри й автомати. Саме тому, вважає учений, у юриспруденції найбільш важливим є питання законності діяльності юридичних і фізичних осіб, пов'язаних з азартними іграми [6, с. 16–17].

Варто зауважити, що відношення держави до грального бізнесу в цілому і азартних ігор зокрема, завжди було обережним і

неоднозначним. Це обумовлено наявністю значних надходжень від такої діяльності до державного бюджету, з одного боку, та необхідністю захисту суспільної моралі і добробуту громадян, з іншого. Важливим при цьому є практичне переосмислення правової природи азартних ігор та букмекерської діяльності, які врегульовуються нормами адміністративного, господарського, фінансового й цивільного права.

Дослідження цивільно-правових норм, якими регламентовані відносини у сфері букмекерської діяльності та азартних ігор, значно ускладнене відсутністю у чинному законодавстві чіткого визначення зазначених понять. Як відомо, Верховною Радою України 15 травня 2009 року було прийнято Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні» [7], з дня набрання чинності яким (25 червня 2009 року) на всій території України заборонявся гральний бізнес, а також участь в азартних іграх, під якими, в силу названого закону, розуміються ігри, обов'язковою умовою участі яких є сплата гравцем грошей, у тому числі через систему електронних платежів, що дає змогу учаснику як отримати виграш (приз) у будь-якому вигляді, так і не отримати його залежно від випадковості. У той же час гральний бізнес законодавець визначає як діяльність, яка пов'язана з організацією, проведенням та наданням можливості доступу до азартних ігор у казино, на гральних автоматах, комп'ютерних симуляторах, у букмекерських конторах, в інтерактивних закладах, в електронному (віртуальному) казино незалежно від місця розташування сервера. Натомість букмекерська діяльність станом на сьогоднішній день законодавчо не визначена. Легальне визначення поняття було закріплено в спільному наказі Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства фінансів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження організації діяльності з проведення азартних ігор і Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження організації діяльності з проведення азартних ігор» від 18.04.2006 р. № 40/374, який втратив чинність та відповідно до якого букмекерська

діяльність визначалась як діяльність з проведення парі та ігор у тоталізатор, у тому числі із застосуванням засобів телекомунікаційних мереж, спрямована на формування переліку подій, які мають відбутися в майбутньому, прийняття ставок на ці події, зберігання ставок, відстеження результатів подій, визначення та видача призів (виграшів) [8].

Діяльність юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців у сфері грального бізнесу, в розумінні зазначеного закону, віднесена до заборонених в Україні видів господарської діяльності, за вчинення якої винні особи мають притягуватись до кримінальної відповідальності. При цьому, законодавець не визначає, які саме ігри відносяться до заборонених та в чому полягає різниця між організацією та проведенням азартних ігор і букмекерською діяльністю. Так, до азартних ігор не відносяться: організація та проведення лотерей; організація та проведення творчих конкурсів, спортивних змагань тощо, незважаючи на це, передбачається чи не передбачається їх умовами грошовий або майновий виграш; гра в більярд, гра в кеглі (боулінг) та інші ігри, які проводяться без одержання гравцем призу (виграшу); гра на гральних автоматах типу «кран-машина» (двокоординатні автомати), де як виграш приз) гравець отримує виключно матеріальні речі (іграшки, цукерки тощо); розіграші на безоплатній основі з рекламуванням (популяризацією) окремого товару, послуги, торгової марки, знаків для товарів і послуг, найменування або напрямів діяльності суб'єктів господарювання, комерційної програми з видачею виграшів у грошовій або майновій формі; розіграші у вигляді конкурсів (ігор, вікторин), умови яких передбачають безоплатне набуття особою статусу її учасника та отримання учасником, який виявив кращі особисті знання та вміння, виграшів у грошовій або майновій формі за особисту перемогу; розіграші на безоплатній основі для розважальних, благодійних або пізнавальних цілей.

Зважаючи на той факт, що гральний бізнес є специфічним видом підприємницької діяльності, вважаємо, що формулюван-

ня концептуальних засад азартної гри і букмекерської діяльності має базуватися на положеннях цивілістичної доктрини з урахуванням особливостей окремих видів договорів.

Відносини, які виникають між сторонами в процесі азартної гри, врегульовуються правочинами, що укладаються між організатором та гравцем (гравцями) в усній або письмовій формі. Договір гри є заснованим на ризику правочином про надання послуг щодо реалізації шансів на виграш його учасників (гравців), одному з яких обіцяно отримати певний виграш, що залежить від ступеня вправності сторін їх комбінаційних здібностей або тією чи іншою мірою від випадку. На зобов'язання з гри та парі поширюються загальні положення про правочин і договір про надання послуг, якщо інше не передбачено законом і не суперечить сутності цих зобов'язань.

Варто погодитись з Н.І. Майданик, яка стверджує, що договір гри є заснованим на ризику договірним правочином про виграш, укладеним двома чи кількома учасниками між собою або з організатором гри за правилами, встановленими організатором грального закладу. За цим договором організатор гри організує і проводить для гравця азартну гру, а гравець на підтвердження участі в ній вносить ставку (грошовий внесок), що в результаті гри при співпадінні (або неспівпадінні) обставин із встановленими виконавцем правилами приносить для кожної зі сторін певний виграш або програш [9].

З огляду на вищенаведене можемо навести основні риси азартних ігор: по-перше, джерелом будь-якої азартної гри є ризик, а її результат прямо залежить від випадковості; по-друге, азартна гра є угодою (договором), вступ учасника в азартну гру визнається безпосередньо укладанням угоди, з чого випливає, що такий вид договорів відноситься до приєднання; по-третє, залежність результату від обставин характеризує дану угоду як договір з відкладальною та скасувальною умовою, оскільки з настанням певних умов учасник або кілька учасників набувають право на отримання виграшу, а інші – втрачають таку можли-

вість.

У той же час, договір парі є домовленістю між учасниками або учасниками та організатором парі, за якою кожна зі сторін (учасники парі) зобов'язується перед іншою виплатити приз (грошову суму, передати річ, виконати роботу, надати послугу) у випадку, якщо її твердження щодо певної обставини виявиться неправильним (сторона, що програла), а твердження іншої (тієї, що виграла) сторони – правильним. Правова природа договору парі полягає в неможливості впливу учасників парі на заснований на ризику результат спору, визначальний або єдиний мотив якого – досягнення примхи або пристрасті шляхом ризику. За своєю сутністю договір парі в букмекерській конторі є правочином, об'єкт зобов'язання якого становить обіцянка організатора гри (букмекерської контори) виплатити в майбутньому визначену грошову суму при співпадінні позбавленого жодного економічного змісту набору цифрових комбінацій, поєднання яких завжди лише з певною ймовірністю залежить від суб'єктивної оцінки гравців (з урахуванням визначеної за допомогою коефіцієнтів букмекерської контори, власної методики тощо) і ніколи не виключається їх випадкове співпадіння (результат футбольного матчу, вибори президента, погодні умови, дата висадки землян тощо). У зв'язку з цим вона пропонує зобов'язання за договором парі в букмекерській конторі відносити до зобов'язань, результат яких частково залежить від випадку і завжди остаточно визначається випадком.

Варто зауважити, що при відмежуванні букмекерської діяльності (в розумінні діяльності з проведення парі) від азартних ігор вирішальне значення має наявність обов'язкової для гри діяльності учасників, за відсутності якої має місце парі. У випадку направленості наміру на укладення правочину, що передбачає можливість впливу учасників на заснований на ризику результат, зобов'язання кваліфікується як гра, а не парі. Відмінність парі від гри полягає в тому, що в парі не обов'язковою є участь організатора, до початку визначеної випадкової події учасники не вносять ставки (наявна своєрідна відкладальна умова), оскільки

ки примха або пристрасть є визначальним чи навіть єдиним мотивом правочину. У договорі парі виграш або програш ставляться в залежність від правильності або неправильності прогнозів учасників щодо предмету спору, які наводяться сторонами одна перед одною. При цьому кожна сторона приймає на себе «штраф на випадок, якщо вона виявиться неправою». На відміну від парі, договір гри обумовлює виграш або програш результатом діяльності, вчиненої сторонами для спільного проведення часу, або існуванням чи неіснуванням, настанням чи ненастанням будь-якого факту, який застосовується сторонами виключно для вирішення питання про виграш або програш [10].

Висновки

Таким чином, особливістю азартної гри є теоретична можливість учасника в процесі гри впливати на її результат. При парі така можливість виключається, оскільки передбачається, що одна зі сторін, які уклали угоду, стверджує, а інша заперечує наявність певного результату, який відбувається незалежно від них. Це означає, що за умови укладання парі виключається участь сторін у настанні цих обставин і передбачається тільки перевірка фактів.

Зазначимо, що азартна гра, успіх в якій більшою мірою залежить не від мистецтва граючих, а від випадку, має на увазі високий ризик, який непорівнянний з імовірністю здобути перемогу. Азарт, який виникає в процесі гри, неможливо контролювати. Але найголовніше те, що азартна гра не може бути підконтрольна стратегії: скрізь, де присутня система управління капіталом, позиціями, ставками, угодами, вже не можна говорити про азарт. Саме такою є букмекерська діяльність, де можливість отримання прибутку залежить насамперед від людини, її здорового ставлення до ризиків, здатності контролювати свої емоції, мати чітку стратегію.

Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати: недосконалість підходів щодо розмежування понять азартних ігор та букмекерської діяльності на теоретичному рівні, а також відсутність цивілістич-

ної концепції і традицій цивільно-правового регулювання відносин, пов'язаних з організацією та проведенням азартних ігор і букмекерською діяльністю, перешкоджає формуванню усталеної правозастосовної практики в умовах пріоритету приватно-правового регулювання таких відносин.

Література

1. Гетманцев Д.О. Азартна гра в Україні та за кордоном. Нарис сучасної теорії правового регулювання ігор на гроші : монографія / Д.О. Гетманцев. – К. : СЕЕМ Принт, 2008. – 209 с.

2. Берн Э. Игры, в которые играют люди: Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры: Психология человеческой судьбы: пер. с англ. / Э. Берн. – М.: Фаир-Пресс, 2002. – 480 с.

3. Фрейд З. Влечения и судьбы влечений / З. Фрейд // Психоанализ. – 2003. – № 1. – С. 20–21.

4. Хейзинга Й. Homo Ludens. Статьи по истории культуры / пер., сост. и вступ. ст. Д.В. Сильвестрова; коммент. Д.Э. Харионовича – М. : Прогресс–Традиция, 1997. – 416 с.

5. Леготкин В.Д. Уголовная ответственность за организацию азартных игр и предупреждение преступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.Д. Леготкин. – Свердловск, 1993. – 20 с.

6. Берекет В.М. Административно-правовое регулирование игорного бизнеса: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / В.М. Берекет. – СПб., 1998. – 250 с.

7. Про заборону грального бізнесу в Україні: Закон України від 15 травня 2009 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg>

8. Про затвердження Ліцензійних умов провадження організації діяльності з проведення азартних ігор і Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження організації діяльності з проведення азартних ігор: наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, Міністер-

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено основним проблемам багатоаспектності понять букмекерської діяльності та азартних ігор, комплексному і системному аналізу їх правової природи, окресленню відмінностей між ними, а також формулюванню обґрунтованих пропозицій щодо розмежування досліджуваних категорій.

SUMMARY

This article is devoted to the problems of different basic sights and concepts of bookmaking and gambling activities, comprehensive and systematic analysis of their legal nature, outlining the differences between them, formulating of reasonable proposals for the delimitation of the studied categories.

ства фінансів України від 18 квіт. 2006 р. № 40/374 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0622-06>

9. Майданик Н.І. Договори азартної гри в цивільному праві України: монографія / Н.І. Майданик. – К. : Юстиніан, 2007.

– 264 с.

10. Майданик Н.І. Цивільно-правове регулювання договорів гри та парі в Україні [Текст]: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Майданик Наталія Іванівна ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2006. – 215 с.

ПРЕЦЕДЕНТНІСТЬ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ОЗНАКА ПРИНЦИПУ АВТОНОМНОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

МАТВЄЄВА Станіслава Петрівна - здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології НАВС

УДК 341.6/9

Стаття посвячена определению понятий «прецедент», «судебный прецедент», выяснению особенностей судебного прецедента в праве ЕС и прецедентности как фундаментальному признаку принципа автономности толкования ЕКПЧ. В качестве базиса исследования использованы решения Европейского суда по правам человека, научные работы украинских и зарубежных ученых.

У романо-германській правовій сім'ї власне явище, що іменується прецедентом, є багатозначним і відрізняється від судового прецеденту в системі загального права. Юристи цих правових сімей використовують різні логіко-методологічні стандарти: якщо в романо-германській правовій сім'ї, де за судовою практикою визнається вторинний характер, юрист мислить дедуктивно, від загального до окремого, то в англо-американській, навпаки, юридичне мислення індуктивне, від окремого до загального, спрямоване на виявлення ключових аналогій і переходу від них до загальної класифікації.

Враховання цих особливостей слід розглядати передумовою імплементації у вітчизняне судочинство як практики Європейського суду з прав людини [1. С. 279], інших судових рішень прецедентного характеру, так і концепції судового прецеденту загалом [2. С. 42].

Позиції, які висловлюються стосовно поняття «правовий прецедент» у юридич-

ній літературі, як правило, зводяться до того, що це письмовий юридичний акт правозастосовчого органу держави чи міжнародної організації, що є взірцем для вирішення аналогічних справ[3. С. 28].

Р.А. Майданик вважає, що судовий прецедент є формою судової правотворчості, яка ґрунтується на судовому рішенні, точніше на мотивувальній частині суду, де формулюються суддівські стандарти-пояснення, чому саме так вирішена справа, які за своїм характером є новими правоположеннями або правовими позиціями, що стають обов'язковими при прийнятті аналогічних рішень [2. С. 46].

Основні особливості судового прецеденту полягають у тому, що він створюється при розгляді конкретної справи, поєднує індивідуально-правові та нормативно-правові ознаки, динамізм і високий ступінь конкретизації правової норми, яка об'єктивується в судовому прецеденті [4. С. 42].

Судовий прецедент за своєю природою є результатом здійснення правосуддя і судової правотворчості, а за функціональним призначенням — актом правосуддя і різновидом джерел права [2. С.45].

Перетворення судового прецеденту на самостійне джерело права в континентальній правовій системі пов'язане насамперед зі зміною ролі суду в Європі. Постійне посилення незалежності правосуддя має своїм наслідком те, що суд, здійснюючи правосуддя, формалізує нагромаджений досвід

та традиції народу у вигляді конкретних судових рішень.

Норма права, або правовий принцип, що використано при винесенні рішення, міститься в мотивувальній частині (*ratio decidendi*) судового рішення, яка становить його нормативну складову і є прецедентом у вузькому значенні слова [2. С. 46].

Судові прецеденти створюються лише на основі вже існуючих правових норм та принципів і не можуть їм суперечити. Судовий прецедент як результат вирішення конкретного спору за змістом суттєво відрізняється від судової практики, яка є сукупністю судових рішень певної категорії справ [5. С. 72].

Варто відзначити, що законодавець, враховуючи наявність усталеної судової практики, може закріпити у законі підхід, сприйнятий такою практикою, або ж запропонувати свій, більш досконалий спосіб [6. С. 18].

Суди створюють «нове право» не лише з метою тлумачення неоднозначних для розуміння правових норм при вирішенні конфлікту правових норм, заповненні прогалин тощо, а й для захисту концепції справедливості діють проти закону (*contra legem*), що розширює зміст нормативних положень, розкриває та підтверджує фундаментальні надпозитивні принципи правової системи.

Судова правотворчість шляхом розширеного тлумачення писаного права, яке не слугує вирішенню суспільних проблем, дає можливість висвітлити певні суспільні цінності, що закладені в конституційному порядку, але які знайшли недостатнє втілення в законодавчих текстах, та підтвердити фундаментальні надпозитивні принципи правової системи і тим самим захистити концепцію справедливості, яка сприймається і поділяється суспільством.

Європейський суд у своїй діяльності постійно використовує судові прецеденти в якості основи для прийняття рішень у справах. В.П. Кононенко відзначає, що європейське прецедентне право з прав людини служить додатковим джерелом права при застосуванні й тлумаченні конституційних норм про права людини, які співпадають з основними правами, закріпленими

в нормах Конвенції 1950 р. [7. С. 12]. Таким чином, у наявності прецедентів і в їхньому законодавчому регулюванні можна вбачати не саме джерело права, як це розуміється у країнах англосаксонської системи права, а джерело тлумачення основних прав і свобод, закріплених у Конвенції. Конвенцію неможливо розглядати окремо від її прецедентного права, оскільки пояснення та інтерпретація її тексту міститься в рішеннях Європейського суду з прав людини, а рішення Суду є прецедентами, що мають обов'язкову юридичну силу, їх юридичний статус рівноцінний статусу обов'язкових юридичних норм [8. С. 3].

Необхідно звернути увагу, що Суд у своїй практиці дотримується не самого прецеденту як такого, він ставить відповідні правові питання та відповідає на них у процесі тлумачення Конвенції. Результати вже не оспороюють, вони існують об'єктивно і переходять на якісно вищий рівень: вони стають правовими позиціями, на які Суд посилається в наступних рішеннях, називаючи прецедентами.

Найважливішими особливостями прецеденту судових органів у праві ЄС є:

1) відсутність формально визначеного зобов'язання у судових органів ЄС дотримуватися та враховувати попередні рішення та одночасно його необхідність для розвитку та життєвості права ЄС;

2) застосування не лише безпосередньо в рамках Співтовариства і Союзу, але й у національних правопорядках держав-членів як частини права ЄС/Співтовариств;

3) можливість одночасного використання (за виключенням певних обмежень) у правопорядках двох міжнародних організацій (Європейського Співтовариства та Євроатому) та правопорядку Європейського Союзу;

4) достатньо виняткове відхилення від правоположень, викладених у власній практиці та у практиці вищих судів;

5) можливість обмеження темпоральної дії змістовних положень (тлумачень, висновків) судового рішення, які можуть використовуватися як прецеденти у майбутньому.

Судовий прецедент має обов'язкове

значення не тільки на даний момент, а й на майбутнє. Прецедент має переважно перспективну дію в часі, а його ретроспективний ефект може розглядатись за аналогією зі зворотною дією закону в часі.

Юридична сила прецеденту є найвищою, як і в законі (не лише щодо даних обставин як *res iudicata*).

Із принципу обов'язковості прецеденту доцільно передбачити виняток у випадку, коли суд доходить до добре вмотивованого висновку, що даний прецедент є неправильним з підстав його помилковості або застарілості та невідповідності новим потребам суспільства.

У цьому випадку суд зобов'язаний пояснити свої теоретичні підходи й чітко викласти обґрунтування свого рішення, а також обґрунтування власної позиції щодо відмови від слідування прецеденту вищого суду, якщо він вирішить так вчинити.

Європейський суд з прав людини під час розгляду конкретних справ дотримується принципу автономного тлумачення конвенційних норм, пояснюючи це потребою враховувати «завдання та цілі Конвенції», що вказує на взаємозв'язок і взаємобумовленість принципів автономного та ефективного тлумачення. При цьому прецедентність є двояким фактором: з одного боку, прецедент активізує та розширює автономність тлумачення положень, з іншої сторони – кожний прецедент виступає ланкою утвердження прийнятих стандартів тлумачення Конвенції Європейським судом та сповільнює розширення переліку автономних термінів і поглиблення їх інтерпретації.

Так, прикладом може виступити справа «Девеєр проти Бельгії» («*Deweeg v. Belgium*»)[9]. Поняття «кримінального обвинувачення» в контексті ч. 1 ст. 6 Конвенції має «автономне» значення, тому національне законодавство не є вирішальним при визначенні того, чи пов'язано обвинувачення з «кримінальним правопорушенням». У п. 49 даної справи Суд зазначив, що поняття «право на правосуддя» – одна зі складових справедливого судового розгляду, і воно так само не абсолютне в кримінально-правовій, як і в цивільно-правовій сфері. Воно

може підпадати під обмеження; у завдання Суду не входить розробка загальної теорії подібних обмежень, що було зазначено у постанові у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. the United Kingdom*) [10].

Таким чином, замість того щоб надати автономне значення поняттю «право на правосуддя», Суд, скориставшись принципом прецедентності, просто використав апробований у схожій справі підхід.

Література

1. Беяневич О. А. Про застосування практики Європейського суду з прав людини у господарському судочинстві / О. А. Беяневич // Удосконалення правового статусу учасників відносин у сфері господарювання : зб. наук. праць (за матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф., м. Київ, 20 листопада 2008 р.) / ред. кол. : О. Д. Крупчан (гол.), В. В. Луць, М. К. Галянтич [та ін.]. – К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2009. – С. 276-281.

2. Майданик Р. А. Загальна характеристика судового прецеденту в праві України [Текст] / Роман Майданик // Юридична Україна. – 2012. – № 12. – С. 42-47.

3. Ямковий В.І. Впровадження судового прецеденту як необхідний елемент гармонізації законодавства України з європейськими правовими системами // Українсько-грецький міжнародний юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження». – 2009, №2 – С. 27-31.

4. Кухнюк Д. В. Роз'яснення Пленуму Верховного Суду України як засіб забезпечення однакового застосування законодавства судами України / Д. В. Кухнюк // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 12. – С. 42-46.

5. Дрішлюк А.І. Про визначення місця судового прецеденту в системі джерел цивільного права України // Університетські наукові записки. Збір. Науков. праць. № 3 (15) – С. 72-77.

6. Пошва Б. М. Судовий прецедент: проблеми запровадження в Україні / Б. М. Пошва // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 9 – С. 18-22.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена визначенню понять "прецедент", "судовий прецедент", окресленню особливостей судового прецеденту в праві ЄС та прецедентності як фундаментальній ознаці принципу автономності тлумачення ЄКПЛ. У якості базиса дослідження використані рішення Європейського суду з прав людини, наукові праці українських та зарубіжних учених.

SUMMARY

The article is devoted to the definition of "precedent", "legal precedent", outlining the features of judicial precedent in EU law and precedent as a fundamental sign of the principle of autonomy interpretation of the ECHR. As a basis study used the European Court of Human Rights, scientific works of Ukrainian and foreign scientists.

7. Кононенко В. П. Практика Європейського суду з прав людини як джерело тлумачення Конвенції 1950 р. / В. П. Кононенко // Журнал УГЛСП. – 2009. – № 5. – С. 9-14.

8. Бурий А. Порядок звернення до Європейського суду з прав людини / А. Бурий // «Комуна». – 2007. – № 12. – С. 3-8.

9. Девеер против Бельгии: Постановление Европейского Суда от 27 февраля 1980 года: [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://european-court.eu/uploads/ECHR_Deweer_v_Belgium_27_02_1980.pdf.

10. Голдер против Соединенного Королевства: Решение Европейского Суда от 21.12.1975 года: [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO0591.html.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ

ПРИХОДЬКО Арсен Володимирович - здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології НАВС
УДК 341.6/9

Стаття посвячена изучению основных принципов международного коммерческого арбитража, их влиянию на процедуру рассмотрения дел и на вынесение арбитражных решений.

Ключові слова: міжнародний комерційний арбітраж, принципи міжнародного комерційного арбітражу, конфіденційність, автономія волі

Постановка проблеми у загальному вигляді

У даній статті пропонується розглянути питання принципів МКА, дослідити та виділити основоположні принципи, які в теорії та на практиці довели переваги МКА як дієвого, ефективного засобу альтернативного врегулювання спорів (АВС).

Дослідження принципів МКА дозволить сформулювати наукове бачення про основні підвалини цього засобу АВС.

Зв'язок вказаної проблеми із важливими науковими та практичними завданнями

Розгляд принципів МКА можна віднести до першочергового питання при дослідженні цього засобу альтернативного врегулювання міжнародно-приватних спорів, оскільки принципи, як основоположні ідеї, закладають підвалини цього правового явища.

Метою статті є розкриття, дослідження та узагальнення основних принципів Міжнародного комерційного арбітражу (МКА), які є підґрунтям розгляду та вирішення

приватно-правових спорів між суб'єктами міжнародного приватного права.

Об'єктом є суспільні відносини у сфері вирішення спорів шляхом альтернативних засобів врегулювання, зокрема МКА.

Предметом статті є визначання основних принципів МКА, надання їх характеристики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми

У юридичній науці теоретичні питання МКА досліджувались такими теоретиками права, як Гаврилишин А. П., Гуменюк В. І., Зозуля О. О., Кисельова Т. С., Коваленко В. В., Кравцов С. О., Мамон З. В., Михальський Ю. А., Переверзева О. С., Підпригора О. А., Побірченко І. Г., Подковенко Т. О., Притика Ю. Д., Рамзайцев Д. Ф., Розенберг М. Г., Торгашин О. М., Цірат Г. А., Щербина В. С.

Питання дослідження принципів МКА залишається недостатньо розкритим та потребує подальшого розвитку. Цей напрямок надасть додатковий поштовх як для теорії так і практики МКА.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Основою будь-якого правового явища є закладені в ньому принципи – основоположні та вихідні ідеї, які є незмінними під час існування та функціонування правового

елементу. Принципи МКА є важливою складовою дослідження цього правового явища, оскільки саме принципи МКА дозволили цьому засобу АВС зайняти ключову роль у системі позасудового врегулювання міжнародних приватно-правових спорів, зокрема у сфері відносин інтелектуальної власності.

У сфері відносин інтелектуальної власності принципи розгляду та вирішення спору МКА вирішують ті основні питання, які стоять перед учасниками спору при виборі конкретного засобу альтернативного врегулювання спору.

Виклад основного матеріалу дослідження і обґрунтування отриманих наукових результатів

Принципи Міжнародного комерційного арбітражу можна поділити на наступні категорії: (а) ті, які відіграють ключову роль у МКА від моменту передачі спору до розгляду в арбітражу та діють до моменту виконання арбітражного рішення та (б) ті, які стосуються окремої стадії процесу вирішення спору шляхом МКА, наприклад:

1) які передують спору, тобто застосовуються до початку розгляду спору в МКА;

2) які стосуються процесу розгляду справи та вирішення спору;

3) принципи, які застосовуються на стадії виконання арбітражного рішення.

У Законі України “Про міжнародний комерційний арбітраж” термін “принципи” не використовується [2].

У загальному вигляді пропонується виділити наступні ключові принципи МКА, які відіграють головну роль у процесі вирішення міжнародно-приватного спору шляхом МКА:

1) в основі МКА лежить принцип консенсуальності – спір передається на розгляд МКА, за наявності на те згоди сторін. Сторона не може одноособово відмовитись від розгляду спору в МКА, після укладання арбітражної угоди чи арбітражного застереження;

2) сторони самостійно обирають арбітрів.

Загальноприйнятою практикою є спільне призначення арбітрів сторонами або ж передання цього права відповідній арбітражній установі, яка адмініструє процес ведення справи.

Відповідно до ст. 14 (а) Арбітражного регламенту ВОІС (WIPO) арбітражний трибунал повинен складатись з кількості арбітрів, яку погодили сторони [10]. Відповідно до положень зазначеного регламенту сторони самостійно визначають процедуру обрання арбітрів, спільно затверджують їх склад (ст. 14, 15, 16 Арбітражного регламенту ВОІС);

3) Арбітраж є нейтральним.

Нейтральність МКА забезпечується низкою загальновизнаних правил. Зокрема, на стадії призначення та вибору арбітрів встановлюється вимога врахування громадянства, місця проживання, будь-яких зв'язків з країнами, до яких належать сторони спору та інші арбітри (Стаття 13 (1) Регламенту ICC) [9].

Стаття 11 (1) Регламенту ICC встановлює принцип незалежності та неупередженості арбітрів до сторін арбітражу [9]. Формальне вираження незалежності та неупередженості суду відбувається шляхом підписання арбітром заяви про незалежність та неупередженість. На арбітра покладається обов'язок повідомити про будь-які факти та обставини, які можуть викликати сумніви в його незалежності з точки зору сторін (Стаття 11 (2) Регламенту ICC [9]. Стаття 22 (4) Регламенту ICC зобов'язує арбітрів діяти справедливо та надавати сторонам розумну можливість для висловлення своєї позиції. [9].

Відповідно до ст. 22 Арбітражного Регламенту ВОІС (WIPO) кожен арбітр повинен бути неупередженим та незалежним [10];

4) в основі Арбітражного розгляду закладено принцип ефективності.

Ефективність арбітражу є однією з тих ознак МКА, яка надала поштовх поширенню цього засобу АВС. Зокрема, Стаття 22 (1) Регламенту ICC закріплює принцип ефективності та встановлює обов'язок арбітражу та сторін намагатись вести арбітраж швидким та ефективним, з точки зору витрат, способом, враховуючи складність та вартість спору [9].

Принцип ефективності також забезпечується можливістю сторін та складу арбітражу на підставі консультацій приймати процесуальні заходи, які є більш сприятливими для розгляду справи та не протирічать домовленостям сторін (Стаття 22 (2) Регламен-

ту ICC) [9].

У випадку, коли справа розглядається в МКА та адмініструється інституційною організацією (наприклад, ICC, VOIC), загальною практикою є попередня перевірка арбітражного рішення цією інституційною організацією. Зокрема, Стаття 33 Регламенту ICC встановлює подібну процедуру: “Прежде чем подписать любое арбитражное решение, состав арбитража представляет его проект Суду. Суд может предложить внести изменения по форме арбитражного решения, а также, не затрагивая свободу состава арбитража в принятии решения, обратить внимание на вопросы, касающиеся существа дела. Арбитражное решение не подписывается составом арбитража, пока оно не одобрено Судом по его форме.” [9]

Ефективність МКА спостерігається і у оптимальності підходу до розгляду справи. Зокрема, у випадку ускладнень спору (множинність сторін чи множинність контрактів, які є предметом спору), практика розгляду в МКА пропонує ряд принципів, які закріплені в різних юрисдикціях, які сприяють справедливому вирішенню справи. Прикладом може бути справа *Satyam Computer Services v. Upaid Systems* (CA, 2008), у якій був присутній елемент множинності контрактів (договір переуступки прав, договір послуг, мрова угода). У ході вирішення спору було використано принцип тлумачення юрисдикції договорів з точки зору всієї “загальної” угоди. Висновком було твердження про наступне: “У випадку, коли сторони вступають у складні угоди, юрисдикція визначається за ключовим контрактом, який знаходиться у центрі угоди.”

б) Арбітраж є конфіденційною процедурою

Одним з базових принципів МКА при розгляді будь-якого міжнародно-приватного спору є принцип конфіденційності. Конфіденційність все ще вважається багатьма учасниками процесу важливою і навіть основною рисою міжнародного комерційного арбітражу. [3]

Визначаючи рамки конфіденційності, слід зазначити, що конфіденційність поширюється на всі стадії арбітражного процесу (підготовка справи, засідання, оголошення

рішення) і також виходить за рамки процедур самого арбітражу [6; С. 232].

Принцип конфіденційності є протилежним від принципу публічності, на якому базується державний судовий процес.

Принцип публічності є гарантією справедливості та законності рішень суду. Справедливим є твердження, що “завдяки гласності суспільство отримує дійсний інструмент контролю за здійсненням правосуддя [6; С. 229].

Проте, розглядаючи дану точку зору під кутом МКА, слід зазначити, що Сторони, які передали спір для розгляду до МКА не мали не меті надання гласності, навпаки, сама суть такого врегулювання свідчить про бажання зберегти спір конфіденційним. Публічний контроль є зайвим у таких випадках - сторони самостійно здатні здійснити належний рівень контролю, практика арбітражного розгляду та провідні Арбітражні регламенти, дають змогу зробити висновок про значний контроль сторін над процесом арбітражного розгляду.

Відповідно до статті 22 (3) Регламенту ICC на вимогу сторони, склад арбітрів може видати наказ щодо конфіденційності арбітражного розгляду чи будь-якого іншого питання у зв'язку з арбітражним розглядом та може застосувати засоби, направлені на захист комерційної таємниці і конфіденційної інформації [9].

Арбітражний регламент VOIC у ст. 54 визначає, що відноситься до конфіденційної інформації:

- а) інформація, яка є у володінні сторони;
- б) публічно недоступна інформація;
- в) інформація комерційного, фінансового або промислового значення
- г) інформація, яка розцінюється стороною, яка володіє нею, як конфіденційна [10].

Арбітражний регламент VOIC також встановлює конфіденційність існування арбітражної процедури (ст. 75) – сторонам та учасникам арбітражного розгляду забороняється повідомляти про існуючий арбітражний розгляд, крім випадків, коли таке розриття передбачено законом або компетентним регуляторним органом [10]. Окрема стаття Регламенту VOIC стосується конфіденційності арбітражного рішення

ня: “Арбітражне рішення слід вважати конфіденційним”, розкриття такого рішення можливе у випадку: (а) погодженому сторонами; (б) надання рішення національному суду або іншому компетентному органу; (в) коли розкриття необхідне для захисту прав сторони у спорі з третіми особами (ст. 77) [10].

Як зазначається в юридичній літературі, довірчість, конфіденційність взаємовідносин його учасників грає роль цементуючого фактора всіх стадій арбітражу [6; С. 230]

У Регламенті МКАС при ТПП України (ст. 12) принцип конфіденційності закріплюється як обов’язок Головуючого МКАС, його заступників, арбітрів та секретаріату зберігати конфіденційність щодо інформації про спори, які розглядаються в МКАС [8].

Доступ до арбітражних рішень є обмеженим, відповідно до ч. 4 ст. 1 Внутрішнього регламенту ІСС рішення МКА при ІСС можуть бути доступні лише членам Суду та Секретаріату, а також особам, яким було дозволено бути присутніми на сесіях суду. Ч. 5 ст. 1 Внутрішнього регламенту ІСС надає також можливість ознайомлення з арбітражними рішеннями та іншими документами науковим співробітникам, які ведуть дослідження академічного характеру. Перелік таких документів виключає листи, заяви та інші документи, які сторони надали під час арбітражного розгляду. Дане право надається за умови підписання зобов’язання про нерозголошення інформації. [9]

Розглядаючи принцип конфіденційності, необхідно також приділити увагу такому похідному принципу як принцип імунітет арбітра щодо надання свідчень. Наприклад, у Великій Британії арбітри не можуть бути допитані органами слідства та судом щодо інформації, яка стала їм відома під час арбітражного розгляду справи - [6; С. 232].

Українське законодавство не містить прямої норми, яка б закріплювала імунітет арбітрів щодо надання свідчень. Такі зміни до законодавства створюють більш сприятливі умови для учасників відносин у сфері МКА, чим законодавець зможе заохотити передавання справ на розгляд до МКА, і як результат зменшити навантаження державної су-

дової системи.

Законодавство України (Закон України “Про міжнародний комерційний арбітраж”) та Регламент МКАС при ТПП України не передбачають положень про відповідальність осіб, які порушують принцип конфіденційності арбітражного розгляду. Обмеження накладаються шляхом зобов’язань конфіденційності в Регламенті МКАС.

Вирішенням даного питання можуть бути положення договору про конфіденційність, договору про передачу спору до арбітражного розгляду чи арбітражного застереження, в якому буде визначена міра відповідальності сторін у випадку порушення умов конфіденційності. У разі порушення умов конфіденційності арбітром чи арбітражною установою найбільшою відповідальністю у такому випадку будуть репутаційні втрати, а питання матеріальної відповідальності у разі наявності вини арбітра чи арбітражної установи слід розглядати у цивільно-правовому контексті.

Слід зазначити, що принцип конфіденційності поширюється і на сторони спору.

Важливим принципом, який відіграє ключову роль у розгляді справ МКА є принцип “автономії волі”, який передбачає право сторін самостійно визначити можливість використання норм міжнародного права чи вирішення спору на основі принципу *ex aequo et bono* [5]. Термін *ex aequo et bono* (лат. – по добру та справедливості) позначає такий спосіб вирішення справи, за яким арбітр не пов’язаний чіткими нормами права, а керується розумінням справедливості та здоровим глуздом. Характерною рисою таких рішень є обов’язкове застосування арбітрами специфічного принципу міжнародного приватного права автономії волі (*lex voluntatis*) та врахування волевиявлення сторін у попередньо підписаних ними угодах про арбітраж. [7]

Відповідно до ч. 1 ст. 35 Арбітражного регламенту ЮНІСТРАЛ “Арбитражный суд применяет нормы права, которые стороны согласовали как подлежащие применению при решении спора по существу. При отсутствии такого согласия сторон арбитражный суд применяет право, которое он сочтет уместным» [1].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню основних принципів міжнародного комерційного арбітражу, їх впливу на процедуру розгляду справ та на винесення арбітражних рішень.

SUMMARY

This article is devoted to the analyzes of key principles of international commercial arbitration, their influence on the case procedure and awarding arbitral decisions.

Відповідно до ч. 2 ст. 35 Арбітражного регламенту ЮНІСТРАЛ “Арбітражний суд виносить рішення в качестве «дружеского посредника» или ех аequo et bono лишь в том случае, если стороны прямо уполномочили арбітражний суд на это” [1].

Таким чином, МКА містить у своїй основі ряд ключових принципів, які забезпечують стабільний, ефективний, конфіденційний, справедливий розгляд міжнародно-приватних спорів шляхом МКА.

Ключовим принципом МКА слід вважати принцип конфіденційності, який є однією з причин вибору цього засобу альтернативного врегулювання спору.

Під час укладання Арбітражної угоди чи договору, який містить арбітражне застереження, пропонується, для цілей збереження конфіденційності всієї інформації, укласти окрему арбітражну угоду та окремо договір про конфіденційність, оскільки при виконанні рішення МКА до державного суду необхідно подавати арбітражну угоду чи договір з арбітражним застереженням у оригіналі (ст 2, ст 4 Нью Йоркської конвенції 1958 р.) [4]. Наявність окремої арбітражної угоди допоможе залишити конфіденційними ті питання, які сторони спору не бажали б розкривати навіть арбітражу чи державним судам під час процедури примусового виконання арбітражного рішення.

Література

1) Арбітражний Регламент ЮНІСТРАЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uncitral.org/pdf/russian/texts/arbitration/arb-rules-revised/arb-rules-revised-r.pdf>

2) Закон України Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України від 24.02.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – No 25. - стаття 198.

3) Зозуля О. О. Міжнародний змішаний арбітраж: досвід та національна практи-

ка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.11 “Міжнародне право” / О. О. Зозуля. - Київ. – 2008

4) Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень // Офіційний вісник України 2004 р., № 45, стор. 329, стаття 3004.

5) Мамон З.В. Співвідношення міжнародного Публічного і міжнародного комерційного арбітражів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.11 “Міжнародне право” / З. В. Мамон. - Київ. – 2001

6) Пашковская Л.И. Ключевые аспекты принципа конфиденциальности международных коммерческих арбитражей // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2012. - № 4. - С. 229-235

7) Переверзева О.С. Міжнародний комерційний арбітражний суд з вирішення спорів у сфері торговельного мореплавства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец.12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. С. Переверзева. - Київ. – 2006

8) Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ucci.org.ua/arb/icac/ru/rules.html>

9) ICC Rules of Arbitration[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iccwbo.org/Products-and-Services/Arbitration-and-ADR/Arbitration/Rules-of-arbitration/ICC-Rules-of-Arbitration/>

10) WIPO Arbitration Rules[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wipo.int/amc/en/arbitration/rules/>

УГОДА З ПРАВОСУДДЯМ У ЗАКОНОДАВСТВІ США

**СТРАТІЙ Олексій Васильович - здобувач кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ м. Київ**

Актуальність статті полягає в тому, що Главою 35 «Кримінальне провадження на підставі угод», введеною Кримінальним процесуальним кодексом України 14 травня 2012 року, створено основу для формування нового правового інституту та розвитку змагального кримінального процесу в Україні [5]. Проте, цей напрямок достатньо не розроблений на теоретичному рівні та немає достатніх практичних напрацювань, не існує слідчо-прокурорської та судової практики.

Постановка проблеми

Дослідження інституту «угод у кримінальному провадженні» немислиме без урахування, як мінімум, трьох основних факторів: аналізу історичного досвіду, узагальнення практики застосування чинного законодавства та вивчення зарубіжного досвіду. В силу різних обставин раніше в Україні недостатньо уваги приділялося вивченню зарубіжного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування. Проте, введення Кримінальним процесуальним кодексом України нових норм та правових інститутів значно збільшило інтерес до вивчення позитивного досвіду організації та законодавчої регламентації правосуддя, яке сформувалося в зарубіжних країнах.

Ступінь наукової розробки проблеми

Дослідження правових та психологічних особливостей цієї проблеми торкалося у

своїх працях багато вчених, зокрема, Александров Д.О., Андросюк В.Г., Бойко В.Ф., В.В. Землянська, Зер Г., Казміренко Л.І., Коновалова В.О., Костицький М.В., Кудерміна О.І., Малярєнко В.Т., Марчак В.Я., Максименко Д.М., Медвєєдв В.С., Нестор Н.В., Охріменко І.М., Райт М., Черновський О.К., Ю.В. Шепітько, Цільмак О.М. та ін., проте, інститут угод у кримінальному провадженні є малодослідженим з позицій юридичної психології, внаслідок чого виникають багато спорів з приводу його теоретичних положень серед учених та застосування серед практичних працівників.

Мета статті зумовлена необхідністю вдосконалення та розвитку інституту угод в кримінальному провадженні, що значно сприятиме підвищенню ефективності його функціонування у сфері кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу

Вважається, що інститут «угод у кримінальному провадженні» виник саме в США, і там він має найбільше застосування. В американському кримінальному процесі існують два типи угод – про визнання провини і про співпрацю зі слідством. Процедура їх укладення детально врегульована Федеральними правилами кримінального процесу в окрузних судах США, Зводом законів США, Керівними правилами США щодо призначення покарань, законодавством багатьох штатів. Зобов'язання сторін, взяті

за цими двома типами угод, різняться між собою [6, С. 198-214.]. У першому випадку можливе укладення угод трьох видів: про визнання провини в обмін на пом'якшення обвинувачення, про визнання провини в обмін на пом'якшення покарання і про визнання провини в обмін на пом'якшення звинувачення і покарання.

Крім того, американському кримінальному процесу відома процедура вирішення кримінальних проваджень без проведення судового розгляду у випадку заяви обвинуваченим клопотання про відмову оскаржувати пред'явлене обвинувачення. Варіантів співпраці в американському кримінальному процесі можна виділити також декілька:

1) співробітництво, в межах якого особа не може переслідуватися за вчинене. Співпраця головним чином полягає в наданні свідчень проти співучасників. В американській науці таке явище називають «перетворенням на свідка обвинувачення». При цьому повідомлені правоохоронним органам відомості не можуть бути використані проти обвинуваченого у кримінальному провадженні;

2) співробітництво в межах угоди про визнання провини. Слід зазначити, що визнання провини саме по собі вже розглядається як один із способів співпраці. У той же час все частіше стали укладатися угоди за «умови», що обвинувачений не тільки визнає провину, але й виконає будь-яку корисну роботу для суспільства, відшкодує збитки потерпілому, допоможе викрити співучасників [6, С. 198-214.]. За умови позитивної поведінки обвинуваченого суд, призначаючи покарання, не має права вийти за межі обіцяного розміру покарання. Цей варіант залишає можливість переслідування особи на підставі інших самостійно отриманих доказів. Угода про сприяння у розслідуванні інших проваджень або кримінальному переслідуванні інших осіб може бути укладена вже після засудження особи. У цьому випадку засудженого стимулюють до укладання угоди, обіцяючи зменшити покарання, призначене йому за вироком суду.

У процесуальній літературі укладення угод про визнання винуватості у кримінальному процесуальному праві вже досліджувалася [1; 3; 7; 9]. Вивчення американських наукових джерел та судової практики показало, що до 98% кримінальних проваджень від їх загального числа в судах вирішується на підставі угод про визнання винуватості [2, С. 46-48].

Процедура вирішення кримінально-правового спору на підставі заяви обвинуваченим клопотання застосовується рідко, оскільки, з однієї сторони, на практиці виникають значні труднощі при тлумаченні категорії «відмова від заперечення звинувачення», з іншої, потрібно дотримуватися додаткових умов – заява обвинуваченим такого клопотання допускається тільки за згодою суду, а схвалення судом – тільки після належного врахування думки сторін і встановлення громадської зацікавленості в ефективному відправленні правосуддя. Американський варіант угоди про співпрацю, який передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності, також зустрічається на практиці не часто. Такі угоди укладаються, якщо необхідність співпраці обумовлена суспільним інтересом та отримано згоду вищої посадової особи прокуратури з метою забезпечення однакової практики укладання таких угод.

Таким чином, у переважній більшості випадків у США з обвинуваченими укладаються угоди про визнання винуватості, у тому числі й ті, додатковим зобов'язанням по яких виступає сприяння обвинуваченого у розкритті злочину і кримінальному переслідуванні інших осіб. Процесуальний порядок розгляду кримінального провадження на підставі угоди, умовами якої виступають як визнання винуватості, так і сприяння слідству у розкритті злочину і викритті співучасників, нічим не відрізняється від судового розгляду за заявою обвинуваченим клопотання про визнання винуватості. Сама можливість появи такого інституту в американському кримінальному судочинстві значною мірою обумовлена особливостями правової та процесуальної систем США.

Англо-американське право не знає поділу на матеріальне і процесуальне, приватне і публічне, цивільне й адміністративне. Воно побудоване за формально-юридичним принципом, який надає пріоритетного значення процесуальним нормам перед нормами матеріальними, характеризується відсутністю кодифікації (за винятком деяких штатів США), пануванням прецеденту над статтями [6, С. 198-214.]. Звідси і специфічні риси кримінального процесу США. Для нього характерна його «процедурність», змагальність і диспозитивність. В американському кримінальному процесі прокурор має широкі дискреційні повноваження щодо розпорядження обвинуваченням, а обвинувачений – диспозитивне право визнати свою винуватість за пред'явленим обвинуваченням у суді. Сторонам надано право укласти угоду, згідно з якою вони йдуть один одному на поступки: обвинувачений зобов'язується в суді визнати свою винуватість у вчиненні злочину, а прокурор – зменшити обсяг обвинувачення чи перекваліфікувати вчинене діяння з більш тяжкого складу злочину на менш тяжкий. У результаті покарання, призначене обвинуваченому судом, буде менш суворим.

Вирішення кримінального провадження на підставі угоди вигідно для всіх учасників судочинства. Сторони і суд угода позбавляє від проведення судового слідства, тому що визнання винуватості тягне особливу форму розгляду кримінального провадження, за якої докази в суді не досліджуються. Угода також істотно скорочує тривалість проходження кримінального провадження в суді. У разі визнання винуватості проводяться тільки дві судові стадії – пред'явлення обвинувачення і призначення обвинуваченому покарання. Угода позбавляє і від необхідності запрошувати до суду свідків, оскільки докази не досліджуються, а також потерпілого, думка якого щодо майбутньої процедури з'ясовується прокурором при формулюванні ним свого варіанту умов угоди. Угода задовольняє інтереси всіх учасників процесу, навіть потерпілого, який виключений з процесу укладання угоди. Оскільки останнім часом

усе частіше умовою угоди є не тільки визнання обвинуваченим своєї вини у вчиненні злочину, а й виконання позитивних посткримінальних дій, у тому числі відшкодування шкоди потерпілому, приватний інтерес у рамках кримінального судочинства отримує реальне задоволення.

За оцінками американських процесуалістів, у США «загальнопоширене скептичне ставлення до формальних процедурних правил; вони розглядаються як перешкода швидкому розгляду кримінальних проваджень щодо підозрюваних, у відношенні яких вже було проведено необхідне розслідування та зроблено висновок про їх фактичну винність» [8, С. 35-37].

У 1975 р. процедура укладення угод про визнання винуватості остаточно отримала формальне схвалення Верховного Суду США як така, що не що суперечить конституційним принципам правосуддя. Американська асоціація юристів, обґрунтовуючи корисність угод про визнання винуватості, вказала, що однією з причин, які виправдовують надання обвинуваченому поступок при призначенні покарання, є те, що обвинувачений заявою про визнання винуватості допомагає державі в особі обвинувача в досягненні його завдань, що «сприяє швидкому і невідворотному застосуванню до нього заходів виправного впливу» і що «поступки відкривають можливості застосування альтернативних заходів виправного впливу, які краще пристосовані для досягнення виховних, охоронних і попереджувальних цілей виправного впливу, або запобігають заподіяння зайвого страждання обвинуваченому» [9, С. 104].

Роль суду в американських змагальних процедурах є традиційно пасивною. Суд пов'язаний пред'явленим конкретній особі обвинуваченням. Тому, якщо прокурор і обвинувачений досягли про нього угоди, суд, зазвичай, визнає саме це звинувачення доведеним, обмежившись тими доказами, які вважали за потрібне надати сторони. Разом з тим, реалізуючи своє головне повноваження при розгляді угоди про визнання провини – її схвалення або відхилення, суд наділений широкою дискреційною владою. Законодавство встановлює мінімальний

обсяг правил, які повинні бути дотримані суддею при прийнятті рішення. Так, суд зобов'язаний відхилити заяву обвинуваченого про винність, якщо у відкритому судовому засіданні, особисто опитавши обвинуваченого, переконається, що: клопотання є наслідком погроз, насильства, обману, навіювання, іншого примусу або обіцянки будь-яких вигод, крім передбачених угодою; обвинувачений не обізнаний про наслідки угоди та зі своїми процесуальними правами; обвинуваченому не забезпечено право на захист. Суд має право винести рішення на підставі визнання обвинуваченим своєї винуватості без дослідження доказів у тому випадку, якщо переконається в наявності фактичних підстав для такого визнання.

У США суд має право призначити будь-яке законне покарання, незважаючи на угоду сторін. Суд, перевіряючи дотримання умов угоди, зобов'язаний з'ясувати в обвинуваченого, чи він розуміє, що ні його захисник, ні суд не можуть до судового розгляду справи повідомити йому точні межі можливого покарання. Також судом роз'яснюється, що ним може бути не прийнята рекомендація прокурора чи прохання адвоката про призначення конкретного покарання, і в цьому випадку обвинувачений, що заявляє клопотання про невинуватість, не матиме права відкликати його в подальшому. Невизначеність практики призначення покарання нерідко призводить до засудження осіб до більш суворого покарання, ніж те, яке обіцяв прокурор при укладанні угоди. Однак у більшості випадків, пом'якшення прокурором обвинувачення, що лежить в основі угоди, тягне пом'якшення кримінальної відповідальності. Але й у цьому випадку обвинувачений не завжди отримує велику вигоду, оскільки практика складання покарань за вчинення кількох злочинів, широкий розрив між нижчою і вищою межею строку покарання за більшість злочинів, включення інформації про фактичні обставини злочину в доповідь про обвинуваченого, які досліджуються суддею перед призначенням покарання, знижують значення того факту, що частина пунктів звинувачення зня-

то або що обвинуваченому призначається покарання лише за деякі з вчинених ним злочинів.

При призначенні покарання суд враховує значимість і корисність, ступінь і характер, своєчасність сприяння обвинуваченого, правдивість, повноту і достовірність наданої ним інформації, отриману шкоду або небезпеку отримання шкоди обвинуваченим або його родиною, що відбулися в результаті такого сприяння. При цьому суд бере до уваги оцінку прокуратури співпраці з обвинуваченим як достатню підставу для того, щоб призначити йому більш м'яке покарання.

В американському процесі при затвердженні угоди про визнання винуватості суддя роз'яснює обвинуваченому його право оскаржити до вищестоящего суду будь-яке покарання, не передбачене умовами угоди. Також роз'яснюється його право відмовитися оскаржити вирок суду, якщо він призначить покарання передбачене умовами угоди, або нижче того, яке пропонував прокурор у межах угоди про визнання винуватості. Американська модель закріплює можливість оскарження вироку суду з причин некомпетентності захисту. У цьому випадку обвинувачений має довести той факт, що якби не некомпетентність захисника, то він не визнав би себе винним і став би наполягати на суді. Встановлення такої підстави для оскарження вироку пов'язане з тим, що американська процедура передбачає обов'язок роз'яснити обвинуваченому наслідки визнання ним своєї провини покладений на захисника. Саме захисник, а не обвинувачений бере участь у переговорах з приводу укладання угоди з прокурором. Суддя, звертаючись до обвинуваченого, з'ясовує чи роз'яснив йому захисник його конституційні права та чи попередив його, що у випадку прийняття судом клопотання про визнання винуватості він буде позбавлений права скористатися цими правами, включаючи право на повний судовий розгляд, апеляційного оскарження вироку. Крім того, суд з'ясовує в обвинуваченого чи обговорив з ним захисник покарання, яке може бути йому призначено судом, а також кожен пункт угоди про визнання ви-

нуватості й кожен пункт обвинувачення, за яким підзахисний визнає себе винним, чи відповів захисник на всі питання, які виникли в обвинуваченого у зв'язку з укладенням угоди.

В адвоката суддя уточнює чи обговорив він повністю і детально умови угоди зі своїм підзахисним, включаючи положення про відмову від права на оскарження вироку, чи розуміє клієнт всі обставини злочину, в яких визнає себе винним, чи зроблено ним заяву про визнання провини добровільно і за згодою захисника.

Федеральні правила кримінального процесу в окружних судах США передбачають право обвинуваченого відкликати заяву про визнання винуватості лише до її прийняття судом. При відхиленні клопотання про винуватість суд дає обвинуваченому можливість відкликати своє клопотання і повідомляє йому, що якщо той буде наполягати на задоволенні такого клопотання, вирішення кримінального провадження може бути менш сприятливим для нього, ніж це передбачалося умовами угоди. Відкликати заяву про визнання винуватості обвинувачений має право і у випадку, якщо в ній містилася вказівка на залежність визнання винуватості від виконання судом рекомендацій про обсяг обвинувачення і міру покарання, які містяться в угоді, а суд ці рекомендації проігнорував.

Федеральні правила кримінального процесу в окружних судах США і Пам'ятка федерального судді США закріплюють обов'язки суду з перевірки добровільності, розумності та усвідомленості заяви обвинуваченого про визнання провини, його обізнаності про процесуальні права у звичайній і спрощеній формах судочинства, наслідки заяви клопотання про визнання винуватості, особливості призначення покарання за спрощеною процедурою, а також встановлення фактичних підстав для прийняття заяви про визнання винуватості. З цією метою суддя, керуючись Пам'яткою, повинен з'ясувати в обвинуваченого обставини заявленого клопотання про визнання винуватості, а також провести допит обвинуваченого під присягою і в присутності захисника, з веденням про-

токолу про злочин, щодо якого він заявив клопотання. Прокурор після цього також допитує обвинуваченого про обставини, викладені в його заяві про визнання винуватості, які складають фактичні підстави для засудження.

Американська угода про визнання винуватості під впливом європейської процесуальної культури і практики сьогодні набуває нові характеристики: суд нерідко проявляє свободу в призначенні покарання; бере активну участь в обговоренні умов укладення угоди сторонами; внаслідок необмежених повноважень прокурора приймати рішення щодо укладення угоди, остання стає схожою не на двохсторонню угоду обвинуваченого з прокурором після змагальних переговорів, а на одностороннє визначення прокурором ступеня винуватості обвинуваченого і відповідного покарання для нього.

Таким чином, досвід застосування законодавства щодо вирішення кримінально-правових конфліктів на основі угод про співпрацю з правосуддям у США свідчить про певні позитивні сторони цього інституту, який впроваджений у Кримінальний процесуальний кодекс України як інститут кримінальних проваджень на підставі угоди про визнання винуватості, які полягають у наступному:

1) підвищується оперативність, економляться обмежені ресурси судів та сторони обвинувачення: органів досудового розслідування, прокуратури;

2) розгляд кримінального провадження за відсутності свідків позбавляє їх від зайвих емоційних переживань і можливих незручностей, пов'язаних із викликами в судові засідання;

3) для осіб, які тримаються під вартою, угода дозволяє домогтися якнайшвидшого судового розгляду і уникнути тим самим тривалого позбавлення волі;

4) засудження на підставі угоди про визнання винуватості не тягне ряду негативних правових наслідків, які можуть настати в разі винесення обвинувального вироку в порядку судового розгляду по суті (заборона займати певні посади, позбавлення виборчих прав та ін.);

5) з'являється можливість стимулювати обвинувачених до співпраці зі слідством і ймовірність їх позитивної посткримінальної поведінки. При цьому зазначається, що раціоналізація кримінальних процесуальних форм – не самоціль, а спосіб, який дозволить «вижити» змагальним судовим кримінальним провадженням.

Література

1. Головкин Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве /Л.В. Головкин. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 544 с.
2. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс / Под ред. К.Ф. Гуценко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Зерцало, 2005. – 736 с.
3. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств : Учебник /К.Ф. Гуценко, Л.В. Головкин, Б.А. Филимонов. – М. : Зерцало-М, 2001. – 480 с.
4. Кримінальний кодекс України [офіц. текст] : – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2014. – 212 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України [текст] : – К. : «Центр учбової літератури», 2012. – 292 с.

6. Кувалдина Ю.В. Сделка о признании вины: опыт уголовного судопроизводства США /Ю.В. Кувалдина// Актуальные проблемы современного уголовного процесса России. – Сборник научных статей. – Самара: Изд-во «Самарский университет», 2003. – С. 198-214.

7. Николайчик В.М. Уголовный процесс США /В.М. Николайчик. – М. : Наука, 1981. – 224 с.

8. Тейман С. Сделки о признании вины или сокращенные формы судопроизводства: по какому пути пойдет Россия? /С. Тейман // Российская юстиция. – 1998. – № 10. – С. 35-37.

9. Уайнреб Л.У. Отказ в правосудии. Уголовный процесс в США /Л.У. Уайнреб.; с предисл. и под общ. ред. В.М. Николайчика. – М. : Наука, 1981. – 191 с.

10. Newman Donald J. Conviction: The Determination of Guilt or Innocence Without Trial / J. Donald Newman. – Little, Brown, 1966. – P. 12-13.

ПРАВИЛА УНИКНЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПОДВІЙНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДАТКОВОМУ ПРАВІ

МИХАЛЧИЧ Володимир Миколайович - здобувач Державного науково-дослідного інституту МВС України

УДК 343.359.2:341

Автор досліджує правила уникнення міжнародного подвійного оподаткування, закріплені в міжнародних нормативних актах, а також в дослідженнях сучасних учених і в контексті концепції неупередженості міжнародного оподаткування, визначає авторський підхід до визначення правил уникнення міжнародного подвійного оподаткування.

Ключові слова: *принципи, правила, міжнародне подвійне оподаткування.*

На початку ХХ сторіччя Е. Селігман [1] зазначав, що подвійне оподаткування можливе лише на міжнародному рівні, оскільки лише розвиток капіталізму, який створив підґрунтя для створення світового господарства, обумовив появу проблеми подвійного міжнародного оподаткування. Такий же підхід підтримувала більшість науковців того часу – Дж. Стамп, В. Уайлід, О. Боуе, М. Керрол та інші. Проте на сучасному етапі науковці (В.В. Гусев, Ю.Г. Демьянчук, А.І. Погорелецький, І.А. Ларютина, Л.Л. Лазебник, М.П. Кучерявенко, О.А. Фоміна, А.А. Шакірьянов, О.А. Шамаметьев та інші) виділяють два основних види подвійного оподаткування – внутрішнє та зовнішнє. Незважаючи на незначні розбіжності у визначеннях, більшість науковців доходять до однозначної думки, що внутрішнє подвійне оподаткування представляє собою стягнення з одного платника (об'єкта, доходів) двох або більше податків у межах території однієї країни (на

рівні різних адміністративно-територіальних одиниць однієї держави), а зовнішнє – коли на оподаткування одного платника (об'єкта, доходів) претендують відразу декілька країн.

А.А. Шакірьянов [2, с. 77] правильно вказує, що внутрішнє подвійне оподаткування усунути неважко: держава, спираючись на матеріали судової арбітражної практики та наслідки застосування окремих норм матеріального податкового законодавства, може реформувати власне національне законодавство таким чином, щоб усунути подвійне оподаткування. Зовсім інша річ зовнішнє подвійне оподаткування.

Проблемою міжнародного податкового права, необхідністю вирішення якої і була обумовлена поява та розвиток цієї підгалузі податкового права, є саме зовнішнє подвійне оподаткування, тому в рамках нашого дослідження нас цікавить виключно цей вид подвійного оподаткування, який у теорії податкового права частіше зустрічається під назвою «міжнародне подвійне оподаткування» (надалі – МПО).

Принципи уникнення МПО на сьогодні остаточно не визначені, причиною чого є різні підходи до уникнення МПО в різних країнах або між різними країнами. Наприклад, у Типовій податковій конвенції відносно доходів і капіталу, розробленої ОЕСР (надалі – Типовій конвенції ОЕСР) з метою уникнення МПО встановлено принцип резиденства, який полягає в тому, що будь-який дохід резидента, отриманий за

кордоном, обкладається фіскальними органами країни його резиденства (ст. 5) [3], а в Типовій конвенції ООН про уникнення подвійного оподаткування між розвинутими країнами та країнами, які розвиваються (надалі – Типовій конвенції ООН) для уникнення МПО закріплено принцип територіальності, який полягає в тому, що доходи платника податків оподатковуються на території тієї країни, на якій вони отримані [4]. Пов'язано це, як правильно визначають Л.І. Ілляна, Н.І. Попова [5, с. 98] з тим, що модель ОЕСР може бути реалізована між економічно та політично рівними країнами, у той час як модель ООН є вигідною для країн, що розвиваються, оскільки дозволяє їм розширити коло платників податків. Отже, для усунення МПО в різних міжнародних нормативних актах застосовуються різні принципи, проте такі принципи є не принципами усунення МПО, а принципами міжнародного податкового права. Як правильно вказує О.А. Шахматєв [6, с. 26], принципи усунення МПО не виключають і не замінюють загальні принципи міжнародного податкового права, а розвиваються як правила уникнення МПО в контексті концепції неупередженості міжнародного оподаткування, згідно з якою таке оподаткування не здійснюватиме негативний вплив на розвиток світової економіки та національних господарств, а здійснюється з метою мінімізації податкових факторів при прийнятті рішень у міжнародній господарській діяльності та виключення дискримінації або навпаки, для заохочення окремих видів діяльності шляхом різноманітних податкових інструментів, надання пріоритету комерційним, а не фіскальним розрахункам у плануванні міжнародної економічної діяльності. Отже, принципи уникнення МПО представляють собою не принципи в традиційному сенсі, а правила, які використовуються в національному законодавстві або міжнародних договорах/угодах, для уникнення МПО, тому більш правильним є визначення елемента системи врегулювання МПО, що розглядається, не як принципи, а як правила уникнення МПО.

Правила уникнення МПО постійно

розвиваються та удосконалюються, тому їх єдиний, уніфікований перелік відсутній. У різних міжнародних нормативних актах у тексті зустрічаються посилання то на принципи, то на правила уникнення МПО. Наприклад, у п. 23 ст.1 Типової конвенції ООН [4], де визначається механізм уникнення МПО, закріплюється «керівний принцип», який полягає в тому, що переваги конвенції про уникнення подвійного оподаткування не повинні надаватися у випадках, коли метою укладення договорів/угод є забезпечення більш вигідного становища в частині оподаткування за умов, якщо надання більш сприятливого режиму суперечить завданням відповідних договорних положень. У пп. і п. 63 ст. 1 цієї ж конвенції [3] встановлюється принцип «втягнутої руки» (arm's length principle), згідно з яким для цілей оподаткування розмір виплат взаємопов'язаних компаній (наприклад, контрактні ціни, роялті або проценти) у комерційних відносинах, встановлені одна для одної за заниженими, у порівнянні з ринковими, цінами, перераховується у відповідності до ринкових значень, так нібито компанії є незалежними, тобто «знаходилися на відстані втягнутої руки». - У п. 1 ст. 8 Типової конвенції ОЕСР [3], п. 7 ст. 3 Типової конвенції ООН [4] визначається правило «міжнародних перевезень», згідно з яким право оподатковувати податком прибуток, отриманий від експлуатації морських або повітряних суден у міжнародних перевезеннях, належить тій країні, в якій знаходиться фактичний керівний орган (п. 1). У ст. 23 Типової конвенції ООН [4], ст. 24 Типової конвенції ОЕСР [3] закріплюється принцип недискримінації, який полягає в тому, що громадяни однієї країни (особи без громадянства) не повинні оподатковуватися в іншій країні або до них не повинні пред'являтися вимоги, пов'язані з оподаткуванням, іншого або більш обтяжливого характеру у порівнянні з оподаткуванням та вимогами, які за таких же умов розповсюджуються або можуть розповсюджуватися на громадян іншої країни (осіб без громадянства), зокрема відносно постійного місцеперебування, а також оподаткування постійного представ-

ництва, яке підприємство однієї країни має в іншій країні, повинно бути в цій країні не менш сприятливі, ніж оподаткування підприємств цієї країни, які здійснюють аналогічну діяльність. У п. 13 р. «в» Введення до Типової конвенції ООН [4] встановлюється принцип збалансування, який полягає в тому, що: а) оподаткування доходів іноземного капіталу буде здійснюватися з урахуванням витрат, пов'язаних з отриманням прибутку з тим, щоб оподаткування прибутку здійснювалося на базі нетто; б) оподаткування не повинно бути занадто обтяжливим, щоб не запобігати інвестиціям; с) оподаткування повинно враховувати належне розділення з країною, що надає капітал. У ст. 13 Типової конвенції ОЕСР [3] визначається правило податкового звільнення та податкового кредиту, яке полягає в тому, що доходи, отримані резидентом однієї країни на території іншої країни або звільняються від оподаткування у країні її резидентства, або коректуються на суму отриманих в країні-джерелі отримання доходу прибутків.

Принципи/правила, визначені в міжнародних нормативних актах, у деяких випадках є або принципами міжнародного податкового права (наприклад, принцип недискримінації), або податкового права (наприклад, принцип збалансованості), і не визначають напрямків уникнення МПО. Саме тому особливій уваги заслуговує доктринальна позиція з цього питання.

Дослідження правил уникнення МПО неодноразово слугували предметом наукових досліджень. Так, Л.В. Полежарова [7, с. 19] до таких правил відносить: правило визначення «національності» платника податків, доходів та комерційної діяльності, яке полягає у визначенні належності до резидентства фізичних, юридичних осіб, режиму комерційної діяльності та доходу; правило визначення порядку зарахування сплачених за кордоном податків, яке полягає у визнанні пріоритетного права інших країн на оподаткування будь-якої діяльності на її території та доходів, отриманих на її території, в тому числі діяльність і доходи резидентів інших країн, яке підтверджується наданням можливості вирахува-

ти національним платникам податків іноземні податки з податкових платежів, що сплачуються у власній країні або включати суми сплачених в іншій країні податків у витрати, які вираховуються з бази оподаткування платника податків; правило регулювання трансферних цін, яке полягає в запобіганні уникненню оподаткування шляхом створення посередницької фірми у «безподаткових» країнах і переведення до неї прибутків, завищуючи або занижуючи контрактні ціни. Л.І. Ільїна, Н.І. Попова [5, с. 97–98] як правила уникнення МПО визначають правило визначення «національності» платника податків, доходів та комерційної діяльності, при цьому значення цього правила трактують, як і Л.В. Полежарова. Крім того, до вищевказаних правил вони відносять правило визначення пріоритету між принципами резидентства та принципом територіальності, правило податкового нейтралітету, правило «незалежного агента», при цьому під правилом податкового нейтралітету вони розуміють визначення порядку зарахування сплачених в іншій країні податків (шляхом зарахування сум податків, сплачених в іншій країні або звільнення від оподаткування доходу, отриманого на території іншої країни), а під правилом «незалежного агента» - порівняння цін по угодам платників податків з цінами незалежних агентів, тобто іншими словами визначають правило регулювання трансфертних цін в податкових цілях, тобто фактично описують правило визначення порядку зарахування сплачених за кордоном податків та правило регулювання трансферних цін, визначені Л.В. Полежаровою.

Невизначеність переліку привал уникнення МПО вимагає формулювання власної позиції з цього питання.

Одним з основних правил усунення МПО, на нашу думку, є правило визначення пріоритету між принципами резидентства та принципом територіальності. Переваги того чи іншого із зазначених принципів слугують предметом довготривалої наукової дискусії, прихильники яких висувують вагомі аргументи в обґрунтування власних позицій. Так, на думку при-

хильників принципу резиденства, саме цьому принципу необхідно віддавати перевагу, тому що лише він дозволяє врахувати всі елементи матеріального та соціального становища платника податків, тому лише країна постійного місцеперебування може найповніше оцінити такі елементи і справедливо оподатковувати чистий прибуток платника податків. Прихильники принципу територіальності, у свою чергу, зазначають, що з точки зору запобігання ухиленням від оподаткування застосування саме цього принципу забезпечить ефективну роботу фіскальних органів країни. Проте на сьогодні різні країни надають перевагу різним принципам, що і породжує конфлікт при оподаткуванні одних і тих самих осіб або одних і тих самих доходів. Як правильно визначають науковці [5, с. 98], якби всі країни використовували лише один із зазначених принципів – або принцип резиденства, або принцип територіальності, то проблеми МПО не існувало б. Проте нерівномірність економічного розвитку різних країн не дозволяє їм використовувати лише один з зазначених принципів при реалізації власного податкового суверенітету. Особливо це важливо для країн, що розвиваються, оскільки їх відмова від принципу територіальності може нанести суттєву шкоду їх фінансовим інтересам, тому країни, що розвиваються, віддають перевагу принципу територіальності при визначенні власного податкового суверенітету, в той час як розвинуті країни при оподаткуванні у переважній більшості застосовують принцип резиденства. Кожна країна прагне встановити для себе максимальні переваги для захисту власних податкових інтересів та забезпечити стабільну нормативну базу при регулюванні спірних ситуацій із зарубіжними країнами, для чого у відповідних розділах національних законів та міжнародних договорах/угодах необхідно визначити, якому з принципів – принципу резиденства або принципу територіальності країна (або країни) надають перевагу при оподаткуванні платників (доходів, капіталу). Отже, правило визначення пріоритету між принципами резиденства та принципом територіальності є визначальним при

усуненні МПО, оскільки саме від цього залежатиме, які в подальшому використовуватимуться правила усунення МПО.

Наступним правилом, яке безпосередньо впливає на усунення МПО, є правило визначення «національності» платника податків, доходів та комерційної діяльності. Зазначене правило охоплює три елементи – платників податків, комерційну діяльність та доходи.

Зазвичай, платниками податків є юридичні та фізичні особи, «національність» яких визначається їх резиденством. За загальним правилом резиденство фізичних та юридичних осіб визначається національним законодавством. Проте, як правильно вказують Н.В. Вороніна, В.О. Бабанін [7, с. 51]) та інші, можлива ситуація, за якої дві країни, що укладають договір/угоду про усунення МПО, згідно з власним національним законодавством розглядатимуть одну й ту ж особу як власного резидента або не визнаватимуть її резидентом жодної країни. У таких випадках шляхи подолання зазначеної проблеми необхідно передбачати у договорах. Аналіз типових міжнародних договорів щодо уникнення МПО дозволяє констатувати, що визначення резиденства фізичних осіб, які відповідно до національного законодавства є резидентами обох країн, що домовляються про таке уникнення, здійснюється за наявності наступних критеріїв: «наявність постійного житла у країні», «тісні особисті або економічні стосунки», «центр життєвих інтересів» тощо, а для юридичних осіб – «місце реєстрації юридичної особи», «наявність фактичного місця управління», «місце, де проводиться засідання ради директорів», «місце, з якого здійснюються керівне управління», «місце, де керівні особи здійснюють свою діяльність», «місце, де ведеться бухгалтерський облік», «місце, де зберігаються архіви», «податковий доміциль» і т.ін., при цьому кожен з зазначених критеріїв визначається безпосередньо в договорі/угоді. У деяких випадках в договорі/угоді, що укладається, передбачається застосування процедури взаємоузгодження визначення питання про резиденство особи, а за умов

недосягнення згоди, зазвичай, на таку особу не розповсюджуються пільги та звільнення від податків, що надаються таким договором/угодою.

Отже, правило визначення «національності» відносно платників податків включає правило «резидентства», яке полягає у встановленні критеріїв приналежності до резидентства фізичних та юридичних осіб.

Визначення «національності» доходів ускладнюється тим, що категорія «доходи» є доволі складною і включає в себе різні види доходів, які за загальноприйнятою системою класифікації розподіляються на активні та пасивні.

Активними доходами в міжнародній діяльності, насамперед, є доходи від комерційної діяльності. Визначення «національності» комерційної діяльності є найбільш складним питанням у міжнародному податковому праві, оскільки в різних країнах різняться підходи до поняття «комерційна діяльність». У Франції така діяльність розглядається як вид торгово-промислової діяльності, у США – як ділова, у Великобританії – як виробнича та підприємницька [9, с. 172] і т.ін. Об'єднуючим критерієм, який притаманний визначенню комерційної діяльності у будь-якій країні, є отримання в результаті комерційної діяльності прибутку. У випадках, коли комерційна діяльність здійснюється не в межах однієї країни, а в двох або більше країнах (наприклад, діяльність транснаціональних корпорацій, міжнаціональних компаній тощо) виникає питання про розподілення прибутку від неї між цими країнами в цілях оподаткування. Так, у Великобританії вважається, що комерційна діяльність здійснюється там, де товари продаються, у західноєвропейських країнах – там, де товари закупаються [9, с. 174], тому компанія, яка закупає товари, наприклад, у Німеччині, і продає їх у Великобританії, фактично здійснює комерційну діяльність в обох цих країнах, які, відповідно до власного підходу до визначення «національності» комерційної діяльності, можуть претендувати на оподаткування доходу від комерційної діяльності. Вирішення зазначеного питання в міжнародній практиці

здійснюється у двох напрямках: 1) закріплення правила «ділової установи (постійного представництва)»; 2) встановлення правила «здійснення діяльності».

Правило «ділової установи» (постійного представництва) притаманне країнам континентального права та представляє собою визначення національності комерційної діяльності міжнародної компанії залежно від того, у якій країні розташоване її ділове представництво, через яке вона здійснює власну діяльність [6, с. 27].

Правило «здійснення діяльності» застосовується переважно у країнах англосаксонського права і орієнтоване на факт здійснення або нездійснення діяльності у країні. Зазначений критерій нормативно не формалізований, тому у країнах, які ним користуються, приймається до уваги адміністративна практика, судові прецеденти, звичаї, що склалися і т.ін. С.Н.Артамошкин [10, с. 33], на підставі аналізу міжнародної практики, зазначає, що здійсненням діяльності переважно вважається діяльність компанії, якщо вона здійснює там повний комерційний цикл операцій.

Особливий підхід встановлено до оподаткування доходів міжнародних компаній, які займаються міжнародними перевезеннями, до яких може застосовуватися правило «міжнародних перевезень», закріплене у п. 1 ст. 8 Типової конвенції ОЕСР [3], п. 7 ст. 3 Типової конвенції ООН [4], згідно з яким право оподатковувати податком прибуток, отриманий від експлуатації морських або повітряних суден у міжнародних перевезеннях, належить тій країні, у якій знаходиться його фактичний керівний орган.

Отже, правило визначення «національності» щодо активних доходів включає правило «ділової установи», яке полягає у встановленні критеріїв оподаткування активних доходів від комерційної діяльності залежно від наявності в країні ділового представництва міжнародної компанії; правило «здійснення діяльності», яке полягає у встановленні критеріїв оподаткування активних доходів від комерційної діяльності залежно від факту здійснення або не здійснення такої діяльності у країні; прави-

ло «міжнародних перевезень», згідно якого право оподатковувати податком прибуток, отриманий від експлуатації морських або повітряних суден у міжнародних перевезеннях, належить тій країні, в якій знаходиться його фактичний керівний орган.

До пасивних доходів відносяться доходи від інвестицій, процентні платежі (за позиками, кредитам, борговим зобов'язанням), дивіденди та інші виплати (по акціям, паям тощо), ліцензійні платежі, лізингові та орендні платежі, роялті, платежі за авторськими правами, страхові премії, патентні платежі і т.ін., тобто платежі, які, на відміну від прибутків від комерційної діяльності, мають характер фіксованих та сплачуються регулярно у визначені строки. Як правильно зазначає Л.В. Полежарова [6, с. 123], для визначення «національності» пасивних доходів застосовуються різні підходи – за місцезнаходженням покупця товару, за місцем передання товару або надання послуги і т.ін. Проте найбільш розповсюдженим критерієм, який застосовується для уникнення МПО при визначенні національності пасивних доходів, є використання правила «джерела доходу», яке полягає в тому, що вирішальне значення для визначення «національності» вищевказаних доходів, має місце їх отримання – в країні або за її межами. Пасивні доходи вважаються такими, що отримані в країні, якщо вони виплачуються безпосередньо державою, його органами або підрозділами, фізичними або юридичними особами – резидентами цієї країни, отримані за використання патентів, прав, майна, обладнання на території зазначеної країни і оподатковуються спеціальними податками, що стягуються у джерела з кожної грошової суми, що перевозиться за межі цієї країни. Особливістю стягнення податків з таких доходів є те, що особа, яка сплачує суму пасивного доходу отримувачу, утримує з неї податок, зменшуючи, таким чином, реальний дохід отримувача, тобто реальна сплата податків з пасивних доходів здійснюється платником доходу, а не його отримувачем, але за рахунок останнього.

Отже, правило визначення «національності» відносно пасивних доходів включає

в себе правило «джерела доходу», яке полягає у встановленні критеріїв оподаткування пасивних доходів залежно від місця їх отримання.

Таким чином, правило визначення «національності» включає в себе правило «резидентства», правило «ділової установи», правило «здійснення діяльності», правило «міжнародних перевезень» та правило «джерела доходу».

Наступним правилом, яке, на нашу думку, необхідно розглянути як таке, що відіграє важливе значення при уникненні МПО, є правило визначення порядку зарахування сплачених за кордоном податків. У науковій літературі зустрічається думка щодо визначення зазначеного правила як правила податкового нейтралітету [5, с. 97-98], правило податкового звільнення та податкового кредиту [3] і т.ін. Зміст зазначеного правила полягає в тому, що податки, сплачені в одній країні, якимось чином враховуються при визначенні суми податків, які платник податків повинен сплатити в іншій – шляхом зарахування, звільнення, кредиту тощо, тобто фактично, вищевказане правило вимагає визначення, який з методів уникнення МПО буде застосовуватися при визначенні сум податків, що підлягають сплаті. Більш детально методи уникнення МПО будуть розглянуті пізніше, тому зазначимо лише, що більш правильно визначити правило, яке передбачає порядок обрання та закріплення методу уникнення МПО (зарахування, кредиту, вирахування тощо), як правило визначення методу усунення МПО.

Підсумовуючи зазначене, констатуємо, що до правил уникнення МПО відносяться: 1) правило визначення пріоритету між принципами резидентства та принципом територіальності; 2) правило визначення «національності» платників податків та доходів (яке включає в себе правило «резидентства», правило «ділової установи», правило «здійснення діяльності» та правило «джерела доходу»); 3) правило визначення методу усунення МПО.

АНОТАЦІЯ

Автор досліджує правила усунення міжнародного подвійного оподаткування, зазначені в міжнародних нормативних актах і дослідженнях сучасних науковців та в контексті концепції неупередженості міжнародного оподаткування формулює авторський підхід до визначення правил уникнення міжнародного подвійного оподаткування.

SUMMARY

The author examines the rules eliminate international double taxation referred to international regulations and studies of modern scientists and impartiality in the context of international taxation concept formulates the author's approach to determining the rules to avoid international double taxation.

Література

1. Seligman E.R.A. La Double Imposition et la Cooperation Fiscals Internationals / E.R.A. Seligman. – Geneve, 1927. – 604 s.
2. Шакирьянов А.А. Правовые средства избежания двойного налогообложения / А.А. Шакирьянов // Адвокат. – 2006. – № 3. – С. 71–77.
3. Типовая конвенция ОЭСР об избежании двойного налогообложения доходов и капитала // [Электронный ресурс] : режим доступа : http://www.un.org/esa/ffd/documents/UN_Model_2011_UpdateRu.pdf
4. Типовая конвенция ООН об избежании двойного налогообложения между развитыми и развивающимися странами, 1980 року // [Электронный ресурс] : режим доступа : http://www.un.org/esa/ffd/documents/UN_Model_2011_UpdateRu.pdf
5. Ильина Л.И. Проблемы налогообложения прибыли участников внешнеэкономической деятельности / Л.И. Ильина, Н.И. Попова // Вестник научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. – 2012. – № 2. – С. 92–113.
6. Шахмаметьев А.А. Правовой механизм устранения многократного (двойного) налогообложения / А.А. Шахмаметьев // Финансовое право. – 2008. – № 2. – С. 25–30.
7. Полежарова Л.В. Международное двойное налогообложение: механизм устранения / Л.В. Полежарова. – М. : Инфра-М, 2011. – 532 с.
8. Воронина Н.В. Двойное налогообложение и уклонение от уплаты налогов как проблемы международного характера / Н.В. Воронина, В.А. Бабанин // Все для бухгалтера. – 2007. – № 10. – С. 47–59.
9. Налоговые системы зарубежных стран : учебник для вузов / Под ред. проф. В. Г. Князева, проф. Д. Г. Черника. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Закон и право, ЮНИТИ, 1997. – 191 с.
10. Артамошкин С.Н. Качественные особенности налоговой системы в странах с рыночной и переходной экономикой : дисс. канд. эконом. наук. : спец. 00.01.08. – Сергей Николаевич Артамошкин. – М. : 1999. – 175 с.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПОДІЛУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ ТА ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ВИКОНАВЧОГО ПРОЦЕСУ

МІХЄСВ М.В. - здобувач Навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом

В статті розглядається питання розподілу адміністративного процесу на конфліктний і неконфліктний. Крім того визначається місце виконавчого процесу. Доведено, що виконавчий процес сам по собі не є конфліктним, але в результаті його виконання можуть виникати конфлікти і таким чином він може стати конфліктним. Пропонується визначити виконавчий процес, як такий, який має подвійну направленість.

Ключові слова: адміністративний процес, адміністративне провадження, виконавчий процес, виконавче провадження, конфліктне провадження, неконфліктне провадження

Постановка проблеми

Дискусія стосовно видів адміністративного процесу, яка точиться в наукових колах свідчить про те, що дане питання є досить складним. Неодноразово підкреслювалося, що адміністративний процес є неоднорідним і різні вчені підходять до визначення цієї неоднорідності по-різному. На сьогодні виникає питання про визначення виконавчого процесу, який певною мірою може бути визнаний як один з видів адміністративного процесу. Разом з тим є різні думки, тому метою даної статті є визначення тих аспектів, які свідчать про віднесення виконавчого процесу до одного з видів адміністративного процесу.

Стан висвітлення проблеми

Традиційно існує поділ на конфліктний адміністративний процес та позитивний або неконфліктний. В.Б. Авер'янов пропонує виокремлювати позитивні, неконфліктні або неюрисдикційні провадження, які вирішують справи, що виникають у ході виконавчо-розпорядчої діяльності державних та інших органів [1].

До позитивних проваджень ним пропонується відносити такі види проваджень:

- з підготовки та ухвалення нормативних правових актів;
- з підготовки та ухвалення індивідуальних правових актів
- з укладення адміністративних договорів;
- з розгляду пропозицій і заяв громадян;
- реєстраційні і дозвільні;
- установчі;
- з реалізації контрольно-наглядових проваджень;
- виконавчі;
- з діловодства;
- з приватизації державного і громадського майна;
- у земельних, екологічних, фінансово-бюджетних, податкових та деяких інших справах [1].

Разом з тим до юрисдикційних (конфліктних) проваджень відносяться провадження такого типу

- провадження у справах про адміністративні правопорушення;

- провадження з розгляду скарг громадян;
- дисциплінарні провадження щодо державних службовців;

Крім того виокремлюються проміжні провадження між юрисдикційними та неюрисдикційними до яких віднесено: провадження у зв'язку з застосуванням заходів адміністративного примусу, зокрема, адміністративного попередження і адміністративного припинення.

В даному випадку є певні непорозуміння. До конфліктних проваджень в адміністративному процесі треба відносити всі провадження, які в своїй основі мають конфлікт, провадження з виконання заходів адміністративного примусу перш за все передбачає наявність конфлікту.

Інші види адміністративних проваджень певною мірою визначаються і в подальшому дослідниками адміністративного процесу

Подальші дослідження окремих авторів [2, 3] розширили визначення кількості видів адміністративних проваджень в адміністративному процесі.

Наприклад, С.В. Форостяна виокремлює цілий ряд адміністративних проваджень, які вона визначає як неконфліктні.

Тим більше нею зроблено класифікацію таких проваджень з чітким визначенням їхньої спрямованості та самого процесу таких проваджень

Визначено наступні види адміністративних проваджень:

- законотворчі провадження;
- управлінські провадження;
- дозвільні провадження;
- реєстраційні провадження;
- атестаційні провадження;
- контрольні провадження;
- наглядові провадження [2]

Тимашов В.О., який досліджував конфліктні провадження, а більшість з цих проваджень є юрисдикційними в класифікації, яка пропонується окремими дослідниками, доводив, що вони повинні перш за все мати певні ознаки.

Для будь-якого конфлікту притаманна проблема або протиріччя, а також порушення певних прав, які можуть бути оспорені в судовому засіданні Конліктологи під

предметом конфлікту розуміють об'єктивно існуючу або уявну проблему, яка має бути вирішена і тому стає причиною розходження у поглядах опонентів [4].

Виклад основних положень

В юридичному конфлікті проблема має бути чітко визначеною, адже уявна проблема при перевірці не підтверджується і таким чином провадження не може бути здійснено. Ми не можемо стверджувати, що суспільні відносини з приводу духовних цінностей не можуть виступати предметом конфлікту, проте їх вирішення не здійснюється в правовому полі. Такі конфлікти вирішуються іншими формами, методами і засобами.

Існує точка зору, що предметом юридичного конфлікту можуть виступати лише ті правовідносини, які можуть бути спірними [5]. На нашу думку, в юридичних конфліктах предметом можуть бути різні правовідносини, які є реальними і вони не повинні бути лише такими, що можуть оспорюватися.

Наприклад, державний або приватний виконавець отримав рішення про стягнення боргу з боржника, але він не виконує це рішення. Виникає конфлікт, який може бути вирішеним шляхом оскарження. Проблема які виникає не є спірною. Вона є реальною, адже конфлікт створено діями державного або приватного виконавця.

З іншого боку дії виконавця щодо стягнення боргу є правомірними і практично неконфліктними. Адже виконавець виконує волю суду, а не вступає у конфлікт з боржником.

Слід зазначити, що крім предмету конфлікту, який виник, неодмінним атрибутом є його об'єкт. Виокремлюють два види об'єктів конфліктів потенційний та реальний. Під потенційним об'єктом конфлікту розуміється те, що можуть бути порушені суспільні відносини або право громадянина діями іншого громадянина чи державної установи. Наприклад, водій запаркував автомобіль, який перекриває рух іншим автомобілям або проїзд спеціальних автомобілів (швидкої допомоги, пожежної служби та т. ін.). В принципі паркування автомобіля в даному місці не заборонене, але воно

порушує права інших громадян. Тобто це потенційно може викликати конфлікт. До реальних об'єктів конфлікту відносяться ті предмети, які викликають спір, адже вони можуть належати одному або декільком громадянам, але інші громадяни також претендують на володіння ними.

С. В. Форостяна в якості прикладів наводить територію, корисні копалини, владні повноваження, предмети, рухоме чи нерухоме майно, а також соціальні реалії у вигляді розмірів оплати праці або пенсії, цін на продукти харчування, непродовольчі товари і послуги та т. ін., що являє собою об'єкт особистих, групових або державних інтересів [3].

Однією з ознак конфліктів є система дій учасників таких конфліктів. Вони можуть бути правомірними або неправомірними або юридично нейтральними. Проте дії учасників призводять до певних результатів, які вже і є причиною конфліктів.

Як вже згадувалося дії державного або приватного виконавця самі по собі не є конфліктними, але вони можуть спровокувати конфлікт під час виконання рішення. Ми не можемо стверджувати що виконавче провадження є конфліктним провадженням на основі того, що виникає конфлікт при виконанні рішення. Цей конфлікт є наслідком неконфліктного провадження, але сам по собі виконавчий процес не можна називати конфліктним процесом

Можна стверджувати, що в результаті аналізу конфліктів та їх елементів і ознак є необхідність виділення впливу конфліктів на суспільні відносини. Всі конфліктні ситуації в подальшому стають предметом розгляду судів, посадових осіб, які мають юрисдикцію їх вирішувати і таким чином їх можна називати юрисдикційними.

Разом з тим існує велика кількість адміністративних правовідносин, які виникають не в результаті конфлікту, а в силу дій громадян. Такі правовідносини в цілому мають назву неконфліктних. Вони є різноманітними і, в принципі ми можемо спостерігати їх у багатьох галузях народного господарства.

Окремо слід визначити мету таких правовідносин. Головною метою таких правовідносин є те, що вони спрямовані на запо-

бігання конфліктів, тобто якщо громадянин бажає отримати якийсь документ від держави він звертається до державного органу з тим, щоб його отримати. В разі його неотримання виникає конфлікт. Наприклад, громадяни отримують право на управління транспортними засобами. Це їх право, якщо вони склали відповідні іспити. В подальшому, дані громадяни мають право керувати транспортними засобами і не мати конфліктів з працівниками поліції, адже управління транспортними засобами без документів є порушенням і відповідно виникає конфлікт.

На припинення конфлікту певною мірою спрямоване і виконавче провадження. Стягувач має претензії до боржника і вимагає повернення боргу. Таким чином ми маємо конфлікт. Діяльність державного або приватного виконавця спрямована на припинення такого конфлікту та виконання вимог стягувача.

Неконфліктні провадження у сфері правовідносини між громадянами і державою спрямовані також на встановлення певного статусу громадян в державі. Громадяни після досягнення 16 річного віку мають отримати паспорт, тобто у громадян виникають певні права та обов'язки, а вирішується це питання за допомогою неконфліктного провадження. Громадянин звертається до відповідного державного органу, який уповноважений видавати паспорт.

Таким чином можна констатувати що існує поряд з конфліктним (юрисдикційним процесом) неконфліктний юридичний адміністративний процес. Він здійснюється представниками державних органів. З одного боку в цьому процесі є громадяни, які бажають вирішити свої питання, а з іншого боку посадові та службові особи, які призначені державою і мають право приймати рішення щодо здійснення певних дій

Виконавче провадження має з одного боку ознаки неконфліктного провадження, адже державний або приватний виконавець отримує рішення суду чи іншої установи і починає проводити примусове виконання рішення. Це його обов'язок, він не може діяти в інший спосіб. Разом з тим, як тільки державний або приватний виконавець виносить постанову про початок виконавчо-

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається питання поділу адміністративного процесу на конфліктний та неконфліктний. Крім того визначається місце виконавчого процесу. Доведено, що виконавчий процес сам по собі не є конфліктним, але в результаті його здійснення можуть виникати конфлікти і таким чином він може бути конфліктним. Пропонується визначити виконавчий процес, як такий який має подвійну спрямованість.

го провадження, одразу виникають ознаки конфлікту, який існує між державним органом, який прийняв рішення про примусове виконання рішення та особою, яка добровільно його не виконує – боржником.

Слід зазначити, що в даному випадку ми бачимо, що державні обов'язки виконують приватні особи, які не перебувають на державних посадах. Держава делегує виконання своїх рішень приватним виконавцям і вони діють від імені держави

На основі викладеного можна зробити наступні **висновки**:

1. Виконавче провадження саме по собі не є конфліктним провадженням, адже конфлікт був і він вирішений судом чи іншим органом, який має відповідні повноваження. Державний або приватний виконавець виконує рішення на основі ухвали чи іншого документу. Він це зобов'язаний робити. З іншого боку, якщо в процесі виконання рішення виникає конфлікт то він не є визначальним в цілому для виконавчого прова-

SUMMARY

The article deals with the question of the division of the administrative process into conflict and non-conflict. In addition, the place of the executive process is determined. It is proved that the executive process is not in itself conflict, but conflicts may arise as a result of its implementation, and thus it may cause a conflict. It is proposed to determine the executive process as having a double orientation.

дження, проте таким чином це провадження переростає в конфліктне.

2. Виконавче провадження є одним з видів адміністративного провадження і таким чином ми можемо стверджувати, що сам виконавчий процес має подвійну природу.

Література

1. Адміністративне право України. Академічний курс. Підручник у 2 т. Т. 1. Загальна частина / Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). – К. Вид. «Юридична думка», 2004. – 584 с.

2. Форостяна С.В. Неконфліктні провадження в адміністративному процесі. / С.В. Форостяна Дис. канд. юр. наук 12. 00. 07 – К. – 2012. – 208 с.

3. Тимашов В.О. Конфліктні провадження в адміністративному процесі //В.О. Тимашов – Дис. канд. юр. наук 12. 00. 07 – К. – 2012 – 186 с.

4. Ворожейкин І.В., Кибанов А.А., Захаров Д.А. Конфликтология: Учебник / І.В. Ворожейкин, А.А. Кибанов, Д.А. Захаров. – М., Норма, 2000. – 256 с.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СУБСТРАТА ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА КАК ОСНОВЫ ДАЛЬНЕЙШЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПУБЛИЧНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ (на примере акционерных обществ)

ШУБА Борис Владимирович - доктор юридических наук, профессор кафедры уголовного и административного права Днепропетровского национального университета им. Олеся Гончара (Днепр, Украина)

УДК 346.5

С целью совершенствования публичного экономического управления, предприятиями, обоснования устанавливаемых формализованных ограничений рассматриваются теоретические вопросы определения сути феномена субстрата юридического лица. Приведен сравнительный анализ ряда теорий юридического лица, сделан вопрос о предпочтительности применительно к хозяйственным обществам теории целевого имущества.

Ключові слова: публічне управління, адміністративно-правові відносини, юридична особа, теорії юридичної особи, субстрат юридичної особи, господарські суспільства.

Постановка проблемы и ее актуальность

Актуальность исследования определяется наличием проблем (в данном случае, проблем теоретического характера). Согласно положениям теории административного права, частные лица являются субъектами и объектами (например, объектом публично-управления) административно-правовых (административно-деликтных) отношений. При этом роль именно частных лиц, исходя из человекоцентристского идеологии отечественного административного права и публично-управленческих стандартов ЕС, очень важна.

Анализ последних исследований

Вопросам административной теории, в частности, административно-правового регулирования жизнедеятельности частных

лиц как видов субъектов административного права в т.ч. с точки зрения теории, принципов публичного управления, посвящены публикации ведущих ученых: В.Б.Аверьянова, Н. В. Александровой, О.В.Кузьменко, М.В.Ковалива, В.В. Копейчикова, А. М. Колодия, Р. А. Куйбиды, Ю. С. Шемшученко и др. В то же время вышеупомянутые проблемы не получили своего разрешения. Исходя из этого, проведено дальнейшее специальное исследование соответствующих отношений с использованием комплексного подхода, работ специалистов (в т.ч. и зарубежных) в области частного права (С.И. Аскназия, Е.И Беккера, Ю. Биндера, В.Б. Ельяшевича, Р. Йеринга, Г. Кельзена, Н.С. Суворова и др.).

Целью статьи является определение и использование субстрата юридического лица как основы дальнейшего публично-правового регулирования.

Изложение основного материала

Теоретическую основу правового регулирования, основу в взаимоотношений участников сфере экономического управления составляет юридическая природа частного лица как субъекта административно-правовых отношений. Сущность этой природы заключается в равенстве сторон, когда частное лицо является равным участником административно-правовых отношений. А это значит, что каждому субъективному публичному праву частного лица корреспон-

дируется юридическая обязанность (и юридическая ответственность) субъекта публичной администрации.

Применительно к юридическим лицам в теоретическом плане важным представляется вопрос наличия субстрата юридического лица. Именно из данной сущности вытекает положение о равенстве сторон в их взаимоотношениях. Необходимость определения этого субстрата является традиционно одним из основных в юридической теории. В последнее время в юридической литературе все чаще встречаются голоса, высказывающие мнение о праздности этого спора. С этим мнением вряд ли можно согласиться. Теоретическое обоснование идеально-правовых конструкций придает легитимизацию правовым последствиям, которые существующее правовое регулирование привязывает к соответствующему правовому институту. Так, режим юридического лица характеризуется особенностями имущественного, организационного и процессуального плана. В имущественном плане юридическое лицо обладает собственной имущественной массой, является субъектом определенных ограничений со стороны публичного управления. Такого рода ограничения могут устанавливаться в отношении имущественной массы юридического лица, а также в нормативно закрепляемых требованиях к уставному капиталу. Внесение средств в уставный капитал влечет за собой распространение особых, более строгих, формализованных требований к обращению с этим имуществом (точнее, с балансовыми позициями, соответствующими стоимости данного имущества). В связи с ограниченностью уставного капитала в некоторых случаях возникает необходимость привлечения имущественных ценностей, принадлежащих участникам юридического лица, для удовлетворения требований кредиторов последнего. Это положение публичного права, необходимое и правильное по сути, требует, также теоретического обоснования, которое, во-первых, его легитимирует, во-вторых, обозначит условия и границы, в пределах которых возможна такого рода ответственность. Данное обоснование также связано с определением субстрата юрлица.

В рамках публичного управления, в организационном плане юридическое лицо имеет собственные центры волеизъявления и собственную структуру реализации принимаемых решений, формализованную соответствующим законодательством и уставными документами. Степень формализации, ограничений также связаны с определением сути феномена, субстрата юридического лица. В теоретическом плане с этой сутью связаны процессы создания, функционирования и развития (элиминации) юридического лица. А эти процессы выступают (конечно же, в зависимости от формы собственности) объектом публичного управления. В рамках установленных правовых ограничений принимают (должны принимать) решения участники соответствующих отношений. Более того, участники зачастую являются основным центром волеизъявления юридического лица, способным выполнять функции исполнительного органа. При этом данное положение является характерным и для капиталистических обществ (т.е. обществ с ограниченной ответственностью, акционерных обществ, частично отнесем сюда и коммандитное общество в части организационных полномочий коммандитистов) и тем более для обществ персонального типа (т.е. основанных на непосредственном вовлечении участников в деятельность юридического лица (полное общество, участие полных участников в коммандитном обществе)). Возникает вопрос, как обособленность юридического лица согласуется с таким вмешательством или даже насаждением воли участникам обществу. Наличие того или иного субстрата позволяет очертить границы этого влияния и ответить на вопрос о его пределах и принципах осуществления.

Процессуально юридическое лицо также является самостоятельным субъектом, пунктом вменения процессуальных полномочий и обязанностей, обладающим статусом, не зависимым от статуса участников. В то же время, процессуальным правом участникам зачастую отводится обособленная роль, и они наделяются особым процессуальным положением, не тождественным с положе-

нием кредиторов или должников юридического лица.

Что же понимать под субстратом юридического лица? Зачастую при упоминании этого понятия в юридической литературе речь идет о личностном субстрате. То есть о том, можно ли рассматривать физических лиц, так или иначе связанных с юридическим лицом (будь то отношения участия, фактического влияния, формального управления), в качестве сущностной основы, воплощенной в юридическом лице. Следует при этом отметить, что субстрат в указанном смысле не следует путать с личностным компонентом юридического лица, неотъемлемо присущим последнему: Ведь без физических лиц, без их деятельного участия в формировании и деятельности юридического лица невозможно само существование последнего, не говоря уже о его функционировании. [1 с. 79].

Такое понимание субстрата как личностной основы юридического лица сопряжено с определенными качественными воззрениями на него. Прежде всего, оно характерно, для учений, отрицающих самостоятельное значение юридического лица и объединяемых условно в следующие группы: теории интереса (самым ярким представителем и основоположником которой являлся Йеринг), теории органа юридического лица, или директора (Е.Р. Бьёрлинг, С.И. Аскназий, Н.Г. Александров), а также теории нормативистского понимания юридического лица (Г. Кельзен).

Теория интереса рассматривает юридическое лицо воплощение объединения людей, наделенной свойством длительности или даже постоянности [2 с. 117]. При этом права участников до и после создания объединения остаются правами участников как физических лиц [3 с. 121], как единственно возможных носителей интересов и целей, которые, в свою очередь, лежат в основе субъективных прав и обязанностей [3 с. 356]. Юридическое лицо – лишь форма организации участников по отношению к внешнему правовому обороту [3 с. 207]. Именно потому участники юридического лица и не могут предъявлять свои требования нарав-

не с иными (посторонними) кредиторами в процедуре банкротства.

Теория директора концентрируется не на вопросе «для кого?», а на вопросе «посредством кого?» [4]. В качестве субъекта она рассматривает не выгодополучателей, а управляющих юридического лица, его должностных лиц. Эта теория в свое время получила особое распространение среди советских исследователей, что объясняется исключительным положением государственной собственности на средства производства [5].

В обществах большое значение имеют личные отношения участников, их взаимное доверие в осуществлении предпринимательской деятельности. Отсюда – более тесная связь участников с обществом, солидарная ответственность по его обязательствам, в том числе и личным имуществом. Поэтому считается, что для хозяйственного общества первостепенное значение имеет объединение капиталов. Имеется и ряд других существенных признаков, отличающих хозяйственное общество от иных коммерческих структур.

Согласно нормативистской теории, юридическое лицо представляет собой клубок прав и обязанностей носителей воли и интересов, конструктивно вовлеченных в юридическое лицо. При этом нет смысла искать субстрат, поскольку действующими лицами остаются люди, а юридическое лицо является лишь конструктивной аббревиатурой для вменения прав и обязанностей, относимых к определенному юридическому составу [6].

По сути, вышеуказанные теории, выйдя из теории фикции, но отрицая правосубъектность юридического лица, представляют собой попытку нового в понимании его природы. Теория фикции также придерживается постулата о том, что лицо – свойство, которым обладает сугубо человек. Он же лишь может обладать субъективными правами и обязанностями. Право, наделяя юридическое лицо правосубъектностью, вынуждено создавать фикцию для того, чтобы позволить объединению людей участвовать как таковое в правовом обороте. В отличие от теории фикции, постулат об отсутствии правосубъектности дает возможность рас-

смаатривать феномен юридического лица лишь в отношении с третьими лицами. Внутренние отношения остаются за рамками объяснения, предоставляются на откуп взаимоотношениям участников как отдельных субъектов. Это радикальное понимание личностного субстрата как носителя правосубъектности не способно дать объяснение сложным и, зачастую, императивно регулируемыми структурам внутри юридического лица (существование контролирующих структур с законодательно закрепленными полномочиями (например, наблюдательный совет, наделяемый, в частности, в германском праве, неотчуждаемыми полномочиями волеопределения и представления акционерного общества во внутренних и внешних отношениях общества). Теория фикции также исходит из того, что понятие «*persona*» применимо лишь к человеку [7 с. 333] и если объединение людей имеет намерение участвовать в правовом обороте, то право должно создать фикцию, позволяющую формально-юридически персонифицировать объединение. То есть основанием создания фикции является объединение людей, совместно участвующих в правовом обороте [8]. Против этой теории выдвигается много возражений. В частности, из практических соображений, можно указать на существование юридических лиц одного лица, где отсутствие объединения не мешает признанию за организационно-имущественной структурой статуса юридического лица. А статьей 6 «Акционерное общество с одним акционером» Закона Украины от 17.09.2008 № 514-VI «Про акціонерні товариства» [9] предусмотрено, что акционерное общество может быть создано одним лицом или может состоять с одного человека в случае приобретения одним акционером всех акций общества. Тем не менее, более глубокий анализ теории фикции способен привести к заключению о том, что эта теория также неоднородна. Не только объединение людей рассматривается как основание фикции и, следовательно, субстрат юридического лица, а и цель, преследуемая созданием этого лица. При этом эта цель выходит за рамки просто имущественной правоспособности и является пунктом вменения прав и

обязанностей» [8]. Еще одну попытку определения субстрата юридического лица делает теория целевого имущества, останавливаясь на имуществе как важнейшем элементе юридического лица. Представляется, что она в большей степени приемлема для рассмотрения сути юридического лица относительно хозяйственных обществ. В соответствии с этой теорией право есть разрешенная возможность волеобразования. При этом обладатель права не обязательно тождественен с личностью волеобразующего субъекта [10]. К примеру, это расхождение прослеживается в случаях представительства. Волеобразование необходимо лишь для реализации права. Само право может быть привязано и к неодушевленному юридическому составу постольку, поскольку оно служит определенной цели. Конструкция юридического лица является, по мнению большинства адептов этой теории, необходимым организационным аппаратом для реализации цели [11, с. 133]. При этом некоторые авторы делают упор на цели, другие же – на обособленном имуществе. Именно последнее является образующим элементом юридического лица, поскольку, как утверждают некоторые исследователи [12, с. 171] цели, связываемые участниками с обособлением, являются лишь второстепенным элементом, а обособление происходит в интересах общественности. А интерес общественности состоит в том, чтобы обеспечить условия, предусмотренные антимонопольным законодательством. Таким образом, эта теория также неоднородна: на ее основе в качестве субстрата можно признать как меркантильные цели участников, так и само имущество, равно как и систему общественных отношений, которая обуславливает необходимость формально-правового закрепления административно-правового статуса предприятий.

Выводы

Из сущности субстрата юридического лица вытекает положение о равенстве сторон в их взаимоотношениях. Необходимость определения этого субстрата является традиционно одним из основных в юридической теории. В последнее время в юриди-

ческой литературе все чаще встречаются голоса, высказывающие мнение о праздности этого спора. С этим мнением вряд ли можно согласиться. Теоретическое обоснование идеально-правовых конструкций придает легитимацию правовым последствиям, которые существующее правовое регулирование привязывает к соответствующему правовому институту. Юридическое лицо является субъектом определенных ограничений со стороны публичного управления. Исходя из теории интереса могут устанавливаться ограничения в отношении имущественной массы юридического лица, а также в нормативно закрепляемых требованиях к уставному капиталу. Теория нормативистского понимания юридического лица дает понимание к установлению формализованных требований к обращению с уставным капиталом, привлечению имущественных ценностей, принадлежащих участникам юридического лица, для удовлетворения требований кредиторов последнего и т.п. Исследования в этом направлении целесообразно продолжить.

Литература

1. Суворов Н.С. О юридических лицах по римскому праву, М., 2000, 341 с.
2. Julius Binder, Das Problem der juristischen Persönlichkeit, Эрланген, 1907 -. 277 с.
3. Rudolf von Jhering, Der Zweck im Recht, Том I -!У. издание Лейпциг, 1904. Т. III, с. 356)
4. Ельяшевич В.Б., Юридическое лицо, его происхождение и функции в римском частном праве // Избранные труды о юридических лицах, объектах гражданских правоотношений и организации их оборота, Москва, 2007, том 1 с. 305
5. Аскназий С.И. Об основаниях правовых отношений между государственными организациями // Основные вопросы теории социалистического гражданского права, Москва, 2008
6. Чистое учение о праве Ганса Кельзена. Вып. I. М., ИНИОН АН СССР, 1987. С. 7.
7. Ельяшевич В.Б. Юридическое лицо, его происхождение и функции в римском частном праве // Избранные труды о юриди-

ческих лицах, объектах гражданских правоотношений и организации их оборота, Москва, 2007, том 1 397 с.

8. Unger, IX. Zur Lehre von den juristischen Personen in Kritische Ueberschau der deutschen Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. Bd. 6., 1859 344 с. - С. 147, 173, 177

9. Закон України від 17.09.2008 № 514-VI «Про акціонерні товариства» //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2008, N 50-51, ст. 384

10. Windscheid, Bernhard: Die Actio des römischen Civilrechts, vom Standpunkte des heutigen Rechts, Дюссельдорф, 1856 352 с. - С. 235.

11. Bekker E. I.: Zur Lehre von Rechtssubjekt : Genuß und Verfügung; Zwecksatzungen, Zweckvermögen und juristische Personen in Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts, Bd. 12, 1873, 304 с.

12. Гражданское право: Учебник / Под ред. Е.А. Суханова– 2-е изд. – Москва, 2003. – Том I

In order to improve public economic management, enterprises, the justification of the established formal restrictions, theoretical questions of determining the essence of the phenomenon of a legal entity substrate are considered. The comparative analysis of a number of theories of a legal entity is presented, and the question of the advantage in relation to economic associations of the theory of the target property is raised. It is argued that in the case of legal entities, the question of the availability of the legal entity's substrate is important from the theoretical point of view. From this essence follows the provisions on the equality of the parties in their relationship. The need to define this substrate is traditionally one of the main in the legal theory. The theoretical substantiation of ideally-legal constructions provides legalization with legal consequences, which binds the existing legal regulation to the corresponding legal institute. The regime of a legal entity is characterized by peculiarities of the property, organizational and procedural plan. In the property plan, a legal entity owns its own property, is subject to certain restrictions on the part of public administration. Due

АНОТАЦІЯ

З метою вдосконалення публічного економічного управління, підприємствами, обґрунтування встановлюваних формалізованих обмежень розглядаються теоретичні питання визначення суті феномена субстрату юридичної особи. Наведено порівняльний аналіз ряду теорій юридичної особи, зроблений питання про перевагу стосовно господарським товариствам теорії цільового майна.

SUMMARY

In order to improve public economic management, enterprises, the rationale for established formalized restrictions, theoretical issues of determining the essence of the phenomenon the substrate of a legal entity are considered. A comparative analysis of a number of theories of a legal entity is given, the question of preference as applied to economic societies of the theory of target property is made.

to the limited amount of authorized capital, in some cases, it becomes necessary to attract property belonging to the members of a legal entity to meet the claims of the latter's creditors. This provision of public law, both necessary and correct in essence, also requires the theoretical substantiation that legitimizes it, denotes the conditions and limits within which such liability may be imposed. This justification is also related to the definition of the legal entity's substrate. Within the framework of public administration, in the organizational structure, the legal entity has its own centers of expression of will and its own structure of implementation of the decisions made, formalized by the relevant legislation and statutory documents. The degree of formalization, restrictions are also related to the definition of the essence of the phenomenon, the substrate of a legal entity. In the theoretical sense, the processes of creation, functioning and development (elimination) of a legal entity are connected with this essence. From the essence of the substrate of a legal entity follows the provision on equality of the parties in their relationship. The need

to define this substrate is traditionally one of the main ones in legal theory. Recently in the legal literature there are more and more voices expressing an opinion about the idleness of this dispute. One can hardly agree with this opinion. The theoretical substantiation of ideal legal constructions gives legitimacy to the legal consequences that the existing legal regulation ties to the corresponding legal institution. A legal entity is subject to certain restrictions by the public administration. On the basis of the theory of interest, restrictions may be imposed on the property mass of a legal entity, as well as in the statutory requirements for share capital. The theory of the normative understanding of a legal entity provides an understanding of the establishment of formalized requirements for handling authorized capital, attracting property values belonging to participants in a legal entity to meet the claims of the latter's creditors, etc. Studies in this direction should be continued.

Keywords: public administration, administrative and legal relations, legal entity, theories of legal entities, substrates of legal entities, business companies.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО З'ЯСУВАННЯ СУТНОСТІ ЕКСТРЕМІЗМУ

ГОЖІЙ Вікторія Дмитрівна - начальник юридичного управління виконавчого комітету Криворізької міської ради

В статті проаналізовані методологічні підходи к определению сущности экстремизма. Раскрыт феномен экстремизма в современной публично-правовой науке, на основании чего сделан вывод об отсутствии общепризнанного подхода к определению данного понятия и классификации его проявлений. Высказаны предложения о необходимости проведения дальнейшего научного поиска по следующим направлениям: а) определение основных критериев диагностики экстремистской деятельности; б) раскрытие эволюции экстремистских организаций и характеристики содержания их деятельности; в) классификация разновидностей экстремистской идеологии; г) выделение факторов возникновения и развития политического экстремизма. Сформулирован ряд неисследованных (малоисследованных) вопросов. В частности, учитывая особенности экстремизма, в условиях глобального международного информационного пространства, требуют проведения дальнейших научных исследований следующие вопросы: создание законодательной базы в сфере регулирования процессуальных действий, направленных на выявление и документирование правонарушений экстремистской направленности; раскрытие особенностей международно-правовой кадровой политики по подготовке специалистов в области выявления и раскрытия правонарушений в информационно-телекоммуникационной сфере; выработка конкретных предложений в сфере международно-правового обеспечения противодействия экстремизму в

киберпространстве; обстоятельное исследование идеологической подоплеки экстремизма и установление причинно-следственной связи в этом контексте; формулировки на концептуальном уровне основных идей и направлений организации взаимодействия национальных правоохранительных органов и органов охраны правопорядка зарубежных стран. Высказана необходимость раскрытия недостаточно исследованных направлений научного поиска, а именно: а) идеологической составляющей экстремистской деятельности, как детерминирующего компонента в процессе формирования террористических угроз, а также при организации эффективного противодействия экстремизму и терроризму; б) порядка и особенностей выявления информационно-пропагандистской деятельности экстремистской направленности, с использованием сети Интернет.

Ключові слова: екстремізм, тероризм, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи, Служба безпеки України, Національна поліція, прокуратура, Стратегія з протидії екстремізму, адміністративно-правовий статус, повноваження, компетенція.

Актуальність теми дослідження

Проблематика протидії екстремізму останнім часом є однією з найбільш актуальних не тільки для нашої країни, але й для світової спільноти в цілому. І пов'язано це, з одного боку, з недостатньою систематизацією законодавства у зазначеній сфері, відсутністю чітко визначеного понятійно-категоріально-

го апарату і, як наслідок, постійно зростаючою політичною активністю різноманітних громадських організацій, об'єднань та груп. З іншого боку, актуальність проблематики забезпечення протидії екстремізму, обумовлена численними спробами вчених в області юридичних та інших суміжних наук, зробити власний внесок в розробку зазначеної проблематики, сформулювати концептуальні напрями щодо вдосконалення теоретико-методологічного підґрунтя протидії екстремізму.

Екстремізм - складне й багатоаспектне явище, що має безліч політичних, соціальних, економічних, психологічних та інших особливостей, комплексний вплив яких обумовлює його масштаби та перспективи збільшення. Основу для поширення різних екстремістських проявів складають стійкі кризові явища у сфері публічного управління, а також в соціально-економічній та політичній сферах, глибокі економічні, соціальні, національні суперечності, політична нестабільність, нарешті, відсутність комплексної загальнодержавної ідеології - зазначені явища нерозривно пов'язані з національною державно-правовою політикою і, на жаль, характерні для сучасного етапу розвитку українського суспільства.

Таким чином, використовуючи недосконалість організації публічного управління, недоліки правового регулювання, трансформуючи релігійні, національні та етнічні питання у політичну площину, використовуючи їх у якості засобу для розпалювання конфліктів, екстремізм створює реальну загрозу національній безпеці держави та суспільства.

Саме тому загострення проявів екстремізму, розширення спрямованості відповідних екстремістських акцій є предметом підвищеної стурбованості вищих органів державної влади.

Стан дослідження

Окремі питання правового забезпечення протидії екстремізму в Україні досліджені у працях Ю.М. Антоняна, В.Н. Аристова, М.Є. Бадар, В.О. Бакальчука, С.А. Боголюбова, В.І. Боярова, Ф.П. Васильєва, Є.О. Васильчука, А.М. Верховського, В. Головка, С.І. Голотіна, А.Я. Гуськова, О. Дамаскіна, В. Дівака, А.И. Долгової, Ю.Б. Ірхи, М. Капі-

носа, Дж. Кіпера, М.А. Кочубея, С.Я. Лихової, Т.І. Нагаєвої, Д.Е. Некрасова, В.С. Овчинського, О.В. Одерія, А.Х. Омаєва, Б.М. Петренка, Т.В. Пилюгиної, С.Е. Пролетенкової, М.М. Розумного, К.М. Рудой, Е.П. Сергуна, І. Теллідіса, С.Н. Фридинського, О. Цебенка, Є.Г. Чуганова, А.О. Шульги, М. Шутого, Є.В. Федосова та ін.

У той же час, мусимо констатувати, що в наукових працях указаних авторів недостатньо уваги приділялось визначенню основних підходів до розв'язання проблеми правового забезпечення протидії екстремізму, з'ясуванню принципів, форм і методів наукового пошуку, характерних ознак досліджуваного явища тощо. Необхідність проведення подальших наукових досліджень також обґрунтовано незначною кількістю монографічних публікацій у сфері адміністративно-правового забезпечення протидії екстремізму в Україні.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу наукових досліджень та чинного адміністративного законодавства проаналізувати методологічні підходи до з'ясування сутності екстремізму.

Виклад основних положень

Історія вивчення екстремізму як публічно-правового явища порівняно молода, хоча, власне, екстремізм відомий давно і продемонстрував свою багатоаспектність. Саме тому вивчення екстремізму як соціального феномена необхідно здійснювати комплексно, тобто на основі використання результатів досліджень різних наукових напрямків та звертаючись до широкого кола різноманітних джерел.

Слід констатувати, що серед представників вітчизняної науки адміністративного права комплексні монографічні дослідження організаційно-правового забезпечення протидії екстремізму не проводились. Поряд з цим, окремі аспекти протидії екстремізму в Україні неодноразово виступали предметом наукового пошуку фахівців у галузі публічного управління. Наприклад, О.В. Соколовський під час дослідження адміністративно-правових засад діяльності органів внутрішніх справ України щодо протидії злочинам,

пов'язаним з тероризмом, підкреслює вирішальне значення щодо взаємодії центральних органів виконавчої влади у напрямку організації та здійснення комплексу «організаційно-профілактичних і практичних заходів, спрямованих на попередження виникнення та діяльності в Україні осередків радикальних релігійних течій, екстремістських та терористичних організацій, проведення аналізу тенденцій, методів та схем запобігання їх фінансуванню» [1, с. 115]. У наведеному положенні яскраво простежується сформульоване автором розуміння екстремістських та терористичних організацій як окремих антисоціальних інститутів. У той же час, аналіз інших наукових публікацій демонструє наявність протилежних поглядів на взаємообумовленість соціальної та правової природи екстремізму й тероризму, який виступає у якості крайньої форми першого [2, с. 37]. Одним із перших науковців у галузі адміністративного права, який на комплексному монографічному рівні здійснив спробу щодо виокремлення характерних ознак тероризму, які розкривають природу цього небезпечного явища та відмежовують його від екстремізму здійснив В.В. Майоров в дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правовий статус суб'єктів протидії тероризму в Україні».

Автор, зокрема, обґрунтував позицію, відповідно до якої тероризм є формою екстремізму та виокремив характерні ознаки, які їх відрізняють, а саме: 1) екстремізм становить собою явище більш широке, ніж тероризм; 2) характерною ознакою тероризму виступає насильство, прагнення до знищення супротивника, у той час як не всі екстремістські утворення, що виступають за радикальні перетворення в суспільстві, користуються насильством; 3) тероризм виступає традиційним злочином, що володіє особливими кримінологічними характеристиками, у той час як екстремізм характеризується множиною суспільно небезпечних діянь, відповідальність за які передбачена окремими статтями КК України; 4) атрибутивним компонентом екстремізму є пробудження соціальної ворожнечі, пов'язаної з насильством або заклики до насильства; 5) екстремізм не вичерпується насильством, а включає в себе ненасильницькі заходи (пропаганда, лозун-

ги, заклики, виступи в пресі і на зібраннях, масові виступи і страйки) [3, с. 185]. Аналогічної думки висловлена й С.А. Трофімовим [4, с. 72]. Фактично тероризм та екстремізм нерозривно пов'язані один з одним, можна стверджувати, що тероризм є крайньою формою вираження екстремізму. Іншими словами, екстремізм являє собою набагато ширше поняття, яке охоплює в тому числі й терористичну діяльність.

Загалом погоджуємося з висновками автора з поправкою на те, що сутність екстремізму не пов'язана із фізичним насильством, чим власне й обумовлена складність юридичної кваліфікації екстремістських дій. Походження екстремізму пов'язане з критичними, надзвичайними, екстремальними обставинами, в яких виявляються ті чи інші соціальні суб'єкти, однак насильство, на нашу думку, виступає скоріше в ролі обтяжуючої обставини, яка супроводжує екстремістські дії та не є обов'язковою ознакою екстремізму.

М. Капінос розглядає екстремізм у якості соціальної системи та механізми впливу на нього з боку публічного управління. Автор цілком справедливо наголошує на необхідності якнайшвидшого прийняття єдиного комплексного нормативно-правового акту у сфері протидії екстремізму, який визначав би «фундаментальні поняття у сфері протидії екстремізму, класифікацію екстремістської діяльності через її види та форми, основні напрями, види та форми екстремізму» тощо [5]. Аналогічну думку щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення протидії екстремізму висловлює й В.В. Корольчук у науковій публікації «Щодо протидії екстремізму в Україні» [6].

Поряд з цим, мусимо визнати, що вивчення феномену екстремізму в сучасній публічно-правовій науці свідчить про відсутність загальновизнаного підходу до визначення даного поняття і класифікації його проявів. Протиріччя і конфлікти соціальних, національних, корпоративних та інших інтересів різних державних структур, громадських організацій, соціальних груп, політичних лідерів принциповим чином обумовлюють труднощі винайдення єдиного визначення вказаного поняття, яке влаштувало б усі зацікавлені сторони.

Крім того, виглядає дискусійною спроба деяких авторів [5; 7] представити екстремізм у якості системи, із включенням підсистемних утворень (або форм) у вигляді політичного, націоналістичного, підлітково-молодіжного, міжконфесійного, національно-етнічного, культурного, релігійного та екологічного екстремізму. На нашу думку, у даному випадку йдеться про прояви екстремістської діяльності з наступних міркувань.

Думається, що розуміння сутності екстремізму штучно ускладнюється постійним «клонуванням» видів екстремізму на основі найрізноманітніших критеріїв, які не завжди переконливо розкривають зазначену проблематику.

Окремий напрямок наукового пошуку в роботах фахівців адміністративно-правової науки присвячений з'ясуванню ролі та значення протидії екстремізму в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування [8-13].

Незважаючи на те, що більшість дослідників окресленого напрямку забезпечення протидії екстремізму підкреслюють пріоритетну роль органів державної влади, разом з тим, «органи місцевого самоврядування, у межах підвідомчих їм територій, здатні відігравати значну роль у захисті національних інтересів від різного виду загроз, до яких, зокрема, належить і екстремізм» [8, с. 4].

Органи місцевого самоврядування у багатьох дослідженнях розглядаються у якості одного з ключових інститутів в системі органів місцевої влади, діяльність яких спрямована на протидію екстремізму.

Слід звернути увагу й на те, що, враховуючи властивості екстремізму, важливим елементом в діяльності органів місцевого самоврядування виступає профілактична робота.

Профілактика екстремістської діяльності виступає частиною, своєрідним елементом боротьби з такою діяльністю. Тому профілактика, поряд з виявленням та припиненням екстремістських проявів, включає підготовку та реалізацію органами державної влади усіх рівнів комплексної системи політичних, соціально-економічних, інформаційних, виховних, організаційних, оперативних-розшукових, правових, спеціальних та інших заходів, спрямованих на мінімізацію наслідків

екстремістської діяльності, встановлення й усунення причин та умов, які їй сприяють. Проявам екстремізму нерідко передують різні форми протестного, конфліктного характеру: масові мітинги, пікети, ходи, в тому числі несанкціоновані; стихійні перекриття шосейних і залізних доріг; погроми ринків і магазинів; вуличні заворушення і т.п.

Таким чином, в проаналізованих дослідженнях є чимало теоретичних напрацювань, які мають безперечну наукову цінність. Наприклад, у характеризованих наукових роботах в достатньо повній мірі розкрито правову природу різних форм екстремізму, виявлено основні елементи змісту системи заходів соціальної і державно-правової протидії різним формам екстремізму, уточнено зміст поняття екстремізму і сформульовано необхідність подальшого удосконалення законодавчої основи протидії екстремістській діяльності.

У той же час, в зазначених роботах не в повній мірі розкриті питання систематизації окремих видів екстремізму, виявлення спільних рис, властивих правовій природі даного антисоціального явища. Залишилася недостатньо вивченою адміністративно-правова сутність екстремізму, не розкриті організаційно-правові форми й методи діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо протидії різним формам екстремізму.

Крім того, поза увагою науковців перебувають концептуальні питання щодо вироблення уніфікованого механізму кваліфікації та притягнення до юридичної відповідальності за вчинення діянь екстремістської направленості.

Висновки

Таким чином, надаючи загальну характеристику наукових досліджень у галузі методологічного забезпечення протидії екстремізму, слід вказати не тільки на розмаїття поглядів учених у рамках окресленої проблематики, але й на дискусійність окремих положень та наявність деяких спільних узагальнень.

Зокрема, спостерігаються спроби переважної більшості дослідників до виокремлення різних видів екстремізму. Наприклад,

у наукових працях протягом останнього десятиліття вченими досліджувались питання молодіжного, релігійного, економічного, політичного, етнічного, інформаційного, екологічного, міжнародного, ідеологічного та кібернетичного екстремізму. Водночас, для виокремлення різних видів екстремізму використовуються найрізноманітніші критерії, що в кінцевому випадку суттєво ускладнює розуміння сутності зазначеного явища.

На нашу думку, подібне «розмивання» сутності екстремізму, його природи та різновидів призведе до звичайного перерахування сфер публічного правопорядку, де можливі ненависть та ворожнеча.

Разом з тим, на теперішній час існує чимала кількість наукових публікацій, які розкривають теоретичні проблеми екстремізму, але під час класифікації окремих його видів, співставлення із загальними рисами екстремізму, як правило, не здійснюється.

Тому, на нашу думку, прояви екстремізму й тероризму у науково-теоретичних напрацюваннях слід розглядати, використовуючи комплексний підхід із врахуванням різноманітних факторів, а саме: правових, організаційних, політичних, економічних, релігійних, психологічних тощо, оскільки в умовах глобалізації екстремізм, як і тероризм, набуває багатоаспектного характеру, у якості явища, супутнього глобалізаційним процесам.

Усі дослідження в галузі правового забезпечення протидії екстремізму відрізняються надзвичайною варіативністю авторських позицій стосовно розуміння природи екстремізму. Неоднозначність розуміння екстремізму викликана, перш за все, широким розмаїттям дій екстремістської спрямованості. А тому інтерпретувати екстремізм у широкому розумінні виключно в якості суспільно небезпечного явища представляється не зовсім коректно, оскільки в такій інтерпретації законодавець вимушений був би визнати у якості екстремістської будь-яку іншу публічну та громадсько-політичну діяльність (наприклад, пікети, протестні марші, голодування і т.д.).

Саме з цієї причини масштабність розуміння екстремізму та викликані цією обставиною відносність та неоднозначність цього терміну, виступають у якості основного фак-

тору, який визначає не тільки юридичні, але й морально-етичні протиріччя.

У цілому, головним практичним висновком з'ясування стану наукової розробки проблем протидії екстремізму виступає розкриття недостатньо досліджених напрямків наукового пошуку, а також характеристика правової природи екстремізму.

Наприклад, у проаналізованих автором дослідженнях недостатньо уваги приділено з'ясуванню політичних, ідеологічних та кримінально-правових аспектів причетності іноземних спецслужб до організації екстремістської та терористичної діяльності, особливості використання мережевих технологій при проведенні екстремістської та терористичної діяльності в Україні та за її межами. Потребує більш ретельного вивчення: а) ідеологічна складова екстремістської діяльності, як детермінуючий компонент в процесі формування терористичних загроз, а також під час організації ефективної протидії екстремізму й тероризму; б) порядок та особливості виявлення інформаційно-пропагандистської діяльності екстремістської спрямованості, з використанням мережі Інтернет.

Література

1. Соколовський О. В. Адміністративно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ України по протидії злочинам, пов'язаним з тероризмом: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Соколовський Олександр Відіктович. – Х., 2010. – 210 с.
2. Долгова А.И., Гуськов А.Я., Чуганов Е.Г. Проблемы правового регулирования борьбы с экстремизмом и правоприменительной практики. Монография. - М.: РКА, 2010. - 244 с.
3. Майоров В. В. Адміністративно-правовий статус суб'єктів протидії тероризму в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Майоров Володимир Володимирович. – К., 2010. – 229 с.
4. Трофімов С.А. Запровадження в Україні механізму визнання організації терористичною / С. А. Трофімов // Протидія ксенофобії, екстремізму і тероризму у сучасному суспільстві: Наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. / За заг. ред. Ігнатова О.М.; Ін. економіки та права (філія) ОУП ВПО «Акад. праці

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано методологічні підходи до з'ясування сутності екстремізму. Розкрито феномен екстремізму в сучасній публічно-правовій науці свідчить, на підставі чого зроблено висновок про відсутність загально визнаного підходу до визначення даного поняття і класифікації його проявів. Охарактеризовано монографічні дослідження з вивчення феномену екстремізму, в результаті чого констатовано, що них в достатньо повній мірі розкрито правову природу різних форм екстремізму, виявлено основні елементи змісту системи заходів соціальної і державно-правової протидії різним формам екстремізму, уточнено зміст поняття екстремізму і сформульовано необхідність подальшого удосконалення законодавчої основи протидії екстремістській діяльності. Висловлено необхідність розкриття недостатньо досліджених напрямків наукового пошуку, а саме: а) ідеологічна складова екстремістської діяльності, як детермінуючий компонент в процесі формування терористичних загроз, а також під час організації ефективної протидії екстремізму й тероризму; б) порядок та особливості виявлення інформаційно-пропагандистської діяльності екстремістської спрямованості, з використанням мережі Інтернет.

SUMMARY

The article analyzes the methodological approaches to the clarification of the essence of extremism. The phenomenon of extremism in modern public-law science is revealed, on the basis of which it is concluded that there is no generally accepted approach to the definition of this concept and the classification of its manifestations. The monographic researches on the phenomenon of extremism have been characterized, as a result of which it is stated that they are sufficiently fully disclosed the legal nature of various forms of extremism, identified the main elements of the content of the system of measures of social and state legal counteraction to different forms of extremism, the content of the concept of extremism is specified and the need for further improvement of the legislative basis for counteracting extremist activity. The necessity of disclosing insufficiently researched areas of scientific search is expressed: a) the ideological component of extremist activity as a determinant component in the process of formation of terrorist threats, as well as in the organization of effective counteraction to extremism and terrorism; b) the order and peculiarities of revealing outreach activities of the extremist, using the Internet.

та соц. відносин» в м. Севастополі. – Сімферополь: КРП «Вид-во «Кримнавчпеддержвидав», 2012. – С.72-76.

5. Капінос М. Механізми впливу державного управління на екстремізм як соціальну систему. – Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>.

6. Корольчук В.В. Щодо протидії екстремізму в Україні. – Режим доступу: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=B5sUVt0AAAAJ&hl=uk>.

7. Цебенко О. Екстремізм як загроза національній безпеці. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/19337/1/76-Tsebenko-226-229.pdf>.

8. Ірха Ю.Б. Роль органів місцевого самоврядування у системі протидії проявам екстремізму на території України / Ю.Б. Ірха // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2013. – №2(8). – С. 1-5.

9. Чуйко З. Д. Органи місцевого самоврядування в механізмі забезпечення національної безпеки України / З. Д. Чуйко // Проблеми удосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в Україні: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 травня 2004 р.). - Х., 2004. - С. 244-247.

10. Петренко Б. М. Політичний екстремізм в системі прав і свобод людини і громадянина / Б. М. Петренко // Держава і право : зб. наук. пр. : Юрид. і політ. науки. - К., 2009. - Вип. 46. - С. 646-650.

11. Экстремизм и его причины / под ред. Ю. М. Антонына. - М. : Логос, 2011. - 288 с.

12. Рижов І. М. Основи аналізу теророгенності соціальних систем: монографія / І. М. Рижов. - К. : Магістр-XXI сторіччя, 2008. - 288 с.

13. Гражданское общество в противодействии экстремизму и терроризму [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.kotlas-city.ru/terror/07.pdf>.

Науково-практичний журнал

**ЄВРОПЕЙСЬКІ
ПЕРСПЕКТИВИ**

**EUROPEAN
PERSPECTIVES**

№ 9, 2014

Головний редактор
Кузнецов Євген Валерійович

Здано до набору 10.10.2014 р.
Підписано до друку 27.11.2014 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 20,69
Тираж 1200. Зам. № 1594

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76